

766
1992

ISSN 0234-7385

ქართული რეალთაუი

XVII

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემია
ბ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტი

ქსუტუბტუ
რავალთავი

ფილოლოგიურ-ისტორიული
ძიუჯანი

XVII

თბილისი
„მეცნიერება“
1992

„მრავალთავის“ მორიგი, XVII ტომი ეხება ძველი ქართული ფილოლოგიის სხვადასხვა საკითხებს — ძველი ქართული ენის, ქართული ლიტერატურისა და კულტურის პრობლემებს. კრებული მოიცავს აგრეთვე კრიტიკის, ბიბლიოგრაფიისა და სამეცნიერო ინფორმაციის შემცველ მასალას.

ნაშრომი გამოიზნულია ძველი ქართული ფილოლოგიის სპეციალისტებისათვის.

სარედაქციო კოლეგია: ც. აბულაძე, ც. კახაბრიშვილი (მდივანი), მ. მამაცაშვილი, ელ. მეტრეველი (მთავარი რედაქტორი), მ. ქავთარია, ც. ქურციკიძე, მ. შანიძე, ე. ცაგარეიშვილი, ე. ხოშტარია.

ტომის რედაქტორი მ. მამაცაშვილი

რეცენზენტები: ფილოლოგიის მეცნ. დოქტორები ც. ქურციკიძე, გ. ნინუა

ენრიკო გაბიაშვილი

ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული მწერლობის
ზოგიერთი საკითხი

ქართული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების შესწავლას საკმაოდ ხანგრძლივი ისტორია აქვს. მათ შესახებ ვრცელი სამეცნიერო ლიტერატურაც არსებობს ქართულ, რუსულ და უცხოურ ენებზე. შესწავლილია ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა არა მარტო ისტორიულ-ლიტერატურული პრობლემები, არამედ ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური საკითხებაც.

ბუნებრივია, თითოეული ძეგლის მეცნიერული დამუშავება უპირველეს ყოვლისა, ამ თხზულებათა ტექსტების მეცნიერულ პუბლიკაციებს ემყარება. მეცნიერული სიზუსტით დადგენილი და გამოცემული ძეგლი მასზე დამყარებული მეცნიერული კვლევის საფუძვლიან საწინდარია.

ქართული ჰაგიოგრაფიული ცალკეული თხზულების, თუ თხზულებათა კრებულების პუბლიკაციებსაც თავისი ისტორია აქვთ. მაგრამ ბოლო წლებამდე არ არსებობდა ორიგინალური ძეგლების გამოცემის სრული კორპუსი (მ. საბინინის „საქართველოს სამოთხე“, სოლ. ყუბანეიშვილის მიერ შედგენილი „ძველი ქართული ლიტერატურის ქრესტომათია“, „საუნჯის“ I ტ. და სხვა ასეთი გამოცემა სპეციალურ მიზნებს ისახავდა, არც ერთი მათგანი არ არის სრული, არც კრიტიკული).

ჰაგიოგრაფიული ძეგლების სრული კორპუსის გამოცემის იდეა ხელნაწერთა ინსტიტუტში განხორციელდა. მის ხორცშესხმას ინსტიტუტის თანამშრომლები ილ. აბულაძის ხელმძღვანელობით შეუდგნენ ხელნაწერთა ინსტიტუტის დაარსებისთანავე (1958 წ.). ამ შრომის შედეგად გამოქვეყნდა „ძველი ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების“ ოთხი ტომი: I წიგნი დაიბეჭდა 1963 წელს, II — 1966 წელს, III—1971 წელს და IV—1968 წელს. ამ ტომებს მოგვიანებით მიემატა VI წიგნი — 1980 წელს და V წიგნი — 1989 წელს. ამ ტომებში თავმოყრილია ორიგინალურ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ყველა ყანრისა („წამებანი“, „ცხოვრებანი“) და რედაქციის (კიმენური, მეტაფრასული და სვინაქსარული) ყველა ძეგლი. ასე რომ, ეს გამოცემა ჯერჯერობით ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ერთადერთი სრული პუბლიკაციაა.

თავიდანვე ჩაფიქრებული იყო ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა მხოლოდ უძველესი ძეგლების ტექსტის გამოცემა (I—IV ტომი). რაც V—XIV სს. ქრონოლოგიური ჩარჩოებით იფარგლებოდა. ამასთანავე გამოცემულ ტომებს არ ახლდა არავითარი ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური ნარკვევი (IV ტომიზ გარდა) და ლექსიკონ-საძიებელი. რაც შეეხება საცნობარო აპარატს, ოთხივე ტომის სიმფონიის შედგენა განზრახული იყო კორპუსის გამოცემის დამთავ-

რების შემდეგ. ფილოლოგიურ-ტექსტოლოგიური გამოკვლევის დართვა კი საერთოდ არ იყო გათვალისწინებული. რადგან ასეთი გამოკვლევა ახლავს IV ტომს (სვინაქსარული ჰაგიოგრაფიის მიმოხილვა) და გვიან დამატებულ ტომებს (V ტომი — XVIII ს. ქართული ჰაგიოგრაფია და VI — ანტონის „მარტირიკა“), ამიტომ გადავწყვიტეთ წარმოგვედგინა ძველი ქართული მწერლობის ამ დარგის ზოგადი მიმოხილვაც, რომელიც უნდა დართოდა ქრონოლოგიურად ყველაზე ბოლოს გამოსულ „ძეგლების“ V წიგნს, რაც ვერ განხორციელდა ტექნიკური მიზეზების გამო. ამიტომ გვიხდება მისი გამოქვეყნება ცალკე წერილის სახით „ძეგლების“ ექვსტომეულის გამოცემის დამთავრებასთან დაკავშირებით.

ქართული ჰაგიოგრაფიის ძირითადი საკითხები საკმაო სისრულით არის დამუშავებული კორნელი კეკელიძის, ივანე ჯავახიშვილისა და მათი მოწაფეების შიერ, მაგრამ მისი კვლევა, რა თქმა უნდა, გრძელდება და ქართული ფილოლოგიური მეცნიერება ბევრი საინტერესო დაკვირვებით მდიდრდება. წინამდებარე ნარკვევს იმდენად მეცნიერული კვლევის პრეტენზია არა აქვს, რამდენადაც მისი მიზანია ზოგადი წარმოდგენა შეუქმნას მკითხველს ჰაგიოგრაფიულ კორპუსში წარმოდგენილ ძეგლებზე და დაანახოს მას ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული ძეგლების პოზიტიური მხარე ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიის საერთო ფონზე. ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაზე თვალის გადავლება კი ორიგინალური ჰაგიოგრაფიის ეროვნული ხასიათისა და მისი ორიგინალური გზების ძიებათა ჩვენებისათვის გამოდგება.

ქრისტიანული ერების მწერლობის ისტორიაში ჰაგიოგრაფიული დარგის ლიტერატურას ერთ-ერთი ძირითადი ადგილი უჭირავს. ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის პირველი თხზულებები ბიზანტიურ-რომაულ ქრისტიანულ გარემოში შეიქმნა და თანდათანობით გავრცელდა დანარჩენ ქრისტიანულ სამყაროში, მათ შორის ქართულშიც. ქრისტიანული საეკლესიო მწერლობის ისტორიაში ჰაგიოგრაფია, კერძოდ მისი თავდაპირველი ჟანრი „მარტირიკოლოგია“, ანუ ქართულად „წამებანი“, ბიბლიოლოგიური ლიტერატურის შემდეგ ქრისტიანული მწერლობის უძველესი დარგია, ხოლო ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხების შესწავლის თვალსაზრისით მას დიდი კულტურულ-ისტორიული ღირებულება აქვს.

ჰაგიოგრაფიული მწერლობის წარმოშობას ძირითადი თეორიული საფუძველი ახალი აღთქმის ლიტერატურამ, კერძოდ, სახარებამ დაუდგა. ქრისტეს და მისი მოწაფეების ცხოვრებამ და მოწამებრივმა აღსასრულმა წარმოშვა მოწამეთა კულტის დაფუძნების იდეა, ხოლო მათი მარტილობათა ლიტერატურულ დამუშავებაში სახარების მოტივებისა და ლიტერატურული ხერხების გარდა გამოყენებულია წარმართული ბერძნული რომანის ძირითადი ელემენტები. ქრისტიანობის წარმოშობის პირველი წლებიდანვე ქრისტეს მოწამებრივი იდეალი ყველა ქრისტიანის მისაბამ მაგალითად იქცა, ხოლო მოწამეობა — ქრისტიანული რწმენის აღიარების ჭეშმარიტ გამოხატულებად. ბერძნულ-რომაული წარმართული იმპერია, რომლის წიაღში წარმოიშვა ქრისტიანული რელიგია, საკმაოდ ნოყიერ ნიადაგს უქმნიდა ახალი რელიგიის მიმდევართ, სისრულეში მოყვანათ თავიანთი მისწრაფება.

ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიული მწერლობის მაგალითი არ გამოდგება ქართული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული მწერლობის წარმოშობის ასახსნელად,

ქართული ჰაგიოგრაფია არ წარმოშობილა წარმართულ სამყაროში. მიუხედავად იმისა, რომ ისტორიული ცნობებით იწყება ქრისტიანობის ჩასახვა ქართულ წარმართულ ქვეყანაში, არც მოწამებორივი ფაქტებია ნახსენები და არც ქრისტიანთა დევნის შემთხვევებია დადასტურებული (კოლაგლთა „წამებაში“ მოთხრობილი სურათი, წარმართი მშობლების მიერ გაქრისტიანებული მცირეწლოვანი შვილების დახოცვის ამბავი, რომელიც ტაოს მთიან სოფელ კოლაში მომხდარა დაახ. VI ს., ხოლო აღწერილია IX ს. ძეგლებში, არატიპიურია და გვიანდელი. ასევე გვიანდელია და საეკლესიო წმ. ნინოს XI ს. სვინაქსარული ცნობაც (Sin 4), რომ მან „მრავალგზის წამებანი (დაითმინა) მირიან უღმრთოსა გელმწიფისაგან“ — (ძეგლები, IV, 351). პირიქით ლოიალური დამოკიდებულება ახალი სარწმუნოების მიმართ ჩანს ნინოს მიერ ჩანა დედოფლის მოქცევის თუნდაც ლეგენდურ გადმოცემაში. საქართველოში ქრისტიანობის დამკვიდრება ბიზანტიური ქრისტიანობის დიდ გამოცდილებას ემყარებოდა და მის მიერ შემუშავებული მზამზარეული ფორმების გადმონერგვას ითვალისწინებდა. ამიტომ მარტვილოლოგიური თხზულებები ქართული საზოგადოებისათვის მხოლოდ ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიის ნიმუშებით უნდა ყოფილიყო ცნობილი, როგორც ეს შუშანიკის წამებაში ნახსენები „წიგნხა მოწამეთანი“-დან ჩანს. საქართველოში ჰაგიოგრაფიის ორიგინალური თხზულებების შექმნას სულ სხვა საფუძველი ჰქონდა, ვიდრე ბიზანტიაში, სადაც ქრისტიანობის ჩასახვიდან წარმართულ რელიგიასთან ბრძოლაში მის საბოლოო გამარჯვებამდე ოთხი საუკუნე გავიდა და სადაც ქრისტიანულ მწერლობას პირველი საუკუნეებიდანვე ჰქონდა თავისი ლიტერატურული ტრადიცია ევანგელური ლიტერატურის სახით.

უქვევლია, საქართველოში ქრისტიანულ რელიგიას საბოლოოდ დამკვიდრებამდე წარმართული სარწმუნოების დაძლევა მოუხდებოდა და არ შეიძლება ეს პროცესი უმტკივნეულოდ წარმოვიდგინოთ, მაგრამ ამ ფაქტს არ განუპირობებია ქართული ჰაგიოგრაფიის წარმოშობა, თუმცა არ შეიძლება ამ გარდამავალ პერიოდს ქართველ ქრისტიანთა გარკვეული ნაწილის სიცოცხლე არ შეეწირა. საქმე ისაა, რომ კიდევ რომ არსებულებიყო წყარო, ორიგინალური ჰაგიოგრაფია ვერ შეიქმნებოდა ამ დროს საქართველოში ქრისტიანული მწერლობის ტრადიციების უქონლობის მიზეზით: საქართველოში ქრისტიანობის საბოლოო გამარჯვების შემდეგ ბიზანტიური ქრისტიანული ლიტერატურა და საეკლესიო ორგანიზაცია ერთ-ერთი წყარო და საფუძველი იყო ნაციონალური საეკლესიო ორგანიზაციისა და საეკლესიო ლიტერატურის ჩამოყალიბებისა და განვითარებისათვის.

ფაქტია, პირველი ჩვენამდე მოღწეული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული თხზულებები „მარტიროლოგიური“ ხასიათისაა და ამაში მოულოდნელი არაფერია, რადგან ქრისტიანულმა ერებმა ჰაგიოგრაფიული მწერლობა ყველგან აწ ქანრით დაიწყეს. ეს ქანრი ემყარება ამა თუ იმ სახელმწიფოში შექმნილ სპეციფიკურ საშინაო თუ საგარეო პირობებს: ქრისტიანობისა და ქრისტიანებისადმი დაპირისპირებული ანტაგონისტური ძალების არსებობას და მოწამეობის რეალურ ფაქტებზე დაწერილ თხზულებებს (ცალკეულ ქრისტიანთა წამების მარტოოდენ ფაქტი რელიგიის ისტორიის კუთვნილებაა და არა ჰაგიოგრაფიული მწერლობისა). ქართულ ქრისტიანულ სახელმწიფოში ორიგინალური მარტიროლოგიური მწერლობის წარმოშობისათვის შინაპოლიტიკური პირობები არ არსებობდა. ქართული ჰაგიოგრაფიის არსებობის მანძილზე ქართული „მარტიროლოგიური“ ჰაგიოგრაფიული თხზულებების შექმნის საფუ-

ძველი მხოლოდ მაზდიან და მაჰმადიან დამპყრობელთა მიერ შექმნილი ტიკური სიტუაცია იყო, რომელსაც უპირისპირდებოდა ქართული ეკლესიის რელიგიური და ეროვნული ინტერესები. ქართული ჰაგიოგრაფიის საწყისებიც, რომლის ზუსტი დროის დადგენისათვის ჯერჯერობით ცნობები არ მოგვეპოვება, ალბათ ზემოთ აღნიშნულ სიტუაციებში უნდა ვეძებოთ. საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ ქართული ორიგინალური სასულიერო მწერლობა „მარტიროლოგიით“ დაიწყო. ამის თქმის საშუალებას გვაძლევს არა მარტო ჩვენამდე მოღწეული პირველი ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული ძეგლი „შუშანიკის წამება“, არამედ ამაზე მიგვანიშნებს იაკობ ხუცესის თხზულების იდეურ-მხატვრული დონეც, რომელსაც უშუალოდ ძლიერი და მდიდარი ქრისტიანული ლიტერატურული ტრადიციები უნდა უძღოდეს წინ. მხოლოდ ბიზანტიური ლიტერატურული ტრადიციების მიბაძვით ასეთი დონის ჰაგიოგრაფიული თხზულება ვერ დაიწერებოდა. ბიზანტიური საეკლესიო მწერლობისაგან განსხვავებით, მარტიროლოგია ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის სრულფასოვანი განხილვისათვის „ცხოვრების“ განხილვის გვერდით საეკლესიო მწერლობის არსებობის მთელ მანძილზე V საუკუნიდან XVIII საუკუნის ჩათვლით. უფრო მეტიც, ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ბოლო პერიოდში (XVIII ს.), ანუ უფრო სწორად, ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ხელახლა აღორძინების ხანაში იგი „ცხოვრების“ განხილვის უფრო გავრცელებულია. მისი ასეთი ხანგრძლივობა საქართველოს ისტორიული მდგომარეობით იყო განპირობებული.

ბიზანტიური „მარტიროლოგიის“ წარმოშობის ძირითად საფუძვლად რომაულ-ბერძნულ წარმართულ იმპერიაში ქრისტიანთა დევნის შემთხვევებს ასახელებენ. საქართველოში მსგავსი ფაქტი გამოირჩეხულია ჰაგიოგრაფიული მწერლობის უკვე ქრისტიანულ გარემოში წარმოშობის გამო. მაგრამ ისმის საკითხი: იდევენებოდა თუ არა ქრისტიანული სარწმუნოება საქართველოში არაქრისტიან დამპყრობელთა მიერ წმინდა სარწმუნოებრივ ნიადაგზე? იყო თუ არა ქრისტიანული სარწმუნოების მტკიცედ დაცვა მოწამის სიკვდილით დასჯის მიზეზი?

ამ საკითხს უარყოფითად უნდა ვუბასუხოთ: არც მაზდიანური სპარსეთისა და არც მაჰმადიანური არაბეთის საქართველოში ბატონობის დროს ქართველ ქრისტიანთა დასჯის მიზეზი არ ყოფილა მხოლოდ სარწმუნოებრივი აღმსარებლობა. შუშანიკისა (V ს.) და ევსტათი მცხეთელის წამების (VI ს.) ისტორიულად რეალურ ფაქტებს, რომლებსაც ადგილი ჰქონდა მაზდიანური სპარსეთის საქართველოში ბატონობის დროს, ერთმანეთისაგან განსხვავებული საფუძველი აქვთ. შუშანიკი შეეწირა საკუთარ ოჯახში წარმოშობილ განხეთქილებას, რომელსაც შუშანიკისათვის სარწმუნოებრივი საფუძველი ჰქონდა, ხოლო ვარსკენისათვის მეუღლის ურჩობა და ოჯახურ ტრადიციების ზეცყოფა. შუშანიკი ეწამა არა იმიტომ, რომ ის ქრისტიანი იყო, არამედ იმიტომ, რომ არ დაემორჩილა მეუღლეს, ოჯახის უფროსს, გამაზდიანებულ ვარსკენს, რომელსაც ამავე დროს სახელმწიფოებრივ-პოლიტიკური ხელისუფლებაც ეპყრა (ამ მომენტს ჩვენ ხაზი იმიტომ გავუსვით, რომ ვარსკენის დაუსჯელობა მის მიერ ჩადენილი ყოველგვარი დანაშაულებრივი მოქმედებისათვის ამ ხელისუფლებით იყო გარანტირებული). ქრისტიანმა ქალმა არ მოისურვა ქრისტიანობის მოლაღატე ქმართან ცხოვრება, ხოლო შეურაცხყოფილმა ქმარმა ყველა ხერხს მიმართა მეუღლის ოჯახში დასაბრუნებლად და იმედი რომ გა-

დაეწერა, ამის შემდეგ გაწირა იგი სამუდამო პატიმრობისათვის. ნიშანდობ-
ლივია, რომ ვარსკენს არცერთხელ არ მოუთხოვია შუშანიკისაგან ქრისტიანობის
დათმობა და გამაზღვანება (თუმცა, როგორც სპარსეთის მეფისათვის
ძიებულ პირობიდან ჩანს, იგი ამას აპირებდა, თუკი შუშანიკს სასახლეში
დააბრუნებდა. ამასვე მოწმობს ვარსკენის მოქმედება — შვილების გამაზღვა-
ნება).

სულ სხვაგვარი სურათია „ეესტათის მარტილობაში“. ეესტათი მაზღვანი
სპარსი იყო და საქართველოში იგი თავიდან ქრისტიანობის სიყვარულს არ
უნდა მოეყვანა, როგორც ეს თხზულების ავტორის ტენდენციურ თხრობაში
არის წარმოდგენილი. სპარსელების მიერ დაპყრობილ საქართველოში ბევრი
სპარსელი ჩამოსულა უკეთესი ბედის საძებნელად. ქართულ ქრისტიანულ
გარემოში მას გაუჩნდა სურვილი ქრისტიანი გამხდარიყო, რისი მიზეზიც
შესაძლებელია, ქრისტიანი მეუღლის შერთვა ყოფილიყო (საეკლესიო კანონ-
მდებლობის თანახმად, მას რომ ქრისტიანი ქალი შეერთო, თვითონაც ქრის-
ტიანი უნდა გამხდარიყო). სწორედ საკუთარი რელიგიის ღალატი იყო ეეს-
ტათის სიკვდილით დასჯის მიზეზი და არა მისი ქრისტიანობა. სპარსელები რომ
ლოიალურად ეკიდებოდნენ მათ მიერ დაპყრობილ ქვეყნებში ადგილობრივ
რელიგიას, ეს კარგად ჩანს თვით „ეესტათეს წამებიდან“. ქრისტიანული ეკლესიის
შევიწროვების არც ერთი მაგალითი არ მოიპოვება არც „შუშანიკის
წამებაში“, არც „ეესტათი მცხეთელის წამებაში“ და ამ პერიოდის არც ერთ
სხვა წერილობით წყაროში. დამპყრობლური ომების დროს დაპყრობილი
სახელმწიფოს მოსახლეობის რეპრესირებისა და დარბევის ფაქტები პო-
ლიტიკურ-ეკონომიკური აქტია და არა რელიგიური. მაჰმადიანურ ქვეყნებს
შორის წარმოებული ომების მაგალითები (ისევე, როგორც ქრისტიანულ სა-
ხელმწიფოებს შორისაც) ადასტურებენ ამ ფაქტებს. ეესტათი, რომელიც
სპარსელ მაზღვანთა დაბეზლებით პირველად საპყრობილეში ჩასვეს, ქრის-
ტიანული ეკლესიისა და სახელმწიფო ხელისუფალთა შუამდგომლობით
განათავისუფლეს ციხიდან ქრისტიანობის დათმობისა და მაზღვანობის
ხელახლა მიღების გარეშე: „გამოიყვანეს იგინი (ეესტათი და კიდევ 5 გა-
ქრისტიანებული სპარსელი) მიერ საპყრობლით და მოვიდეს იგინი ვანად
თჳსა ქრისტიანებით“¹. ამის შემდეგ მართლაც შეუძლებელია ლაპარაკი
ამ დროს საქართველოში სპარსელებისაგან ქართველ ქრისტიანთა დევნის
შესახებ. როდესაც ეესტათი მეორედ დააბეზლეს, ამასთან ერთად დააპატიმ-
რეს სტეფანე და ორივე მარზპანის — ვეჟან ბუზშირის წინაშე წარადგინეს:
„ესენი არიან ახალ ქრისტიანენი იგი მცხეთელნი“ — მოახსენეს. „ხოლო
ვეჟან ბუზშირ ჰრქუა ეესტათის და სტეფანეს: „ვინანი ხართ, ანუ რომელი
რჩული ვიპყრის?“ აღდგეს ასურნი მთავარნი კაცნი სტეფანესთვის და ჰრქუ-
ეს: „ესე კაცი ჩუენ ვიცით, ჩუენი მდაბური არს, მამად და დედად და ძმანი
და დანი მაგისნი ქრისტიანე არიან და ეგეცა ქრისტიანე არს“. ხოლო სტე-
ფანე მათთა მით სიტყუთა განუტევეს“². მკაფიოდ არის ნათქვამი, რომ ქრის-
ტიანული აღმსარებლობა, თუკი ის მამაპაპეული რჯულია, არავითარი რეპრე-
სიების მიზეზი არ არის.

ქრისტიანული რელიგიის ლეგალური მდგომარეობა ამ დროის სპარსეთ-
ში, რაც სხვათა შორის აღნიშნულია „ეესტათი მცხეთელის მარტილობაში“

¹ ძველი ქართული ავთოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, I, 34.
² იქვე, გვ. 35.

(„რამეთუ განძაკს ქალაქსა ქრისტიანენი უფროდს არიან და ეპისკოპოსნი და მღვდელნი“³), არ ადასტურებს საქართველოში სპარსელების მიერ ქრისტიანობის დევნას. როგორც გრიგოლ მანაჭიკირის მარტვილობაში ნათქვამია (სომხური ტექსტი გამოსცა ტერ-მკრტიჩიანმა „არარატიში“ 1901 წ. გვ. 464—474) და რაც აღნიშნული აქვს კ. კეკელიძეს⁴: „მეთხოვეთესა წელსა მეფობისა ზესარო სპარსთა მეფისა, გამოიცა მეფისაგან ბრძანება თავის საბრძანებლისა ყველა ქვეყნისადმი, რომ ვინც სპარსთა ტომისაგან ქრისტეს აღმსარებელი აღმოჩნდება, შეიპყრან და ციხეში დაამწყვდიონ, მკაცრი ტანჯვით ღვთისმსახურების დატევება აიძულონ და მზესა და ცეცხლსა თაყვანი აცემინონ“. როგორც ჩანს, ამ ბრძანების რეზონანსი არის ევსტათი მცხეთელის ხელმოწერულ დაპატიმრება და სიკვდილით დასჯაც.

უნდა ვივარაუდოთ, რომ სპარსელების რელიგიური ლოიალობის შედეგად სპარსელების ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე მოქცევის შემთხვევები გახშირდა, რისი დასტურიც კარგად ჩანს „ევსტათი მცხეთელის მარტვილობიდან“: ევსტათის პირველი დაპატიმრების დროს მისი ბედი გაიზიარა შეიღმა გაქრისტიანებულმა სპარსელმა. ასეთი მაგალითები ბევრი იყო სპარსეთის მიერ დაპყრობილ სხვა ქვეყნებში. სწორედ ასეთმა შემთხვევებმა გამოიწვია სპარსეთის მეფის ზემოდამოწმებული ბრძანებაც.

მაზდეანური სპარსეთის საქართველოში ბატონობის პერიოდში ქრისტიანი ქართველის დასჯის არც ერთი ფაქტი არ დაიძებნება, რომელსაც საფუძველად მხოლოდ ქრისტიანული აღმსარებლობა ედოს. ჩვენამდე მოღწეული ამ პერიოდის ჰაგიოგრაფიული თხზულებები ძალზე მცირეა, სულ სამი: შუშახიკის „მარტვილობა“, ევსტათის „მარტვობა“, აბიბოს ნეკრესელის „მარტვობა“. აქვე უნდა მოვიხსენიოთ რაჟდენის წამების ფაქტიც, რომლის შესახებ ჰაგიოგრაფიული ძეგლი თავიდან არ დაწერილა (ასეთი თხზულება დაიწერა მხოლოდ XVIII ს. ბესარიონ ორბელიშვილის მიერ), მაგრამ მას ახსენებს ვახტანგ გორგასალის ისტორიკოსი. პირველი ძეგლის შესახებ ჩვენ უკვე აღვნიშნეთ; ევსტათი მცხეთელი სიკვდილით დაისაჯა მაზდეანური სარწმუნოების ღალატის გამო. რაჟდენი, რომელიც ქართულ ეკლესიაში ცნობილია „პირველმოწამედ“, იყო სპარსელი მაზდეანი და ისიც განუდგა თავის სარწმუნოებას და ეს იყო სპარსელების ხელში ტყვედ ჩავარდნილი რაჟდენის სიკვდილით დასჯის მიზეზი. დაგვრჩა აბიბოს ნეკრესელის წამების ფაქტი, რომელიც, თითქოს, ეწინააღმდეგება ზემოთქმულს. აბიბოსი სირიიდან მოსული ერთი ათცამეტ მამათაგანია, მაგრამ, როგორც ამას კ. კეკელიძე ამტკიცებს, ქართველი მონოფიზიტი იყო, თანაც ქართული ეკლესიის ერთ-ერთი იერარქი, ნეკრესის ეპისკოპოსი. მაგრამ ის სპარსელებმა ჩაქოლეს არა ქრისტიანული სარწმუნოების აღმსარებლობისათვის, არამედ მაზდეანური რელიგიის ხელყოფისა და შეურაცხყოფისათვის: „ხოლო ნეტარი აბიბოს ნეკრესელ ქალაქისა ეპისკოპოსი, კვეცისა კახეთისაჲ, აღიძრა შურითა საღმრთოთა და ვერ თავს-იდვა უცხოთა მის სამსახურებელისა მახლობელად მისა ყოფად და დაასხა წყალი ზენეში და დაშრიტა იგი. ესე რაჲ ცნეს უშჯულოთა მათ სპარსთა, ფრიად გუემეს, კინდა ვიდრე მოკლეს ნეტარი იგი“⁵, ხოლო შემდეგ საპყრობილეში ჩასვეს და ბოლოს „განტყინეს“. მართალია, „აბიბოს ნეკრესე-

³ იქვე, გვ. 31.
⁴ ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1960, გვ. 510.
⁵ ძეგლები, I, 242.

ლის წამების“ უძველესი რედაქცია IX საუკუნის ძეგლად არის მიჩნეული და ბევრადაა დაშორებული მასში აღწერილ ეპოქას, მაგრამ ამას ამ შემთხვევაში მნიშვნელობა არა აქვს და თანაც მისი წყარო შეიძლება VI—VII სს. შექმნილი ჰავიოგრაფიული ძეგლი ან ისტორიული ცნობა იყოს.

ფაქტიურად სურათი არ შეცვლილა საქართველოში არაბების ბატონობის დროსაც, თუმცა ჩვენამდე ამ პერიოდის „მარტილობა-წამებებმა“ გაცილებით მეტი რაოდენობით მოაღწია. თხზულებებში აღწერილი დროის მიხედვით (და არა თვით თხზულებათა შექმნის თარიღის მიხედვით) „მარტილობები“ — ასეთი თანმიმდევრობით დალაგდება: დავით და კონსტანტინეს „წამება“ (737—741 წწ.), აბოს „წამება“ (786—790 წწ.), არჩილის „წამება“ (787 წ. შემდეგ), კოსტანტი კახის „წამება“ (853—856 წწ.), გობრონის „წამება“ (914 წ.). ამჯერად ჩვენ „მარტილობათა“ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებს არ შევხვებით. გვინტერესებს მხოლოდ ქრისტიანების მდგომარეობა საქართველოში და არაბთა დამოკიდებულება ამ რელიგიისადმი, უფრო ზუსტად ის, თუ რა საფუძველი ჰქონდა ქრისტიან მორწმუნეთა დასჯას, რაც წყარო გახდა ზემოთ ჩამოთვლილი „წამებების“ შექმნისათვის (იმთავითვე ან უფრო გვიან).

დავიწყოთ „აბოს წამებით“. აქ ზუსტად ვესტათი მცხეთელის „წამების“ ანალოგიური შემთხვევა გვაქვს. აბო გაქრისტიანებული არაბია, რომელსაც ძაჰმადიანური სარწმუნოების ლალატისათვის მოჰყვითეს თავი. მაგრამ დანარჩენი მოწამეები: არჩილ მეფე, დავით და კონსტანტინე, კოსტანტი კახი და შიჰაილ-გობრონი ხომ ეროვნებით ქართველი მოწამეები არიან. თუკი არაბების საქართველოში ბატონობის ხანაში ქრისტიანთა ქართველთა დევნას არ ჰქონდა ადგილი მათი სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის გამო, მაშ რამ გამოიწვია არაბ ხელისუფალთა მიერ მათი წამების ფაქტი? ყველა ჩამოთვლილი მოწამის დასჯის საფუძველი მცირეოდენი სხვაობით ერთი და იგივე იყო: დამპყრობლებისადმი პოლიტიკური შეურაცხებლობა და ეროვნული სახელმწიფოებრივი ინტერესების დაცვა.

გავისხენოთ: არგვეით: მთავრები დავით და კონსტანტინე დასავლელი საქართველოს არაბ დამპყრობელთაგან დამცველი ჯარის მეთაურები არიან, გაფთვრებული წინააღმდეგობის მიუხედავად ქართველთა ჯარი დამარცხდა მტრის წარბ ძალებთან პირისპირ ბრძოლაში, ხოლო მთავრები ტყვედ ჩავარდნენ. დავით და კონსტანტინეს სიკვდილით დასჯა არაბების მიერ გამიზნული პოლიტიკური აქტი იყო, მსგავსი ინციდენტის თავიდან ასაცილებლად. იგივე მოხდა არაბთა მიერ სამხრეთ საქართველოში ყველის ციხის გარემოცვის დროს. ისტიკი და მძიმე ბრძოლების შემდეგ არაბებმა ციხეც აიღეს და ცოცხლად დარჩენილი მეციხოვნენი და მათი თავკაცი გობრონიც დაატყვევეს. გობრონისა და კიდევ ასოცდარვა ქართველის დახოცვა დამპყრობელ არაბთა ჩვეულებრივი დამსჯელი ოპერაცია იყო და არა რელიგიური მოტივებით გამიზნული აქტი. ქართლში არაბთა წინააღმდეგ ეროვნულ-განმათავისუფლებელი აჯანყება, რომელსაც კოსტანტი კახი თავკაცობდა, დამარცხდა, ხოლო ამ პოლიტიკური აქტის მეთაური სიკვდილით დასაჯეს. არაბ ხელისუფალთა მიერ არჩილ მეფის დასჯასაც იგივე პოლიტიკური სარჩული უნდა ჰქონოდა, თუმცა ამ თხზულებაში, როგორც ყველა მარტიროლოგიურ ძეგლში, მორწმუნე ავტორის აქცენტი მოწამის რელიგიური აღმსარებლობის დაცვაზეა გადატანილი.

X საუკუნის შემდეგ საქართველოში მარტიროლოგიური ჰავიოგრაფიის ძეგლი აღარ დაწერილა XVIII საუკუნის დასაწყისამდე (დავით კონსტანტი-

ნეს „მარტილობა“ XII საუკუნეში ძველი რედაქციის „წამების“ შედეგად არის მიჩნეული და არა ახალ თხზულებად). ეს აიხსნება არა მარტო იმით, რომ ჰაგიოგრაფიის ეს ქანრი დაჩრდილა „ცხოვრების“ ქანრმა X—XII საუკუნეებში, ანდა იმით, რომ XIII—XVII სს. საქართველოში მწერლობის კრიზისისა და დაქვეითების პერიოდია, არამედ იმითაც, რომ ქრისტიან მორწმუნეთა სიკვდილო დასჯის შემთხვევები საქართველოში ისტორიული წყაროებით არ დასტურდება (XIII ს. ჯალალედინის მიერ გაყვნილი თბილისის მსოფლიოს ნაწილი, ან კიდევ XIV ს. ქვათახეის დახოცილი ბერმონაზვნობა, ისევე როგორც გარეჯის უდაბნოში XVII ს. მონაზვნების ამოწყვეტა, დამპყრობელთა ჩვეულებრივი დამსჯელი და მძარცველური ოპერაციებია და არა საგანგებო ქართული ეკლესიის წინააღმდეგ ჩატარებული აქტი. ეს მომენტები, რომელთაც მხოლოდ ისტორიული წყაროები იხსენიებენ გაკვრით, ჰაგიოგრაფიის საგანი არ გამხდარა ანტონ I-მდე — XVIII ს. მეორე ნახევრამდე).

„წამებათა“ რიცხვი უნდა მოვიხსენიოთ ძველ ქართულ ლიტერატურაში ცნობილი კიდევ ორი ძეგლი „წამებად ყრმათა წმიდათა რიცხვთ ცხრათაჲ“ (კოლაელთა წამება) და „დავითის და ტარიქანის მარტილობა“ (ძეგლები, II, გვ. 173—175; 183—185), რომლებიც ქალკედონიტი სომეხი ავტორების მიერ თავიდანვე ქართულ ენაზე დაწერილ IX ს. თხზულებებად მიაჩნიათ. პირველი მათგანი აღწერს VI ს. წარმართი მშობლების მიერ მცირეწლოვანი გაქრისტიანებული ბავშვების ჩაქოლვას, ხოლო მეორე — წარმართი ბიძის მიერ ბავშვების, თავისი ქრისტიანი დისწულების დახოცვის ამბავს.

ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ხელახალმა აღორძინებამ და აღმოსავლეთ საქართველოში შექმნილმა პოლიტიკურმა ვითარებამ სპარსელ მაჰმადიანთა მპყრობელობის ხანაში (XVI—XVII სს.) ისევ აქტუალური გახდა მარტიროლოგია. გრიგოლ დოდორქელისა და ბესარიონ ორბელიშვილის მარტიროლოგიურმა თხზულებებმა აღორძინა ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ეს უძველესი ქანრი. გრიგოლის „ქეთევან დედოფლის წამება“, აგრეთვე ბესარიონის თხზულებები „ლუარსაბ მეფის წამება“, და „ბიძინა, შალვა და ელიზბარის წამება“ წარმოადგენენ ახალი ტიპის მარტიროლოგიურ თხზულებებს, რომლებიც ავრძელებენ უძველეს ტრადიციებსა და ამდიდრებენ მას „ცხოვრება-მოქალაქეობისათვის“ დამახასიათებელი ლიტერატურული ხერხებით და, რაც მთავარია, ისტორიული მატრიანისათვის დამახასიათებელი შინაარსით. ამ თხზულებაში მკვეთრად არის ხაზგასმული ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი მეფეებისა (ქეთევანი, თეიმურაზი, ლუარსაბი) თუ მთავრების (ბიძინა, შალვა, ელიზბარი) პატრიოტიზმი და ქრისტიანული რელიგიისათვის თავის განწირვა, მაგრამ მაინც არც ერთი ამ მოწამეთაგანი არ შეწირვია სპარსელ მაჰმადიან დამპყრობელთა მიერ ქრისტიანული სარწმუნოების მიმდევართა დევნას ისევე, როგორც ზემოაღნიშნულ სპარსულ-მავდიანურ და არაბულ-მაჰმადიანურ გარემოცვაში დაღუპული ქართული ეკლესიის ძველი მოწამეები. აქ უფრო თვალნათლივ ჩანს, რომ ყველა მათგანის დაღუპვის მიზეზი ისევ და ისევ სპარსეთის მზაკვრული პოლიტიკური მიზნები იყო, ხოლო მათი ქრისტიანული აღმსარებლობა უკეთეს შემთხვევაში — საბაბი მათი დასჯისა.

ყველა მოწამე, რომელთა შესახებ საუბარი გვქონდა, საქართველოში ან საქართველოდან ტყვედ წაყვანილი დამპყრობელთა ქვეყანაში ეწამა (კოსტანტი კახი, ქეთევანი, ლუარსაბი, ბიძინა, შალვა, ელიზბარი), ხოლო ორი

მოწამის მოღვაწეობა დაკავშირებულია ქართველთა ჯვარის მონასტერთან იერუსალიმში, რომელთა „წამებები“ მოკლე სვინაქსარული რედაქციის თხზულებების სახით არის შემონახული. ჯვარის ქართველთა მონასტრის წინამძღვრის ლუკა იერუსალიმელის წამება (1273 წ.) არაბთა მიერ მონასტრის დასაკუთრებისა და მისი მეჩეთად გადაქცევის მიზნებთანაა დაკავშირებული, ე. ი. რელიგიურ ფაქტორზე უფრო ეკონომიკურ-პოლიტიკური სარჩული აქვს, ხოლო ნიკოლოზ დვალის წამება (1314 წ.) კი იმავე არაბების მიერ შედეგია ტიპური ფანატიკოსი ქრისტიანის მიერ შეგნებული, გამოზნული მოქმედებისა მოწამებრივი სიკვდილის მისაღწევად. „წამებაში“ ნათქვამია: „და ეკლალად სურვილი მოუტდა, რაათამცა იწამა ქრისტესთვის“⁶. მან სამჯერ ავინა და შეურაცხყოფა მიაყენა მაჰმადიანთა სიწმიდეებს, იგი სამივეჯერ დააპატიმრეს, მაგრამ სამივეჯერ გაანათვისუფლეს: „მიტროპოლიტის და ქრისტიანეთა მიერ საპყრობილით გამოყვანებულ იქმნა“⁷. მხოლოდ ამის შემდეგ დასაჯეს. ივითშეწირვის მაგალითი ქართული მწერლობის ისტორიაში, კერძოდ, ჰაგიოგრაფიაში, ერთადერთია. რელიგიური ფანატიზმის ეს გამოვლინება არაბუნებრივია ქართული ეკლესიისათვის და პალესტინის ქრისტიანული გარემოს გავლენა უნდა იყოს.

„მოწამეობის“ ბოლო ფაქტი საქართველოში, რომელიც „წამების“ შედეგის საფუძველი გახდა, არის ლეკების მიერ შიო გარეჯელისა და მასთან ერთად კიდევ ოთხი მონაზვნის დახოცვა 1700 წ. ნათელია, ლეკთა თავდასხმეში მხოლოდ ძარცვა-გლეჯას ისახავდა მიზნად და არა რელიგიურ ანგარიშსწორებას.

* * *

ამგვარად, ქართული ორიგინალური „წამება-მარტვილობის“ თხზულებათა შესწავლა არ ადასტურებს საქართველოში, სხვადასხვა ეპოქაში, ქრისტიანული სარწმუნოების დევნის შემთხვევებს. მაგრამ ლიტერატურათმცოდნეობის საგანი მოღწეული ჰაგიოგრაფიული თხზულების ლიტერატურულ-იდეოლოგიური თვალსაზრისით კვლევაა და არა მარტო ის, თუ თხზულებაში გადმოცემული ისტორიული ამბები რამდენად ობიექტურად არის ასახული.

რადგანაც საქართველოში ქრისტიანული რელიგიის მდგომარეობის შესახებ მოგვიხდა საუბარი სხვადასხვა აღმოსავლური რელიგიის გარემოცვის პირობებში და ამიტომ მარტიროლოგიური თხზულებების ზოგადი მიმოხილვა დაგვიჭირდა, ამ საკითხის გარკვევასთან დაკავშირებით, თვალი გადავავლოთ ამ ქანრის ქართულ საეკლესიო მწერლობაში აღმოცენებისა და განვითარების საფეხურებს, მის თავისებურებებსა და ტენდენციებს, ბიზანტიური საეკლესიო მწერლობის ანალოგიური ქანრის თხზულებებთან მიმართებას, მსგავსებებსა და განსხვავებებს.

ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის პირველი თხზულება „მარტვილობაჲ წმიდისა შუშანიკისი“ „წამების“ ქანრის ყველაზე თავისებური თხზულება ქართული მწერლობის ისტორიაში. მისი მსგავსი „წამება“ მთლიანობაში არც ბიზანტიურ-ჰაგიოგრაფიული უნდა არსებობდეს (ცალკეული მომენტებისა და დეტალების გამოკლებით). ეს თხზულება „არასტანდარტულია“

6 ძეგლები, IV, 349, 3.
 7 იქვე, 349, 31.

მარტიროლოგიური ჰაგიოგრაფიის ქანრისათვის და მისი ტიპური საგან ბევრი რამით განსხვავდება, დუმცა მთავარი, რაც მარტიროლოგიურ ქანრს მოეთხოვება — სარწმუნოების სიწმინდის უკომპრომისო დამცველი წმინდანი ქრისტიანული ეკლესიის ინტერესებს ეწირება — ამ თხზულების ძირითადი მოტივია. მიუხედავად წინამდებარე ნაშრომის ხასიათისა, თავი აარიდოს ამა თუ იმ თხზულების კონკრეტულ ისტორიულ-ლიტერატურულ საკითხებზე მსჯელობას და მხოლოდ ქანრისათვის დამახასიათებელ საერთო სომენტებს მიაქციოს ყურადღება, ჩვენ მაინც საჭიროდ ვთვლით რამდენიმე კონკრეტული შენიშვნა გავაკეთოთ ამ თხზულების არატიპურობის გამო.

1. შუშანიკის „წამების“ დასაწყისი: „და აწ დამტკიცებულად გითხრა თქვენ აღსასრული წმიდისა და სანატრელისა შუშანიკისი“, მიახლოვებულ მსგავსებასაც ვერ პოულობს საერთოდ ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში, იმდენად თავისთავადი და ორიგინალურია იგი. სწორედ ამ დასაწყისმა წარმოშვა სამეცნიერო ლიტერატურაში მრავალგვარი ვარაუდი თხზულების თავნაკულეობისა თუ ქანრობრივი შეუსაბამობისა და სხვ. არადა, რა ბუნებრივად გამოხატავს თუ ფრაზა ავტორის ხანგრძლივ შინაგან განცდასა და აღზათ შიშსაც, გახლება თუ არა შუშანიკი ის გმირი-მოწამე, რომლის სარწმუნოებისათვის თავდადება შთამომავლობისათვის მაგალითის მიმცემი იქნება, ხოლო იაკობისათვის შისი „წამების“ აღწერის ობიექტი, თუ ის ვერ გაუძლებს ტანჯვას, ვერ გამოიჩენს სულიერ სიმტკიცეს და ამქვეყნიური ცხოვრებისა და შეილებისაგან განშორების შიშით გატყდება და დაპყვება ვარსკენის ნებას. ეს ბუნებრივი განცდა უნდა ყოფილიყო ავტორისა, რომლის თვალწინ გაიარა ამ ოჯახურ-სარწმუნოებრივი ტრაგედიის ყველა დეტალმა. და აი ყველაფერმა ისე ჩაიარა, რომ იაკობ ხუცესის ყველა ეპვი უსაფუძვლო შეიქნა: შუშანიკი შეეწირა სარწმუნოებრივ პრინციპებს და ჰერობილობაში გარდაიცვალა. მას რომ უკან დაეხია და ვარსკენთან დაბრუნებულყო ოჯახში, ან ვარსკენს დიდსულოვნად გაეთავისუფლებინა იგი საპერობილიდან და მისთვის თავისუფალი არჩევანის უფლება მიეცა, ამ შემთხვევაში შუშანიკი თავისი პრინციპულობის დამცველად კი მოგვევლინებოდა, მაგრამ მისი „ცხოვრებისა და წამების“ დაწერის აუცილებლობა იაკობ ხუცესისათვის გამორიცხული იქნებოდა. სწორედ ავტორის ამ თვალსაზრისს უნდა გამოხატავდეს თხზულების ეს თითქოსდა მოულოდნელი დასაწყისი წინადადება, რომელიც განსხვავდება საერთოდ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა სტანდარტიზებული დასაწყისებისაგან.

2. „შუშანიკის წამება“ ერთადერთი ჰაგიოგრაფიული ძეგლია ქართულ საეკლესიო მწერლობაში და იშვიათი, საერთოდ, ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში, რომელსაც საფუძვლად დაედვა უჩვეულო მოწამებრივი ფორმა. ჩვეულებრივ ჰაგიოგრაფიულ „წამებებში“ ქრისტიანი მოწამე მსხვერპლი ხდება ოფიციალურ პოლიტიკურ-რელიგიურ ძალასთან დაპირისპირებისა (ზოგჯერ კი ოფიციალური რელიგიური თვალსაზრისის მქონე მშობლებისა თუ ახლობლებისა. ამის მაგალითია ქრისტიანი კოლელი ბავშვების ჩაქოლვა წარმართი მშობლების მიერ და ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში დიდსტურებული მსგავსი მაგალითები). შუშანიკს, მართალია, უპირისპირდება ოფიციალური ძალა ვარსკენის, ქართლის პიტიახშის სახით, მაგრამ მის მოქმედებას შუშანიკის წინააღმდეგ არ უდევს საფუძვლად არც პოლიტიკური და არც რელიგიური მოტივები, არამედ შუშანიკის გადაწყვეტილება, აღარ იცხოვროს გამაზღვანებული ძეუღლის ოჯახში. ვარსკენის ერთადერთი მიზანი შუშანიკის ოჯახში დაბრუნებაა. მართალია, ეს კონფლიქტი პიროვნულია, მაგრამ მას საზოგადოებრივი

სარჩული აქვს: ქრისტიანი ქალი მთელი თავისი არსებით დარწმუნებულია, რომ გამაზღვანებულ მეუღლესთან ცხოვრება ქრისტიანული სარწმუნოების სიწმინდის ხელყოფაა.

შუშანიკის წამების ფორმაც უიშვიათესია ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურისათვის: ჩვეულებრივ მოწამეს თავისკვეთით სჯიან (უფრო იშვიათია ჯვარზე აკვრა, დაწვა, ან ჩაქოლვა). შუშანიკის „წამება“ ერთადერთი ნიმუშია ქართულ ჰაგიოგრაფიაში და იშვიათი გამოჩაქისი საერთოდ ჰაგიოგრაფიულ ლიტერატურაში იმითაც, რომ მისი გმირი სიკვდილით არ დაუსჯიათ. შუშანიკის სიკვდილი საპყრობილეში მის უკომპრომისობის გამოხატულებაა და არა გარდაუვალობის გამოვლინება.

3. ჩვენს მიზანს ამჯერად არ შეადგენს „შუშანიკის წამების“ კომპოზიციური და სტილური თავისებურებების კვლევა, რომლის შესახებ მდიდარი ლიტერატურა არსებობს, ძირითადად ბოლო წლებში გამოქვეყნებული, არც ჰაგიოგრაფიის ქრისტიანულ-იდეოლოგიური საფუძვლების განხილვას შევეუდგებით, მაგრამ უნდა აღინიშნოს, რომ თავისი მხატვრული აქსესუარით, მთავარი პერსონაჟის თვისებათა არატრადიციული დახატვით, ჰაგიოგრაფიული გმირის იდეალიზაციისათვის სტანდარტული ხერხების უგულვებელყოფით, უარყოფითი პერსონაჟის რეალურთან მიახლოებული ფერებით დახასიათებით და დაუშტამპავი ლიტერატურული მანერით (ავტორი თავისივე თხზულების ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟია და თხრობა პირველ პირში მიჰყავს, რაც უნიკალური შემთხვევაა ქართულ ჰაგიოგრაფიაში) შუშანიკის წამება ერთ-ერთი უბრწყინვალესი ძეგლია არა მარტო ქართული მარტიროლოგიისა, არამედ მდიდარი ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ფონზედაც.

ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურა სავსეა ფანტასტიკურ-ზღაპრული სასწაულმოქმედების ეპიზოდებით. ამ მხრივ ქართული ჰაგიოგრაფია დიდ თავშეკავებას იჩენს, თუმცა ამ „მოდას“ რამდენიმე ორიგინალურ ძეგლში მნიშვნელოვანი ადგილი უჭირავს (ძირითადად „ცხოვრება-მოქალაქეობებში“). შუშანიკის „წამება“ ამ მხრივაც გამოჩაქისია. ასეთი მოტივები იმდენად არ შეეფერება იაკობ ხუცესის თხრობის რეალურ და დინამიკურ მანერას, რომ „შუშანიკის წამებაში“ სასწაულის ერთადერთი ეპიზოდის არსებობა (მოგვი დედაკაცის განკურნება და გაქრისტიანება) სამეცნიერო ლიტერატურაში გვიანდელ ჩანამატად გამოცხადდა, თუმცა არაა გამორიცხული, რომ იაკობმა ამ ეპიზოდით ხარკი მოუხადა იმ პერიოდში საეკლესიო მწერლობაში გაბატონებულ ქრისტიანობის პროპაგანდის ხერხებს და ამ სასწაულით მიგვანიშნა შუშანიკის წმინდანობაზე ჯერ კიდევ მის სიცოცხლეში. ერთი სიტყვით, მიუხედავად იმისა, რომ „შუშანიკის წამება“ პირველი ჰაგიოგრაფიული ძეგლია, იგი ყველაზე არატრადიციულ და ორიგინალურ ძეგლად დარჩა ქართულ ჰაგიოგრაფიულ მარტიროლოგიურ ლიტერატურაში, ამ ქანრის ყველაზე ბრწყინვალე ლიტერატურულ ნიმუშად, შემდეგდროინდელი „წამების“ ძეგლებისათვის მიუღწევებლად დონედ. მართალია, ამ შესანიშნავმა თხზულებამ და მისმა ავტორმა თავი ვერ დააღწიეს ჰაგიოგრაფიული ტრადიციულობის ზოგიერთ დეტალს („ჯორცთა განლევის“ მოტივი, „მატლების დახვევის“ ეპიზოდი, დამუშავებული ასკეტური „ცხოვრების“ ქანრში“) და ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში გავრცელებული ზოგიერთი სხვა დეტალიც შეიტანა თავის თხზულებაში, მაგრამ ყველაფერი საკუთარ ლიტერატურულ ქურაში გამოაწრთო თავისი დიდი ნიჭის შესაბამისად.

ბიზანტიური ჰაგიოგრაფია თითქმის დაცლილია ეროვნული თვითშეგნე-
 ზისაგან, რაც ბერძნულ-რომაული იმპერიის მრავალეროვნული შედგენილობით
 და ქრისტიანული სარწმუნოების კოსმოპოლიტური ბუნებით უნდა იყოს გა-
 პირობებული, და ზოგადად ქრისტიანობის აპოლოგეტიკას წარმოადგენს. მთელ
 ქართულ ჰაგიოგრაფიას და, კერძოდ, ორიგინალურ „მარტიროლოგიას“ წითე-
 ლი ზოლივით გასდევს ეროვნული თვითშეგნების მომენტი. ქართული ეკლე-
 სიის მოწამეები და მათ შესახებ დაწერილ თხზულებათა ავტორები პირველ
 ყოვლისა, ქრისტიანი ქართველები არიან და ქრისტიანობის იდეოლოგიისათვის
 თავდადება მათში შერწყმულია ეროვნული ინტერესების დაცვასთან. „აბო
 თბილელის წამება“ არა მარტო მისი ავტორის, იოანე საბანისძის ეროვნული
 მრწამსის გამომხატველია, არამედ იმდროინდელი საქართველოს ყველა პატ-
 რიოტული ძალისა. არაბი მაჰმადიანის, აბოს გაქრისტიანება და თავგანწირვა
 ქართული ეკლესიისათვის, რომელიც ქართული სახელმწიფოებრივი ძლიერე-
 ზისა და ერთიანობის საფუძველიც იყო, ეროვნული საეკლესიო ინტერესების
 გაღვივებისა და გამოცხადებისათვის გაცილებით დიდმნიშვნელოვან მოვლენას
 წარმოადგენდა, ვიდრე რამდენიმე ქართველი ქრისტიანის წამების ფაქტი იქ-
 ნებოდა (უნდა აღინიშნოს, რომ იოანე საბანისძე აბოს გაქრისტიანებაში და
 ქრისტიანობისათვის თავგანწირვაში პავლე მოციქულის მაგალითის პარალელს
 ზედავს: „შენ მიემსგავსე უკანასკნელსა მას მოციქულსა პავლეს მამულთა
 მათ შჯულთა და მოძღურებათა განგდებითა და ქრისტეს ძისა ღმრთისა აღ-
 სარებითა, ნსგავსადვე მისა თავი მოგეკუთათა“⁸). უცხო, თანაც საქართველოში
 გაბატონებული ტომის შვილმა, მაჰმადიანმა აბომ, ქრისტიანობას შესწირა თავი:
 ამ ფაქტის ფონზე, მართლაც, საგანგაშო მდგომარეობის მაუწყებელია
 იოანე საბანისძის სიტყვები: — ქართველებიო „ხუთასისა წლისა ეამთა და
 უწინარქსლა შჯულდებულ ყოფილ [არიან] წმიდითა მადლითა ნათლის-ღებე-
 სადთა. მიერთვან და ვიდრე აქამომდე ნაშობნი ქრისტიანეთანი გარდაგუ-
 ლარძნენს, რომელნიმე მძლავრებით, რომელნიმე შეტყუვილით, რომელნიმე
 სიყრმესა შინა უმეცრებით, რომელნიმე მზაკუვარებით. და სხუანი, რომელნი-
 ესე ვართ მორწმუნენი, მძლავრებასა ქუეშე დამონებულნი] და ნაკულევა-
 ნებითა და სიგლახაკითა შეკრულნი, ვითარცა რკინითა, ხარკსა ქუეშე მათსა
 გუემულნი და ქენჯილნი, ძვრ-ძვრად ზღუეულნი, შიშითა განილევიან და
 ირყევიან ვითარცა ლერწამნი ქართაგან ძლიერთა“⁹.

აბო თბილელის „წამების“ კომპოზიცია, რომელიც უნიკალურია ქართულ
 ჰაგიოგრაფიულ მწერლობაში (წინასიტყვაობის ეპისტოლარული ფორმით გად-
 იოცემა, თხზულების შესავლის — პირველი თავის — ჰომილეტიკური, ქა-
 დაგების ფორმით წარმოდგენა, ძირითადი ნაწილის — მეორე და მესამე თავ-
 ების მარტილოლოგიური თხზულების ჩვეულებრივი კანონებით დაწერა და
 დასკვნითი ნაწილის — მეოთხე თავის „შესხმის“ ფორმით ჩამოყალიბება),
 ორიგინალური მეთოდით არის შედგენილი: იოანე საბანისძემ ქართველებში
 შერყეული სარწმუნოების დაცვისათვის სააგიტაციოდ ყველაზე აქტიური ფორ-
 მა — ქადაგება აირჩია და დიდი ოსტატობით გააანალიზა აბოს წამების მნიშ-
 ნელობა საქართველოს ეროვნული და რელიგიური სიმტკიცის დაცვისათვის.

⁸ ძეგლები, I, 77.

⁹ იქვე, 50.

ჩვეულებრივი ჰაგიოგრაფიული შაბლონით დაწერილი თხზულება კი აბოს წამების ფაქტის აღწერა იქნებოდა მხოლოდ და მეტი არაფერი, ისევე, როგორც ეს „ეგესტათის წამებაში“ არის მოცემული. „აბოს წამება“ პირველი ჰაგიოგრაფიული ძეგლია, რომელშიც მთელი სიძლიერით გაისმის ეროვნული ინტერესების დამცველი ხმა. პირველად ამ ძეგლში ითქვა, რომ: „არა ხოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოებად ესე ღმრთისამიერი მოიბოვეს, არამედ ჩუენცა, შორიელთა ამათ მკვდრთა... აჰა ესერა, ქართლისადაცა მკვდრთა აქუს სარწმუნოებად და წოდებულ არს დედად წმიდათა, რომელთამე თვთ აჰა მკვდრთა და რომელთამე უცხოთა და სხვთ მოსრულთა ჩუენ შორის ჟამად-ჟამად, მოწამედ გამოჩინებითა ქრისტე იესუსს მიერ, უფლისა ჩუენისა...“¹⁰. იოვანე საბანისძის ამ სიტყვების გამოძახილი — ბერძნულ-რომაულ ცივილიზაციასთან გათანაბრებისა და ზოგჯერ უპირატესობის თვალსაზრისი — შემდეგ საუკუნეებში მთელი სიძლიერით გაისმა (გობრგი მერჩულე, იოანე-ზოსიმე, ექვთიმე და გიორგი მთაწმიდელები, ეფრემ მცირე, არსენი იყალთოელი, იოანე პეტრიწი, ნიკოლოზ გულბერგიძე, არსენ ბულმისძის ძე და სხვ.).

ქართულ მარტიროლოგიაში ბიზანტიურთან საპირისპიროდ, ძირითადი მოტივი — სარწმუნოებრივი იდეალებისათვის თავგანწირვა — თიოქმის ყოველთვის გადააჭყვლია ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის თავგანწირვის მოტივთან. ასეთი ეროვნული სულისკვეთებით იწერებოდა წამებანი არაბების ძალმომრეობის ავბედით ხანაში (VIII—X სს. კოსტანტი კახის, მიქაელ-გობრონის, არჩილ მეფის, დავით და კოსტანტინეს წამებები), ასევე სპარსელ ნაჰმადიანთა საქართველოზე შემოსევების გვიანდელ პერიოდში (XVII—XVIII სს. ქეთევან დედოფლის, ლუარსაბ მეფის, ბიძინა, შალვა და ელიზბარის წამებანი). ქართული ეკლესიის ეს მოწამე-წმინდანები საქართველოს ისტორიაში, უპირველეს ყოვლისა, სამშობლოს დამოუკიდებლობისათვის თავგანწირული ეროვნული გმირები იყვნენ.

* * *

ბერძნულ-ლათინური ქრისტიანული მარტიროლოგიური ლიტერატურის დიდი ნაწილი, როგორც აღვნიშნეთ, ფანტასტიკურ, ზღაპრულ მოტივებს და სასწაულმოქმედების უამრავ მაგალითს იყენებს მკითხველის ქრისტიანული რელიგიის ყოვლისშემძლეობაში დარწმუნების მიზნით. ქართულ „წამებაში“ ეს მოტივები შეუღარებლად სუსტად არის წარმოდგენილი. ფანტასტიკურ-ზღაპრული მოტივების არც ერთი მაგალითი არ დასტურდება ქართული „წამების“ არც ერთ ძეგლში. რელიგიურ სასწაულთაგან კი მხოლოდ ისეთი მაგალითების მოტანა შეიძლება, რაც ძალზე გავრცელებულია საერთოდ ქრისტიანულ მწერლობაში და მათი შეტანა იმ რიგის წარმოდგენელ სასწაულებში, რომელთა მაგალითები მრავლადაა ბერძნულ-ლათინურ ჰაგიოგრაფიაში, არასგზით არ შეიძლება. მაგალითად, ნათლის სვეტის დაშვება მოწამის გვამზე და წამების ადვილზე (აბოს, გობრონის, დავით და კოსტანტინეს, ქეთევანის და სხვა), შეიძლება ითქვას, ყველაზე დიდი სასწაულია ქართულ მარტიროლოგიაში. ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში ერთ-ერთი ყველაზე გავრცელებული მოტივი — მოწამის მიერ (სიცოცხლეში თუ სიკვდილის შემდეგ) სნეულთა განკურნება — ქართულ „წამებებში“ ეპიზოდის სახით ერთხელ გვხვდება

¹⁰ ძეგლები, I, 55.

(„შუშანიკის წამებაში“ მოგვი ქალის განკურნება. ამ ეპიზოდსაც ჩამატებულად მიიჩნევენ). სხვა თხზულებებში მხოლოდ ზოგადი განცხადებებია ამის თაობაზე. მხოლოდ ორ სვინაქსარულ ძეგლში — ლუკა იერუსალიმელისა და ხიკოლოზ დვალის „წამებებში“, რომლებიც საზღვარგარეთის კერაში, იერუსალიმის ქართველთა მონასტერში შეიქმნა, გვაქვს სასწაულთა ნიმუშები, რომლებიც ასე თუ ისე ეხმაურებიან ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიის მსგავს მაგალითებს (ლუკას „თავმან მოკვეთილმან პირი აღმოსავლეთით ქნა და დიდნი განიცივნა და მადლობაჲ შესწირა ღმერთსა“¹¹. ნიკოლოზ დვალის „თავმან ძისმან მოკვეთილმან ჳმა-ყო შვდგზის, თუ „დიდებაჲ შენდა, ქრისტე ღმერთო“¹². ნათლად ჩანს, რომ უკანასკნელი მაგალითი პირველის გამეორებაა).

ამ ფაქტზე ყურადღება იმითმ გამოვამხვილებთ, რომ დაგვეჩინა: „წამების“ ჟანრის თითოეულ თხზულებას ქართულში რეალური ისტორიული ფაქტი უდევს საფუძვლად და თხრობაც, რამდენადაც შესაძლებელია, ობიექტურ-რეალურ ფარგლებში მიმდინარეობს, რითაც ის საგრძნობლად განსხვავდება ბიზანტიურ-რომანული ჰაგიოგრაფიის უმრავლეს თხზულებათაგან. როგორც ჩანს, ქართულ ჰაგიოგრაფიას გათვალისწინებული აქვს ქართველი მკითხველის რაციონალური ბუნება, ფანტასტიკურ-სასწაულებრივი ამბებისადმი უნდობლობა. ქართულ „წამებათა“ თხრობის ისტორიულად სანდოობა ქართული მარტიროლოგიის ერთ-ერთი დამახასიათებელი მხარეა და მისი უდიდესი ღირსება. ამიტომ არის, რომ ძველი და ახალი თაობის ზოგი ისტორიკოსი ქართულ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებს ისტორიულ თხზულებებად მიიჩნევს¹³.

* * *

ბიზანტიური მარტიროლოგიის უძველესი პრიმიტიული თხზულებებისაგან განსხვავებით, ქართულ „წამებებში“ კარგად ჩანს ქრისტიანული მწერლობის გარკვეული დარგების განვითარების დონეც. ქართული უძველესი „წამებების“ მიხედვით ვხედავთ, რომ ქრისტიანული პოლემიკის დარგი მაღალ დონეზეა აყვანილი (ანტიმაზდეანური — ევსტათის „წამება“, აბიზოს ნეკრესელის „წამება“ და ანტიმაცმადიანური — „აბოს წამება“ და თითქმის ყველა დანარჩენი ძველი და ახალი „წამების“ ძეგლები). ჰომილეტიკური ანუ ქადაგების დარგის წარმატებებზე კი „აბოს წამების“ მიხედვითაც შეიძლება მსჯელობა. ასევე შეიძლება აღინიშნოს ეგზეგეტიკური მწერლობის შესახებაც (ევსტათი, აბო და სხვ.), ხოლო ქრისტიანული დოგმატიკის ძირითადი საფუძვლები თითქმის ყველა ძეგლშია წარმოდგენილი. წმინდა წერილის ღრმა ცოდნა „წამებათა“ ქართველ ავტორებს საშუალებას აძლევს თავიანთ თხზულებაში კარგად გამოიყენონ ალევორიულ-სიმბოლური შედარებები და მაგალითები. „წამებებში“ შედარებით სუსტადაა წარმოჩენილი კანონიკა და ლიტურჯიკა (საეკლესიო მწერლობის ეს დარგები გაცილებით მეტი სისრულით არის წარმოდგენილი „ცხოვრების“ ჟანრში). ამის მიზეზი შეიძლება ის იყოს, რომ ქართული მარტიროლოგიურ თხზულებათა გმირები, ე. ი. მოწამეები არასასულიერო პირები არიან და მათი მოღვაწეობა ეკლესიის ძირეულ საქმიანობასთან არ არის დაკავშირებული. მართლაც და, საკვირველია, რომ ქართველ მოწამეთაგან, რომელთა შესახებ ჰაგიოგრაფიული თხზულება დაიწერა (მხედ-

¹¹ ძეგლები, IV, 348.

¹² იქვე, 350.

¹³ ივ. ჭავჭავაძის შვილი, ძველი ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1945, მ. ლორთქიფანიძე, ადრეფეოდალური ხანის ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1966.

გელობაში გვყავს ეროვნებით ქართველი და არაქართველი მოწამეებიც — აბო, ევსტათი, რაჟდენი, მცირერიცხოვანი გამონაკლისის გარდა, საერო პირები არიან (გამონაკლისია აბიბოს ნეკრესელი, ლუკა იერუსალიმელი, ნიკოლოზ დვალი და შიო გარეჯელი, რომელთა წამების მიზეზებზე ზემოთ გვქონდა საუბარი). ეს კიდევ ადასტურებს იმ აზრს, რომ სხვადასხვა სარწმუნოებრივი აღმსარებლობის უცხოელი დამპყრობლების ბატონობის პერიოდებში ქრისტიანული ეკლესიის მსახურთა და ჩვეულებრივ მორწმუნეთა დევნას ადვილი არ ჰქონია. რაც შეეხება მოწამე საერო ქრისტიან პირებს, ისინი თავიანთი პოლიტიკური თუ ეროვნული თვალსაზრისის გამო ანტაგონისტურ დამოკიდებულებაში იყვნენ უცხოელ გაბატონებულ ძალებთან, რაც ვახდა კიდევ საფუძველი მათი წამებისა.

* * *

ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ჩამოყალიბება, რა თქმა უნდა, ბიზანტიური ჰაგიოგრაფიის საფუძველზე და მიბაძვით მოხდა, მაგრამ ქართულში ეროვნული შეგნებით გამსჭვალულმა გარემომ მას საკუთარი ინტერესები უკარნახა და ქართული ჰაგიოგრაფიაც ამ ინტერესების გამომხატველი გახდა. ქართველ მოწამეთა ეროვნული ღვაწლი კარგად აქვს შენიშნული ანტონ ბაგრატიონს: „ვინა სათანადო არს ჩუენდა ნატურად წმინდანი მოწამენი ქრისტესნი მადლობად და ქებად და უფრორე ჩუენნი განთვსებით, რომელნიცა იშუენეს მამეულად მამულთა შინა ჩუენთა და საშომან ადგილობითმან სამშობლოთა ადგილთა ჩუენთამან ჰშუენა კორციელად და აღზარდნა და მშობელნი მათნი იყუნეს წინაპარნი მამანი ჩუენნი და აქაურმან ეკლესიამან სახელსა ზედა წმიდისა სამებისა აღმოშუნა და მისცა ცნობანი საღმრთოთა განგებულებათანი და ქრისტესთვის სიკუდილად აღლესა“¹⁴.

ეროვნული მოტივია ხაზგასმული აბიბოს ნეკრესელის „წამებაში“: „ჩემი არს მოწამე ესე და არა სხვსა, ჩემისა ამისგან საყდრისა ნაყოფი შუენიერი“¹⁵ და გვიანდელ მარტილოლოგიურ თხზულებაში — გრიგოლ დოდორქელის ქეთევან დედოფლის „წამებაში“¹⁶. ამიტომ არის ქართული „წამებები“ საქართველოს ცხოვრების ისტორიულ-პოლიტიკური და ეროვნული ინტერესების გამომხატველი პრობლემებით დატვირთული, მიუხედავად იმისა, რომ ყველა „წამების“ არსი ქრისტიანული რელიგიის საფუძვლების დაცვაა. ასეთია ქართული მარტიროლოგია მთლიანად, ხოლო ბიზანტიურისა კი მხოლოდ მცირე ნაწილი.

ქართულ მარტიროლოგიურ თხზულებათა სწორედ უძველესი ნიმუშები „შუშანიკის წამება“ და „აბოს წამება“ გამორჩეულია არა მარტო ქართულ, არამედ, ალბათ, საერთოდ ჰაგიოგრაფიულ მწერლობაში, პირველი თავისი ორიგინალურ-მხატვრული ღირსებებით და შინაარსით, ხოლო მეორე ამასთან ერთად თავისი სრულყოფილი კომპოზიციური შედგენილობით. დანარჩენი ძეგლები (ევსტათი მცხეთელის, კოსტანტი კახის, გობრონის, აბიბოს ნეკრესელის, არჩილ მეფის, დავით და კოსტანტინეს „წამებები“), მართალია, საინ-

¹⁴ მარტირიკა, ძეგლები, VI, 158, 10—17.

¹⁵ ძეგლები I, 241.

¹⁶ ძეგლები, V.

ტერესო ისტორიულ ცნობებს გვაწვდიან სხვადასხვა პერიოდის საქართველოს შესახებ, მაგრამ დაშტამპული მხატვრულ-გამომსახველობითი ხერხებით და კომპოზიციური წყობით დიდად არ განსხვავდებიან ბიზანტიური ტრაფარეტული ძეგლებისაგან. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ წმინდა წერილის ლიტერატურული ხერხებისა და შედარებების გამოყენება ისევე ჩვეულებრივია ქართულ ძეგლებში, როგორც ბიზანტიურში. ქართული ჰაგიოგრაფიული ლიტერატურის ბოლო საუკუნეების ძეგლები (ქეთევანის, ლუარსაბის, ბიძინა, შალვა და ელიზბარის, რაჟდენის „წამებები“) ძირითადად აგრძელებენ წინა პერიოდის ტიპური „წამების“ ტრადიციებს, მაგრამ შეინიშნება „ცხოვრების“ ჟანრის თხზულებათა დიდი გავლენაც და „შესხმითი“ ჟანრის აგიოგრაფიული ძეგლების გავლენის კვალიც (ლუარსაბისა და ბიძინა, შალვა, ელიზბარის „წამებები“, ანტონის „მარტირება“ მთლიანად).

* * *

მართალია, ქართულ მარტიროლოგიურ თხზულებათა მნიშვნელობა ძალზე დიდია ქართული ლიტერატურის ისტორიის, ისტორიოგრაფიისა და საერთოდ ქართული კულტურის ისტორიისათვის. მაგრამ ქართულ ჰაგიოგრაფიაში ცენტრალური ადგილი მაინც „ცხოვრება-მოქალაქეობებს“ უჭირავთ. სწორედ ამ ჟანრში დაიწერა უბრწყინვალესი თხზულებების ერთი წყება (გრიგოლ ხანძთელის, ექვთიმე მთაწმინდელისა და გიორგი მთაწმინდელის „ცხოვრებები“), რომელთა შესადარი ქართულ მარტიროლოგიურ ლიტერატურაში მხოლოდ „შუშანიკის წამება“ და შესაძლებელია, „აბოს წამება“ იყოს.

როდესაც ჩვენ ჰაგიოგრაფიას ორ ძირითად ჟანრად „წამებად“ და „ცხოვრებად“ ვყოფთ, ამოსავალია არა მარტო წმინდანის აღსასრულის სახე („წამებებში“ წამებით სიკვდილი, ხოლო „ცხოვრებებში“ ბუნებრივი გარდაცვალება), არამედ ისიც, რომ აქ გვაქვს ღმერთთან მიახლოების ორი სხვადასხვა გზა: პირველი, ჰაგიოგრაფიული მწერლობის იდეალი — მოწამება (ქრისტეს წამების მიბაძვით), რომლითაც ქრისტიანს შეუძლია მიაღწიოს უმაღლეს ადამიანურ იდეალს, ადამიანურ სრულყოფილებას (ამ მხრივ მას გარკვეული უპირატესობა აქვს „ცხოვრების“ ჟანრთან), მეორე, ამ იდეალს ქრისტიანმა შეიძლება მიაღწიოს ყოველდღიური მოუღლელი სარწმუნოებრივი შრომით, როგორც გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებაში“ არის ნათქვამი: „ესე ყოველსა ეამსა იწამებოდეს სახელისათვის ქრისტესისა“¹⁷, ანდა იოვანე ზედაზნელის ვრცელ ცხოვრებაში „ყოველთა დღეთა ეწამებთან და შრომათა თესთა შემატებენ“¹⁸. სხვაგვარად, ყოველდღიური საქმიანობა სიკეთისათვის, ბრძოლა ბოროტებასთან და ურწმუნოებასთან ყოველდღიურ „წამებას“ უტოლდება. ამიტომ ამ ორი სხვადასხვა გზით საბოლოო მიზნის მიღწევის აღწერას განსხვავებული ხერხებით დაწერილი თხზულებების ფორმა შეესიტყვება.

„წამებისა“ და „ცხოვრების“ ჟანრის ქართულ თხზულებათა შედარებისას ირკვევა, რომ „წამების“ გმირები ძირითადად საერო პირები არიან (გამოხაკლისია აბიბოს ნეკრესელი, ლუკა იერუსალიმელი, ნიკოლოზ დვალი და შიო გარეჯელი, თანაც უკანასკნელი სამი მოწამის შესახებ მხოლოდ „წამების“ სვინაქსარული ძეგლები არსებობს), ხოლო „ცხოვრებისა“ მხოლოდ სა-

¹⁷ ძეგლები, I, 257.
¹⁸ იქვე, 83, 208.

სულიერო პირები და თანაც მხოლოდ ბერ-მონაზვნები, რითაც თითქოს სწავლიდა, რომ საერო პირს მხოლოდ მოწამებრივი გზით შეუძლია მიუახლოვდეს ქრისტეს იდეალს, ხოლო სასულიერო პირისათვის ასეთი იდეალის მისაღწევად მოწამებრივი გზაც არსებობს (ზემოდასახელებული მაგალიტები) და ყოველდღიური რუდუნებით მთელი სიცოცხლის მანძილზე საღმრთო საქმეების კეთებით, სიკეთისათვის ბრძოლით და ბოროტების დათრგუნვით, მიწაზე მისი არსებობის „მოწამებრივი ცხოვრების“ განღვეით მიღწევის გზაც.

„წამება“, როგორც წესი, ერთპლანიანი თხზულებაა, რომლის ცენტრალური მომენტია მოწამის ცხოვრების უკანასკნელი პერიოდის აღწერა, მისი წამების გამომწვევი სიტუაციების დახასიათება და წამების დროს გამოჩენილი შთომინების, სარწმუნოებრივი სიმტკიცის აღწერა და ბოლოს მისი სიკვდილით დასჯის ფაქტი. როგორც წესი, მარტიროლოგიურ თხზულებაში ან სრულებით არაფერია ნათქვამი მოწამის განვლილი ცხოვრების შესახებ, ან რამდენიმე ფრაზით აღნიშნულია მისი ღვთისმოშიშება და ღვთის სიყვარული ბავშვობიდან დაწყებული სიკვდილამდე. ამ ფაქტის ახსნა ალბათ იმითაც შეიძლება, რომ მოწამე გმირი ჰაგიოგრაფიის ინტერესის ობიექტი ჰდებდა არა თავიდანვე, არამედ მის მიერ მოწამებრივი აღსასრულის მიღების შემდეგ. მხოლოდ მისი მოწამეობა განაპირობებს მწერლის ინტერესს, ამის შემდეგ იწყებს ის ფიქრს მოწამეზე თხზულების დაწერის შესახებ, მაგრამ მას საკმაო ცნობები არა აქვს იმის შესახებ, თუ როგორია მოწამის ცხოვრების დეტალები, ეპიზოდები, რომელთა მიხედვითაც თანდათანობით ყალბდებოდა მომავალი პოტენციური მოწამის მტკიცე ხასიათი (გამონაკლისია შუშანიკი და ნაწილობრივ აბო თბილელი). ამიტომ მარტიროლოგიურ თხზულებათა უმრავლესობა სქემატური და შაბლონურია მოწამის ცხოვრებისეული ამბების, ჩვევებისა თუ ფსიქოლოგიური ნიუანსების გადმოცემაში. ინდივიდუალური ხასიათების წარმოჩინება ჰაგიოგრაფიული მწერლობის, განსაკუთრებით მარტიროლოგიურ თხზულებათა უსუსტესი მხარეა. „მოწამეთა“ ერთი და იმავე ხერხებით დახასიათება ქმნის ტრაფარეტს. ერთი მოწამე მეორისაგან თითქმის არაფრით განსხვავდება. ეს ერთგვაროვნება იმითაც არის გამოწვეული, რომ ქრისტიანული რელიგიის იდეოლოგიით მოწამეობა ადამიანური სრულყოფილების ყველაზე მაღალი გამოვლინებაა, ადამიანური იდეალის უმაღლესი საფეხურია, ღმერთის შემოცნების ერთ-ერთი უმთავრესი გზაა და ამიტომ ასეთ პიროვნებას მხოლოდ იდეალური სულიერი თვისებები ახასიათებს, მხოლოდ სათნოებანი (სიმდაბლე, მოწყალება, უმანკობა, სიმშვიდე, მარხულობა, სიყვარული, სასოება) და არ შეიძლება უარყოფითი თვისების ნიშან-წყალი ჰქონდეს. ქრისტიანული იდეოლოგია ცნობს იდეალურად დადებით გმირს და მასთან დაპირისპირებული ბოროტების განსახიერებას (სანამ მასზეც კეთილი არ გაიმარჯვებს და იგი იდეალური არ გახდება). ამიტომ არის, რომ ჰაგიოგრაფიული თხზულების გმირის თვისებები ესადაგება ევანგელისტური წიგნების თეორიულ მოთხოვნილებებს და რელიგიურ იდეალებს. ამ მეთოდით „მოწამის“ დახასიათების უამრავი მაგალითიდან, რომელიც ყველა ჰაგიოგრაფიულ თხზულებაში გვხვდება, მოვიტანოთ ორიოდ „კოსტანტი კახის წამებიდან“: „ამას ყოველსა თანაჲ ფრიად მოღუაწე იყო იგი ნაკლულევანთათჳს სახლისა თჳსისათა, რამეთუ ესმინა თქუმული იგი პავლჳს მოციქულისაჲ, ვითარმედ: „უკუეთუ ვინმე თჳსთა, და უფროჲს-ღა სახლუელთა, არა მოღუაწე იყოს, სარწმუნოებაჲ უეარ-

უყოფიეს მას და არს იგი ურწმუნოთა უძერძს¹⁹ (ტიმ. 5, 8), ანდა: „აქედნად ხეტარსა მას სიმდაბლმ და თავის-დებად უფროსს ყოველთა კაცთად, რამეთუ ესმინა სიტყუად იგი მესხნელისა და მაცხოვრისაჲ, ვითარმეღ: „ისწავეთ ჩემ-გან, რამეთუ მშვედ ვარ და მდამალ“²⁰ (მათე, II, 29). ასეთი სტატიკური, მხოლოდ ფრაზეოლოგიური დახასიათება ტიპიურია ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათათვის, განსაკუთრებით კი მარტიროლოგიური ძეგლებისათვის. წმინდანის დახასიათება არა ამგვარად, არამედ მისი მოქმედებით გარკვეულ კონკრეტულ სიტუაციაში, გაცილებით იშვიათია და ძირითადად „ცხოვრება-მოქალაქეობებში“ გვხვდება.

ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის „ცხოვრება-მოქალაქეობის“ ჟანრის პირველი თხზულება, რომელიც IX ს. არის შედგენილი, ქართული ეკლესიის ისტორიის უმნიშვნელოვანეს მოვლენას — აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის შემოსვლასა და საბოლოოდ დამკვიდრებას ასახავს. „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“, რომლის სათაური გადმოგვცემს ძეგლის ძირითად შინაარსს, თითქოს არ უნდა იყოს ჰაგიოგრაფიული თხზულება მისი სათაურის ამ ჟანრისადმი შეუსაბამობის გამო. თხზულების შესავალი ნაწილიც ისტორიულ-ქრონოლოგიური ხასიათისაა, მაგრამ ძეგლის მეორე ნაწილი, რომელიც ორგანულად უკავშირდება თხზულების დასაწყისს და რომლის სათაურია „ცხოვრებაჲ წმინდისა ნინოსისა“, ადასტურებს, რომ თხზულება საქართველოს განმანათლებლის ცხოვრებისა და მოღვაწეობის შესახებ დაწერილი ჰაგიოგრაფიული ძეგლია. მისი კომპოზიციური ორიგინალობა, რომლითაც ის არც ერთ „ცხოვრებას“ არ ჰგავს (გავიხსენოთ, რომ პირველი ქართული მარტიროლოგიური თხზულებაც „მუშანიკის წამება“ ასევე თავისებურია „წამების“ ჟანრის სხვა თხზულებებთან შედარებით), უნდა აიხსნას თვით თხზულების ცენტრალური გმირის ისტორიული მისიით. მართალია, თხზულების ძირითადი ნაწილი წმ. ნინოს ცხოვრებასა და მოღვაწეობასთან დაკავშირებულ ეპიზოდებს უჭირავს, მაგრამ თხზულების ძირითად სათაურში აისახა უნიშვნელოვანესი, საქართველოს ცხოვრების ისტორიული შემობრუნების ფაქტი, ნინო განმანათლებლის ღვაწლის ყველაზე დიდი შედეგი (გრანდიოზულმა შედეგმა, ასე ვთქვათ, დაზარდოდა ამ შედეგის შემოქმედი). აღმოსავლეთ საქართველოს „მოქცევის“ ისტორიის სისრულით წარმოჩენამ კი მოითხოვა ისტორიულ-ქრონოლოგიური, ასე ვთქვათ, დოკუმენტური ხასიათის ექსკურსიც. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ გვიანდელმა ჰაგიოგრაფებმა, ლეონტი მროველმა და არსენ იყალთოელმა, რომლებმაც „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ საფუძველზე დაწერეს „ნინოს ცხოვრების“ ახალი რედაქციები, უარი თქვეს თავიანთი წყაროს ისტორიულ-ქრონოლოგიურ ნაწილზე.

„მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ კომპოზიციური ორიგინალობა თხზულების დასაწყისში ისტორიული ქრონიკის დართვით არ ამოიწურება: ორიგინალურია კომპოზიციურად წმ. ნინოს ცხოვრების ამსახველი ეპიზოდების დალაგებისა და შინაარსის გადმოცემის ხერხებიც (სხვადასხვა პირების მიერ ნინოს ცხოვ-

¹⁹ ძეგლები, I. 166, 3.
²⁰ იქვე, 166, 8.

რებისა და ქართლის გაქრისტიანების სხვადასხვა ეპიზოდების შესახებ (თხზულება, რომელშიც ხშირად არ არის დაცული ქრონოლოგიური თანმიმდევრობა), რაც უჩვეულოა ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ტიპური ნიმუშებისათვის. სწორედ ამიტომ გადააკეთეს ეს თხზულება ჩვეულებრივი სტანდარტების მიხედვით ჯერ ლეონტი მროველმა — უფრო ნაკლებად და შემდეგ არსენ იყალთოელმა. ეს უკანასკნელი წერს: „ესე ნეტარისა ნინოას ცხოვრებაა შეუწყობლად განხეულად „ქართლისა მოქცევასა“ თანა... აღრეულად სწერია... გარნა წინ უკუანა და უკუანა წინა, იგივე და ერთი პირი“²¹.

ამრიგად, თუ ჩვენამდე მოღწეული მარტივოლოგიური თხზულება — „შუშანიკის წამება“ დაიწერა V საუკუნეში, პირველი ჩვენამდე მოღწეული „ცხოვრება-მოქალაქეობის“ ძეგლი „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ („ცხოვრებაჲ წმიდისა ნინოასი“) მხოლოდ IX საუკუნის II ნახევარში არის შექმნილი. ამ ფაქტზე დაყრდნობით შეგვიძლია ვთქვათ, რომ „ცხოვრების“ ჩამოყალიბება ქართულ ჰაგიოგრაფიაში გვიანდელი მოვლენა ჩანს, თუკი ამ ჟანრის რამდენიმე თხზულებას დაკარგულად არ მივიჩნევთ. ცნობილია, რომ ბიზანტიურ საეკლესიო მწერლობაში „ცხოვრების“ ჟანრის წარმოშობის საფუძველი და მიზეზი სამონასტრო ორგანიზაციის ჩამოყალიბება იყო (III ს. II ნახევარი). საქართველოს სინამდვილეში კი აუცილებელი არ იქნებოდა „ცხოვრებები“ იმავე საფუძველზე შექმნილიყო, რადგან აღმოსავლეთ საქართველოში ქრისტიანობის ოფიციალურ რელიგიად გამოცხადებიდან (ე. ი. IV ს. I ნახევრიდან) სამონასტრო ცხოვრების დაწყებამდე (VI ს. II ნახევრამდე) ორ საუკუნეზე პეტი დროა და ამ ხნის მანძილზე ქართულ ეკლესიას ალბათ ბევრი ისეთი გამოჩენილი სასულიერო მოღვაწე ჰყავდა, რომელთა ცხოვრება-ღვაწლის აღწერა შესაძლებელი იყო, ჰაგიოგრაფიული თხზულების საგანი გამხდარიყო. მაგრამ ჩვენამდე მოღწეული „ცხოვრებების“ მიხედვით თავიდანვე შეგვიძლია დავასკვნათ, რომ ამ ჟანრის წარმოშობა და განვითარება მხოლოდ სამონასტრო საქმიანობასთან არის დაკავშირებული და ამ ჟანრის ყველა ქართული თხზულება მხოლოდ მონასტერთა გამოჩენილ მოღვაწეთა „ცხოვრება-მოქალაქეობას“ აღწერს (გამონაკლისია „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ ანუ „ნინოს ცხოვრება“ და ისიც გასაგები მიზეზების გამო). არც ერთი ქართული ჰაგიოგრაფიული თხზულება არ არის მიძღვნილი ქართული ეკლესიის ე. წ. „თეთრი საწვდელეობის“ არც ერთი წარმომადგენლისადმი (პეტრე იბერიელის „ცხოვრება“ ძირითადად პეტრეს სამონაზვნო ამბებს გვითხრობს: მის მიერ ქართველთა მონასტრისა და სასტუმრო სახლის მშენებლობის, უფრო ნაკლებს კი მისი საეპისკოპოსო მოღვაწეობის შესახებ. ამასთანავე ის ხომ ბერძნულ-სირიული ეკლესიის ეპისკოპოსია და არა ქართული ეკლესიისა და, თანაც, „პეტრე იბერიელის ცხოვრება“ ნახევრად ორიგინალური და ნახევრად ნათარგმნი ძეგლია). ამიტომ, თუ კი ჩვენ ვიფიქრებთ, რომ „ცხოვრების ჟანრის რამდენიმე თხზულებამ ჩვენამდე ვერ მოაღწია, ისიც უნდა დავუშვათ, რომ ის თხზულებებიც ქართველ ბერ-მონაზონთა „ცხოვრებები“ იქნებოდა (უძველესი ძეგლებიდან ასეთები შეიძლება ყოფილიყო „ასურელ მამათა“ შესახებ შექმნილი ერთობლივი ძეგლი ან რამდენიმე მათგანზე დაწერილი ცალკეული თხზულებები, გაცილებით ადრინდელი, ვიდრე ჩვენამდე მოსული ასურელ მამათა ცხოვრების ე. წ. არქეტიპები — X ს., ხოლო უფრო გვიან შექმნილი და აწ დაკარგული IX ს. თხზულების „მიქელ პარეხელის ცხოვრების“ შესახებ

21 ძეგლები, III, 51.

მოწმობა მოიპოვება ქართულ წყაროებში). „მოქცევა ქართლისა“ თუ „ჩვენსა ტიპიურ, ორიგინალური კომპოზიციის ჰაგიოგრაფიულ თხზულებად მივიჩნიეთ, მის შემდეგ შექმნილი ყველა „ცხოვრება-მოქალაქეობა“ ჰაგიოგრაფიის ამ ყანრის ტიპიური ნიმუშია. „ცხოვრება-მოქალაქეობის“ ყანრის თითქმის ყველა ქართული თხზულება X—XI სს. დაიწერა (გამონაკლისია XVIII ს. პირველ ნახევარში შექმნილი ბესარიონ ორბელიშვილის „დაძინება... ისე წილკნელისა“, რომელიც სანახევროდ კომპილაციური, თანაც უფრო მეტაფრასული ძეგლია, და ამავე საუკუნის ბოლოს გაბრიელ მცირის მიერ დაწერილი „ცხოვრება და მოქალაქეობა... სქემოსან ონოფრესი“, ტრაფარეტული, მდარე ღირსების მქონე თხზულება). სწორედ ეს საუკუნეებია ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის განვითარების მწვერვალზე და მისი დაქვეითების დასაწყისიც. XI საუკუნის შემდეგ, კერძოდ, გიორგი მცირის „ცხოვრება გიორგი მთაწმიდელისაჲს“ შემდეგ ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის „ცხოვრების“ ყანრში ახალი აღარაფერი შექმნილა. XII საუკუნის II ნახევრიდან იწყება ზოგიერთი ძველი ძეგლის გადაკეთება, გამეტაფრასება, რომელთა ლიტერატურული ღირებულება საგრძნობლად ჩამორჩება წინა საუკუნეებში შექმნილ ქართულ თვალსაჩინო ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა დონეს. X—XI სს. შექმნილი თითქმის ყველა „ცხოვრება“ ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის შესანიშნავი ნიმუშია: „ცხოვრება და მოქალაქეობა სერაპიონისა“ (X ს.), „ცხოვრება და მოქალაქეობა... იოანე ზედაზნელისა და ნოწაფეთა მისთაჲ“ (შიო მღვიმელისა და დავით გარეჯელისა, X ს.), „ცხოვრება და მოქალაქეობა ილარიონ ქართველისა“ (X ს.), „ცხოვრება... იოანესი და ეფთემესი“ (XI ს.), ხოლო ორი მათგანი: შრომა და მოღუაწება ღირსად ცხოვრებისაჲს ... გრიგოლისი არქიმანდრიტისა, „ხანციისა და შატბერდისა აღმაშენებელისაჲს“ (X ს.) და „ცხოვრება და მოქალაქეობა ... გიორგი მთაწმიდელისაჲს“ (XI ს.) კი — საერთოდ ჰაგიოგრაფიული მწერლობის შედეგები.

სამონასტრო ცხოვრება, რომელიც ძირითადი და, თამამად შეიძლება ითქვას, ერთადერთი წყაროა X—XI სს. ქართული „ცხოვრება-მოქალაქეობის“ შექმნისათვის, ყველაზე ადრე აღმოსავლეთ საქართველოში, ქართლისა და კახეთის ტერიტორიაზე, წარმოიშვა VI საუკუნის მეორე ნახევარში. როგორც წერილობითი წყაროები გვიდასტურებენ, პირველი მონასტრების დაარსება სირიიდან მოსული იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების სახელთან არის დაკავშირებული, თუმცა მათი მოღვაწეობის ამსახველი ჰაგიოგრაფიული ძეგლი, ჩვენამდე მოღწეული მასალების მიხედვით, მხოლოდ X საუკუნის მეორე ნახევარში შეიქმნა (მართალია, აბიბოს ნეკრესელის წამება IX ს. ძეგლადაა მიჩნეული, მაგრამ ის „წამებას“ წარმოადგენს).

სამონასტრო მშენებლობის მეორე, უფრო გვიანდელი კერა, რომელთანაც დაკავშირებულია ორი უმნიშვნელოვანესი „ცხოვრება-მოქალაქეობა“ — სერაპიონ ზარზმელისა და გრიგოლ ხანციელის „ცხოვრებათა“ შექმნა, სამხრეთ საქართველოს ტაო-კლარჯეთისა და სამცხის პროვინციებში წარმოიშვა VIII—IX სს.²² (სამცხის სამონასტრო ცხოვრების ამსახველი ყოფილა აწ

²² ქართულ საეკლესიო-საეკლესიათმცოდნეო კერებში წარმოებული ლიტერატურულ-საზოგადოებრივი საქმიანობის შესახებ საერთოდ და კერძოდ სახრეთ საქართველოსა და საზღვარგარეთის ქართული კერების შესახებ დაწერილებით იხ. ლ. შენაძე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, I (I და II ნაკვეთები), თბ., 1962, II, 1980.

დაკარგული მიქელ პარეხელის „ცხოვრება“, რომლითაც სარგებლობდა სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრების“ ავტორი). მესამე კერა, რომელმაც X—XI სს. რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი ქართული „ცხოვრება-მოქალაქეობა“ მოგვცა, ათონის მთის ქართული მონასტერი იყო საბერძნეთში, დაარსებული X საუკუნეში (ილარიონ ქართველის, იოვანესი და ექვთიმეს, გიორგი მთაწმიდელის „ცხოვრებები“. იერუსალიმის ჯვარის ქართულ მონასტერში მხოლოდ პროზორე ქართველის სვინაქსარული „ცხოვრება“ დაიწერა XI ს. II ნახევარში).

საქართველოში დაწერილ „ცხოვრებათა“ შორის ყველაზე ადრე „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“ არის შექმნილი (X ს. 20-იანი წლების ბოლოს), შემდეგ „გრიგოლ ხანტელის ცხოვრება“ (951 წელს) და „იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების ცხოვრება“ (X ს. II ნახევარში — 955—980 წწ.)²³. სამივე თხზულების ავტორი, საბედნიეროდ, ცნობილია. „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრების“ ავტორი ბასილ ზარზმელი, მართალია, სერაპიონის ძმისწულაა, მაგრამ არ არის თავისი ბიძის საქმიანობის მომსწრე და თვითმხილველი და მაინც „ცხოვრება“ დაწერილია სერაპიონის გარდაცვალებიდან ორიოდე თვეული წლის შემდეგ, ასე ვთქვათ, „ცხელ კვალზე“. უფრო მეტი დრო, 90 წელი, აშორებს „გრიგოლ ხანტელის ცხოვრების“ ავტორს, გიორგი მერჩულეს, გრიგოლის გარდაცვალებისაგან, თუმცა ამ გარემოებას უარყოფითი კვალი მაინც ვერ დაუმჩნევია ბასილ ზარზმელისა და, განსაკუთრებით, გიორგი მერჩულეს თხზულებათა ლირსებებზე. ამასვე ვერ ვიტყვით იოანე ზედაზნელისა და მის მოწაფეთა „ცხოვრების“ შესახებ. ამ თხზულების ავტორად თვით ძეგლის სათაურში არსენ ქართლის კათალიკოსია მოხსენიებული. ფიქრობენ, რომ ეს ის არსენია, რომელიც 955—980-იანი წწ. იყო კათალიკოსად, რომელიც თავისი თხზულების გმირებს დაახლოებით 400 წლით მაინც არის დაშორებული, რასაც, შეუძლებელია, უარყოფითი გავლენა არ ჰქონოდა მის ნიერ აღწერილი თხზულების შინაარსობრივ სისრულეზე და თხრობის ხარისხზე. ამას თვით ავტორიც ამბობს: „ესე მცირედი მრავალთაგან დიდთა საქმეთა დავწერეთ მიმყოფრებისათჳს ჟამისა“²⁴. ამიტომ არის, რომ ამ უკანასკნელში მასალის სიმცირე შევსებულია სასწაულების სიმრავლით, განყენებული მსჯელობებით და ლოცვებით.

მართალია, ჩვენ ამჯერად მიზნად არ დავვისახავს, ცალკეულ პაგიოგრაფიულ ძეგლთა კონკრეტულ საკითხებს შევხებოდით, მაგრამ რადგან ე. წ. ასურელ მამათა (იოანე ზედაზნელი, შიო მღვიმელი და დავით გარეჯელი), „ცხოვრებანი“ ერთ ძეგლად მოვიხსენიეთ, რომლის სახელწოდებაა „ცხოვრებაჲ... იოანე ზედაზნელისა და მოწაფეთა მისთაჲ“, და ეს ძეგლი ამ მოღვაწეთა შესახებ დაწერილ თხზულებათაგან ყველაზე უძველესად დავასახელებთ, ამ საკითხს განმარტება ესაჭიროება, მით უმეტეს, რომ სამეცნიერო ლიტერატურაში ამის შესახებ საპირისპირო აზრებია გამოთქმული.

ცნობილია, რომ „ასურელ მამათა“ მოღვაწეობის შესახებ რამდენიმე სხვადასხვა რედაქციის თხზულება არსებობს: 1. იოანე ზედაზნელის, შიო მღვიმელისა და დავით გარეჯელის შედარებით მოკლე ცხოვრებები, რომლებ-

²³ იხ. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1980, 150, 152; 161.
²⁴ ძეგლები, I, 217.

საც სამეცნიერო ლიტერატურაში „არქეტიპები“ ეწოდა. 2. იოანე ზედაზნელის „ცხოვრება“, რომლის ერთადერთი ნუსხა შეტანილია ანა დედოფლის „ქართლის ცხოვრებაში“. ეს „ცხოვრება“ ბოლონაკლულია. დაკარგულ ნაწილში ვარაუდობენ ამავე რედაქციის შიო მღვიმელის „ცხოვრების“ არსებობასაც, რომელიც იოვანე ზედაზნელის „ცხოვრების“ გაგრძელებას წარმოადგენდა. 3. დასახელებულ მოღვაწეთა ცხოვრების მეტაფრასული რედაქციები, რომელთა წყაროა ე. წ. „არქეტიპები“. მეტაფრასული რედაქციის ცხოვრებები რომ დანარჩენებზე გვიანდელია, ეს ეჭვს არ იწვევს და ამჯერად მათ არც შევხებით.

გასარკვევია, „არქეტიპი“ არის ის უძველესი რედაქცია, რომელიც ასურელ მამათა მოღვაწეობის შესახებ დაიწერა პირველად, ხოლო „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი იოანე ზედაზნელის ცხოვრება და მის გაგრძელებად საგულისხმევი შიო მღვიმელის ცხოვრება ამ „არქეტიპის“ გაგრძობა-გადასრულებას წარმოადგენს, თუ პირიქით, „არქეტიპია“ შემოკლებული, დახვეწილი ვარიანტი „ქართლის ცხოვრებისეული“ ნუსხისა. ორივე ვარაუდს სამეცნიერო ლიტერატურაში თავისი დამცველი ჰყავს (ჩვენს ადრინდელ ნაშრომში უპირატესობა უკანასკნელ შესაძლებლობას მივეცით²⁵).

იოვანე ზედაზნელის ვრცელი ცხოვრება („ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ნუსხა) არ შეიძლება XI—XII საუკუნეზე ადრინდელი იყოს, რადგანაც ის მეტაფრასული რედაქციისაა. ამას ადასტურებს, ჯერ ერთი, მისი სათაურის შემდეგ მიწერილი გლოსა: „განახლა და განავცო... ქრისტეს შიერ არსენი კათალიკოზმან“. ამასვე ამტკიცებს თვით „ცხოვრებაში“ აღნიშნული ფაქტიც: „ხოლო პირველი იგი ცხოვრებაა და საქმენი იგი ამის ნეტარისანი წერილ არიან პირველსა მას წიგნსა და ჩუენდა ნეტარ არს მეორედ აღწერად“²⁶. ამასთანავე თეოლოგიურ-დოგმატიკური ვრცელი შესავალი, პასაჟები და ენობრივ-სტილისტური მონაცემები უეჭველსა ხდის ამ თხზულების მეტაფრასულობას და მის „არქეტიპზე“ აღმოცენების ფაქტს. ამასთანავე ვრცელი თხზულების სათაური მიანიშნებს, რომ ეს ძეგლი მხოლოდ იოანე ზედაზნელის ცხოვრებას შეიცავს (ამის დამადასტურებელია ის ფაქტიც, რომ ამ ცხოვრების აღწერა ავტორისათვის უთხოვნია ზედაზნის მონასტრის წინამძღვარს მიქელს, რომელსაც, ბუნებრივია, თავისი მონასტრის დამაარსებლის ცხოვრება აინტერესებდა) და მის გაგრძელებად ვერ ვიგულისხმებთ აწ დაკარგულად მიჩნეულ შიო მღვიმელის ამავე ხასიათისა და სტილის ცხოვრებას: „ცხოვრებაა... იოანე ზედაზნელისაჲ, რომელი ბრძანებითა ღმრთისაჲთა და წინამძღურობითა სულისა წმიდისაჲთა მოივლინა ქუეყანით შუამდინარით ქუეყნად ქართლისად ათორმეტთა მოწაფეთა მისთა წმიდათა თანა“²⁷. „არქეტიპის“ სათაურები კი მიგვანიშნებს, რომ „ცხოვრება და მოქალაქობაა წმიდისაჲთაჲთა ჩუენისა იოანე ზედაზნელისაჲ და მოწაფეთა მისთაჲ, რომელთა განინათლეს ქუეყანა ესე ჩრდილოეთისაჲ“ მართო იოანე ზედაზნელის ცხოვრება კი არ არის, არამედ მისი მოწაფეებისაც, ძირითადად შიო მღვიმელისა და დავით გარეჯელისა, ხოლო დანარჩენის შესახებ მოკლე ცნობები (თათა, ისე წილენლი, იოსებ ალავერდელი და სხვ.) ჩართულია ძეგლის სხვადასხვა ადგილას. ამ ძეგლში, რომელიც იწყება იოანე ზედაზნელის ცხოვრებით, ქვე-

²⁵ ძეგლები, IV, 31.

²⁶ ძეგლები I, 198.

²⁷ იქვე, 191.

სათაურობით არის გამოყოფილი „ცხოვრება და მოქალაქობა ღირსისა მამიძისა და ჯუენისა შიომხისი და ევაგერისა“²⁸. ეკვვარეშეა, რომ ეს უკანასკნელი მთლიანი ძეგლის შემადგენელი ნაწილია. ამის დასტურად შეიძლება მოვიტანოთ იოვანე ზედაზნელის „ცხოვრების“ ბოლო ნაწილი, სადაც არაფერია ნათქვამი იოანეს გარდაცვალების შესახებ, ხოლო ბოლო აბზაცში ლაპარაკია იმაზე, რომ „აწ ხეტართა მოწაფეთა მისთათჳს ვიტყოდით“—ო და იქვე თათას მიერ მონასტრის აშენებაზეა საუბარი ორიოდ წინადადებით, ხოლო თხზულების ბოლო სტრიქონებში კი ნათქვამია: „ხოლო სხუანი შემდგომად ამისა მოვიცენნეთ და ღმერთსა ვადიდებდეთ“... უშუალოდ ამის შემდეგ მოდის ქვესათაური „ცხოვრება... შიომხის...“, რომლის დასაწყისი უკავშირდება და გულისხმობს წინა ნაწილს, იოანე ზედაზნელის „ცხოვრებას“, „ხოლო ნეტარი ესე და ღმრთივ განბრძნობილი მამად ჩუენი წმიდად შიო მოვიდა... და დამკვდრა დასავალით კერძო დედაქალაქსა მცხეთას“. სწორედ ამ „ცხოვრების“ ბოლო თხრობა ისევ იოანე ზედაზნელის ცხოვრების უკანასკნელ პერიოდს ეხება, აღნიშნულია მისი მოხუცება, სიკვდილის მოახლოების წინათგარძნობა, მოწაფეების მოხმობა და მათი დამოძღვრა, გარდაცვალება და დასაფლავებასთან დაკავშირებული სასწაული. ეს დეტალი უეჭველად ამტკიცებს, რომ იოვანესა და შიოს „ცხოვრებები“ ერთი ძეგლის ორი ნაწილია და არა ცალკეული თხზულებები. იგივე უნდა ითქვას დავით გარეჯელის ცხოვრების „არქიტეპის“ შესახებაც, რომ ის „შიოს ცხოვრების“ გაგრძელებას წარმოადგენს და იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების „ცხოვრების“ შემადგენელი ნაწილია და არა დამოუკიდებელი თხზულება, ოღონდ ამ ძეგლის შედგენილობაში შიოს „ცხოვრების“ მსგავსად ქვესათაურით გამოყოფილია „ცხოვრება და მოქალაქობა წმიდისა მამისა ჩუენისა დავით გარეჯელისა“²⁹. ამას ადასტურებს დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ დასაწყისი, რომელიც ზუსტად შიო მღვიმელის „ცხოვრების“ სტილში იწყება (ამასთანავე ორივე ნაწილის სათაური იდენტურია): „ხოლო ესე წმიდად მამად ჩუენი დავით წარვიდა ადგილთა უდაბნოთა და ურწყულთა სჯად თავისა თჳსისა“³⁰. „ხოლოთი“ არ შეიძლება დაიწყოს ავთოგრაფიული თხზულება, როგორც იწყება შიო მღვიმელისა და დავით გარეჯელის „ცხოვრებათა“ მოკლე რედაქციები, აგრეთვე აბიბოს ნეკრესელის „წამების“ შედარებით მოკლესთან ვრცელი რედაქცია. ე. ი. ისინი დამოუკიდებელი თხზულებები კი არ არიან, არამედ ერთი მთლიანი თხზულების ნაწილები. აქვე უნდა აღვნიშნოთ, რომ შიო მღვიმელის „ცხოვრების არქიტეპში“ არაფერია ნათქვამი შიოს გარდაცვალების შესახებ (ზუსტად ისევე, როგორც იოანე ზედაზნელის ცხოვრებაში არაფერია ნათქვამი იოანეს გარდაცვალების შესახებ და ეს ფაქტი აღნიშნულია „შიოს ცხოვრებაში“). მოსალოდნელი იყო, რომ შიოს გარდაცვალებაზე აუცილებლად უნდა ყოფილიყო საუბარი (წინააღმდეგ შემთხვევაში ის იქნებოდა ჰაგიოგრაფიული თხზულებისათვის უპრეცედენტო შემთხვევა) მისი ცხოვრების გაგრძელებად ნაგულისხმევ, რომელიმე ასურელი მამის ცხოვრებაში: დავით გარეჯელის ცხოვრებაში კი შიოს გარდაცვალებაზე არაფერია თქმული. შიო მღვიმელის გარდაცვალების ფაქტი აღნიშნულია აბიბოს ნეკრესელის „წამების“ შედარებით ვრცელი რედაქციის ზოლოს: „ხოლო ნეტარმან შიო მღვმესა მას შინა პოვა ზეცისა იგი მარგა-

28 იქვე, 217.
29 ძეგლები, I, 229.
30 იქვე.

ლიტი (ეს წინადადება შიო მღვიმელის „ცხოვრების“ ბოლო სტაჟიონებზეა შესტი განმეორება)... და ისწრაფდა მისლვასა მის წინაშე, რომელი-იგი მოიქცა მან, მიიყვანა ადგილსა მას, სადაცა სუროდა, და შეისუენა დიდითა განცხადებულებითა...“³¹. აბიბოს ნეკრესელის „წამების“ მოკლე რედაქციაში შესავსი რამ არ არის. ამით ჩვენ იმის თქმა გვინდა, რომ იოვანე ზედაზნელის, შიო მღვიმელის, დავით გარეჯელის ცხოვრებათა „არქეტები“ და აბიბოს ნეკრესელის „წამების ვრცელი რედაქცია (რომელიც წარმოადგენს „წამების“ მოკლე რედაქციის გავრცობას) ერთი ძეგლის შემადგენელი ნაწილებია და მათი ცალკე თხზულებებად გამოყოფა გვიანდელი რედაქტორის ნახელავია³². ამრიგად, იოანე ზედაზნელის „ცხოვრების“ „ქართლის ცხოვრებაში“ შეტანილი ტექსტი არქეტების საფუძველზე აღმოცენებული თხზულებაა და მისი დაკარგული ნაწილი თუ კი შეიცავდა შიოს ცხოვრებასაც (ასეთი ვარაუდი გამოთქმულია³³) და დავით გარეჯელის ცხოვრებას (ასეთი ვარაუდი არ გამოთქმულა). ისინი ისეთივე მეტაფრასული, ერთმანეთისაგან დამოუკიდებელი თხზულებები უნდა ყოფილიყო, როგორც იოანე ზედაზნელის დასახელებული „ცხოვრება“ და შესაბამისი „არქეტების“ საფუძველზე დაწერილი, ისევე, როგორც მოგვიანებით „არქეტების“ საფუძველზე კიდევ დაიწერა (XII ს.) იოვანე ზედაზნელის, შიო მღვიმელის და დავით გარეჯელის მეტაფრასული „ცხოვრებანი“ და აბიბოს ნეკრესელის „წამების“ ვრცელი რედაქცია. ამრიგად, არსენ II ქართლის კათალიკოსის მიერ X ს. II ნახევარში დაწერილი თხზულება „ცხოვრება და მოქალაქეობა წმ. მ. ჩ. იოანე ზედაზნელისა და მოწაფეთა მისთა“ ამ მოღვაწეთა შესახებ დაწერილი ჩვენამდე მოღწეულ რეგლთაგან უძველესია. ეს თხზულება ერთი მთლიანი ძეგლია, რომელიც აერთიანებს იოანე ზედაზნელის, შიო მღვიმელის, დავით გარეჯელის „ცხოვრების“ და აბიბოს ნეკრესელის წამებას (ეს უკანასკნელი თუკი ცალკე თხზულებად არსებობდა. მხოლოდ იმიტომ, რომ ის „წამების“ ქანარისა). ჩამოღვილილ მოღვაწეთა შესახებ ცალკეულ თხზულებათა შექმნა XII ს. ქართველ მეტაფრასტთა საქმეა.

იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების „ცხოვრება“ ძირითადად ბიზანტიურ პაგიოგრაფიაში გავრცელებული „ცხოვრების“ ტიპისაა: თხრობის თანმიმდევრობა ეპიზოდების ქრონოლოგიური პრინციპით დალაგებაში გამოიხატება, კომპოზიცია ერთხაზოვანია, ყურადღების ცენტრში ყოველთვის თხრობის ძირითადი ობიექტი დგას. იშვიათია რაიმე გადახვევა, ძირითად კომპოზიციაში ახალი ეპიზოდის შეტანა და თუ ასეთი მაგალითი შეგვხვდა (შიო მღვიმელის „ცხოვრებაში“ თხრობა იოანე ზედაზნელის ცხოვრების ბოლო პერიოდისა და მის გარდაცვალება-დასაფლავების შესახებ), ისიც ქრონოლოგიური თანმიმდევრობის პრინციპს ემორჩილება და არ არის განპირობებული

³¹ ძეგლები, I, 248.

³² უფრო ვრცლად იხ. ე. გაბიძაშვილი, ასურელი მოღვაწეების „ცხოვრებათა“ ე. წ. არქეტების ურთიერთმიმართებისათვის. მაცნე (ენისა და ლიტერატურის სერია) № 4, 1982, გვ. 61—67.

³³ ი. აბულაძე, ასურელ მოღვაწეთა ცხოვრების წიგნთა ძველი რედაქციები, თბილისი, 1955, გვ. XXIV.

კომპოზიციური მრავალპლანიანობით. ეს ძეგლი კომპოზიციურად მარტივ-ლოგიის ჟანრის ტრადიციების გამგრძელებელია. იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების „ცხოვრება“ განდევნილობის მოსურნე მეუღაბნოე ბერების ცხოვრების ამსახველი თხზულების ტიპური ნიმუშია: მინიმუმამდეა დაყვანილი ბერების კონტაქტი გარე სამყაროსთან, ნათლად ჩანს მათი გულგრილობა ქვეყნის სოციალურ-პოლიტიკური ცხოვრებისადმი, მათი ძირითადი მიზანია ხორციელი ბუნების უსასტიკესი დათრგუნვა და სწრაფვა სულიერი სრულყოფისაკენ. ერთი სიტყვით, ამ თხზულებას, როგორც კ. კეკელიძე აღნიშნავს, ახასიათებს მონოფიზიტ-სირიელთა დამახასიათებელი „პირდაპირ ფსიქო-პათოლოგიური საქციელი და არაბუნებრივი რეჟიმი“³⁴ საპირისპიროდ ბერძნული ასკეტოზმისა. ქრისტიანულ მწერლობაში გავრცელებული „კორცთა განლევის“ მოტივი ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებებიდან ყველაზე მძაფრად სწორედ ამ ძეგლშია წარმოდგენილი, ხოლო დანარჩენ თხზულებებში კი სუსტად.

ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში, კერძოდ კი, მეუღაბნოე ბერების ცხოვრების ამსახველ თხზულებებში, ნაკლებად არის საუბარი მათ მიწიერ საქმიანობაზე, საზოგადოებრივად სასარგებლო შრომაზე და საგანმანათლებლო მოღვაწეობაზე. ისინი უმეტესად ინერტული, საკუთარ სულიერ სამყაროში ჩაკეტილი პირებია და მათი ძირითადი მოღვაწეობა გარე სამყაროზე სასწაულების საშუალებით ზემოქმედებით ამოიწურება. ნაწილობრივ ასეთი სურათი გვაქვს იოანე ზედაზნელისა და მისი მოწაფეების „ცხოვრებაშიც“, მაგრამ ეს არ არის ქართული „ცხოვრების“ ჟანრის დამახასიათებელი ნიმუში. დასახელებული თხზულებისაგან განსხვავებით, ყველა დანარჩენ ქართულ „ცხოვრებაში“ ბერ-მონაზვნობა უდიდესი პოტენციის ძალას წარმოადგენს, რომელიც თამამად ერევა ქვეყნის პოლიტიკურსა და სოციალურ საქმეებში ეკლესიის ორგანიზაციისა და სტრუქტურის საკითხებში, წარმართავს საეკლესიო განათლებისა და საეკლესიო პირების მომზადების საქმეს. ნიშანდობლივია, რომ გრიგოლ ხანცთელის მოღვაწეობის ამსახველ თხზულებას „შრომა და მოღვაწეობა... მშობი-სა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა გრიგოლისი არქიმანდრიტისაჲ, ხანცთისა და შატბერდისა აღმაშენებლისაჲ...“ ეწოდება.

იოანე ზედაზნელის „ცხოვრების“ შეპირისპირების შედეგად გრიგოლ ხანცთელისა და სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებებთან“ შეიძლება ითქვას, რომ თავდაპირველი ქართული სამონასტრო ცხოვრება სირია-პალესტინის სამონასტრო ცხოვრების გადმონერგული ვარიანტია და ამიტომ მისი ტრადიციების გამგრძელებელი აღმოსავლეთ საქართველოს სხვადასხვა კუთხეში. ე. წ. „ასურელ მამათა“ მიერ საფუძველჩაყრილი სამონასტრო კერები არა გვეგონია, რომ დაარსებიდანვე გამოირჩეოდნენ სამონასტრო მშენებლობის მასშტაბურობით ან საეკლესიო-საგანმანათლებლო საქმიანობით. პირიქით, ჩვენს ხელთ არსებული მასალებით პირველი მონაზვნები უდაბურ ადგილებში გამოქვაბულებსა და მღვიმეებში ატარებდნენ ცხოვრებას. ამ ადგილებში სამონასტრო კომპლექსების შექმნა და მათთან დაკავშირებული სამწიგნობრო კერების აღმოცენება მოგვიანებით მოხდა იქ მიძალბებული ადგილობრივი მოსახლეობიდან გამოსული ბერ-მონაზვნების ინიციატივით. ზოგიერთი ამ კერათაგანი (მაგ., გარეჯა და ჭიომღვიმე) მოგვიანებით ეროვნული ინტერესებით გამსჭვალულ საგანმანათლებლო ცენტრად იქცა. შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ქართულ ეროვნულ სამონასტრო ცხოვრებას საფუძველი სამხრეთ საქართველოში, ჯერ ტაო-

³⁴ კ. კეკელიძე, საკითხი სირიულ მოღვაწეთა ქართლში მოსვლის შესახებ, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, I, 33.

კლარჯეთში, შემდეგ კი სამცხე-ჯავახეთში ჩაეყარა, რომ სწორედ საქართველოს ამ პროვინციებში აღმოცენებულმა და დროთა განმავლობაში ფართო მასშტაბით გავრცელებულმა სამონასტრო ქსელმა ფესვი გაიდგა საქართველოს ფარგლებს გარეთაც. უნდა აღინიშნოს, რომ სამხრეთ საქართველოში გრიგოლ ხანძთელის მოღვაწეობის დაწყებამდე სამონაზვნო ცხოვრების ფორმა განდევნილობით, ქვაბში დაყუდებით ამოიწურებოდა აღმოსავლეთ საქართველოში „სირიელ მამათა“ მოღვაწეობის მსგავსად. ამის კარგი მაგალითია ერთი ეპიზოდი გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებიდან“: ხანძთაში გრიგოლის მოსვლამდე დაყუდებული იყო ბერი ჭუედიოსი, რომელმაც შეიტყო რა იქ ხალხმრავალი ჰონასტრის აშენების გადაწყვეტილება, სთხოვა გრიგოლს და მის მოწაფეებს: „ზოლო ესე აღმიტყუთ, რომელ ჩემდა სიკუდიდმდე არა განჰმრავლდეთ აღვილსა ამას შინა“³⁵. იგივე ითქმის მიქელ პარეხელის მოღვაწეობაზეც, რომელიც კლდის ნაპრალში (პარეხში) იყო დაყუდებული. მის მიერ თავისი მოწაფის სერაპიონ ზარზმელის გაგზავნა სამონასტრო ადგილის მოსაძებნად და მონასტრის ასაშენებლად, გრიგოლ ხანძთელის სამონასტრო მშენებლობის გავლენა უნდა ყოფილიყო, რომლის მოწაფედაც მიქაელი თვლიდა თავს³⁶. საზღვარგარეთის რამდენიმე უმნიშვნელოვანესი ქართული სამონასტრო კოლონია სამხრეთ საქართველოს სამონასტრო ორგანიზაციის ბაზაზე აღმოცენდა, მაგალითად, საბერძნეთში ათონის ქართველთა მონასტერი დააარსა კლარჯეთის „ოთხთა ეკლესიიდან“ აქ მოსულმა იოანე ათონელმა. იერუსალიმში ჯვარის ქართველთა მონასტერი ააშენა კლარჯეთის წყაროსთავის მონასტრიდან ჩამოსულმა პროხორე ქართველმა, ანტიოქიის შავ მთაზე ქართველთა სამონასტრო ორგანიზაციის გამოჩენილი მოღვაწეები და მწიგნობრები გიორგი მთაწმიდელი (რომელიც შემდეგ ათონის მთაზე მოღვაწეობდა) და ეფრემ მცირე სამცხიდან იღვნენ გამოსულნი და სხვა მრავალი. ამიტომ იყო, რომ უცხოეთის ქართული სამონასტრო კერები ძირითადად ტაო-კლარჯეთისა და სამცხის სამონასტრო ცხოვრების ტრადიციების გამგრძელებელნი და დამცველნი იყვნენ. ამიტომ იყო, რომ გრიგოლ ხანძთელისა და შემდეგ მისი მოწაფეების მიერ დაარსებულ მონასტრებში გრიგოლის მიერ ჩამოყალიბებული მკაცრი და მტიკცე სამონასტრო ორგანიზაცია, ყოველდღიური საქმიანობისა და მოქმედების ტრადიცია, ეკლესია-მონასტრების შენების დაუოკებელი სურვილი, განათლებული სამონასტრო კადრების მომზადებაზე მუდმივი ზრუნვა, საეკლესიო წიგნების წერა და შექმნა, ბიბლიოთეკების შექმნა და მსგავსი მრავალი სასიცოცხლო თუ უფრო წვრილმანი საქმიანობა საზღვარგარეთის ბევრი ქართული სამონასტრო კოლონიის სამოქმედო პროგრამად იქცა. ასეთი ეროვნული იდეოლოგიით, საგანმანათლებლო და საამშენებლო საქმიანობის უდიდესი მნიშვნელობის შეგნებით არის გამსჭვალული ყველა „ცხოვრება“, რომელიც სამხრეთ საქართველოს სამონასტრო მშენებლობას აგვიწერს (გიორგი მერჩულის „გრიგოლ ხანძთელის ცხოვრება“, ბასილი ზარზმელის „სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრება“) და ის „ცხოვრებებიც“, რომლებიც ათონის ქართველთა მონასტერში შეიქმნა და მის სალიტერატურო საქმიანობის შესახებ მოგვითხრობს (ქვეთიმე მთაწმიდლის „ილარიონ ქართველის ცხოვრება“, გიორგი მთაწმიდელის „იოანესა და ექვთიმეს ცხოვრება“ და გიორგი მცირის „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება“).

³⁵ ძეგლები, I, 255, 37.

³⁶ იქვე, 281, 10.

დიდი განსხვავება არის VI საუკუნეში „ასურელ მამათა მიერ აღმოსავლეთ საქართველოში და გრიგოლ ხანცთელის მიერ VIII—IX სს. სამხრეთ საქართველოში დაარსებული სამონასტრო კერების არა მარტო ორგანიზაციასა და საქმიანობაში, არამედ იმ თხზულებათა შორისაც, რომლებიც ამ კერების დამაარსებელთა საქმიანობის შესახებ მოგვითხრობენ. გრიგოლ ხანცთელისა და სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრებები“ თვისობრივად ახალი საფეხურია როგორც ზედახედი და მის მოწაფეთა „ცხოვრებასთან“ შედარებით. ეს ნათლად ჩანს ამ ძეგლთა კომპოზიციური სტრუქტურის, იდეოლოგიური გააზრების, დახვეწილი ენისა და მხატვრული არსენალის მიხედვითაც.

სერაპიონ ზარზმელის „ცხოვრება“ და განსაკუთრებით კი, გრიგოლ ხანცთელის „ცხოვრება“ გამოირჩევიან წინა პერიოდის ქართულ ჰაგოგრაფიულ თხზულებათათვის უჩვეულო კომპოზიციური სტრუქტურით: ადრინდელი ძეგლებისათვის დამახასიათებელი სწორხაზოვანი კომპოზიციის, ერთბაშად, ჰრონოლოგიური თანმიმდევრობით წარმოებული სიუჟეტური თხრობის საპირისპიროდ, დასახელებულ ძეგლებში ცენტრალური პერსონაჟის შესახებ თხრობის ძირითადი თემა გაშლილია მრავალრიცხოვანი, ნოველის ტიპის თხრობითი ეპიზოდების ფონზე, რომელთა ცენტრში უმეტესად, რა თქმა უნდა, მთავარი გმირი დგას, მაგრამ ხშირია ისეთი ეპიზოდებიც, სადაც თხრობის აქცენტი გადატანილია თხზულების ამა თუ იმ მეორეხარისხოვან პერსონაჟზე, თხზულების ცენტრალური პერსონაჟი კი მეორე პლანზე დგას („სერაპიონ ზარზმელის ცხოვრებიდან“ გიორგი ჩორჩანელის სერაპიონთან და მის მსლებელ ბერებთან შეხვედრის ეპიზოდი, მიქელ პარეხელის მიერ სერაპიონის უკანგამოხმობის ეპიზოდი, გიორგი ჩორჩანელის მეგვიდრეებში წარმოშობილი განხეთქილების ეპიზოდი და სხვ. მრავალი. „გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებიდან“ — თხრობა ვაბრიელ დაფანჩულის ვინაობის შესახებ და მისი გრიგოლთან შეხვედრის ეპიზოდი, ფებრონიას დამკვიდრება კლარჯეთში და მისი ურთიერთობა გრიგოლთან, ზენონ დიდისა და მისი დის სამიჯნურო ამბები, მათა მღვდლის ცხოვრების ეპიზოდები და სხვა მრავალი). ზოგჯერ რომელიმე ასეთ ნოველაში საერთოდ არ ჩანს მთავარი პერსონაჟი და თხრობა ეხება თხზულების მეორეხარისხოვან პირს ან პირებს (თხრობა ოპიზის მონასტრის პირველ მშენებელთა შესახებ, მიქელის დამკვიდრება პარეხში და სხვა — სერაპიონის „ცხოვრებიდან“. გრიგოლ ხანცთელის „ცხოვრებაში“ კი მრავალია ისეთი ეპიზოდები, რომლებშიც ძირითადად მოთხრობილია გრიგოლის მოწაფეთა საქმიანობისა და მათ მიერ მოხდენილი „სასწაულების“ შესახებ, თუმცა არ ვიცით, რომელი მათგანია თავდაპირველი „ცხოვრებისეული“ და რომელი ბაგრატ ერისთავთ-ერისთავის მიერ შემდეგ ჩამატებული). ასეთ მრავალსიუჟეტური თხზულებებში დარღვეულია მოქმედების ტრადიციული პროლოგოგიური თანმიმდევრობაც. ასეთ შემთხვევებში თავდაპირველ პოზიციასზე დაბრუნებისათვის ამ თხზულებათა ავტორები იყენებენ შემდგომში „ცხოვრების“ ყინარში ტრაფარეტად ქცეულ ფრაზებს: „ხოლო ჩუენ კუალად აღვიდეთ პირველსავე სიტყუსა და ძალისაებრ ვიპყრათ წესი თხრობისა“, „ამიერ კუალად ვრპყრათ ნეშტი იგი თხრობისა და პირველსავე სიტყუსა აღვიდეთ“ და სხვა მრავალი სერაპიონის „ცხოვრებიდან“, „არამედ აწ პირველსავე სიტყუსა მივიდეთ“, „არამედ აწ კუალად ნეშტი იგი პირველი განვაახლოთ“ და სხვ. (გრიგოლ ხანცთელის ცხოვრებიდან, თუმცა ამ თხზულებაში ასეთი წილ-

სვლებისა და თხრობაში გადახვევების უმრავლესი მაგალითები მსგავსი (მეცნიერული) „წინების გარეშეა გაკეთებული“.

ილარიონ ქართველის, ექვთიმეს და იოვანეს, გიორგი მთაწმიდელის უფრო გვიანდელი „ცხოვრებებიც“ იმეორებენ ზემოხსენებულ თხზულებათა კომპოზიციურ წყობას, თუმცა ეს სუსტადაა გამოხატული „ილარიონ ქართველის ცხოვრებაში“, უფრო რელიეფურად კი ჩანს „ექვთიმესა და იოანეს ცხოვრებასა“ და „გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრებაში“.

ათონის მთის ქართულ მონასტერში შექმნილი ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ციკლი ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის „ცხოვრების“ ყანარის განვითარების ბოლო ეტაპია (უფრო გვიანდელი, პეტრე იბერიელის XIII საუკუნეში სირიული ენიდან გადმოთარგმნილ-გადმოკეთებული „ცხოვრება“, აგრეთვე XVIII ს. დაწერილი ისე წილკნელისა და ონოფრეს „ცხოვრებები“ ჰაგიოგრაფიული მწერლობის განვითარებად ვერ ჩაითვლება). ილარიონ ქართველის, ექვთიმე და იოანე ათონელების და გიორგი მთაწმიდელის „ცხოვრებები“ სრულიად ახალ ფურცელს შლის ქართული საეკლესიო მწერლობის ისტორიაში. ამ თხზულებების ძირითადი თემა ბიზანტიაში ქართული ეკლესიის მონასტრების დაარსების ისტორიისა და ამ კერებში გაჩაღებული უდიდესი, ეროვნული თვითშეგნებით ვალდებულ კულტურული და ლიტერატორული საქმიანობის აღწერაა. თუ ილარიონის „ცხოვრება“ ამ ისტორიული მნიშვნელობის წამოწყების პირველ ნაბიჯებსა და პირველ წარმატებებს ეხება, იქითვე მთაწმიდელისა და გიორგი მთაწმიდელის „ცხოვრებები“ მთელი მასშტაბურობით გადაგვიშლის საბერძნეთში, ათონის მთაზე მტკიცედ ფეხმოკიდებულსა და ბერძნულ სახელმწიფო და საეკლესიო წრეებში დიდი ავტორიტეტის მქონე ქართული სამონასტრო კოლონიის მესვეურთა ყოველდღიურ ღვაწლს ქართული ეკლესიის სიმტკიცის, საეკლესიო კულტურისა და განათლების ამღვლეების, ორიგინალური თუ თარგმნილი საეკლესიო საპროგრამო თხზულებების შექმნის საქმეში, მოგვითხრობს იმ უდიდესი სულიერი პოტენციის მქონე ადამიანებზე, რომელთა გასაოცარი შრომისუნარიანობა, დაფუძნებული მათ უდიდეს ტალანტზე, გამსჭვალული იყო მშობლიური ქვეყნისა და ხალხის მსახურების შეგნებით.

ამრიგად, ქართული „ცხოვრების“ ერთ-ერთი უმთავრესი და დამახასიათებელი ნიშანია ქმედითობა, მიწიერი ცხოვრების სასიცოცხლო მნიშვნელობის პრობლემებით დაინტერესება, შრომისა და გარჯის აპოლოგია, ამქვეყნიური ცხოვრების პოლიტიკურ-სოციალური და რელიგიურ-სარწმუნოებრივი იდეალების დამკვიდრებისათვის ბრძოლა. რაც შერწყმულია ქრისტიანული რელიგიის დოგმატიკურ პრინციპებთან. ბიზანტიურ ჰაგიოგრაფიაში, ბერ-მონაზონთა „ცხოვრებების“ უდიდეს ნაწილში კი გამოსჭვივის უმოქმედობა, საკუთარ „შე-ში“ ჩაღრმავება, მხოლოდ სულიერი სწრაფვა ღმრთისაკენ, ყოველგვარი ცხოვრებისეულის უარყოფა, ყოველგვარი ხორციელის დათრგუნვის იდეოლოგია (მოვიგონოთ მთელი არმია ბერ-მონაზვნებისა, მრავალი წლის განმავლობაში სვეტებზე დაყუდებული, თორნეებში ჩამჯდარი, მღვიმეებში საკუთარი სურვილით გამოკეტილნი). ბიზანტიურ საეკლესიო ლიტერატურაში განსაკუთრებით აღიარებული იყო ე. წ. სალოსების „ცხოვრებათა“ ციკლი, რომელიც ფსიქიურად დაავადებულ ბერ-მონაზონთა კონტივენტს მათზე გადმოსული საღმრთო მადლის განსაკუთრებულ გამოვლინებად მიიჩნევდა. ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობისათვის უცხოა ამ ტიპის „ცხოვრება“. ესეც ერთი საგულისხმო ნიშანია ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის დასახა-

სიათებლად. ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის დამახასიათებელი უნიკალური აღნიშნული მოტივების ერთ-ერთ ძირითად საფუძველს ეროვნული ღირსების დაცვა, ეროვნული ინტერესები წარმოადგენდა. ეროვნული თვითშეგნების ხმა, რომელიც იოანე საბანისძის „აბო ტფილელის წამებაში“ გაისმა, მთელი სიმბოლავრით მოედო ქართული საეკლესიო მწერლობის მომდევნო პერიოდის ყველა უბანს, განსაკუთრებით კი, ქართულ ჰაგიოგრაფიას. „მოქცევაჲ ქართლისაჲს“ (ცხოვრება წმიდისა ნინოჲსი) შექმნას სწორედ ეროვნული სარწმუნოებრივი საფუძველი ჰქონდა: ქართველებს აღარ უნდოდათ ~~სომხებთან~~ „ზიარო განმანათლებელი ჰყოლოდათ გრიგოლ პართეველის სახით, როგორც ეს, ნომხური წყაროების გავლენით იყო მიჩნეული აღრინდელ ქართულ ძეგლებში, და საკუთარი ნინო განმანათლებელი დააყენეს პირველ პლანზე. საქართველოში ქრისტიანულ სიწმიდეთა არსებობის მტკიცება ამ ძეგლში („კართი უფლისა“, „წმიდა ძელის, ანუ ჭუარის სამსჭუალნი“ და ქრისტეს „ფერვთა ფიცარნი“) ეროვნული სიამაყის გამოხატულებაა. ეროვნული სიამაყით ჟღერს გიორგი მერჩულეს სიტყვები: „ქართლად ფრიადი ქვეყანაჲ აღირაცხების, რომელსაცა შინა ქართულითა ენითა ეამი შეიწირვის და ლოცვაჲ ყოველი აღესრულების“³⁷, რომელიც თითქოს გამოძახილია საბანისძის სიტყვებისა: „არა ზოლო თუ ბერძენთა სარწმუნოებაჲ ესე ღმრთისამიერი მოიოვეს, არამედ ჭუნესა, შორიელთა ამათ მკვდრთა... აჰა ესერა, ქართლისაცა მკვდრთა აქუს სარწმუნოებაჲ და წოდებულ არს დედად წმიდათა...“³⁸. თითქოსდა პროტესტია გამოთქმული ბერძენთა მისამართით, რომლებიც „ფიქრობდნენ, რომ ბარბაროსებს (მათ შორის ქართველებსაც) არ შეუძლიათ საკუთარ ენაზე გადაიღონ მიღწევები ბიზანტიური კულტურისა და არც აქვთ ამის უფლება, ვინაიდან, მათ შორის განმტკიცებული შეხედულებით, მწერლობა შესაძლებელია მხოლოდ სამ ენაზე, რომლებზედაც აღნიშნული იყო ბრალდება ჯვარცმული ქრისტისი, ესე იგი — ბერძნულს, რომაულსა და ებრაულზე“³⁹. ბერძნებთან კულტურულ-საეკლესიო სფეროში გათანასწოების იდეამ მტკიცედ მოიკიდა ფეხი X—XI სს. ქართულ მწერლობაში. ჯერ კიდევ იოანე-ზოსიმემ X საუკუნეში („ჩებაჲ ქართლისა ენისაჲ“) ქართული ენა არამცთუ ბერძნულის თანასწორად გამოაცხადა, არამედ მისი უპირატესობაც კი აღნიშნა: „ყოველი საიდუმლოჲ ამას შინა დამარხულ არს“—ო, და ქართული ენა ზოგად საქრისტიანო ენად იწინასწარმეტყველა: „დამარხულ არს ენაჲ ქართული დღემდე მეორედ მოსლვისა მისისა საწამებელად, რათა ყოველსა ენასა ღმერთმან ამხილოს ამით ენითა“—ო⁴⁰. ქართული ენისა და, საერთოდ, ქართული ეროვნული პრესტიჟის საერთაშორისო დონე ხაზგასმულია ილარიონ ქართველის „ცხოვრებაშიც“: „იმპერატორმა ბასილი მაკედონელმა თავისი ორი ვაჟის აღზრდა მიანდო არა ბერძნებს, არამედ ილარიონის ქართველ მოწაფეებს: „ლოცვა ყავთ ამათოჲს, წმიდანო მამანო, და ასწავეთ წიგნი და ენაჲ თქუენი, რათა იყვნენ ეგე შვილნი ლოცვისა თქუენისანი“⁴¹. ჰაგიოგრაფ ავტორთა ასეთი განცხადებები უსაფუძვლო არ არის და ლიტონ ფრაზეოლოგიას არ წარმოადგენენ. მათი საფუძველია ეროვნული კულტურის ის დიდი მიღწევები, რაც გამოვლინდა

³⁷ ძეგლები, I, 290.

³⁸ იქვე, 55.

³⁹ კ. კეკელიძე, კულტურული დამოუკიდებლობისათვის ბრძოლის ანარეკლი ძვ. ქართულ ლიტერატურაში. ეტიუდები... IV, 112.

⁴⁰ ჟღერს. „კავკასიონი“ № 1—2, 1924 წ., გვ. 269—270 (პ. ინგოროყვას გამოც.).

⁴¹ ძეგლები, II, 33, 15.

ნაციონალური შინაარსის ჰაგიოგრაფიის შექმნაში, ეროვნულ საეკლესიო პოლემიკაში და მნიშვნელოვან მოვლენათა აღმნიშვნელ ქართულ დღეისაწილებში, წელთაღრიცხვის ქართული სისტემის „ქართველთა სათუალავის“ შექმნაში, ლიტურგიკული ნაციონალური ჰიმნოგრაფიის ჩამოყალიბებაში და სხვა მრავალი. კეკელიძის სამართლიანი თქმით, „ამ ხანში ქართველები დასდგომიან ღვთისმსახურების სრული გაეროვნულების გზას არა მარტო ენის მხრივ, არამედ შინაარსითაც“⁴². ბიზანტიელებთან კულტურული მეტოქეობის ტენდენცია განსაკუთრებით კარგად ჩანს ათონის მთის ქართველ მოღვაწეთა „ცხოვრებებში“: „ცხოვრებამ იოანესი და ეფთემესი“ ეროვნული თავმოქრობის გრძნობით აღნიშნავენ, რომ ათანასე დიდმა თავისი ლავრის მფარველობა იოვანე ქართველს მიანიჭა, და რომ ექვთიმესაც „აქუნდა ზრუნვამაცა დიდისა ლავრისაჲ“, რომ ექვთიმე მთაწმიდელი ათონის მთის მონასტრების ყველა წინამძღვრის პირველი მრჩეველი და დამრიგებელი იყო, რომ „არცა პარტი (ე. ი. ათონის მთის ყველა მონასტრის მეთაური), არცა სხუანი მამასახლისნი თვნიერ მისისა ბრძანებისა არარას იქმოდეს და იშუთი დღმ გარდაჯდის, რომელსა ათი ანუ ათხუთმეტი მამასახლისი არა მოვიდეს მათ წინაშე“⁴³. გიორგი მთაწმიდელი განსაკუთრებული ეროვნული სიამაყის გრძნობით გვამცნობს, რომ ექვთიმეს უბრწყინვალესი ლიტერატურული მემკვიდრეობა „ვითარ ნესტე ოქროსაჲჲ კმა-მაღალი, ოხრის ყოველსა ქუეყანასა, არა ხოლო ქართლისასა, არამედ საბერძნეთისასაცა“⁴⁴. სწორედ ექვთიმე მთაწმიდელისა და მისი მოწაფეების დიდმა განათლებამ და ლიტერატურულმა საქმიანობამ, რომელიც „ოხრის ყოველსა ქვეყანასა“, ათქმევინა გიორგი მცირის „ცხოვრებამ გიორგი მთაწმიდელისაჲს“ მოწმობით ანტიოქიის პატრიარქს თეოდოსის გიორგი მთაწმიდელის მისამართით შემდეგი სიტყვები: „პატოსანო მამაო! დაღაცათუ ხათესავით ხარ ქართველი, სხუთა ყოვლითა სწავლულებითა სრულიად ბერძენი ხარ“⁴⁵ და „ჩუენივე სწორი ხარ“⁴⁶, რადგან ბერძენთა წარმოდგენით ქართველები „ნათესავი არს უმეცარი“⁴⁷, მაგრამ გიორგი მთაწმიდლის განსწავლულობამ, ქართული ეროვნული ეკლესიის ღირსებების წარმოჩინებამ და მისი ზოგიერთი უპირატესობის გამოაშკარავებამ ბერძნულ ეკლესიასთან შედარებით იმავე თეოდოსი პატრიარქს ქართველი ბერის უპირატესობაც კი დაანახა თავისიანებთან შედარებით: „ხედავთა ბერსა ამას, ვითარ მარტო ესოდენსა სიმრავლესა გუეურვის. ვეკრძალნეთ, ნუჟუჟე წინაღმდგომი შეგუემ-ლხვოს და არა ხოლო თუ სიტყვთ, არამედ საქმით გუამხილოს ძლეულებამ ჩენი და დაგვმრწმენეს და დაგვმრემლნეს“⁴⁸.

ეროვნული მემკვიდრეობისა და ღირსების დაცვის აუცილებლობით იყო გამსჭვალული ქართველ ბერ-მონაზონთა ბრძოლა ბერძენთა მომხვეჭელობის წინააღმდეგ უღუბლოსა და შავ მთაზე (ილარიონ ქართველის ცხოვრება⁴⁹, არსენ იყალთოელის ნინოს „ცხოვრება“⁵⁰) და ათონის მთაზე (იოანესა და

42 ქ. კეკელიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 114.
 43 ტეგლები, II, 81.
 44 იქვე, 41.
 45 იქვე, 151.
 46 იქვე, 153.
 47 იქვე, 152.
 48 იქვე, 155.
 49 იქვე, II, 20.
 50 იქვე, III, 49.

ექვთიმეს ცხოვრება⁵¹, გიორგი მთაწმიდელის ცხოვრება⁵²), შაჰმადიან დაშ-
პყრობელთა წინააღმდეგ სინაზე და იერუსალიმში (ლუკა იერუსალიმელის წა-
შება). ეროვნული სული, საკუთარი და ხალხის ინტერესები ამოძრავებდა ყვე-
ლა გამოჩენილ ქართველ მოღვაწეს საქართველოს მონასტრებში და საზღვარ-
გარეთის საგანმანათლებლო კერებში ლიტერატურულ თუ პრაქტიკულ საე-
კლესიო და საზოგადოებრივ საქმიანობაში. ყველაფერი ეს მეტნაკლები სი-
ცხადით ფიქსირებულია ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლებში,
განსაკუთრებული სისრულით კი „ცხოვრება-მოქალაქეობებში“, რომლებიც
ჩვენი კულტურულ-ლიტერატურული წარსულის უბრწყინვალესი მატრიანაა.

ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ძეგლების შექმნა მოითხოვს არა მარტო
გმირის შესახებ არსებული ფაქტური მასალის ცოდნას, ან თვალთ ნანახისა
და გაგონილის უბრალო ფიქსირებას, არამედ თხზულების წერის იმ ოსტა-
ტობასაც, რომელიც საშუალებას მისცემს ავტორს საინტერესოდ წარმო-
უდგინოს მკითხველს თავისი იდეალი, იდეალური „მოწამე“ და „მოღვაწე“.
ცხადია, ავტორის ნიჭი ძირითადად განსაზღვრავს თხზულების ღირსებას, მაგ-
რამ თხზულების ავ-კარგიანობა ბევრად არის დამოკიდებული ავტორის მიერ
შოხმობილ წყაროთა ღირსებებზე, თუ რა მასალა გამოიყენა მან, რომ რეალუ-
რი ფაქტის სიუჟეტური ჩონჩხისათვის ხორცი შეესხა: საზოგადოებრივი და
საეკლესიო ცხოვრების რეალური ამბების გადმოცემას მისცა უპირატესობა
თავის თხზულებაში, თუ ჰაგიოგრაფიულ მწერლობაში გავრცელებულ შაბლო-
ნურ ყალიბებსა და სასწაულების მოარულ სიუჟეტებს*.

* * *

სხვადასხვა დროის ქართულ წყაროებში ხშირად ვხვდებით გულისტკივი-
ლით ნათქვამ სიტყვებს, რომ ბევრი საეკლესიო მოღვაწის „ცხოვრება“ და
„წამება“ აღუწერელი დარჩა და ბევრი მათგანის სახელი დავიწყებას მიიკა
(ილარიონ ქართველის „ცხოვრება“⁵³, გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრება“⁵⁴, ნი-
კოლოზ გულაბერიძის „საეითხავი სვეტიცხოვლისა“⁵⁵). და მართლაც, თვალში
საცემია ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა სიმცირე: 14 საუკუნის გან-
მავლობაში (V—XVIII სს.) ჰაგიოგრაფიული მწერლობის ყველა ქანრში ერ-
თად მხოლოდ რამდენიმე ათეული თხზულება შეიქმნა. ასეთ სიმცირეს მარ-
ტოდენ ძეგლების გარკვეული ოდენობის ჩვენ დრომდე მიულწევლობით ვერ
ავსნით, თუმცა ეს მომენტიც ანგარიშგასაწევია. წყაროების მითითებით
აღწერილი ყოფილა მიქელ პარხელის „ცხოვრება“, რომელმაც ჩვენამდე ვერ
შოაღწია. დაკარგული ჰაგიოგრაფიული თხზულებები სხვაც იქნებოდა, რომელ-
თა შესახებ ცნობებიც არ შენახულა. ამის მაგალითად „გრიგოლ ხანძთელის
ცხოვრება“ გამოდგება: ქართული ჰაგიოგრაფიის ამ უბრწყინვალესი ძეგლის

51 ძეგლები II, 93.

52 იქვე, 149.

* სტატიის ტექნიკური მიზეზებით შემოკლების გამო (I ნაბეჭდი თაბახით) აქ არ არის
წარმოდგენილი რამდენიმე საკითხი: ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა რედაქციების (შემო-
კლებული, სვინაქსარული, მეტაფრასული) მიმოხილვა, აგრეთვე წყაროების, „ქება-შესხმათა“
და „სასწაულების“ შესახებ.

53 ძეგლები, II, 10, 15.

54 ძეგლები, I, 249, 10.

55 საქართველოს სამოთხე, მ. საბინინის გამოცემა, ტფილისი, 1982, გვ. 104—105.

(რომელიც ამავე დროს მოცულობითაც ყველაზე დიდია) დაწერილია [1845 წ.], მთელი ცხრა საუკუნის განმავლობაში, ქართულ წყაროებში მისი ხსენების კვალიც არ ჩანდა. ამ მოვლენის ერთ-ერთი მიზეზი კ. კეკელიძეს ასე აქვს ახსნილი: „პასუხისმგებლობის შეგნება მწერლობის წმინდა მოვალეობისათვის იმდენად მაღალი იყო ხოლმე, რომ რომაზადებული პირნიც კი გაუბრუნდნენ მას ხშირად. დაქვეება თავის ცოდნა-რომაზადებაში, თავის უნარსა და ძალაში, შეგნება თავის უღირსობისა ხელს უშლიდა ამა თუ იმ პირს სამწერლო ასპარეზზე გამოსულიყო“⁵⁶. აღნიშნულის ტიპური მაგალითია გიორგი მერჩულეს სიტყვები: „ხოლო ყოველი ვერ შეუძლევ აღწერად უმეტრებისა გზითა, რამეთუ ვკვონებდ ცხოვრებისა ამის დაწერა ბრძენთაგან და სრულთა მამათა, რომელნიცა იყვნენ ქამთა ჩუენთა: დიდი სოფრონ, სანატრელი მამაჲ, შატბერდისა ეკლესიისა განახლებით აღმაშენებელი და უკუნისამდე გვრჯვნი მისი, და ღმერთმემოსილი მამაჲ ილარიონ პარეხელი და ქრისტეს მღვდელთმოძღუარნი ღირსნი გიორგი მაწყურელი ეპისკოპოსი და სტეფანე მტბევარი ეპისკოპოსი პირველი და სხუანი მსგავსნი მათნი. და ვითარცა მათ ნეტართა დაიძინეს, მაშინლა რეცა განმეღვიძა უცებსა ამას და ფრიად ცოდვილსა კელ-ყოფად და აღწერად ცხოვრებაჲ და სასწაულნი ესე, რომელ აწ გესმენა“⁵⁷. ალბათ, ბევრი თხზულება ვერ დაიწერა ავტორიტეტთა წინაშე ასეთი გაუბედობის გამო და იმის მოლოდინში, რომ ისინი დაწერდნენ თანამედროვე გამოჩენილ პირთა ცხოვრებებს.

ბევრი დღეს ჩვენთვის ცნობილი ჰაგიოგრაფიული თხზულება, რომელთა გარეშე ქართული საეკლესიო მწერლობის ისტორია წარმოუდგენელია, დაწერილია, ასე ვთქვათ, იძულების წესით და არა ავტორის საკუთარი ინიციატივით: აბო თბილელის „წამება“ იოანე საბანისძეს სამოელ ქართლის კათალიკოსის ავტორიტეტულმა მოთხოვნამ დააწერინა, გობრონის „წამება“ სტეფანე მტბევარმა აშოტ კურაპალატის დავალებით შექმნა, გიორგი მთაწმიდელს იოანე და ექვთიმეს „ცხოვრების“ კელ-ყოფა „მამათა მისთა სულიერთა უბრძანეს“, ხოლო გიორგი ხუცესმონაზონი (მცირე) გიორგი შეყენებულის განმეორებითმა ეპისტოლემ აიძულა დაეწერა გიორგი მთაწმიდლის „ცხოვრება“ და ა. შ.

კ. კეკელიძის შენიშვნით, საეკლესიო მწერლობის საერთოდ და, კერძოდ, ქართული ჰაგიოგრაფიის განვითარების ერთ-ერთი დამაბრკოლებელი მიზეზი აგრეთვე უნდა ყოფილიყო ერთი ქრისტიანული დებულება, რომელიც სოლომონის იგავში ასეა ფორმულირებული: „ბრძნად მეტყუელებაჲ ვეცხლი არს წმიდა, ხოლო დუმილი — ოქროჲ რჩეული“. როგორც ჩანს, „დუმილის“ ფილოსოფია და „რჩეული ოქროს“ ძიებამ ბევრი მიხზულება დააკლო ქართულ ჰაგიოგრაფიას, ხოლო ვინც კი ღვაწლი დასდო მის გამდიდრებას, ეტყობა, გიორგი მერჩულეს შემდეგ თვალსაზრისს იზიარებდა: „არამედ აწ მე ვინაჲთგან ვერ ძალ-მიც მოუწყლებელად ლოცვაჲ და სულელთა ყოველთა უდარეს ვარ, ჩაკლულევანებაჲ ჩემი არა მიფლობს დუმილად და ზოგს-რამე უმჯობესად შემირაცხიეს, რაჲთა ვიტყოდი ღირსად ცხოვრებასა ღმერთმემოსილთა კაცთასა“⁵⁸.

56 კ. კეკელიძე, შემოქმედებითი პროცესი ძვ. ქართულ ლიტერატურაში... ტექსტები, II, 208.

57 ძეგლები, I, 294.

58 ძეგლები, I, 248.

შეიძლება თამამად ითქვას, რომ ქართულ მწერლობას ბევრი დააკლო საეკლესიო წესმა, რომლითაც მწერლობის უფლება, მხოლოდ სასულიერო წოდების წარმომადგენელთა პრივილეგიას შეადგენდა. ეს პრივილეგია განმტკიცებული იყო საეკლესიო კანონმდებლობითაც: მეექვსე მსოფლიო კრებამ 64 კანონის სახით ამ საკითხს შემდეგი ფორმულირება მისცა: „ვითარმედ არა უკმს ერისკაცსა საეროდ აღძრვად სიტყვსაჲ ანუ სწავლაჲ ერისაჲ და ესრეთ მიზიდვად თავისა მიმართ თვისისა პატივისა მოძღურებისასა“. ეს კანონი ემყარება პავლე მოციქულის კორინთელთა მიმართ I ეპისტოლის [12, 12; 12, 27] გრიგოლ ნაზიანზელის კომენტარს: „განწესებასა შეუდგეთ, ძმანო, ესე წესიერებაჲ დავიცვათ, რომელიმე ჩუენგანი იყავნ ყური, რომელიმე ენა, სხუად კელ და სხუად სხუა რამეჲ ასო. რომელი ასწავებდინ, ხოლო რომელიმე ისწავებდინ... ნუ ყოველნი ვართ ენა განმზადებულ, ანუ ყოველნი მოციქულ, ნუ ყოველნი წინასწარმეტყუელ, ნუ ყოველნი გამოვსთარგმანებთ⁵⁹... ამ დოგმათ ერისკაცი შეიძლება იყოს „ყურ“ და არავითარ შემთხვევაში „ენა“. ეს სვალსაზრისი გატარებულია გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებაშიც“: გუარამ ძეფემ კითხვაზე, საეკლესიო წიგნებით განსწავლულმა ერისკაცმა თუ „იხილოს რამეჲ კეთილი წესი, რომელ ქრისტიანობასა შეუენოდის და ჩვენ შორის არა იყოს, გინათუ წიგნთაგან წმიდათა გულისკმა-ყოს და თავით თვისით ერისა უსწავლელსა აღუწყებდეს, კეთილ არსა ანუ არა?“ — ეპისკოპოსთა უარყოფითი პასუხი მიიღო, რომელშიც წარმოჩენილია მართლმადიდებლური ეკლესიის კონსერვატიული ბუნება: „ტვრთი შჯულისაჲ და წესი ქრისტიანობისაჲ, რომელი აწ ქუეყანასა ჩუენსა უპყრიეს, ფრიად კეთილ არს და ღმერთი დაჯერებულ არს. და ამისთვის ჩვენ ვართ თავსმდებნი“. ხოლო ერისკაცთათვის „უმჯობეს დუმილი არს“, მაგრამ თუ დუმილი ვერ შეძლოს, ყოველი მოახსენოს თავის ეპისკოპოსს და, თუ საჭირო იქნება, „მან ასწაოს თვისსა სამწყსოსა“⁶⁰. ერთი მხრივ, მწერლობის სასულიერო წოდების პრივილეგიად გამოცხადება [თუმცა ამ სტატუსის დარღვევის შემთხვევებიც გვაქვს ქართულ საეკლესიო მწერლობაში — ბაგრატი ერისთავთ-ერისთავს გრიგოლ ხანძთელის „ცხოვრებაში“ რამდენიმე სასწაული ჩაუერთავს, ხოლო დავით აღმაშენებელმა „გაღლობანი“ სინანულისანი დაწერა], მეორე მხრივ სასულიერო პირთა ფსიქიკაში განმტკიცებულმა თავისი უღირსობის შეგნებამ, ავტორიტეტთა წინაშე მოწიწებამ, „დუმილის“ ფილოსოფიამ, აგრეთვე თეზისმა „ბრძენთა მაქებრად ბრძენი უკმს“, ან რომ შევცვალოთ ეს დებულება: „წმიდანს მაქებრად წმიდანი უკმს“, და მსგავსმა დებულებებმა დააბრკოლა ქართული ჰაგიოგრაფიული მწერლობის განვითარება და ნაწილობრივ განაპირობა ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა სიმცირე.

ზემოთქმულის საფუძველზე თამამად შეიძლება ითქვას, რომ ყველა ქართული ჰაგიოგრაფიული თხზულება სასულიერო პირის დაწერილია [ამ პოზიციებიდან საკამათო აღარ უნდა იყოს, რომ იოანე საბანისძეც სასულიერო პირია]. შეიძლება ითქვას ისიც, რომ თავისი უღირსობის შეგნებისა და თვმდაშლობის გამო არ გამოამქლავნა თავისი ვინაობა ზოგიერთი ჰაგიოგრაფიული თხზულების ავტორმა [ევესტათი მცხეთელის „წამება“ კოსტანტი კახის „წამება“, „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“ და სხვ.]. ავტორთა ერთი წყების ვინაობა ჩვენთვის ცნობილი გახადა იმ ფაქტმა, რომ მათ დავალებით დააწერივნეს ჰა-

59 დიდი სჯულისკანონი, თბ., 1976, გვ. 394.

60 ძეგლები, I, 289—290.

„გიოგრაფიული თხზულება და „მაიძულებელთა“ ვინაობის აღნიშვნა მათ სავალდებულოდ მიიჩნის, ამასთანავე თავისი ვინაობის გამჟღავნებაც მოუხდათ ქიოანე საბანისძე, სტეფანე მტბევაძე, გიორგი მთაწმიდელი, გიორგი მცირე...]. ერთმა ნაწილმა თავი გაგვაცნო იმ მიზეზით, რომ მათ აღიარეს თავი ახთი „კადნიერება“, რომ ვაბედეს თავისი გმირის „ცხოვრების“ აღწერა, თუმცა ისინი, როგორც ჩანს, გამოუვალმა მდგომარეობამ აიძულა: ვისაც ხელეწიფებოდა მათი ცხოვრების აღწერა, მათ რაღაც მიზეზების გამო არ შეუსრულებიათ ეს მოვალეობა, არადა ამ მოღვაწეთა საქმეები არ შეიძლებოდა შთამომავლობას არ გაეცნო [გიორგი მერჩულე, ბასილი ზარზმელი და სხვ.]. ზოგი ავტორის ვინაობა თანამედროვეთაგან ან გვიანდელი დროის თხზულებათა მიხედვით არის დადასტურებული [გრიგოლ დოდორქელი, ბესარიონ ორბელიშვილი და სხვ.], ნაწილისა კი იმ გარემოებით, რომ მათ ადრე არსებული თხზულება გადაუმუშავებიათ და ამ ფაქტის აღნიშვნა აუცილებლად მოუჩნევიათ [ლევონტი მროველი, არსენ იყალთოელი, თეოფილე ხუცესმონაზონი, რომანოზ მიტროპოლიტი, ბესარიონ ორბელიშვილი, ანტონ პირველი და სხვ.].

ქართულ ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ავტორები შეიძლება რამდენიმე კატეგორიად დავეყოთ: ავტორები, რომლებიც თავიანთ გმირთა საქმეების პონაწილედ და თვითმხილველნი იყვნენ [იაკობ ცურტაველი, გიორგი მცირე, გვიანდელთაგან გაბრიელ მცირე — ონოფრეს „ცხოვრება“ და „პორფირეს შოსასენებელი“], ავტორები, რომლებიც თავიანთი გმირების თანამედროვენი იყვნენ [იოანე საბანისძე, სტეფანე მტბევაძე, ევსტათი მცხეთელის „წამების“ ავტორი, კოსტანტი კახის „წამების“ ავტორი]; ავტორები, რომლებმაც აღწერეს ახლო წარსულის მოვლენები, ჯერ კიდევ ცოცხალი ავტორის ზოგიერთი თანამედროვის მეხსიერებაში [ბასილი ზარზმელი, გიორგი მერჩულე, გიორგი მთაწმიდელი, გრიგოლ დოდორქელი, ბესარიონ ორბელიშვილი — ლუარსაბის „წამება“, „წამება“ ბიძინა, შალვა და ელიზბარისი]. უფრო მეტია იმ თხზულებათა რიცხვი, რომელთა ავტორებმა შორეული წარსულის შესახებ ცნობები წერილობით წყაროთა და ზეპირ გადმოცემათაგან შეკრიბეს [„მოქცევაჲ ქართლისაჲ“-ს ავტორი, დავით და კოსტანტინეს „წამების“ ავტორი, არსენ კათალიკოსი — ასურელ მამათა „ცხოვრება“, ლევონტი მროველი და არსენ იყალთოელი — „ნინოს ცხოვრება“, ექვთიმე მთაწმიდელი და თეოფილე ხუცესმონაზონი — ილარიონ ქართველის „ცხოვრება“. ბესარიონ ორბელიშვილი — ისე წილკნელის „ცხოვრება“, არჩილ მეფისა და რაჟდენის „წამებები“, მაკარი მესხი — პეტრე ქართველის „ცხოვრება“ და სხვ.]. თვითმხილველ ავტორთა — იაკობ ცურტაველისა და გიორგი მცირეს თხზულებათა მაღალმხატვრული ღირსებები და ისტორიული უუპველობა ამ ავტორთა აუცილებელ ტალანტთან ერთად სწორედ ამ მოვლენების შუაგულში მათმა ტრიალმაც ვანაპირობა. დაახლოებით იგივე უნდა ითქვას იმ თხზულებათა მიმართ, რომლებიც თანამედროვეთა, მაგრამ არა თვითმხილველთა მიერ არიან შექმნილი [განსაკუთრებით აბო თბილელის „წამება“. დიდი ღირსებებით გამოირჩევიან ის თხზულებებიც, რომლებიც მათში აღწერილი მოვლენებიდან არცთუ დიდი ხნის შემდეგ დაიწერა [განსაკუთრებით გრიგოლ ხანძთელის, სერაპიონ ზარზმელის, ექვთიმე და იოვანეს ცხოვრებები და XVIII საუკუნის რიგი თხზულებებისა]. რაც შეეხება თხზულებებს, რომელთა ავტორებიც დიდი დროით არიან დაცილებული ამ თხზულებებში აღწერილი ამბებისაგან, ისინი

ფაქტებისა და მოვლენების ცოცხალი ფერებით გადმოცემაში ბევრად ჩამოვინდობიან დანარჩენ თხზულებებს.

ამრიგად, ქართული ორიგინალური ჰაგიოგრაფიული მწერლობის წარმოდგენილი ზოგადი და ალბათ არასრული მიმოხილვიდანაც ჩანს, რომ ჰაგიოგრაფიულ ძეგლებში ეროვნული კულტურისა და ლიტერატურული ტრადიციების საინტერესო სურათია მოცემული. თითოეული თხზულების გამოწვლილვით შესწავლა, მათი ჯერ კიდევ გამოუვლენელი კავშირების მიგნება წინარე ლიტერატურულ ტრადიციებთან და აგრეთვე სასულიერო მწერლობის სხვა დარგებთან კიდევ უფრო ნათლად დაგვანახებს ჰაგიოგრაფიულ თხზულებათა ლიტერატურულ-ისტორიულ ღირებულებას.

Э. П. ГАБИДЗАШВИЛИ

НЕКОТОРЫЕ ВОПРОСЫ ОРИГИНАЛЬНОЙ АГИОГРАФИЧЕСКОЙ ПИСЬМЕННОСТИ

Резюме

В статье дана попытка рассмотрения основных вопросов грузинской агнографии в связи с окончанием публикации шеститомника — «Памятники древнегрузинской агнографической литературы».

ნარბიჯა გოგუაძე

გრიგოლ სომეხთა განმანათლებლის „ცხოვრების“ თეოფილე ხუცესმონოზონისეული თარგმანი

გრიგოლ სომეხთა განმანათლებლის „ცხოვრება“¹ მეცნიერებაში სავანებო კვლევის ობიექტია გასული საუკუნიდან. სომეხეთის მოქცევასთან დაკავშირებული წერილობითი წყაროები შემონახულია სომხურ, ბერძნულ, არაბულ, ქართულ სირიულ, ლათინურ, ეთიოპურ ენებზე. ეს ტექსტები თავიანთი შედგენილობით განსხვავდებიან ერთიმეორისაგან, ცალკეული მათგანი ისეთ თავისებურებას იჩენს, ისეთ გადახრებს აჩვენებს, რაც სხვაენოვან ტექსტებში არ დასტურდება და მკვლევართა წინაშე ახალ-ხალ პრობლემებს აყენებს. გასაგებია, რომ ყველა ზემოჩამოთვლილ ენაზე დაცული ტექსტი ცხოველ ინტერესს იწვევს. მათ შორის, ბუნებრივია, თავისი ადგილი უჭირავს ქართულ ენაზე დაცულ მასალასაც.

„გრიგოლის ცხოვრების“ მეტაფრასული ტექსტის ორი ქართული თარგმანი მოგვეპოვება. ორივე შესრულებულია XI საუკუნის დასასრულს. ერთ-ერთის (ხელნაწ. ათონ. 20) მთარგმნელია თეოფილე ხუცესმონოზონი, ხოლო მეორეს (ხელნაწ. S 384, ქუთაის. 4, სინ. 91) მთარგმნელი ჭერჯერობით უცნობია. ხელნაწერები, რომლებშიც არის დაცული გრიგოლის „ცხოვრება“, მეტაფრასული საკითხავების კრებულებია, მათში საეკლესიო კალენდრის შესაბამისად 30 სექტემბრის საკითხავად წარმოდგენილია გრიგოლ განმანათლებლის „ცხოვრება“.

XI საუკუნის მეორე ნახევარში სვიმეონ მეტაფრასტის კრებულების ქართულ ენაზე გადმოლება ინტენსიურად მიმდინარეობს. ერთი მხრივ ჩანს მთარგმნელთა მთელი კოლექტივი (რომელთა შორის ვხვდებით ეფრემ მცირის, არსენის სახელებს, უმეტესობა უცნობია), მეორე მხრივ, ამავე მასალაზე ცალკე, დამოუკიდებლად მუშაობს თეოფილე ხუცესმონოზონი. მის მიერ თარგ-

¹ სათაურისათვის: ათონურ ნუსხაში იკითხება: „ცხოვრება და მოქალაქობა და წამება წმიდისა და დიდებულისა მღვდელმოწამისა გრიგოლი დიდისა სომხითისა ეპისკოპოსისა“, ქუთაის. 4-ში „ცხოვრება და მოქალაქობა და წამება წმიდისა მღვდელმოწამისა გრიგოლი დიდისა სომხითარისა“. ეს ნუსხები უფრო ზუსტად შეფარდება ბერძნულს: „Βίος και πολιτεία και μαρτυρῆσι τοῦ αἰγίου ἁγιογράφου Γρηγορίου τοῦ μεγάλου Ἀρμενίας“, ვიღრე S 384-ში მოცემული სათაური, სადაც „დიდისა სომხითარისა“//„დიდისა სომხითის ეპისკოპოსისა“-ს ნაცვლად იკითხება „პართველი“. (ამ თხზულების შემცველი მეოთხე ნუსხა — სინ. 91 თავნაკლულია). S 384-ში ბევრგან გამოჩნდა რედაქტორისეული ჩასწორებანი, ვლიქრობთ. „პართველის“ გამოყენებაც რედაქტორისეულია. გამოკვლევაში სიმარტივისათვის ვიხმართ „გრიგოლის ცხოვრება“-ს.

შნლი მეტაფრასებიდან ჩვენამდე მოღწეულია სექტემბრის თვის მეტაფრასების კრებული — ათონ. 29 და ნოემბრის თვის პირველი ნახევრის საკითხავები — ათონ. 36 და 37².

„გრიგოლის ცხოვრების“ თეოფილესული თარგმანის შემცველი ხელნაწერი ათონ. 20 თეოფილე ხუცესმონაზონის ავტოგრაფია, ხელნაწერს ახლავს ვრცელი შესავალი და ასევე ვრცელი ანდერძი; დაწერის თარიღია 1081 წელი. რ. ბლეიკის აღწერილობიდან ცხადად ჩანს, რომ ხელნაწერში ფურცლები არეულია (საკითხავთა თანმიმდევრობა დაცული არაა); მაგრამ რაკი ხელნაწერის დასაწყისი და დაბოლოებაც სრული სახით არის დაცული, აგრეთვე „ზანდუჟში“ დასახელებული ყველა თხზულებაა წარმოდგენილი, ივლისსმებოდა, რომ ხელნაწერი ათონ. 20 სრული სახით იყო მოღწეული. მაგრამ „გრიგოლის ცხოვრების“ ტექსტზე მუშაობამ გამოაჩინა, რომ ამ საკითხავის ნაწილი დაკარგულია. ტექსტს აკლია ის ადგილი, სადაც მოთხრობილია წმინდა რიფსიმეს თავგადასავალი (ბერძნულ და ქართულ ბეჭდურ გამოცემებში ტექსტი პარაგრაფებად არის დაყოფილი, ამიტომ შეიძლება ზუსტად მივუთითოთ ტექსტის რა ნაწილია დაკარგული. ესაა პარაგრაფები მე-15-დან 22-ის ჩათვლით, აგრეთვე მე-14 პარაგრაფის დასასრული და 23-ე პარაგრაფის დასაწყისი³).

თეოფილეს თარგმანის შესწავლა პირველ რიგში გულისხმობს მის დამოკიდებულებას უცხოენოვან დედანთან და, რა თქმა უნდა, „გრიგოლის ცხოვრების“ მეორე ქართულ (ანონიმურ) თარგმანთან.

„გრიგოლის ცხოვრების“ მეტაფრასის⁴ ბერძნული ტექსტი გამოცემულია ბინის მიერ P. G. 115-ე ტომში და პოლ დე-ლაგარდის მიერ ცალკე წიგნად ვრცელ ბერძნულ ტექსტთან ერთად 1887 წ.: „Agathangelus und die Akten Gregors von Armenien“. მეტაფრასი ამ უკანასკნელში გამართულია P. G. 115-ისა და სამი ვატიკანური ნუსხის მონაცემების საფუძველზე.

„გრიგოლის ცხოვრების“ ქართული თარგმანების ერთმანეთთან შედარებამ და თვითულისა ბერძნულ მეტაფრასულ ტექსტთან აშკარად დაადასტურა, რომ ისინი მეტაფრასული რედაქციისაა და ორივე თარგმანისათვის დედანი ბერძნული ტექსტია. ამ შედარებისას გამოჩნდა ზოგიერთი გადახვევა ჩვენთვის ცნობილი ბერძნული ბეჭდური გამოცემებისაგან, რაც გვევარაუდებინებს, რომ მთარგმნელთა ხელთ არსებული ბერძნული ტექსტები სხვაობდა დღეს ჩვენთვის ცნობილი ბეჭდური გამოცემებისაგან (ამის ანალოგები დასტურდება მეტაფრასების სხვა მასალაშიც).

² ამ ხელნაწერი კრებულების შესახებ იხ.: ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, ათონური კოლექცია, I, 1986, გვ. 63—79, 99—109; ნ. გოგუაძე, სექტემბრის თვის მეტაფრასების ათონური ნუსხა, მრავალთავი, XI, 1986, გვ. 101—113. ლ. ახობაძე, ნოემბრის თვის მეტაფრასების ორი ათონური ნუსხა, მრავალთავი, XV, 1989, გვ. 32—37.

³ ჩვენი ვარაუდით, ხელნაწერს აკლია 4 ფურცელი. დასაშვებად ვთვლით, რომ ხელნაწერიდან ეს ფურცლები ამოღებულია წმინდა რიფსიმეს ცხოვრების ისტორიით დაინტერესებული პირის მიერ. თუ ასეა, იმედი უნდა ვიქონიოთ, რომ ეს ფურცლები სადმე ცალკე ინახება და როდისმე მოხერხდება მათი მიგნება. (აქ არ შეიძლება არ გავგვახსენდეს ისტორია „რიფსიმეანთა წამების“ ტექსტის ერთი ფურცლისა, რომელსაც მიაკვლია რ. ბლეიკმა და რომელსაც სავანეიზო წერილი უძღვნა ჟ. გარიტმა 1948 წ.).

⁴ ბერძნული მეტაფრასული ვერსია ჩამოყალიბდა X საუკუნეში „გრიგოლის ცხოვრების“ ვრცელი ბერძნული ტექსტის საფუძველზე. ეს უკანასკნელი თავის მხრივ მომდინარეობს სომხური ვრცელი ტექსტიდან. იხ. ნ. აფციანი, კავკასიაში ქრისტიანობის გავრცელების წყაროთმცოდნეობითი საკითხები (გრიგოლ განმანათლებლის „ცხოვრებათა“ ციკლი), 1987.

„გრიგოლის ცხოვრების“ ანონიმური თარგმანი კარგად არის მკვლევართათვის⁵. ამ ტექსტის რამდენიმე ფრაგმენტი პირველად გამოაქვეყნა ი. ჟორდანიამ „ქრონიკების“ I ტომში 1893 წელს. სრული ტექსტი (ხელნაწერის S 384-ის მიხედვით) პირველად გამოსცა ლ. მელიქსეთ-ბეგმა 1920 წელს, მეორედ ტექსტი სომხური თარგმანით გამოსცა პ. მურადიანმა 1982 წელს, ესამედ ტექსტი დაბეჭდა სექტემბრის თვის საკითხავების კრებულში. — „ძველი მეტაფრასული კრებულები“ — 1986 წელს.

საგანგებო კვლევა-ძიებაა ჩატარებული ქართული ანონიმური თარგმანის შიშართების დასადგენად სხვა ენებზე დაცულ შესაბამის ტექსტებთან. თუმცა ქართული თარგმანის დედნად აღიარებულია ბერძნული ტექსტი, მაინც ქართული ტექსტის დამოკიდებულება მის უშუალო დედანთან დღემდე ამომწურავად არ არის გაშუქებული. რა თქმა უნდა, განუზომლად ფასეულია ასეთ ვითარებაში არსებობა მეორე ქართული თარგმანისა, რომელიც თეოფილეს ეკუთვნის. თუმცა აღწერილობის მიხედვით ამ თარგმანის არსებობა კარგა ხანია ცნობილია, მაგრამ ტექსტი დღემდე საგანგებო შესწავლის ობიექტი არ ყოფილა.

„გრიგოლის ცხოვრების“ ანონიმური თარგმანის წარმომავლობის საკითხს სპეციალურად ეხება მკვლევარი ლ. მელიქსეთ-ბეგი სტატიაში „Грузинская версия Агафангелия и ее значение для грузинской историографии“, სადაც სათანადო მასალის დამოწმებით ამტკიცებს, რომ ქართული ტექსტი მომდინარეობს ბერძნული მეტაფრასული ვერსიიდან⁷. მაგრამ ამავე დროს საგანგებოდ აღნიშნავს, რომ ქართული ტექსტი ზოგჯერ მკვეთრად განსხვავდება ბერძნულისაგან⁸. ამ დებულების საილუსტრაციოდ მკვლევარს მოაქვს პასაჟები ქართული და ბერძნული ტექსტებიდან, მაგრამ ბერძნული მასალა აღებულია არა ბერძნული მეტაფრასული ვერსიიდან, საიდანაც მომდინარეობს ქართული, არამედ ბერძნული ვრცელი ტექსტიდან. აი, როგორი დამოკიდებულებაა ამ მონაკვეთში ბერძნულ ვერსიებს შორის:

ვრცელი:

მეტაფრასული:

„*εν παση τη χωρα της Αρμενίας απ'αχρου εως ακρων διετεινε την εργασιαν του ευαγγελικου κηρυγματος απο Σαταλων της πολεως μεχρι της χωρας Χελτων και Καλαρσων, εως οριων Μασαχου των Θουρων, και πυλων Κασπιων, και μερων Αλανων, και Φαταχορανης πολεως Αρμενίας βασιλεων,*

„*εντευθεν ου την Αρμενιαν μονον τω του ευαγγελιστου κηρυγματι περιελαβεν, αλλα και Περσων και Ασυριων και Θουρων και Μεδων*“... (§ 36)

⁵ ივ. ჯავახიშვილი, კ. კეკელიძე, ლ. მელიქსეთ-ბეგი, ილ. აბულაძე, ფ. გართი, რ. ბლევცი, ლ. ლვალაძე, ნ. აფციანური, პ. მურადიანი...

⁶ А. А. Цагарели, Каталог грузинских рукописей и старопечатанных книг Иверского монастыря на Афоне, составлен в июне месяце 1883 года, Сведения о памятниках грузинской письменности, выпуск первый, 1886 г.

R. P. Blake, Catalogue des manuscrits Georgiens de la Laure d'Iviron au Mont Athos, Paris, 1932—1934.

⁷ Меликсет-Беков, Грузинская версия Агафангелия и ее значение для грузинской историографии, с. 166—168.

⁸ იქვე, გვ. 164—165.

αι απο της των Αιμιθων πολεως μεχρι
Νοιφωας παρα τα οσια της Συριας εως
Νορριρακων γης, και Κερμειστων, και της
εγγρωτατης χωρας των Μυθων, και του
οικου Μαχουρτων του αρχοντος και μεχρι
Αραπατακων“... (§ 152)

ახლა ვნახოთ ქართული ორივე თარგმანის შესაბამისი ტექსტი:

ანონიმური თარგმანი:

თეოფილეს თარგმანი:

„ეგრეთ უკუე არა ხოლო სომხითი
გარეშეიცვა მის მიერ ქადაგებამან
ცხოვრებისამან, არამედ სპარსეთი და
ასურეთი და მიდნი და რომელთა-იგი
უნნონ უწოდიან“.

„ვინაჲცა არა სომეხთა ოდენ ექადაგა
სახარებაჲ იგი გამოცნისიჲჲ, არამედ
სპარსთაცა და ასურთა და უნგროთა(!)
და მიდთა“.

ნათლად ჩანს, რომ ქართული ადეკვატურად ასახავს ბერძნული მეტა-
ფრასული ტექსტის ჩვენებას, ხოლო ის სხვაობა, რაზედაც მსჯელობს ლ. მე-
ლიქსეთ-ბეგი და რაც ქართველი მთარგმნელის პატრიოტული გრძნობებით
ნაკარნახევი ჰგონია⁹, სინამდვილეში არის სხვაობა ბერძნულ ვრცელსა და
მეტაფრასულ რედაქციებს შორის.

ლ. მელიქსეთ-ბეგის ხსენებულ სტატიაში არის სხვა შემთხვევაც, რო-
დესაც შესადაარბელი ბერძნული მასალა აღებულია ისევ ვრცელი ვერსი-
იდან¹⁰ და არა მეტაფრასულიდან: გრიგოლმა სხვადასხვა მხარეს გაგზავნა
მისიონერები, რომელთა რიცხვი სომხური წყაროს მიხედვით თორმეტი¹¹,
არაბულის მიხედვით ცამეტი¹², ბერძნული ორივე ვერსიის მიხედვით ათია. ამ
მისიონერებს თვითთოეულად ჩამოთვლის სრულად სომხური, არაბული და
ბერძნული ვრცელი ტექსტები. რაც შეეხება ბერძნულ მეტაფრასს, იგი ასა-
ხელებს მხოლოდ სამ პირს და აღნიშნავს, რომ მათი რიცხვი ათამდე აღისო.
ამ შემთხვევაშიც ბერძნული მეტაფრასული ტექსტის ჩვენებას ზუსტად იმო-
რბებენ ქართული თარგმანები.

მეტაფრასული ტექსტი (გვ. 116, § 37):

„τα μεν τα παρα τον Ευφρατην ερχερισαι (Α λ β ι ο ς ο σ ο ι α η γ), τα δε
(Ε ι θ α λ ι ο ς ο σ τ ο ς ε χ α λ ε ι τ ο) την Βααθηων περιχωρον και τριτος δε υπερχε Βα-
σ ο ι ς, και μεχρι του δεκατου προηλθεν ο αριθμος“.

ვნახოთ ქართული თარგმანები:

ათონ. 20, § 37:

„პირველსა მას ჭელთ-უღვა წმიდამან ევფრატი, რომელსა ეწოდებოდა
ალვინოს, ხოლო სხუასა მას ევთალიოს სახელ-ედვა და მიიღო მან
სნახები ვასინონოასი; და მესამე იგი იყო ვასოს და ვიდრე ათამდე აღ-
ვიღოდა რიცხვ იგი“.

S:

„ერთი იგი კიდეთა ევფრატისათა ეპისკოპოსად განაჩინა, რომელსა ალ-
ვინოს ეწოდებოდა, ზოლო მეორე, რომელსა ერქუა ევთალიოს, სო-

⁹ იქვე. გვ. 165—166.

¹⁰ Л. Меликсет-Беков, Грузинская версия..., с. 163.

ფელსა ზედა ბასიანელთასა, და მესამე მათი იყო ვასოს და ესტეპანოცხე იგი ათად აღესრულებოდა“.

ბერძნული მეტაფრასი და ორივე ქართული თარგმანი ასახელებენ სამ პირს: „Αλφειος//ალფინოს, Ευμαιιος//ევთალოს, Βρασις//ვასოს“ და აღნიშნავენ რომ წარგზავნილების რიცხვი ათამდე აღისთ: „μεχρι τω δεκατω περιληθον ο αριθμος//ვიდრე ათამდე აღვიდოდა რიცხვ იგი“//“რიცხვ იგი ათად აღესრულებოდა“.

ლ. მელიქსეთ-ბეგის მიერ მოხმობილი ბერძნული მასალა ამჯერადაც აღებულია ვრცელი ბერძნული ტექსტიდან, მაშინ, როდესაც, მისივე თქმით, „ქართული წარმოადგენს ბერძნული მეტაფრასის თარგმანს“. თუ ეს ორი ბერძნული ტექსტი ერთმანეთისაგან განსხვავებულია და ერთი მათგანია ქართულის დედანი, რატომ უნდა მივაწეროთ ქართველ მთარგმნელს ტექსტისადმი ტენდენციური დამოკიდებულება? როგორც დავინახეთ, ქართული ორივე თარგმანი (ერთმანეთისაგან დამოუკიდებლად შექმნილი) ადეკვატურად გადმოგვცემს ბერძნული მეტაფრასული ვერსიის მონაცემებს.

აქ შეიძლება კაცმა იფიქროს, რომ ლ. მელიქსეთ-ბეგი განზრახ ამრუდებს ფაქტებს იმის დასამტკიცებლად, რომ ქართველი მთარგმნელი (იგი განიხილავს მხოლოდ ანონიმურ თარგმანს) ტენდენციურია¹¹. პარალელური ქართული მასალისა და ბერძნული მეტაფრასის ჩვენება კი საქმეს ისე აჩვენებს, რომ სტატიის ავტორია ქართველი მთარგმნელისადმი ტენდენციური და უსამართლო ბრალმდებელი.

ახლა კონკრეტული ნიმუშების მოხმობით ვაჩვენოთ რა სახის განსხვავებანია ქართულ თარგმანებს შორის და ამ თარგმანებსა და ბერძნულ ბეჭდურ გამოცემებს შორის.

თვით ქართულ ტექსტებს შორისაც არის ზოგი ისეთი გადახრა, როცა ბერძნულს არც ერთი ეთანხმება და არც მეორე.

მოვიხმობთ ამ დებულების დამადასტურებელ ნიმუშებს:

1) ათონ. 20:

„შეკრიბა მკედრობაჲ დიდძალი შარვანელთაგან და ქართველთა და სხუათა მათგანცა მიმოთა ნათესავთა და განძლიერდა იგი ფრიად“ (§ 5).

S: „შეკრიბა მკედრობაჲ ძლიერი ალვანთაგან და ქართველთა და სხუათა ნათესავთაგან თითოსახეთა“.

„αρχηται εν Αλφειων τε και Ιβηρων παρθεσι θε και Βιφθριων Ουσων ιαχρητων συναρχηται“.

ბერძნულში დადასტურებული Ουσων ქართულის არც ერთ ტექსტში ამ ებიზოდში არ გვაქვს. მის მაგივრად გვაქვს: „ნათესავთაგან თითოსახეთა“// „მიმოთა ნათესავთა“.

თხზულების § 36-ში ისევ არის ნახსენები Ουσων-თა ტომი: „Ενταυθεν ου τηγ Αρχηταιν μοιον τω τω σαρχηταισ χηρσυχαισ περιελαβεν, αλλα και Περιτων και Ασπριων και Ουσων και Μηθων οια ολιγοις, τω χρηστω τω Χριστω ζαυα παρσμουαζ σπχηρχεν“.

ათონ. 20:

¹¹ უნდა აღინიშნოს, რომ სექტემბრის, და ოქტომბრის თვეების მეტაფრასების ქართული თარგმანების ბერძნულთან შეჯერებამ არ დაადასტურა არც ერთი ფაქტი იმისა, რომ ქართველი მთარგმნელი ტენდენციურად ერვოდეს და ცვლიდეს ორიგინალის ტექსტს.

S: „მუნ მყოფნი იგი ყოველნი აკურთხნა. და რამეთუ მწყობრობითა განუტევა კრებული იგი“.

„τους παροινως μακαρῶν ἡσας, ως ἡβη παρὸς εὐπεραν ἦν, τον σπλῆστον βῆλασ-
ατε“.

4. ათონ. 20:

„რამეთუ თქუამცა ვინ სამართლად, ვითარმედ შავთა თანა-წარგვკედ, ხოლო სპეტაკნი აღვირჩიენ“ [§ 27].

S: „რომელ სთქუმცა, ვითარმედ მრისუველისა მიერ განიპარსნეს შა-
ინისა მისგან თმისა და მის წილ გარდაირთხინეს. თეთრითა“.

„εἰπεδ αν εν ακαρει τας μελανας σπορῆσαι και τας ετερας αναψυσαι τας λευκας“.

5) ათონ. 20:

„ვითარცა სახედ თესლნი კეთილნი აღმოაცენებდეს მორჩისა მას სათ-
ნობებათასა“ [§ 30].

S: „ესრეთ კეთილთა მათ თესლთა გრიგოლისთა მრავალწილად აღაორ-
ძინებდეს“.

„σπερ απο καλων σπειρωτων των του Γρηγοριου λεγων και αυτοι φαινετες“.

6) ათონ. 20:

„ხოლო აროსტაკი აღირჩია სიჩხოთგანეე და სიყრმით თვისთ ცხორე-
ბად მეუღაბნეობისა და მოქალაქობად უუღლო და უშუღლო, რამეთუ
ერთისა მიერ სამოსლისა მოსილი იქცეოდა მათთა შინა უღაბნობისათა და
ეწყევბოდა იგი აზოვნად ყინელსა და სიცხესა, და იზარდებოდა მხლისა
შიერ ოდენ ველურისა. ხოლო მღვძარება და ღამისთევა ზედგომით და
შიმდემი ლოცვა და დღე ყოველ და წურთად მარადის საღმრთოთა წერილ-
თად: ესე ყოველი და სხუად ესევეთარი თანამოზარდედ პასაკისა თვისისა
აქუნდა აროსტაკის სიჩხოთგან“ [§ 38].

S: „ხოლო აროსტაკე შემკულ მონაზონებითა და სიყრმითგან მეუღაბ-
ნეობითა და სრულიად უქორწინებლობითა [და მოხუცებულ ნაყოფიერე-
ბითა სულისადა, რამეთუ AB], რომლისადა ერთითა მარტოდ სამოსლითა
ქცევა უღაბნოს ითქუმოდა წყობად სიცხისა და ყინელისა, და ვითარმედ
[—AB] მხალი ხოლო არს საზრდელად მისსა. და სიყრმითგან თანაზრდილ
მისსა არს მღვძარება და ლოცვა და დღე და დღე და საღმრთოთა წერილთა
კითხვად“.

„Αρωστανην δε τον ερημικον βιον και ακοινωτητον εξ αυτου γαλακτος ετι και μη
παιδα ελεσθη: Μονοχαιτανα τε γαρ επι της ερημιας διατριβειν ελεγετο ψαχει και
μαλπει παλαιοντα και λαχανα σιτεισθαι: μολα, πανσυχοδ: δε στασεδ και αγροπνια:
και μαθημερινας προεσεχαδ, και Γραφωθ: μετων ομιλιαν, εκ παιδω: και ταυτα το
Αρωστανη συνηξησθαι“.

7) ათონ. 20:

„ამისთვისცა სამინი მთავარნი კაცთაგან წარჩინებულთა კესარიად წარ-
ცგზავნნა ძიებად კაცისა მის საღმრთოდასა ძისა გრიგოლისა, რომელნი-იგი
ვითარცა მიიწინეს, წარვიდეს ეკლესიად და პოვეს იგი სიბრძნესა მას შინა
უღაბნობისასა, რომელსა ძნაიდა სამე და მრავლითა შრომითა დაარწმუნეს
წარსვლად მათ თანა და ესრეთ მიიყვანეს აროსტაკი მეფისა“ [§ 38].

S: „და მყის სამინი კაცნი წარჩინებულნი კესარიად წარავლინნა ძიებად
ძათდა. ხოლო მი-რაად-ვიდეს [მი-რაად-იწინეს O] იგინი, პოვეს ორთანე გან-
წესებულ რიცხუსა თანა ეკლესიისასა მღდელთასა, ხოლო აროსტაკე და-

უღლებით და უდაბნოს მკდომარე და ძლით არწმუნეს მას და მიიყვანეს იგი მეფისა“.

„τρεῖς τῶν επισήμοτατων ἀνδρῶν κατὰ ζήτησιν τῶν τοῦ Γρηγορίου παιδῶν πρὸς Καισαρείαν ἀποπέμψαι παραγγέλλομενοι τοῖσιν αὐτοῖς, καὶ τὸν μὲν ἐκκλησιαζόμενα καταλαμβάνοντας, τὸν δὲ ἀνα τῆν ἐργασίαν φιλοσοφούντα, μολὶς καὶ σὺν μοχθῶ τον Ἀρωσταγῆν πείσαντες ἀγούσαι παρα τὸν βασιλεῖα“.

თეოფილეს თარგმანი ზოგჯერ უფრო კალკირებულად გადმოსცემს ბერძნულის ვითარებას, ვიდრე ანონიმური თარგმანი.

1) ათონ.: „ხოლო ძლევაჲს მიიხილა არტასირას მიმართ“

S: „და მიემადლა ძლევაჲ არტაშირს“ [§ 3].

„ἀπεβίβησεν δὲ πρὸς Ἀρτασίειραν ἡ νίκη“.

2) ათონ.: „ამიერიითგან მეფობაჲ არლარა არტავანის ზედა დაადგრების, არამედ არტასირაჲს მიმართ მივარდების“ [§ 3].

S: „რამეთუ მეფობაჲ ამიერიითგან არლარა არტავანს, არამედ არტაშირს მივარდების“.

„τῆν γὰρ βασιλείαν οὐκ Ἀρταξάνῃ λοιπὸν ἐμβέβησεν παραμεινῶν, ἀλλ' εἰς Ἀρτασίειραν μεταβιβαίνουσιν“.

3) ათონ.: „არლარა შეკრებულ იყვნეს ჯერეთ კ ე ლ ის კ ე ლ“.

S: „ჯერეთ არა მიახლებულ იყვნეს უ რ თ ი ე რ თ ა ს“.

„εἰς ἄξιον ὄσον ὁμοῦσιν ἰσχυρῶν“.

4) ათონ.: „მრავალთა მათგანთა აღირჩიეს ცხორებაჲ მ ა რ ტ ო დ მ ყ ო ვ ე ბ ის ა ლ“.

S: „მრავალნი მ ო ნ ა ზ ო ნ ე ბ ის ა ცხორებასა აღირჩევდეს“.

„πῶσιν μὲν τὸν μόνον προῖον ἀπανηροῦσιν ὄσιν“.

5) ათონ.: „და ვიდრე ათამდე აღვიდოდა რიცხვ იგი“.

S: „და ესრეთ რიცხვ იგი ათად აღესრულებოდა“.

„καὶ μετρήσῃ τὸν δεκάτου προηλθῆεν ὁ ἀριθμὸς“.

ზოგჯერ გვაქვს პირუკუ: S უფრო მეტ სიახლოვეს აჩენს ბერძნულთან ვიდრე ათონური.

ათონ.: „ხოლო საღმრთომან გრიგოლი მოიყვანნა ყრმანი თჳსნი გინა ჰონანი და განსწავლნა იგინი სწავლისა მიერ და მოძღურებისა“ [§ 37].

S: „ხოლო შვილთა მათთა, პირველ ურწმუნო ყოფილთა, აღიღებდა ნეტარი გრიგოლი და უზრუნველითა ცხორებითა და კეთილად სწავლულებითა აღზრდიდა მათ“.

„καὶ παιδάς δὲ αὐτῶν τῶν προτέρων ἀπίστων παραλαβὼν ὁ ἱερεὺς Γρηγόριος, καὶ ἀγαγῆς ἀμεινοῦσας καὶ παιδευσας ἐμμελεστέρας ἀξίωσας“.

თეოფილეს თარგმანის თავისებურებანი

ხელნაწერი ათონ. 20 იშვიათი ღირებულებისაა არა მარტო იმიტომ, რომ ის ერთადერთია სექტემბრის თვის მეტაფრასების თეოფილეს თარგმანების შემცველი და ამასთანავე ძვირფასი ცნობების შემცველი — შესავალი და ანდერძი ახლავს, არამედ იმიტომაც, რომ იგი მთარგმნელის ავტოგრაფია. აქ მოცემული ტექსტების ენობრივი თავისებურებანი საკუთრივ ქართველი მთარგმნელისა და ადგილი არ აქვს გადაწერისას ჩადენილ უნებ-

ლიე თუ განზრახ სწორებებს. თეოფილეს — როგორც მთარგმნელს, სეპტუაგინტის გამოვლენას და კვალიფიკაციას დიდი პრაქტიკული მნიშვნელობაც აქვს. შესაძლებლად მიგვაჩნია, მისი საშუალებით დადასტურდეს ან არ დადასტურდეს თეოფილეს სხვა თარგმანების არსებობა, რომელთაც ვარაუდით მიაკუთვნებენ მას.

„გრიგოლის ცხოვრების“ ქართული თარგმანების უშუალო ბერძნული დედანი არ აღმოჩნდა ის ბეჭდური გამოცემები, რომლებიც სვიმეონ მეტაფრასტის სახელს უკავშირდება. ასეთ შემთხვევაში თარგმანის თავისებურებების გამჟღავნება რთული საქმეა, მაგრამ საქმე გადავიღოდა პარალელური ქართული თარგმანის ტექსტთან შედარებით.

ერთი აშკარა თავისებურება თეოფილესეულ თარგმანში ს ი ნ ო ნ ი მ უ რ ი წ ყ ვ ი ლ ე ბ ი ს ხმარებაა:

ათონ.: მოითმენდა და თავს-იდებდა § 11. S: დაითმენდა შეიტკბო და შეიწყნარა § 34. S: შეიწყნარა დააწესაცა და დაამტკიცა § 39. S: განჰფინა ევედრებოდა მას და ჰლოქნიდა 11, 11¹². K: აუწევდა დაემგო და შეიმუსრა § 30; 28. S: განიჯაღოს მიჰფენდა და მიანიჭებდა § 27. S: მიჰმადლებდა წმიდად გამოჩნდეს და გამობრწყინდეს § 39. S: გაწმდეს ჰბასრობდეს და ეციონოდეს § 12. S: საიციხელად ჰბრძაგდა და ხუეტდა S 13. S: ხუეტა უთქუმიდა და აშინებდა § 2. S: ექალოდა [მდრ. ზრახვად შინებისად 30. 3.¹² S: ექალოდა]

„მოითულა და თავს-იდვა 11, 12. K: მოითულავიდა //მოითულა და თავს-იდვა 11, 12. K: თავს-იდვა განხეთქნეს და განბძარნეს 2, 12. K: განბძარნეს განკვრდეს... და ზარტეხილ იქმნეს 11, 19. K: განაცკბრნა მოუძღურდა და განკოდა 11, 12. K: უბადრუკებდა განიბძარნენ და დაიკსნენ 17, 12. S: დაიკსნებოდა განუწესებ და უბრძანებ 2, 12. K: უბრძანებდი თავს-უც და მოუთმენიეს 11, 16. K: მოთმინებდა ტიროდი და იგლოვდი 11, 17. K: იგლოვდ სცხოვნიდობდი და ჰმოქალაქობდი 11, 19. S: ჰმოქალაქობდი დაწულილდეს და განწყდეს 17, 17. S: დაწულილება ირწმუნე და უწყოდე 17, 10. S: ირწმუნე განხეთქოს და განყოს 11, 1. K: განჭრად შეჰვედრა... და ძღუნად მიუბყრა 2, 3. K: შეჰვედრა განგრუნევებულ იყო და განლაოებულ 30, 24. S: ბორგდა შეგრძნებულ არიან და მოგუნლ 2, 12. K: გრძნებითა შეკრულ არიან ზეშთა აღსრულ არს და გარდამატებულ 17, 6. S: უდარეს არს განგრძობილ ყოს და ჟამეულ 2, 9. K: მრავალჯამეულ იქმნენ მიწა ქმნილ იყო და მტუერ და ნაცარ 30, 25. S: მიწად შეიცვალებოდა იქმნა... ნაწილ და კერძო 30, 35. S: თანაღირაცხა უკეთურ იყო და მანქანა 17, 7. S: ბოროტ იყო

12 ნიმუშები მოტანილია 2, 11 და 17 სექტემბრის საკითხავებიდანაც: პირველი ციფრი მოუთითებს საკითხავის დღეს, მეორე — თხზულების პარაგრაფს.

ამცნო ალყვანებად და აღზრდად 2, 4. K: ალყვანებად
ააწავებ... წინააღდგომად და ურჩებად 2, 7. K: ურწმუნო-ყოფს მორ-
ჩილებად

სურვილი უდაბნოასა და სიყუარული დაყუდეებისა 30, 17.

S: სურვილი დაყუდეებისა

განსაცდელი ფიცხელი და ბოროტი 11, 1. K: მძვნვარე

თქუთული იგი და მცნებული 30, 3. S: თქუა

გინება და საშჯელი შურისგებისა 30, 2. S: პატივი

გამოცხადება და უწყება 30, 2. S: ჩუენება

დასხმასა..., და დაკრძალვასა 30, 29. S: დადებასა

იგავი იყო და ნიშანი 30, 28. S: მოასწავებენ

მკედრობასა და რაზმსა 30, 24. S: მკედართაცა

ლაკუასა მას შინა და ჭურღმულსა 30, 26. S: მღვმესა მას შინა

ცუდად.. და ამოდ 30, 3. S: ცუდად

ამოდ და ცუდად 11, 12. K: ამოდ

მშვდობით და უჭირველად 30, 3. S: უჭირველად

ჭირთა და შრომათა 30, 2. S: ჭირისა

სრბანი და ქცევანი ვარსკულავთანი 30, 2. S: მოქცევნი ვარსკულავთანი

ხატი იგი ეშვსა და სახე ღორისა 30, 29. S: ღორებრვე სახე [ზედა

ედვა]

ბრძოლილი და ეშმაკეული 30, 24. S: ეშმაკეული

მცირედითა და კნინითა 17, 4. S: მცირეთა

იწყო სწავლად მისა და შჯულისდებად 11, 17. K: სწავლად იწყო

ლბილად და სიჩუენით 2, 13. K: დაჯსნილ

მოგუებათაგან და მანქანებათა 2, 12. K: გრძნებათა

მწარედ და უწყალოდ. 2, 12. K: ბოროტად

გლახაკთა და ყოველთავე უღონოთა და დავრდომილთა 2, 11. K: მოქე-

ნეთა საზრდელისათა

ოჯერქმნილი და ამო 17, 3. S: ცალიერად

ფიცხლად და სასტიკად 17, 12. S: სიმძიმითა

ბრძანებასა მეფეთასა და განწესებასა მათსა 2, 13. K: სამეუფოთა გან-

წესებათა

ზუაობით და სიგლისპით 2, 13. K: ურცხვნოებით

სირცხელი და შეკდემად 2, 12. K: შეკდიმება

სიჩხოდთაგანვე და სიყრმით 30, 38. S: სიყრმითაგან

სამეუფოდ და სამთავროდ 30, 5. S: საბრძანებლად (არჳ არჳჳ)

გამოცხადება და უწყება 30, 2. S: ჩუენება

ანაზღადით და მოულოდებლად 11, 15. K: მოულოდებლად

თანამოსაგრე... და მეუღლე 11, 3. K: მეუღლე

კსინვად და ყინვად 30, 6. S: ყინელი

სოფელთა და დაბათა 30, 3. S: სოფლები

მხიარულებით და გულსმოდგიენდ 11, 4. K: წადიერებით

ზღაპრად და სიჩქურად უწოდდეს 2, 6. K: სიჩქურ-ყოფად ჰგონებენ

მრთელად და უენებლად 11, 9. K: მრთელად

სამოსელთა ჩჩვლთა და ლბილთა 11, 17. K: ლბილისა სამოსლისაგან

თეოფილეს თარგმანში სისტემატურად გამოიყენება წყვილები და ახოვნება // ახოვანი, მცნე:

„სიკუდილი ქრისტესთვის სიმკნით და ახოვნებით მიითუალეს“ 30, 28.

S: „აღმწენენ თითოეულსა მას ზედა ადგილსა ქრისტეს მოწამეთა აღსასრულისასა“.

„სიმკნით და ახოვნებით ქრისტესთვის მოითმენდა და თავს იღებდა“ 30, 11

S: „ეგრეთა სიხარულით და სიმკნით დაითმენდა“

„ახოვნებით და სიმკნით პრქუა მას“ 2, 7.

„ესე არს სიმკნე და ახოვნება მისი“ II, 21

K: „ესე მოთხრობა მცნისა მის ლუაწლთა“.

„ზეციით არს სიმკნე და ახოვნება მათი“ 17, 7.

S: „ზეგარდამო არს შეწვენა მათი“.

„ახოვანმან მან“ 30, 12//2, 14

S: „მკნე მან მან“

„აღუთქუა ქმნად რასმე საქმესა ახოვნებისასა“ 30, 5.

S: „სიმკნით შეწვენასა უქადებდა არტაშირს“.

„მოწამისა ახოვნება“ 30, 12.

S: „მოწამისა სიმკნით და ძლიერად მოთმინება“.

„ხედვიდა... ახოვნებასა და სიმკნესა მამაისა“ 2, 13.

K: „... სიმკნესა მამაისა“.

„სიმკნედ და ახოვნებად“ 2, 15

„ახოვნებით წინააღუდეგ და მოთმინებით თავს-ისხენ“ II, 17.

K: „სიმკნით წინააღუდეგ“.

ამ სინონიმურ წყვილთან დაკავშირებით უნდა შევნიშნოთ, რომ თეოფილესთან მათი გათიშვისას [ე. ი. სინონიმურ წყვილს როცა არ ხმარობს] ყოველთვის გვაქვს „ახოვანი“, სხვა თარგმანებში მას ეფარდება „სიმკნე“.

ზემოთ ჩამოთვლილი პარალელური სინონიმების ხმარება თეოფილეს შეთვისებული უნდა ჰქონდეს თავისი დიდი მასწავლებლისაგან — გიორგი მთაწმიდლისაგან. გიორგი მთაწმიდლის „იოანეს და ეფთემეს ცხოვრების“ ტექსტისათვისაც ხომ ერთ-ერთი დამახასიათებელი ნიშანი სწორედ სინონიმური წყვილებია, ასევეა გიორგი მცირის „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრების“ ტექსტისთვისაც¹³.

იმგიათად ხდება პირუტყუ: Afl. 20-ში წარმოდგენილ სიტყვას პარალელურ თარგმანებში სინონიმები შეეფარდება:

„ოკვნეს ორნივე ესე ზოგად მოყუარე სათნოებისა“ 30, 38.

S: „ორნივე იგი არიან ღმრთისმსახურ და მოყუარე სათნოებისა“.

„მცირედ... ოდენ განიფრთხვიან მრავალი სურვილი“ 30, 24.

S: „აქუნდავე ზარი და შიში“.

¹³ ავ. შანიძე, გიორგი მთაწმიდლის ენა „იოანეს და ეფთემეს ცხოვრების“ მიხედვით, გიორგი მთაწმიდელი, ცხორება იოანესი და ეფთემესი, განოსაცემად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილმა, 1946; ნ. გოგუაძე, „გიორგი მთაწმიდლის ცხოვრების“ ენა. ფილოლოგიური ძიებანი, I, 1964.

„ეცეს ლხინებზე რამე ვნებულთა მათ“ 30, 24.

S: „მომედ ვნებულთაცა აღუსუბუქებდეს და სენისა მისგან განთავისუფლდენ“.

„ზოგად კეთილთა მათ ბჭობითა აღწერილი სარწმუნოებაჲ კელად მიილო“ 30, 39.

S: „მიილო წიგნი იგი სარწმუნოებისაჲ ზოგადითა ნებითა და განზრახვითა ყოველთაჲთა აღწერილი და განმტკიცებული“.

„უფროდეს და დამჯუა“ 17, 9

S: „უფროდეს და უმეტეს იძლია“.

„უსჯულოდ იგი მსაჯული“ 17, 9

S: „ბოროტად მსახური იგი და უღმრთოდ მსაჯული“.

„უაღრესთა მათ კეთილთა მოსაგებელი“ 17, 6

S: „დიდნი იგი და უზეშთაესნი მოსაგებელნი კეთილთანი“.

„ჯერ-იყოსიხარული“ 17, 5

S: „ჯერ-იყო თქუენდა სიხარული და კეთილად ცხორებთა“.

„უპატიოსნეს არს“ 17, 4

S: „უზეშთაეს და უპატიოსნეს ყოვლისა“.

„ლიქნაჲ იჯუმი“ 17, 5.

S: „სიმშვიდით და ლიქნით წარიპარნეს“...

„განეწყო იგიცა უნებლიეთ ბრძოლად“ 30, 5

S: „განეწყო არა ნეფსით, არამედ უნებლიებით“.

„შიში მთავრისაჲ უკუანაჲსკნელსა ძრწოლასა მოაწევდა მის ზედა“ 2, 3.

K: „ზარი მთავრისაჲ ექმნებოდა მას უჭირეს ჭირთა და უშემადრწუნებელეს ძრწოლათა“.

„განსუენებასა“ 30, 13.

S: „განსუენებათა და შუებათა“.

„მიხედნა ვისმე დიდებულთაგანსა საკუთარსა თვსსა“ 30, 4

S: „მიიხილა თვსთა მიმართ მთავართა და სახლეულთა“.

„წინამძღუარ-ყოფად“ 30, 32

S: „განაჩინონ წინამძღურად და მთავრად“.

სინონიმად დასტურდება არა ცალკეული სიტყვა, არამედ მთელი ფრაზა:

„დედაკაცი ვინმე დიდებითა საღმრთოთაჲთა შემკობილი და მრავალფერთა მიერ სამოსელთა განრჩუნვილი“ II, 18

K: „დედაკაცი უსაღმრთოესითა დიდებითა შემკული“.

„შეივედრე სული ჩემი საკრველთა ამათ შინა, რომლითა კრულ ვარ მე“ 2, 2.

K: „მიიღე სული ჩემი საკრველთა ამათგან“.

„ყრმაჲ იგი რაოდენ აღორძნდებოდა და წარჰვლიდა რიცხუსა ეამთასა, ესოდენ და უმეტეს თანა აღორძნდებოდა მისა მიმართ სიყუარული და სურვილი ამჟიასი“ 2, 5

K: „ყრმაჲ იგი რაოდენ უფროდეს აღორძნდებოდა, ესოდენ უმეტებასა თანა ეამოსასა მარადის აღორძინებულად აქუნდა მისსა მიმართ სიყუარული ამჟიასი“.

„ამას ზედა განრისხნა ფრიად ავრილიანოს და სცკოდეს
წყრომისა ნაკუერცხალნი“ 2, 8.

K: „ამას ზედა განძვდა ავრილიანე ყრმისა მისთვის“.

„შეუდგა მას ღიმილით წმიდად მოწამე და მძლავრისა მის ვე-
რაგობასა ჰბასრობდა“ 12, 15

K: „იგი ღიმილით შეუდგა“

„ძილსა სძულობდი, მღვდარებამ შეიტკბე“ II, 17

K: „ძილი მოძულე“.

„მათ ქამი იგი დროდ მიცემული არა ცუდად წარაგეს, არცა
უღბად, არამედ სწავლასა მას დედისასა შემსკუალნეს თავნი თვისნი“ 17, 4.

S: „წმიდათა მათ სამნი იგი დღენი იკუმინეს სასწავლელად დედისაგან თვისსა“.

საკუთარი სახელები ქართულ თარგმანებში უმეტესად ერთნაირად არის
გადმოცემული, მაგრამ ზოგან გვაქვს სხვაობა, რაზედაც საგანგებოდ უნდა
შევჩერდეთ. აქ ერთხელ კიდევ გავიხსენოთ, რომ ქართული ტექსტები ბერ-
ძნულოდან არის ნათარგმნი. [თარგმანი შესრულებულია: ერთი 1081 წელს,
მეორეც იგულისხმება დაახლოებით ამავე პერიოდში].

„გრიგოლის ცხოვრების“ მეტაფრასული ტექსტი მოცულობით ვრცელია,
შეიცავს სომხეთის ისტორიის საკმაოდ ფართო თხრობასაც და უხვად გვხვდება
პერსონაჟებიც, გეოგრაფიული გარემოს მითითებით.

სომეხთა მეფის თრდატის სახელის ბერძნული შესატყვისია *Τρηδατρυ-*
თეოფილე ზუცესმონოზონი საერთოდ დიდ ანგარიშს უწევს სათარგმნელი მა-
სალის ბერძნულ დედანს და ცდილობს ზედმიწევნითი სიზუსტით გადმოიღოს
[რაც ჩვეულებრივ ახასიათებს თარგმანებს ნაკლებად ცნობილ საკუთარ სა-
ხელებთან დაკავშირებით]. ამიტომ ათონურ თარგმანში თრდატ გვხვდება
შემდეგი ფორმებით: ტირიდატ, ტირიდატიოს, ტირიდატის. რა
თქმა უნდა, თეოფილესთვის უცხო არ არის სომეხთა მეფის სახელწოდება
თრდატ. სწორედ ამიტომ განმარტავს იგი პირველსავე დასახელებაში: „ტი-
რიდატ ანუ თუ თრდატ“, სხვაგან ზოგჯერ წაცდება ხოლმე ნაცნობი
ფორმა „თრდატ“. ერთგან ტექსტში გვაქვს: „თრდატ იგივე ტირიდატ“. ამ სახე-
ლის გადმოცემისას აშკარად ჩანს მთარგმნელის პოზიცია — ბერძნულთან
ძალზე მიმსგავსებით გადმოიტანოს საკუთარი სახელის გაფორმება, თუნდაც
ამაში ტრადიცია უშლიდეს ხელს. რა ტრადიცია შეიძლება გვქონდეს ამ კონ-
კრეტულ შემთხვევაში?

ქართულ ენაზე სომეხთა მოქცევის შესახებ ადრინდელი მასალა:

1. „მოქცევა ქართლისაჲ“ — შატბერდის კრებულში, X საუკ.
2. „იერუსალიმის განჩინება“ — VII საუკ.
3. სვინაქსარი გიორგი მთაწმიდელისა (H 513)

„მოქცევა ქართლისაჲ“ და სვინაქსარი¹⁴ თრდატ მეფეს ასახელებენ.

რაც შეეხება „გრიგოლის ცხოვრების“ ანონიმურ თარგმანს, იქ მხოლოდ
ტრადიციული თრდატ ფორმა გვხვდება.

¹⁴ ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, წიგნი VI, ტექსტი გამო-
საცემად მოამზადეს, გამოკვლევა, ლექსიკონი და საძიებელი დაურთეს ე. გაბიაშვილმა და
მ. ქავთარაიამ. 1980.

საინტერესოა, რომ ანტონ კათალიკოსიც თეოფილეს მსგავსად ამ სახელის გადმოღებისას ტრადიციას გვერდს უვლის: ტირდატ — ასეთი ფორმით არის წარმოდგენილი.

„ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლების“ VI ტომში ანტონის „მარტირიკის“ ტექსტებზე დართულ გამოკვლევაში — „მარტირიკის“ ზოგიერთი ენობრივ-სტილისტიკური თავისებურება“ — ვკითხულობთ: „ანტონს შესწორებული აქვს ზოგიერთი საკუთარი სახელი: ვრცელ ცხოვრებაში არის: კუსარ სომეხთა მეფე — ანტონის თხზულებაშია „ხოსროდ მეფე სომეხთა“, ასევეა: „თრდატ — ტირდატ, კუსაროდუხტი — ხოსროდუხტი და სხვ.“¹⁵. რატომ შეასწორა ანტონმა, რის საფუძველზე — ამაზე მსჯელობა აღარ არის.

მეორე საკუთარი სახელი, რომლის გახმოვანება ქართულად ასევე სხვადასხვაგვარადაა წარმოდგენილი, არის „კ უ ს ა რ // ხ უ ა ს რ ო“ და აქედან ნაწარმოები „კ უ ს ა რ ო დ უ ხ ტ ი // ხ უ ა ს რ ო დ უ ხ ტ ი // ხ ო ს რ ო დ უ ხ ტ ი“. ამ სახელის გადმოცემაში „გრიგოლის ცხოვრების“ მეტაფრასული ტექსტის ორსავე ქართულ თარგმანში დედნისეული წაკითხვაა დაცული და ანგარიში არ ეწევა ქართულში უკვე არსებულს. კ უ ს ა რ ო ს (ათონურში) // კ უ ს ა რ (S-ში). „მოქცევაჲ ქართლისაჲ“—ში [შატბერდის კრებულში] არის „ხუსრო“, საინტერესოა, რომ სვინაქსარში დადასტურებული „კუსარ“—ის გვერდით ვაქვს „ხუსაროდუხტი“. ასევეა „ქართლის ცხოვრების“ გვიანდელ ნუსხებში: „კოსარო“, „ხოსროდუხტი“. ამ სახელის გადმოცემისას ანტონისეულ ტექსტში ვაქვს: „ხოსრო“ და „ხოსროდუხტი“.

ს ა კ უ თ ა რ ი ს ა ხ ე ლ ე ბ ი ს გ ა დ მ ო ც ე მ ი ს ს ხ ვ ა ნ ი მ უ შ ე ბ ი :

ათონ.	S	ბერძნული
მასსაგეტნი	მაშშაგეტნი	Μασσαγεται
არსაკიდეს	არშაკუნიანი	Αρσάκιδαι
არსაკიდი	არშაკ	Αρσάκιδης
არტასირას//არტასირა	არტაშირ	Αρτασιρᾶς
ასიქინი	აშხანავრი	Ασιχίνη

ბერძნულის **ხ** ბგერა ასევე **ს** ნით გადმოდის ათონურ თარგმანში, ხოლო ანონიმ თარგმანში მის შესაბამისად **შ** ინია წარმოდგენილი.

ათონურში პარალელურად გვხვდება	S	ბერძნული
არტავანის//არტავან	არტავან	Αρταβαν
არტასირას//არტასირა	არტაშირ	Αρτασιρα
გრიგოლი//გრიგოლიოს	გრიგოლი	Γρηγόριος
ლეონტი//ლეონტიოს	ლეონტი	
კოსტანტინოს//კოსტანტინე	კოსტანტინე	Κωνσταντίνος
ორთანიოს//ორთანი	ორთანე	Ορθανης

¹⁵ „გ. მთაწმიდლის მიერ თარგმნილ დიდ სვინაქსარში 30 სექტემბრის დღეზე შეტანილია გრიგოლის, რიფსიმესა და გაიანეს საკმაოდ ვრცელი სვინაქსარული ცხ-აც, რომელიც ბერძნული ორიგინალის თარგმანს წარმოადგენს“, ძეგლები, VI, გვ. 521.

აროსტაკის//აროსტაკი	აროსტაკე	Αρωστακις ¹⁶
ტირიდატ//ტირიდატის	თრდატ	Τηριδατης
//ტირიდატის//თრდატ		
არტადუნტა//არტადუნტან	არტადუნტ	Αρταδουκτα(...ταν)
კუსაროდუნტა	კუსაროდუნტ	
გაიანი...	გაიანე	Γαίανη
ლიკინიოს	ლიკინიოს	Λικινιανος

გვაქვს ისეთი შემთხვევებიც, სადაც ორივე თარგმანი ერთნაირად წარმოადგენს საკუთარ სახელებს:

ათონ.	S	ბერძნული
ანაკ	ანაკ	Ανακ
ავტაძას	ავტაძას	Αυταძας
ზიკას	ზიკას	Ζηκας
კარინას	კარინას	Καρινας
ევთალიოს	ევთალიოს	Ευθαλιος
ალვინოს//ალვინონ	ალვინოს	Αλβινος ¹⁷
ვასოს	ვასოს	Βασσος

გეოგრაფიული და ეთნიკური სახელები

ათონ.	S	ბერძნული
ასურეთი//ასურასტანეთი//ქუეყანა ასურთაჲ	ასურეთი//ასურასტანი-საჲ	Ασσυριων
სომხითი//სასომხითო	სომხითი	Αρμεσιων
შარვანელი	ალვანნი	Αλβανων
ვასინოზისი სანახები	ზასიანელთასა//ბალანელთასა	Βασιωνων
არტაქსა	არარატი ¹⁸	Αρταξα
ფურასა მას არტაქსაჲსასა	ჯურღმულსა მას არარატისასა	
ქალაქსა შინა არტაქსაჲსასა	ჯურღმულსა არარატისასა	παρὰ τη πολει Αρταξα

გეოგრაფიული სახელებიდან არტაქსა//არარატის გარდა ყურადღებას იქცევს ერთი ქალაქის სახელწოდებაც.

ათონ.	S	ბერძნ.
ქალაქსა მას უაღეროქტიონ წიდებულსა	ქალაქსა ვაღეროქტიონსა	„εις της Βασιλειων αγωνι πολειν//„εις Ουαλεροκτεστην αγωνι πολειν“.

¹⁶ P. G.-ში Αρωστακις.

¹⁷ P. G.-ში: Αλβινος.

¹⁸ ასევეა სვინაქსარშიც, „მარტირიაშიც“.

ამ სახელწოდების შესახებ საინტერესო დაკვირვება აქვს ილ. აბულაძეს „რიფსინენათა წამებაში“ დადასტურებულია „ვალენშეა — ქალაქი“ რომელსაც ბერძნულში შეესატყვისება Ουαλαρσπατα¹⁹.

ადამიანის საკუთარი სახელი უ ა ლ ა რ ს ო ც გვხვდება ათონურ ტექსტში: „არტავანის, ყრმა უ ა ლ ა რ ს ო, არსაკიდი იყო“. საინტერესოა, რომ პარალელურ ქართულ თარგმანში არაბერძნული გაფორმებაა წარმოდგენილი: „არტავან ძე ვ ა ლ ა რ შ ა კ ი ს ი ზემოჯსენებული“...

შდრ. „Αρταβανος δε, παι Θιαλαρσος, Αρταχιδη“.

„გრიგოლის ცხოვრების“ პარალელური თარგმანების მონაცემებიდან აშკარად გამოჩნდა, რომ საკუთარ სახელთა გადმოცემისას დედნიველ განზოგავნებას უფრო მეტად ცდილობს თეოფილე, ამით არის შეპირობებული ბევრი მათგანის განსხვავებული დაბოლოებით გაფორმება. ზოგიერთი საკუთარი სახელის განსხვავებულად წარმოდგენა, ვიდრე P. G.-ს ბერძნულ ტექსტშია მოცემული, ხელნაწერის ვარიანტული მონაცემების შედეგად გაჩნდა, რასაც ადასტურებს პოლ დე-ლაგარდისეული გამოცემა. ამ უკანასკნელში დადასტურდა სწორედ Αρσασαχის ნაცვლად Αρσασαχის-ისა [შდრ. ქართ. აროსტაკ//აროსტაკი] და Αλβινος ნაცვლად Αλκινος-ისა [შდრ. ქართ. ალვინოს].

ბუნებრივია, ერთი ძეგლის ორი დამოუკიდებელი თარგმანი [თანაც ერთ ეპოქაში შესრულებული] უხვ მასალას იძლევა სინონიმთა დასადგენად. აქ მივუთითებთ ზოგიერთ მათგანზე [აქაც ნიმუშები მოგვაქვს როგორც 30 სექტემბრის საკითხავიდან, ასევე 2, 11, 17 სექტემბრის საკითხავებიდან].

- თესლ-ტომთა 2, I — ნათესავთაცა K// თესლ-ტომი 17, II — შშობელი მერმენი 2, 16 — საუკუნენი K
- საუკუნეთა 2, 16 — წარუვალთა K
- მერმესა 2, 16 — მერმეთა K
- ხილული 30, 25 — ჩუენება S
- თავს-იდებდა 30, 10 — დაითმენდა S // თავს-იდებდა 17, 10 დაითმინე S
- ტირილად II, 20 — ცრემლოვად K
- მიუპყრა 2,2 — მისცა K // შემსჭულანეს სასმენელნი II, 17 ყურნი...
- მიუპყრნეს K
- სასმენელი 2, 2 — ყური K
- უდებ იყო 30, 32 — სცონოდა S
- ბაძვად 30, 31 — მსგავსებად და შურად S //
- იდევენბოდეს 30, 31 — განიჯადებოდეს S
- მიითუალა 30, 28 — თავს-იდვა S
- უწყება 30, 28 — ჩუენება S
- ვანლიგება 30, 25 — განცოფებულად S
- ქელთ-გიდვა 30, 6 — მოვანიჭო S
- განარისხა 30, 12 — ბორგნულ იქმნა S
- ლმობილი 30, 10 — ზარტეხილი S
- აღსავალნი 30, 27 — ხარისხთა ზედა S
- დვდად-დიდად 30, 27 — უდარესნი S

¹⁹ ილ. აბულაძე, აგათანგელოსის „რიფსინენათა მარტილობის“ ძველი ქართული თარგმანი, შრომები, ტ. IV, გვ. 87—88.

- შესაკრებელსა მას საცთურისასა 30, 31 — კერბთა ტაძრებისაჲ S
 უგულსმოდგინეს იყო 30, II — უფროეს სურვიელ არს S
 კუალად-იქცა 30, 39 — უკუმოიქცა S
 შინაურ... იქმნეს 30, 6 — ერთგულობასა და სახლელობასა იჩემებდეს S
 არა თავს-იდებდა 30, 32 — გარემოიქცევა S
 ხარისხი 30, 38 — პატივი S
 მღდელობა 30, 38 — ხუცობა S
 საკუერთხნო ღმრთისანო 17, 14 — შესაწირავნო S
 ცემაჲ 17, 12 — გუემაჲ S
 უთმინო იქმნა 17, 12 — ვერ თავს-იდვა S
 თავს-დებად ვერ უძლებდა 17, 12 — ვერ შემძლებელ იყო დათმენად S
 კელისამპურობელი 17, 10 — შემწე S
 აიავნი 17, 11 — ქუაბნი S
 შეუნიერებაჲ გამოუთქუმელი 17, 5 — მიუთხრობელობაჲ ქმნულკეთილობისაჲ S.
 გონიერებაჲ 17, 2 — სიბრძნე S
 ღონე-ჰყოფდა II, 13 — იველოვნა K
 ლაკუა II, 16 — ჭურღმული K
 საშეელი II, 16 — პატივი K
 კბილთაგან II, 10 — შუათაგან K
 სახედ ისრისა იგუმირებოდა გული II, 5 — ისრითა იწერტების გული K
 ძალ-ედვა II, 3 — ეძლო K
 სამოთხესა 2, 4 — მტილსა K
 არამცირედნი 2, 1 — მრავალი K
 გებად [კერბთა] 2, 2 — ზორვად [კერბთა] K
 ლომან... სიმშვედე და შინაურობაჲ... აჩუენა 2, 15 — სიმშვედით და კელის და-
 ჩუევით მოუქდა მოწამესა K
 უბრძანებდეს II, 14 — აწუევდეს K
 მითმინა II, 18 — თავს-იდვაცა K
 ჯანეშორე II, 17 — იჯმენ K
 მომეც 17, 5 — მოგუანიჰე S.

ზემოთ ითქვა, რომ თეოფილეს თავისი დიდი მოძღვრის გიორგი მთა-
 წმიდლის მსგავსად უხვად აქვს გამოყენებული სინონიმური წყვილები. არის
 კიდევ ერთი ხელშესახები მსგავსება შეგივრდის ენისა თავისი მასწავლებლის
 თხზულების ენისადმი: სიტყვა „გზავნა“ ორივეგან მხოლოდ „მგზავნა“ ფორმით
 არის დადასტურებული.

„უბრძანა წარგზავნად ქალაქად მონაზონსა“ 11, 20

K: „უბრძანებდა ქალაქად წარვლინებასა მონაზონისა ვისმე ცხენოსნი-
 სასა“.

„იწყო ზედასზედა წარმგზავნად მისა და აღთქუმაღ“ 11, 2

K: „მოიავლენნ მისსა ზედასზედა“.

„წარმგზავნა ვინმე ძმათაგანნი მოსმენად“ 11, 17

K: „მოიავლინა ვიეთნიმე ძმათაგანნი“.

„სამნი მთავარნი... წარმგზავნა ძიებად“ 30, 38

S: „სამნი კაცნი... წარავლინა ძიებად“.

„წარმგზავნა“.. 30, 32

- S: „წარავლინნაკესარიადკაბადუქისა“.
„ამისთვისცაწარმგზავნენესმოციქულნი“ 30, 2
- S: „დამიაველინნესმოციქულნი“.
„წარმგზავნნავიეთნიმე“ 17, 13
- S: „მიაველინნა“.
„წარმგზავნაიგიკესარიად“ 2, 2
- K: „კესარიად... წარსცაიგი“.
„წარმგზავნა“ 30, 34
- S: „წარმგზავნა [//წარგზავნა]“.
„გზასამასსასურველსაწარმგზავნა“ 17, 14
- S: „გზასამასსაწადელსაწარმგზავნიდა“.
„წარმგზავნიდაშვილსა“ 17, 9
- S: „ჯეროვანთა სიტყუათა წარგზავნისათა შვილსა მას თვისა მინი-
ჭებდა“.
„წარმგზავნეს ერთსა მშორებელთა მონასტერთაგანსა“ 11, 9
- K: „ერთსა სადამე შორიელთა მონასტერთაგანსა წარგზავნეს“.
„წარმგზავნენ ჩუენ“ 17, 5
- S: „წარმგზავნენ ჩუენ“.
სიტყვის განმარტების ხერხები: თეოფილეს თარგმანებში
სიტყვის განმარტების რამდენიმე ხერხია გამოყენებული. ზემოთ ითქვა, რომ
თეოფილეს თავისი დიდი მასწავლებლის გიორგი მთაწმიდლის მსგავსად ახა-
სიათებს სინონიმების ხშირი ხმარება. ქართული ენის მდიდარი ლექსიკის ღრმა
ცოდნა ეხმარება მთარგმნელს სათარგმნი მასალის ადეკვატურად გადმოსაცემად
შკივხველს შესთავაზოს ორი ერთნაირი მნიშვნელობის სიტყვიდან არჩევანი.
ასეთ შემთხვევაში სისტემატურად იყენებს მიიგივებელ კავშირებს: „ანუთუ“-ს
სისტემატურად, „გინა//გინათუ“-ს იშვიათად. მაგალითები:
„არტახნი ფერკისანი შემოხსნა წვეთა მისთა ანუთუ ჩერანთა“ 30,11
- S: „უბრძანა არტახთა შემისათა გარეშემოსხმად ფერკთა მისთა“.
საბასთან: „ჩერანი — წვივის გნდე“ [გნდე-გარეგანი კუთხე მახვლისა].
„შე-რად-კრბეს კელისკელ ანუთუ პირისპირ ძლიერება იგი
სპარსთა და პართათა“... 30, 3
- S: „შეკრბა სიმრავლე ერისა პართთა და სპარსთა და ეწყენეს ურთი-
ერთას“.
გელისგელ=აჷ: ჯჷ:რჯჷ.
„აქუნდა კელთა უროდ ოქროსადა ანუთუ კუერო“ 30, 28
- S: „კუერთხი [კუერი] ოქროსადა კელთა აქუნდა“.
„სახეცა მისი შეიცვალა ეშვსა გინა ღორისა“ 30, 24
- S: „შეცვალებულ იქმნა სახისაგან კაცთადას სახედ ღორისა“.
„მაქუს ჩუენ საზრდელ და სამოსელ ანუთუ საფარველ“
29, 14
- S: „გქონან, — იტყვს, — საზრდელნი და საბუტრველნი“.
„მდინარე იგი ცეცხლისადა ანუთუ ნაკადული, რომელი გარ-
დაესხა“ 30, 28.
- S: „წუკმა იგი ცეცხლისადა გამოსახვს“.
„რომელნიცა ეწყენეს გინათუ ეზრძოდეს ღმრთისმსახურე-
ბასა“ 30, 28.

- S: „განმდრეკელნი იგი მართლისა სარწმუნოებისანი“.
„მივიდა მოხრებლსა მას და ვნარცუხსა ანუთუ ჯურღმულსა“
30, 25
- S: „წარდგა პირსა ზედა მღვმისა მის ღრმისასა“.
„სახელი ყრმისაჲ მის ტირიდატ ანუთუ თრდატი“ 30, 7
- S: „ეწოდებოდა მას თრდატ“.
„ეწოდების.. ქართულად ცხრათაჲ გინათუ მეცხრე“ 11, 10
ბოლო ორ შემთხვევაში სიტყვის სხვადასხვაგვარი გაფორმება წარმოდგენილი.
- თუ მთარგმნელმა ბერძნული სიტყვა გადმოიტანა, მას ზოგჯერ იქვე ქართულადვე განმარტავს. ასეთ შემთხვევაში გამოიყენება, როგორც შემოთღასა-ხელებული „ანუთუ//გინათუ“ კავშირები, ასევე მთელი ფრაზაც: „რომელ არს...“ „ესე იგი არს...“ და სხვ.
- მაგალითები:
- „შევიდა ოდესმე პანდოქიონსა, რომელ არს ყოველთა სადგურნი“ I, 32.
- K: „დაწყუდიეს იგი პანდუქიონსა შინა“.
„შემდგომად არამრავლისა უამისა იქმნა კლონი ქუეყანისა მის ანტიოქიისა და გარემო სანახებთა მისთა, რომელ არს განხეთქილებთაჲ, და შეუდგა ამას დუღილი“ 1, 52
- „წარვიდა სტადიონად. რომელ არს სახილველი“ 2, 15
- K: „მთავარი იგი სტადიონად შთაიყვანებდა მოწამესა“.
„მან მიუგო, ვითარმედ: თეოდორე მონოზონმან ოქტოკედეკატელმან, რომელსა ათვრამეტთა მონასტერი ეწოდების, მან განხრწნა იგი“ 11, 11.
- K: „მონაზონისაგან მიუგებდა თევდორესა მეათვრამეტისა მონასტრისაგან განხრწნასა თვისა“.
„ყავნ სავანე თვისი ერთსა მონასტერთაგანსა, რომელსა ენატუ ეწოდების, ხოლო ქართულად — ცხრათაჲ, გინათუ მეცხრე“ II, 10.
- K: „დაივანოს მეცხრისა სამზრუნველოსა“.
„ჩივლსა მას თანა მონასტრით ექსოროია იქმნა, ესე იგი არს: განიდევნა მიერ“ 11, 12
- K: „თუთ მით ჩივლითურთ მონასტრით განიცადა“.
„დაბუდებულ იყვნეს მკეცნი იგი, კოროკოდილ წოდებულნი, რომელთა პრქჳან ხვთქ“ 11, 8
- K: „რომელსა შინა იქცეოდა კოროკოდილოჲ“.
„უბრძანა შთადგმაჲ პირსა მისსა ხონისაჲ ანუთუ ძაბრისაჲ და სიავი სავსე წყლითა შთასხმად“. 27, 5
- ანალოგიურ ვითარებაში სხვათა თარგმანებში გამოიყენება ხოლმე ე. წ. „შეისწავე“-ნი, რაც თეოფილეს თარგმანებს არ ახასიათებს.
- თეოფილე განმარტავს, აზუსტებს ზოგიერთ ქართულ ტერმინს, რა უნდა იგულისხმოს მკითხველმა კონკრეტულ სიტუაციაში:
- „წარვიდა საღმრთოდ ტაძრად მშობელთა თანა თვისთა, რომელ არს წმიდაჲ ეკლესიაჲ“ I, 3
- K: „წარვიდა იგი მშობელთა თვისთა თანა ეკლესიად“

- „მრავალთა ჰასაკის-სწორთა თვსთა, მისრულთა მისა, მიაქცევს თვსსა ს ა ც თ უ რ ს ა, რომელ არს ქ რ ი ს ტ ი ა ნ ო ბ ა ა“ 2, 6
- K: „მოჰასაკეთაცა და მის თანა მოსწავლეთა ყოველთავე თვსად ს ა ც თ უ რ ა დ მიიზიდავს“.
- „გრიგოლის ცხოვრების“ თეოფილესეულ თარგმანში ხშირია შემასმენლის წინ დასმის შემთხვევები მაშინ, როცა პარალელურ თარგმანში მას წინადადებების სხვა წევრები უსწრებენ:
- „ჟამი გვწესს მოღუაწებად 17, 4. S: ჟამი ესე ღუაწლთა მიმართ გვწესს“.
- „მიხედნა რაჲ მათ მსაჯულმან 17, 2. S: მსაჯულმან იხილნა რაჲ რგი“.
- „გამოეცხადა გამოცხადებამ საღმრთო დედაკაცსა ვისმე“ 2, 4.
- K: „საღმრთომ რაჲმე მადლი ჩუენებისა... გამოუჩნდა დედაკაცსა ვისმე“.
- „დაუტევეს იგი ტანჯვად ფიცხელსა შინა სატანჯველსა“ 30, 12
- S: „ესევეითარსა მას მძვნეარესა სატანჯველსა შინა ყოფად უტევეს იგი“.
- „შეიწყნარა მან 30, 6. S: მან შეიწყნარა“.
- „ესე ყოველი თვთოეულად მოგვთხრას ჩუენ სიტყუამან“ 30, 7.
- S: „ესე ყოველი შემდგომად მცირედისა სიტყუამან თითოეულად მიგიოთხრას“.
- „წარწყმიდონ და მოსრან ყოველივე ნათესავი მკლველთა მისთა“ 30, 7.
- S: „ნათესავი მკლველთა მისთაჲ სრულიად აღმოიფხურას და წარწყმდეს“.
- „ვედრებოდა ღმერთსა სულთქუმითა და ცრემლითა მწარიითა“ 2, 3
- K: „ცრემლით და სულთქუმით ეზრახებოდა ღმერთსა“.
- „ვიდოდეს ესრეთ კეთილად და უცთომელად“ 30, 36
- S: „ესრეთ დაუბრკოლებელად და უვნებელად ვიდოდეს“.
- „მიუთხრამათ ხილვამ იგი“ 30, 25
- S: „ყოველთა მიუთხრა ჩუენებამ იგი“.
- „შესძინა კჳალად სხუაჲცა გამოცდაჲ... რამეთუ უჩუენა მას სიმრავლე მკედრებისაჲ“ II, 14.
- K: „კჳალად სხუაჲცა განცდაჲ აკჳეთთა ბოროტმან, რამეთუ კჳალადცა მკედრობა ერმრავალი ეჩუენებოდა მას“.
- „ილოცა ღმრთისა მიმართ რჳფინა“ 2, 3
- K: „როფინა ილოცვიდა ღმრთისა მიმართ“.
- „შეუდგა იგი წესსა მას ლოცვისასა“ 2, 3
- K: „იგიცა უკჳანა შეუდგა ლოცვათა“.
- „ეწოდებოდა ამმია“ 2, 4
- K: „ამმია ეწოდებოდა“.
- „მისცა საპრობილედ“ 2, 2
- K: „საპრობილესა შეაყენა“.
- „თანვე შეჰყვა იგიცა“ 2, 2
- K: „იგიცა თანა შეჰყვა“.
- „ცხოვნდებოდეს იგინი“ 30, 36
- S: „შუებით ცხოვნდებოდეს“.
- „ცალიერ იქმნებოდეს საპრობილენი“ 30, 36

S: „საპყრობილენიცა მის მიერ და ცალ იერ დებოდეს“.

„მიიღო ღრმად მშუდობად სასომხითომან“ 30, 36

S: „მშუდობასა დიდსა მოეცვა ყოველი სომხითი“.

„ვიდოდეს ესრეთ კეთილად და უცთომელად“ 30, 36

S: „ესრეთ დაუბრკოლებელად და უვნებელად ვიდოდეს“.

„ვიდოდა მათ თანა ყოველივე მადლი და სათნობად“ 30, 36

S: „ყოველი სათნობად და მადლი მათ შორის წარემატებოდა“.

სისტემატურად გამოიყენება „უკუე“ ნაწილაკი. დამახასიათებელია მისი დიდი სიხშირით ხმარება.

თეოფილეს თარგმანებში ხშირია „ვინაფთვან“ ზმნისართით ახალი ამბების თხრობის დაწყება [აბზაცების პირველი სიტყვაა ხოლმე]. მას მუდამ ახლავს „უკუე“ ნაწილაკი: „ვინაფთვან უკუე...“ პარალელურ თარგმანში მის ფარდად გვხვდება:

„ხოლო//ხოლო ვინაფთვან//რამეთუ//მაშინ//მაშინ უკუე//გარნა ვინაფთვან//ვინაფთვან“ და იშვიათად „ვინაფთვან უკუე“.

თუ ზმნისართი „ვინაფთვან“ სხვა კავშირთან ერთად გამოიყენება, მაშინ „უკუე“ ნაწილაკი აღარ დაერთვის.

თეოფილე არ თიშავს ფრაზას ბერძნული დედნისებურად, ასეთ შემთხვევებში წინადადების წევრები დალაგებულია ქართული ენის ბუნების შესაბამისად.

თეოფილეს თარგმანების ენობრივი თავისებურებების დასადგენად, ცხადია, მეტი მასალა დაგვიგროვდება, როცა შევისწავლით სექტემბრის თვის სხვა საკითხავების ენობრივ-სტილისტურ თავისებურებებს.

Н. Д. ГОГУАДЗЕ

«ЖИТИЕ ГРИГОРИЯ ПРОСВЕТИТЕЛЯ» В ПЕРЕВОДЕ ФЕОФИЛА ИЕРОМОНАХА

Резюме

В древних переводах метафрастических сборников на 30-ое сентября помещен метафрас «Жития Григория Просветителя». На грузинском языке имеется два перевода названного «Жития»: 1) анонимный (содержится в рукописях: S 384, K 4, Sin. 91) и 2) перевод Феофила Иеромонаха (Ath. 20). Анонимный перевод хорошо известен в научной литературе, а другой объектом исследования становится впервые. Сравнение этих переводов, а также их сравнение с печатными изданиями греческой метафрастической версии показало, что тексты в основном совпадают; однако прослеживаются некоторые разночтения как между грузинскими переводами, так и между переводами и греческим текстом. Это свидетельствует о том, что на греческом языке имелись разные своды метафраса Григория Просветителя.

В статье рассмотрены некоторые особенности языка перевода Феофила Иеромонаха.

ლიანა ახოვაძე

„იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ თეოფილე ხუცესმონაზონისეული
თარგმანი

იოვანე ოქროპირი განსაკუთრებული პოპულარობით სარგებლობს ქრისტიანულ სამყაროში, სწორედ ამიტომ გამორჩეული ინტერესის საგანს წარმოადგენს მისი ცხოვრებისა და მოღვაწეობის ამსახველი მასალა. იოვანე ოქროპირის თხზულებები, რომლებიც თარგმნილია ყველა ქრისტიანული ხალხის ენაზე, მრავლად შემოინახა ქართულ სინამდვილეშიც ცალკეული კრებულებითა თუ მათი შემადგენელი ნაწილების სახით. უნდა აღინიშნოს, რომ არც ერთი უცხო ავტორი ქართულ ენაზე ასეთი რაოდენობით არ არის წარმოდგენილი. იოვანე ოქროპირმა, რომელიც იყო ქრისტიანული ორთოდოქსალური შეხედულებების გატარებისა და დამკვიდრებისათვის თავგამოდებული მებრძოლი, ცხოვრების მეტად რთული და ძნელი გზა განვიდა. ოქროპირის პიროვნებისადმი დიდი და შეუწინაღებელი ინტერესის დამადასტურებელია ის ფაქტი, რომ არსებობს მისი ცხოვრების ამსახველი დიდძალი მასალა, რომელიც სხვადასხვა ხასიათისაა. როგორც ი. აბულაძე აღნიშნავს, „წინანდელ ისტორიკოსთა ყველა ცხოვრებას, რომლებიც იოვანეს ცხოვრებასა და მოღვაწეობას შეეხებოდა, ერთად მოუყარა თავი და დაამუშავა იგი „ცხოვრება-მოქალაქობის“ ჟანრის ნიმუშთა მსგავსად VII ს-ის მოღვაწემ გიორგი ალექსანდრიელმა. გიორგის ეს ნაშრომი ისეთი თვალსაჩინო მოღვაწის შესახებ, როგორც იოანე ოქროპირი იყო, მალე გავრცელდა თარგმანის სახით სხვადასხვა ხალხს შორის“¹. გიორგი ალექსანდრიელის თხზულება თარგმნილია ქართულ ენაზეც. უძველესი ქართული ნუსხა, რომელშიც წარმოდგენილია ეს თხზულება, 968 წ. არის გადაწერილი [H 2124].

ი. აბულაძე გამოყოფს ორ რედაქციულ ჯგუფს: ადრეულს — H 2124 [X ს.], A 1144, რომელიც არის პირი ათონის ივერიის მონასტრის X ს. ნუსხისა, გაცემებული 1915 წ. და შედარებით გვიანდელს — S 384 [XI ს.], A 188 [XIII ს.]. ი. აბულაძე აღნიშნავს, რომ ეს ტექსტები ერთმანეთისაგან დიდად განსხვავდებიან. აქ საქმე გვაქვს არა ერთიმეორის გადაკეთებასთან, ანდა ვარიანტულ სხვაობასთან, არამედ სრულიად დამოუკიდებელ წერილობით დოკუმენტებთან².

ასევე განასხვავებს ამ ტექსტებს კ. კეკელიძე, ოღონდ ის ლაპარაკობს ძველ, კიმენტურ, და შედარებით გვიანდელ, მეტაფრასულ, ტექსტებზე, მიუთითებს იმ ურთიერთმიმართებაზე, რაც არსებობს კიმენტურსა და მეტაფრასულ

¹ ი. აბულაძე, ქართული წიგნები იოანე ოქროპირის ცხოვრებისა და მისი გამოძახილი ძველ ქართულ მწერლობაში, ი. აბულაძე, შრომები, III, თბ., 1982, გვ. 16.

² ი. აბულაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 19.

ტექსტებს შორის, კერძოდ, მეტაფრასული ტექსტების კომენტარ და მოკიდებულებაზე. მეტაფრასულში გამოყოფს ორ თარგმანს: ეფრემ მცირისას — S 384, A 188 და თეოფილე ხუცესმონოზონისას — ათონ. 36. მაგრამ უკანასკნელი წლების მეცნიერულმა კვლევამ გამოავლინა, რომ S 384 და A 188 ხუსხებში წარმოდგენილი ტექსტები „იოვანე ოქროპირის ცხოვრებისა“; მიჩნეული ერთ რედაქციად, მიუხედავად ერთნაირი დასაწყისებისა, განსხვავებულ რედაქციებს წარმოადგენენ. ეს ფაქტი შეამჩნია ნ. გოგუაძემ, მაგრამ საგანგებო ძეგლობა არ ჩაუტარებია. რ. გვარამიამ კი, რომელმაც შეისწავლა ეს თხზულება, მოიძია ტექსტის ბერძნული დედანი, შეუდარა ქართულ თარგმანს და მნიშვნელოვანი დასკვნა გააკეთა: A 188 ხელნაწერში „სულ სხვა ტექსტია წარმოდგენილი. იგი არის კომპილაცია, ადრეული კომენტარი და მეტაფრასული რედაქციების შეერთების შედეგად მიღებული, და ამ სრულიად ახალი კომპილაციის ქართული ვერსიისათვის გამოყენებულია ქართული თარგმანები: ერთი მხრივ, ადრეული რედაქციისა და, მეორე მხრივ, ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილი მეტაფრასული ტექსტისა“³. რ. გვარამია განიხილავს S 384 კრებულში წარმოდგენილ „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ ეფრემ მცირისეულ და ათონ. 36-ის თეოფილესეულ თარგმანებს და აღნიშნავს, რომ ორივე ეს თარგმანი ზუსტად მიჰყვება ბერძნულ მეტაფრასულ ტექსტს, „ოღონდ ამ ტექსტთან მათი მიღწევების ხასიათი რამდენადმე განსხვავებულია. ეფრემის თარგმანი ძალზე ზუსტი და სიტყვასიტყვითია, თეოფილე ხუცესმონოზონის ტექსტი უფრო გადმოქართულებულია, ჩვენის თვალსაზრისით, ძალიან კარგადაც, და, ამდენად, აქ სკრუპულოზური სიზუსტე თითქოს არ არის დაცული“⁴.

თუ მკვლევარი ერთ შემთხვევაში, კერძოდ, ეფრემ მცირესთან მიმართებით, საესებით მართალია, ამას ვერ ვიტყვით თეოფილე ხუცესმონოზონის თარგმანთან დაკავშირებით.

ეფრემ მცირის თარგმანის ენა და ბერძნულ ტექსტთან მისი დამოკიდებულების საკითხი საგანგებოდ აქვს შესწავლილი „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ ეფრემ მცირისეული თარგმანის გამომცემელს ნ. გოგუაძეს. მას აღნიშნული აქვს, რომ „ეფრემ მცირის თარგმანებს ახასიათებს დედანთან ღიდი სიახლოვე. ამ მხრივ არც ჩვენი ძეგლია გამონაკლისი“⁵. ეფრემ მცირე ძალიან ზუსტად მიჰყვება ბერძნულ ტექსტს. თეოფილე ხუცესმონოზონის თარგმანის შესახებ კი უნდა შევნიშნოთ, რომ ის არ წარმოადგენს ჩვენთვის ცნობილი ბერძნული მეტაფრასული ტექსტის ([P. G. 114, 1045—1209] თარგმანს. მიუხედავად ზოგიერთი იდენტური პასაჟისა, ეს ორი ტექსტი ერთი დედნიდან არ უნდა მომდინარეობდეს. საგანგებოდ კვლევამ დაადასტურა, რომ „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ თეოფილესეული თარგმანი, წარმოდგენილი ათონ. 36 ხელნაწერში, სხვაობს ეფრემ მცირის თარგმანისაგან და, ამდენად, ჩვენთვის ცნობილი ბერძნული მეტაფრასული ტექსტისაგან: ეს სხვაობები სცილდება მთარგმნელთა ენობრივ-სტილურ თავისებურებათა განსხვავებით გამოწვეული სხვაობის ზღვრებს.

3 რ. გვარამია, „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ ძველი ქართული თარგმანი და მისი თავისებურებანი, თბ., 1986, გვ. 014.

4 ნ. გოგუაძე, ძველი მეტაფრასული კრებულები, თბ., 1986, გვ. 514.

5 რ. გვარამია, დასახ. ნაშრომი, გვ. 013.

6 ნ. გოგუაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 514.

ნომბრის თვის მეტაფრასულ საკითხავებზე ხანგრძლივმა მუშაობამ საშუალება მოგვცა დაგვედგინა, რომ თეოფილეს მიერ თარგმნილ თხზულებათა უმრავლესობა [მხედველობაში გვაქვს ნომბრის თვის მეტაფრასული საკითხავები] რედაქციულად სხვაობენ ეფრემ მცირის თარგმანებისაგან. ამ შემთხვევაშიც ტექსტის სიტყვასიტყვითაა შეჯერებამ ნათელი გახდა, რომ საქმე გვაქვს სხვადასხვა რედაქციასთან და არა ერთი და იმავე რედაქციის სხვადასხვა თარგმანთან. თეოფილე ხუცესმონაზონს აქვს ისეთი თარგმანებიც, რომლებიც ზედმიწევნით მისდევენ ბერძნულ დედანს, აქედან ის დასკვნა შეიძლება გამოვიტანოთ, რომ თეოფილესთვის რედაქციული სწორება-გადაკეთება თვითმიზნური არ არის.

ჩვენ ვეცდებით შეძლებისდაგვარად ვაჩვენოთ, რა სურათი მოგვცა „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ ეფრემ მცირისა და თეოფილე ხუცესმონაზონის თარგმანების ურთიერთშეპირისპირებამ.

პირველ რიგში გამოვყოფთ თარგმანებიდან ისეთ პასაჟებს, რომლებიც იდენტურნი არიან შინაარსობრივად. საილუსტრაციო მასალიდან ჩანს ეფრემ მცირის მეტისმეტი ერთგულება დედნისადმი. თუ ჩავთვლით, რომ ამ მონაკვეთებში თეოფილესთვისაც ამოსავალი იგივე ტექსტია, დავინახავთ, რომ თეოფილე შედარებით თავისუფლად ექცევა ტექსტს, უფრო აქართულებს:

თეოფილე

ეფრემი

„ხოლო იყავნ ჩუენდა გზაჲ სიტყუსაჲ სარბიელი იგი საშუვალი“. 79v.

„ხოლო ჩუენდა სიტყუჲა საშოვალსა მავალობდინ“. 221, 197.

„Ἰναὶ βὲ-μῆσθῶν ἡ ἀργία ἀπαρταῖ βῆμι-λῆιν“. 1045, B.

ეფრემ მცირის თარგმანი ბერძნულის სიტყვასიტყვითი თარგმანია, ამიტომ მივიღეთ ქართულისათვის არაბუნებრივი — „საშოვალსა მავალობდინ“, რაც ბერძნულის კალკია. თეოფილემ კი იგივე წინადადება უფრო ბუნებრივი ქართულით გადმოიღო.

ეფრემის მთარგმნელობითი პრინციპი — რაც შეიძლება ზუსტად გადმოიღოს დედანი, განაპირობებს მის თარგმანში ბერძნულის კალკებს როგორც სიტყვაწარმოებაში, ისე სინტაქსში.

თეოფილე

ეფრემი

„შეიწყალა იგი განსაცდელისა მისთვის მოწვენულისა“. 84v.

„მოწყალე ექმნა განსაცდელსა მას კაცისასა“. 225, 17.

„Ἐπιειρὲ τε τῆς συμφορᾶς τὸν ἀνθρωπον“. 1053, A.

„მოსწრაფებად შეერაცხა მეზრ ხილვაჲ ოდენ მისი““. 82v.

„თუალით ხილვაჲ ოდენ მისი საქმედ შეერაცხილ იქმნა ღირსად მოსწრაფები-სა“. 223, 41—224, I.

„Τὸ κατ' ἑφ' ἡμῶν ἐλπίειν, πρῆγμα λογισμῆνα: σπουδῆς ἀξίον“. 1049, D.

7 აქაც და შემდეგაც ეფრემ მცირის თარგმანის ტექსტს ვიმოწმებთ ნ. გოგუაძის დასაბუღებული წიგნიდან.

ამ მაგალითებში აშკარად ჩანს ის თავისებურება, რაც განასხვავებს თეოფილეს ეფრემისაგან. მაგრამ ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ იდენტური პასაჟების რაოდენობა მეტად მცირეა, ისევე, როგორც მცირეა ეს მონაკვეთები მოცულობითაც.

თეოფილეს თარგმანში ზოგჯერ ვხვდებით სრულიად განსხვავებულ მხატვრულ სახეს, ისეთს, როგორიც არც ეფრემის თარგმანშია და არც ჩვენთვის ცნობილ ბერძნულ ტექსტში.

„Πολὴ μὲν οὖν ἱερῶν τέχνη βιομήτη χρησάμενος, οὐδὲν ἀπάνωτο πλέον, ἢ τῷ λιγυρῷ παίξεισθαι τῶν ἑλπίδων, ἕως ἡλέγχθησαν“. 1065, C₁₁—D₂.

ამის ზუსტი შესატყვისია ეფრემის თარგმანი:

„ფრიადი უკუე ეკუშია შეწვენად მკურნალთა კელოვნებისაგანცა, რომელთაგან არარაა უმეტესი შეეძინა, თვნიერ მხოლოდ მღერაა უძღვებებითა სასობათადათა, ვიდრემდის იმხილებოდეს“. 233, 7—9.

თეოფილესთან მშვენიერი მხატვრული სახეა:

„ამისთვისცა დადვა ფრიადი მოსწრაფებად და ყოველივე ღონე-ყო მკურნალთა მიერისა კურნებისაჲ, გარნა ცუდად შურებოდა და ამაოდ და ცეცხლსა ესროდა ნერწყვთა“. 95r.

ან კიდევ:

თეოფილე

ეფრემი

„პერული წარხეთქა პირსა და ენად წარმოაგდო ვითარცა ძალღმან“. 114r.

„პეროდა და ენასა პირით უშუერად წარმოაგდებდა“. 245,31—32.

„Ἄφρον τὲ τῶν στόματος ἀποβρέσων, καὶ τῆν γλῶτταν, ὡς ἄκωσμον ἰδέειν, καμίεις“. 1089, B.

ეს თავისებურება თეოფილეს სტილის დამახასიათებლად რომ არ შეიძლება ჩაითვალოს, ამას მოწმობს საპირისპირო ფაქტების არსებობა. ვგულისხმობთ შემთხვევებს, როცა ეფრემისეულ მხატვრულ სახეს თეოფილესთან არ აქვს შესატყვისი:

თეოფილე

ეფრემი

„მოიწია წმიდაჲ კვრიაკჲ და უამი იგი კურთხევისა და კელთდასხმისა მისისაჲ“. 111r.

„მოიწია დედოფალი დღეთაჲ-დღე კელთდასხმისა მისისაჲ“. 243,37—38.

„Ἐπεὶ δὲ καὶ εἰσέλθοι, καὶ μιχρὸν τὲ τῶ μεταξὺν διελεῖσθ, ἢ κυρία τῆς χειροτονίας παρῆν“. 1085, C.

თეოფილე

ეფრემი

„ესრეთ უკუე რომელთაგან განეყო ნეტარი იგი, ტკივილი დაუტევა მათ და გულისკლებაჲ სამარადისოჲ“. 111r.

„ესრეთ უკუე რომელთა განეყო, უზონეტარი იგი, ტკივილი დაუტევა მოე სურვილისა ცეცხლი დაუტევა“. 243, 27.

„Ὅντα καὶ τοῖς, ἀφ' οὗν ἀπέταη, μερῶν ἐνέτηξε πόνθον“. 1085, B.

საინტერესოა ისიც, რომ ზოგჯერ თარგმანებში გვხვდება განსხვავებული მეტაფორული სახეები:

თეოფილე

ეფრემი

„პირველად უკუე ყოვლისა მათ ზე- და აღძრა ღმრთივ ქანდაკებული იგი ენა მისი“. 114v.

„პირველად უკუე მიზეზითა თვისებისა- მათა თანამყოფობასა ზედა უწესოთა პირთასა აღძრა მუსიკელი იგი და მალე მომქცევი ენა მისი“. 246, 6—7.

„Πρωτον τοῖνον, κατὰ τῶν προφάσει συγγενείας τὰς συνεισάχτους παρεισαγγόν- των, τῆν ἐπιήχαστον τε καὶ μοισαίχην γλῶσσαν χιναί“. 1089, D.

თეოფილე

ეფრემი

„პოვა უკუე ყამი ევლოქსია, რაათა მო- ინადიროს ნადირი ენებულებისა თვისი- საა“. 144v.

„მაშინ ევლოქსია პოვა ყამი მძვნვარე- ბისა და სხვა ვნებათაგან ღონე მო- რეწისაა“. 267, 23—24.

“Ἡ τοῖνον Ἐὐδοξία καιρὸν ἄπαρ ἄγρας τοῦτον εἰρήσῃ, καὶ τὴν χარიεαθμα τῷ σφετέρῳ πᾶθει“. 1132, C.

ეფრემ მცირის თარგმანი ზუსტად მისდევს ბერძნულ ტექსტს, თეოფი- ლეს თარგმანში განსხვავებული მეტაფორული სახეა. რა ახსნა შეიძლება ჰქონ- დეს ამ მოვლენას? თუ წინა ნიმუშებში ეს ფაქტი მთარგმნელის მიერ მხატვ- რული სახის გამოყენების სურვილით შეიძლება აიხსნას [როცა დედანში არ დასტურდება მსგავსი რამ], ამ შემთხვევაში ეს გამორიცხულია: ვერ ვიტყვით იმას, რომ თეოფილეს მაინცდამაინც სურვილი აქვს თავისი, განსხვავებული, მხატვრული სახე შექმნას.

ამავე რიგში განვიხილავთ სინონიმური წყვილების სიხშირესაც, რაც თეო- ფილეს თარგმანისათვის არის დამახასიათებელი:

თეოფილე

ეფრემი

„ერთი მსახურთაგანი წარჰყვებოდის მას თანა სასწავლოდ და სამოძღუროდ“. 82r.

„თავს-იღვა მხოლოდ ერთისა ოდენ მო- ნათაგანისა თანა მიყოლა სასწავ- ლოდ“. 223, 15—16.

„Μῆλιν δὲ τοῖς γουνοῖσι πεισθεὶς ἠνάχχεται τὸ σὴν ἐνὶ τῶν παῖδων ἀπιέναι πρὸς τῆν διατριβήν“. 1049, B.

თეოფილე

ეფრემი

„მერმე ვმისა მიერ ნელისა და დაწყნა- რებულისა ჰრქუა იოვანე“. 84r.

„ამისსა შემდგომად იოვანე სიმშვილით იწყო მიგებად“. 224, 32—33.

“Ἐπειτα δὲ καὶ τὸν Ἰωάννην πρῶτος τὸν λόγον ὑπολαβόντα“. 1052, C.

„ვერ პოვნა იგინი, რამეთუ ჭურღმულ-
თა და ლაკუთა შინა დამალულ იყ-
ნეს“. 154v.

„ვერ პოვნა, რამეთუ ჭურღმულსა რას-
მე შინა დამალულ იყვნეს“. 274, 30.

„Ὁὐκ ἔχων δὲ ἐφισορῶν καὶ γὰρ ἦσαν εἰς φράξαι αὐτοὺς χαίμεντες“. 1145, D.

იყენებს რა თეოფილე სინონიმურ წყვილებს, ამით ის გარკვეულ მხატვ-
რულ ეფექტსაც აღწევს:

„მიიხუნა რაე უკუჲ მან წიგნნი იგი, რომელნი თვთ მას შეემზადნეს და
შეეწმასნეს“. 153v.

ნაცვლად ეფრემის წინადადებისა:

„მიიხუნა უკუე წიგნნი იგი, რომელთა თვთ მწერალი იყო“. 274, 9.

„Λαβὼν τὸν τοῦ ἐπιπέλλου, τὸν ἐξείνος πατὴρ ἦν“. 1145, C.

ამ უკანასკნელი ნიმუშის მიხედვით, თეოფილეს თარგმანში დამატებული
კი არ არის სინონიმური ერთეული, არამედ წინადადება სხვაგვარად აგებული
[ვიდრე ეფრემის თარგმანსა და ბერძნულ ტექსტში], გამოყენებულია სინონი-
მური წყვილი და საკმაოდ ეფექტურადაც.

სხვა საკითხია, ასეთი კონსტრუქცია თვით დედანშია [რაც ჩვენ საესებით
დასაშვებად გვეჩვენება], თუ თეოფილე აკეთებს ამას. ვიდრე თეოფილე ხუ-
ცესმონოზონის თარგმანის დედანი არ გვექნება ხელთ, ამ აზრის დადასტურე-
ბაც ძნელია და უარყოფაც.

თეოფილეს თარგმანის ერთ-ერთ თავისებურებას წარმოადგენს ისიც, რომ
ეფრემ მცირის [და, შესაბამისად, ბერძნული ტექსტის] ირიბ მეტყველებას
შეესატყვისება პირდაპირი ნათქვამი, მაგრამ ეს ჩვენ მიგვაჩნია დედნის, და
რა მთარგმნელის თავისებურებად.

„ესაადაცა იტყვს, ვითარმედ: უღელსა
შინა და სასწორსა მდებარე არს წყა-
ლობაე ღმრთისაე“. 128v.

„ესწავა დიდისა ესაადაესგან, რომელ
სასწორით და ზომით მიწონასა იტყვს
ღმრთისა წყალობათასა“. 256, 2—3.

„იპოვნეს უკუჲ მაშინ მუნ რაოდენნიმე
მნეთაგან თეოფილესთა, რომელთაცა
ჰკითხა წმიდამან:

— თუ იცნობენა აწ მოსრულთა მათ
მონოზონთა?

და მათ ჰპრქუეს:

— და ვიცნობთ მაგათ და მეცნიერ ვართ
და რაოდენი ძკრი შეამთხვა მაგათ თეო-
ფილე, ყოველივე კეთილად უწყით“. 156v.

„ვინათგან უკუე მაშინ დაემთხვა ვიეთ-
იმე თეოფილეს საკუთართა მუნ ყოფაე,
მიუწოდა იოვანე და ჰკითხვიდა, უკუე-
თუ მეცნიერ არიანა მონაზონთა მათ
მისრულსა მისსა. ხოლო მათ მიუგეს,
ვითარმედ იცნობენცა და უწყინ ძკრის-
ყოფაე მათი თეოფილესგან“. 276,
18—21.

თეოფილე

ეფრემი

„მკმუნვარც მკმუნვარედ აღუჩნდა კაცსა მას ფრიად, რომელი-იგი აბრალვბდაცა მას და ეტყოდა:

— სამართალი არსა ესე კაცისაგან, თუ დახუდეს კაცი კაცსა შეიწრებულსა და ვერავთბისაგან ჟამთაჲსა ბოროტთა შინა შთავრდომილსა და მას რომელი ძალ-ედვას, არა შემწე ეყოს, არცა ლმობიერ იქმნეს ჭირვეულსა მას ზედა და შეწუხებულსა, ვითარ-ეგე აწ შენ ჰქმენ და სხუათა მიეც გზაჲ შესლვისაჲ წინაშე პატრიარქისა და მე მაჭირვებ და მაყოვნებ ამოფთა დროათა.

ხოლო პროკლე გულსავე-ჰყოფდა კაცსა მას და ეტყოდა:

— ნუ იყოფინ ეგე ჩემდა, რამეთუ არარაჲ არს ეგევითარი, არამედ თვნიერ გრძნობისა და ცნობისა ჩემისა იქმნების საქმე ესე“. 124v.

ძალიან მცირე რაოდენობით, მაგრამ არის საპირისპირო შემთხვევებიც, როცა თეოფილეს თარგმანში ირიბი მეტყველებია, ეფრემთან — პირდაპირი:

თეოფილე

ეფრემი

„ველითა თვისითა გამოსახა მას ზედა სახც პატროსნისა ჭუარისაჲ და უბრძანა განსლვად კაცისა მისგან სულსა მას უკეთურსა“. 114r.

ან კიდევ:

თეოფილე

ეფრემი

„მისჭირდა უკუჲ მთავარსა სიმრავლისა მისგან დიდისა და ესრეთ ერთბირად აღძრვისაგან ქალაქისა და აღუთქუა მათ, რათა მისცეს თეოფილე გელთა მისთა“. 155r.

„ხოლო მთავარი ეტყოდა, ვითარმედ: — ჯერ-არს, რაათამცა მოგეცით თქუენ იგი ფრიადისა ძიებისა თქუენისათეს, უწყოდეთ თუმცა სადა ყოფად მისი“. 275, 13—15.

ზემოთ მოტანილი ნიმუშები იმაზე მეტყველებენ, რომ აღნიშნული თავისებურებაც თეოფილეს კი არ უნდა ახასიათებდეს, არამედ — დედანს.

თეოფილე ზუცესმონოზონს რომ ეფრემ მცირისაგან განსხვავებული დედანი უნდა ჰქონდეს, ამას ისიც უმაგრებს საფუძველს, რომ თარგმანებში გვხვდება სრულიად განსხვავებული პასაჟები, რაც სცილდება ენობრივ-სტი-

ლურ განსხვავებათა წრეს. თეოფილეს თარგმანი ხშირ შემთხვევაში დააბრუნებს იგი იმ ფაქტობრივ მასალას შეიცავს, რასაც აგრეთვე ვერ მივაწერთ მთარგმნელის კალამს:

თეოფილე

ეფრემი

„ამისთვისცა თვთ მთავარი და ყოველნივე იგი მის თანა მსხდომარენი აღდგეს მსწრაფლ და პატივით და სურვილით მიეგებნეს მას და მრავლითა იძულებითა შეიწრებული საყდარსა მას საფილოსოფოსოსა მათ თანავე დასუეს და ვითარცა იყო წესი ათინელთაჲ, ბრძენმთავართათს მათთა ქნართა და ებნითა ქებაჲ შეასხეს განცხადებულად ყოველსა შორის ქალაქსა“. 83r.

„პირველად თვთ ეპარხოზი და რაოდენნი იყვნეს მის თანა, ზე აღუდგეს შემავალსა მას და იძულებით მიზიდვითა უპირატესსა საინაჯესა ღირს-ყვეს, და საეროდ წარმოთქუმასა მისთვის ქებოსა სიტყუათასა და სხუათა ყოველთა პატივთა მიერ პატივისმოყუარებით პატივისცემასა“. 224, 10—12.

აქაც და ყველა სხვა შემთხვევაში ეფრემი სიტყვისიტყვით მისდევს ბერძნულს:

„Αὐτός τε πρῶτος ὁ ἡπαρχος, καὶ οἱσι δὴ συμπαρήσαν, καὶ ὑπανέστησαν προσείοντι, καὶ πρὸς βίαν ἐπιστολαίμενοι, τῆς προσεδρίας ἤξιον, θεησοία τε τῶν ἐκ λήθων ἐπαίνους καὶ ταῖς ἄλλαις ἐφιλοτιμῶντο τιμαῖς“. 1052, A.

თეოფილე

ეფრემი

„ხოლო ანთემიოს ვინაჲთგან მოგვო თავად თვსად და ცნა, თუ ვითარი ბოროტი შეემთხვა და თუ ვისგან ანუ ვინაჲ შთავარდა იგი განსაცდელსა მას, ანუ თუ ვინ იხსნა იგი მძლავრებისაგან ბოროტისა მის ეშმაკისა, არა უგუხურად იკმარა მიერთგან სწავლულებად თვისი, არამედ დიდსა მას შეუვრდა და მას არწმუნა ყოველივე საქმე თვისი და განზრახვად“ 85r.

„ესრეთ რაჲ თავსა თვსსა მოგვო ბოროტისა მიერ გუემული იგი, არა უკმარ ჰვონა კურნებაჲ იგი თვისი, არამედ თვთ მიზეზსაცა თვსთა მათ ბოროტთა შთავრდომილებისასა წმიდასა მას განკურნებად ევეღრებოდა“. 225, 19—22.

„Ἐπεὶ γὰρ οὐτως εἰς αἰσθησιὺν ἦλθεν, οἱ κακοὶ ψέγονεν, οὐκ ἀποχρῶσαν αὐτῶν τῶν θεραπεῖαν ἠγάθησαν, ἀλλὰ καὶ τῶν αἰτίων, διὲν εἰς τῶντο συμφορὰς ἄλυσθην, ἐδείκτο θεραπευθῆναι“. 1053, A.

თეოფილე

ეფრემი

„ამისთვისცა იქმნა ყოვლისაგან და უგულებელს-ყო სიყუარული თვსთა და მეგობართა და დაუტევა ქალაქი და ქებაჲ იგი ქალაქისაჲ და ერის კრებათა

„და ესე რაჲ ესრეთ აქუნდა გონებასა, იძია ჟამი მარჯუე და ყოველსავე პრქუა „გინაროდენ“ — სახლუელთა, ნათესავთა, მეგობართა, ტყუელთათა ქა-

მისლვაა და მიმძლავრებულთა შეწევ- ლაქისათა, მაჩუენებლობათა და ამასწავ-
ნაჲ“. 89v. ველსა თანა სიტყვთ კელისაპყრობასაცა
დაწუნებულთასა“. 228, 37—40.

„Ὁὐτως ἐπὶ νοῦν ἔχων, τὸν ἐπιτεῖθειον φυλάξας καιρὸν, παῖσι χαίρειν φθεγῆ-
μενος, οἰνεῖσις σαυγυενείσι, φίλοις, κρήτοις, πολιτικοῖς, ἐπιθεῖξῃσι, πρὸς δὲ καὶ τῷ
τοῖς ἀνικαυμένοις σινηγυρεῖν, καὶ μῦθε μῦθε ἰσχυρῶς εἰς νοῦν λαβῶν“. 1060, A.

ციტირებულ ტექსტებს არაფერი აქვთ საერთო გარდა ძალიან შორეული
აზრობრივი ნათესაობისა. ასეთი ნიმუში კი საკმაოდ ბევრია, რომ არაფერი
ვთქვათ ისეთ პასაჟებზე, რომლებიც საერთოდ არ არის ხან ერთ, ხან მეორე
თარგმანში; მაგ., თეოფილეს ეს ფრაზა, რომელიც გამოირჩევა თავისი მხატვ-
რულობით, არ არის ეფრემთან (შესაბამისად, არც ბერძნულ ტექსტში):

„განძსა შეკრებად და აღშენებად დიდ-დიდთა ნაშენებთა მოსწრაფე იყვ-
ნეს და იგავისა მისებრ თავსა თაფლითა იცხებდეს“. 115r.

„იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ თეოფილესეული თარგმანი რედაქცი-
ულად სხვაობს ეფრემ მცირის თარგმანისაგან, რომელიც, თავის მხრივ, ბერძ-
ნული ტექსტის სიტყვასიტყვით თარგმანს წარმოადგენს. თეოფილეს თარგმანის
დედანი საძებნელია, დედანი, რომლისგანაც არც თუ ძალიან უნდა იყოს და-
შორებული. ამაზე მეტყველებს ბევრი ისეთი ფაქტი, რომლებიც ტრადიციუ-
ლად მოგვსჯეს არგუმენტებად ბერძნულის გავლენის საილუსტრაციოდ. ეს
არის ენობრივი კონსტრუქციები, სიტყვაწარმოება, საკუთარი სახელების გად-
მოღება. თეოფილე ზუცესმონაზონიც რომ ბერძნულ დედანს საკმაო ერთ-
გულებით მისდევს (სხვა საკითხია, რომ კარგი ქართულით გადმოაქვს), ამტკი-
ცებს ზემოთ ჩამოთვლილი მოვლენების გარდა შემდეგი ფაქტიც: უმრავლეს
შემთხვევაში -ცა, -მცა ნაწილაკდართულ სიტყვას წინ უძღვის კავშირი და,
თარგმანში აისახა ბერძნული καί-ს ორმაგი ფუნქცია (ნაწილაკისა და კავში-
რისა):

თეოფილე

ეფრემი

„ესრეთვე იოვანეს უყუარდა პავლმ.
უფროდსა იოვანესცა ქრისტე უყუარ-
და, რომლისათვის და პავლეცა შე-
ეყუარა“. 122v.

„ვინათგან უკუე ესოდენ იყვნეს მის
შორის ქრისტესთვის სურვილინი პავლეს-
ნი“. 251, 28.

„ხოლო იოვანე არა უდებ იქმნა, რა-
მეთუ და ვითარმცა ვინათგან
ცეცხლსა უმჭურვალეს იყო ესევეთართა
ზედა საქმეთა“. 126v.

„ესწავა დიდისა ესადსგან“. 256, 2.

„ვითარცა და ესადაცა იტყვს“. 128v.

„ესრეთვე და ცოლიცა მისი აქუნ-
და თანაზიარად ბოროტისა მის“. 133v.

„არა სიტყვთ ოდენ, არამედ და საქ-
მითაცა“. 178r.

„ვინაიდან და პავლეცა საპურო-
ბილეს წყუღეულ იყო“. 188r.

„ვინაიდან პავლეცა საპურო-
სა შინა მკედრობდა“. 298, 13.

„ესრეთვე სახელ და ნეტარიცა
იგი იქმოდა“. 115v.

ყოველივე ზემოთქმული გვაძლევს იმის საფუძველს, რომ გავაკეთოთ
შემდეგი დასკვნა: „იოანე ოქროპირის ცხოვრების“ თეოფილესეული თარგ-
მანი განსხვავებული რედაქციისაა, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს ჩვენს
შოსაზრებას, რომ თეოფილე ხუცესმონაზონს ხელთ აქვს მეტაფრასულ თხზუ-
ლებათა ეფრემ მცირისაგან განსხვავებული რედაქციები.

Л. Т. АХОБАДЗЕ

«ЖИТИЕ ИОАННА ЗЛАТОУСТА» В ПЕРЕВОДЕ
ФЕОФИЛА ИЕРОМОНАХА

Резюме

Иоанн Златоуст пользуется большой популярностью в христианском мире, в силу чего материал, отображающий житие и деятельность Иоанна, представляет особенный интерес. Все сведения, касающиеся Жития Иоанна, собраны и переработаны деятелем VII в. Георгием Александрийским.

Сочинение Георгия Александрийского «Житие Иоанна Златоуста» имеется и в грузинском переводе. И. Абуладзе выделяет две редакционные группы: ранние (H 2124, A 1144) и сравнительно поздние (S 384, A 188), которые им рассмотрены как независимые друг от друга письменные документы.

Также различает эти тексты и К. Кекелидзе, однако он рассматривает их как кименические и метафрастические. Метафрастический текст представлен в двух переводах: Ефрема Мцире — S 384, A 188 и Феофила Иеромонаха — Ath 36. Сопоставление этих текстов показало, что перевод Феофила Иеромонаха представляет отличную от перевода Ефрема Мцире редакцию, греческий первоисточник которого по сей день не обнаружен.

მანა მახავარიანი

დავით ტბელის მთარგმნელობითი მეთოდის წიგნი თავისებურება

მრავალსაუკუნოვან ქართულ მწერლობაში გვხვდება სახელები მოღვაწეთა, რომელთაც დიდად აფასებდნენ თანამედროვენი და რომელთა „ნამუშაკვეცი“ ჯერ-ჯერობით შეუსწავლელია. ასეთ მოღვაწეთა შორის არის დავით ტბელიც, რომელსაც ეფრემ მცირე თავის ანდერძში მოიხსენიებს ეპითეტით „დიდი“¹ და კრძალვით ასახელებს ისეთი გამოჩენილი პიროვნების გვერდით, როგორც იყო ეფთჳმე მთაწმიდელი².

ცნობები დავით ტბელის შესახებ მწირია. უძველესი წყაროა რუის-ურზნისის ძეგლისწერა (XII ს.), სადაც დავით ტბელი დასახელებულია სტეფანე სანანოხძესთან ერთად³. ეფრემ მცირეს ნაშრომის „მოსავსენებელი მცირე სემეონისათვის ლოლოთეტისა“... მიხედვით დავითმა და სტეფანემ თარგმნეს რამდენიმე მეტაფრასული თხზულება⁴. ტბელს ასევე მოიხსენიებენ XVI ს. მოღვაწე ბაგრატ ბატონიშვილი ნაშრომში „მოთხრობა სჯულთა უღმრთოთა ისმაიტელთაჲ“ და XVIII ს. მწიგნობარი ზაქარია გაბაშვილი⁵. აქაც დავით ტბელთან ერთად სტეფანე სანანოხძეც არის დასახელებული: როგორც ჩანს, ისინი თანამედროვენი იყვნენ. წყაროების შესწავლის შედეგად აკად. კ. კეკელიძემ დაადგინა, რომ დავით ტბელმა და სტეფანე სანანოხძემ მეტაფრასული თხზულებანი თარგმნეს სვიმეონ ლოლოთეტის სიცოცხლეშივე; ამდენად, ისინი მოღვაწეობდნენ X ს. დასაბრუნება და XI დასაწყისში⁶.

ცნობები დავით ტბელის მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესახებ, გარდა ეფრემ მცირის ნაშრომისა, შემორჩენილია აგრეთვე ზოგიერთი ხელნაწერის ანდერძ-მინაწერებში. აკად. კ. კეკელიძემ ამ მონაცემების მიხედვით შეადგინა დავით ტბელის მიერ თარგმნილ თხზულებათა სია; მას გადმოუქართულებია სამი კიმენური რედაქციის ნაწარმოები, სამი მეტაფრასული თხზულება და გრიგოლ ნაზიანზელის 13 სიტყვა⁷. საინტერესო მასალას დავით ტბელის, რო-

¹ ხელნ. A 292, 215v; გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა შემკველ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა; ხელნაწერები აღწერა, შესავალი და სიძიებლები დაურთო თამარ ბრეგვაძე, თბ., 1988, გვ. 171.

² ხელნ. A 292, 329r; იქვე, გვ. 182.

³ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 179.

⁴ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ. V, თბ., 1957, გვ. 225.

⁵ კ. კეკელიძე, ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, გვ. 179.

⁶ იქვე, გვ. 180.

⁷ იქვე, ტ. I, თბ., 1980, გვ. 181—182.

ეფრემი

დავით ტბელი

ხოლო მეორე, რომელი დიდვე არა ხურგით მსბობლობად დღესასწაულისა, არცა დაკლებად მოწამეთა მესაიდუმლოებისაგან და მიერ შექმნადისა ჩუენდა შეუებისა და განსუენებისა (29, 6—10).

ხოლო მეორე და დიდი ესე არს; რაათა არა შემდგომად დღესასწაულისა იყოს სრბაჲ ჩუენი და არცა მოწამეთა საიდუმლოესაგან იყოს განკუეებაჲ ჩუენი, და რაჲ-იგი ამის გამო იქმნების ჩუენდა სარგებელ და საშუებელ, მისგან დაკლებაჲ ჩუენი (10, 4—8).

იმ ჩანართების გარდა, რომელთა არსებობაც თარგმანში გაპირობებულია ქართული ენის თავისებურებებით, ტექსტში გვხვდება ისეთი სახის მატებაც, რომელიც ნათელყოფს ორიგინალის შინაარსს და აზუსტებს მას. ასე მაგალითად, ჰომილიის ერთ ნაწილში გრიგოლი წერს, რომ კვბრიანეს სიბრძნეს „სიტყუანი მისნი წამებენ“, *ὅς παλιός και λαμπρός χαινος; ἡπερ ἡμῶν καταβῆλλετο.* (50; 7, 1—2).

ეფრემი

დავით ტბელი

რომელთა მრავალთა და ბრწყინვალეთა იგი ჩუენთვის დაასრევდა (34, 4—5)

რომელნი მრავლად და ბრწყინვალედ ჩუენთვის მან აღმოთქუნა (დასამტკიცებელად მორწმუნეთათვის და დასამკობელად ურწმუნოთათვის) (14, 9—10)

სხვაგან კვბრიანეს „პირველი“, ცოდვილი ცხოვრების ხსენებისას გრიგოლი წერს: *Μνησθήσῃσδε ἡμεῖς τὸν περιτρεφῆσῃσ και ἦεις ἀντὶ γέγυσε σατηρίας ἡμῶν και ἡμεῖς ἡ κληῖσ και ἡ πρὸς τὸ χρεῖστον μετῆμεσ.* (52; 8, 1—3).

ეფრემი

დავით ტბელი

მოვიცნენო უკუე პირველისაცა ცხოვრებისა და რაჲ-იგი მას ექმნა გზა ცხოვრებისა და რაჲ წოდება და უმჯობესთა მიმართ შეცვალება (35, 5—8)

ხოლო მოვაქსენოთ პირველი ცხოვრებაჲ მისი და თუ ვინაჲ იქმნა მიზეზი ცხოვრებისა მისისა და თუ ვითარ იყო წოდება მისი და უმჯობესისა მიმართ შეცვალებაჲ (და პოვნაჲ გზისა მის ჭეშმარიტისა) (15, 11—14)

ორივე შემთხვევაში ტბელისეული ჩანართები წარმოაჩენს აზრს, რომელსაც გრიგოლი ველისხმობს თავისი ლაკონური სტილის მიღმა. პირველ მაგალითში საუბარია იმ სიტყვებზე, რომელიც კვბრიანემ წარმოთქვა გაქრისტიანების შემდეგ. რასაკვირველია, ისეთი დიდი ქრისტიანი მოღვაწე, როგორც შეიქმნა კვბრიანე წარმართობის დაგმობის შემდეგ, ყველა თავის სიტყვას წარმოთქვამდა „დასამტკიცებლად მორწმუნეთათვის, და დასამკობელად ურწმუნოთათვის“. მეორე მაგალითში ცხადია, რომ „წოდების“ მეორე კვბრიანესათვის უმთავრესი იყო ჭეშმარიტი გზის დანახვა და პოვნა, რათა კვლავ ბოროტ ძალას არ დამოხეობდა. ორივეგან ეს აზრები მინიშნებულია, დავით

ტბელმა კი ეს მინიშნებები თარგმანში გაშალა, რათა ტექსტი უფრო სწორად აღემატებინა სოფილიყო მკითხველისათვის.

ამგვარი ჩანართების გარდა, გვხვდება ისეთი დამატებანიც, სადაც ჩნდება მთარგმნელის პირადი დამოკიდებულება თხზულების ამა თუ იმ ადგილისადმი. ამ ჩანართებიდან ზოგიერთი შეიძლება მივიჩნიოთ ერთგვარ მთარგმნელისეულ კომენტარად: მაგალითად, თხზულების ერთ ადგილას გრიგოლი ამბობს, რომ ქრისტიანეთათვის „ფრიად მრავალ არიან სათნოებისა მიმართ მწუთრთელნი... სიტყუად, წინააღმართმეტყუელნი, მოციქულნი, თვთ თავადისა ქრისტეს ვნება-ნი“ (ტბელი, II, 20—21) და აღწერს ქრისტეს დამსახურებას კაცობრიობის წინაშე. ამის შემდეგ, ახალი ამზაცის დაწყებამდე, დავით ტბელი თითქოს აჯამებს ზემოთქმულს და წერს: ესე ყოველი „არს საიდუმლოდ ესნისა ჩუენისაჲ“ (12, 2—3). სხვაგან გრიგოლი ამბობს, რომ მან აღარ იცის, როგორ განაგრძოს თხრობა კვპრიანეს შესახებ ისე, რომ ყოველივეს თქმაც შეძლოს და სიტყუაც ზედმეტად არ გაუგრძელდეს, „რამეთუ“, განაგრძობს გრიგოლის აზრს დავით ტბელი, „ჟამი შემოკლებასა ითხოვს, ხოლო წესი თესსა ეძიებს“ (14, 17—18). მოყვანილი მაგალითებიდან არცერთს დედანში შესატყვისი არ სძოქვევება (იხ. ბერძნ. ტექ.: 46; 4, 7 და 52; 7, 8). ორივე შემთხვევაში ჩანართი ფრაზები წარმოადგენს კონტექსტის შინაარსის შეჯამებას, მის გარკვეულ სუპოექტურ გადააზრებას, რაც სხვა მაგალითებშიც, ისევე როგორც აქ, ვფიქრობთ, არ ეწინააღმდეგება თვით ავტორის აზრს.

გრიგოლის პომილიის ტბელისეულ თარგმანში ორიგინალის გავრცობას, შინაარსის დაზუსტების გარდა, კიდევ ერთი საინტერესო ფუნქცია ენიჭება: დავით ტბელი ქართული ჩანართებით ბერძნულ ტექსტს მატებს გამომსახველობას, გავრცობის შედეგად თხზულების ზოგიერთი მონაკვეთი უფრო შთამბეჭდავი ხდება. ასეთი დატვირთვა აქვს დამატებების იმ ნაწილს, რომელიც შეიცავს გარკვეულ ემოციურ მომენტს, წარმოაჩენს თხზულების ზოგიერთ ადგილთან დაკავშირებულ მთარგმნელის ემოციურ განცდას. მაგალითად, გრიგოლი პომილიის დასაწყის ნაწილში წერს, რომ იგი „არაოდეს განძღების“ დიდებითა და პატივითა მოწამეთა. შემდეგ ის აგრძელებს:

...μηλον μὲν οἱ ψῆλοι καὶ τὸ χρατεῖν, ἔμψι μὲ οἱ ἡτέφρατοι. Τοσσητος περιεργησθῶ τῆν εὐσιμῆσαν καὶ ὠνάτ; ὠνά:ινματ; τὰ κατηρῆματ;α. (46; 3, 22—24)

ეფრემი

დავით ტბელი

სხუათანიცა სადმე მოლუაწებანი და მძლეობად, ხოლო ჩემ გვრგვნი. ესოდენ წინამივიტაცებ კეთილდიდებულებასა და ესრეთ განვიკუთნებ წარმართებათა (30; 12—15)

სხუათანი არიან ლუაწლნი და ძლევაჲ, ხოლო ჩემ გვრგვნი მათ მიერ. ესოდენ (მხიარულ ვარ და) წინააღმართ აღვიტაცები დიდებითა და ესრეთ (სურვილისა მისგან მათისა უსამოხსა) შევიტყუებ წარმატებათა მათ მათთა (II, 7—12).

ტბელის ჩანართები ამ მონაკვეთს თავისებურ ელფერს სძენს. წინადადება „ესე არს უსაკრველესი“ თითქოს მიგვანიშნებს იმ გაცუებასა და მოწიწებაზე, რომელიც ეუფლება მთარგმნელს ამ დიდი ფაქტის წინაშე — „სხუანი არიან ლუაწლნი და ძლევაჲ, ხოლო ჩემ გვრგვნი“. მეორე წინადადებაც იგივე გრძნობითაა გამსჭვალული.

ზოგიერთ შემთხვევაში დავით ტბელი ავრცობს და მცირედ კიდევაც ასახელებს თარგმანს, რათა ორიგინალის შესაბამის მონაკვეთს მეტი გამო-სახველობა მიანიჭოს. ამ მხრივ განსაკუთრებით საინტერესოა ჰომილიის იმ ადგილის თარგმანი, სადაც გრიგოლი აღწერს, თუ როგორ „თანაიღუწიდა“ სხვა ქრისტიანებთან გადასახლებაში მყოფი კვპრიანე და მათ განსამხნევებელ ეპისტოლეებს სწერდა. გრიგოლი მოგვითხრობს: Ἐπειτα ἔγραψε ἐπιστολάς ἑτάς τε καὶ ἑτέρας πρὸς τοὺς ἀδελφούς (72; 15,3—4).

ეფრემი

დავით ტბელი

გარნა რამეთუ ექსორიაქმნული მცხებელ იქმნებოდა, მაწუვეელობითა აღსწერდა (47, 8—10)

მ, ვითარღა მასწავლედ და მაწუე-ველ კეთილისა იქმნების ყოველთა შო-რიელი იგი ვითარცა მახლობელი! წერნ უკუე დაუცხრომელად თვსთვსად თვსა-გან (25, 24—26)

აქ დავით ტბელმა ორიგინალის თხრობითი კილო შეცვალა აღმატებითი განწყობის ძახილის წინადადებით და ასე უფრო მკაფიოდ გვაგრძნობინა, თუ როდენ მნიშვნელოვანი იყო უსასოდ დარჩენილ ქრისტიანეთათვის შორსმყოფი კვპრიანეს დამრიგებლური ეპისტოლეები.

დავით ტბელის თარგმანში მხატვრული თვალსაზრისით საინტერესოა ასე-ვე წინადადებათა ცალკეული მონაკვეთების, ცალკეული სიტყვების მნიშვნე-ლობის გავრცობა. მაგალითად:

ა) Ἐπειτα ἔγραψε ἑτάς τε καὶ ἑτέρας ἐπιστολάς (44; 3,19—20)

ეფრემი

დავით ტბელი

ხოლო მისი ფრიადცა უძღებად მაქუს (30,8—9)

ხოლო მე მსურის მარადის და არა-ოდეს განვძღები (11,5)

ბ) Ἐπειτα ἔγραψε ἑτάς τε καὶ ἑτέρας ἐπιστολάς (54; 8,21—22)

ეფრემი

დავით ტბელი

უძღებებამ სხეულთამ (36,13—14).

უძღებებამ გუამისამ და ტრფიალებამ გუამთამ (16, 22—23)

ასეთი გავრცობა ტბელის თარგმანში ბევრია, ჩანართები მატებს ორიგი-ნალს ხატოვანებას, გამომსახველობას; ისინი მეტად საინტერესოა მთარგმნე-ლის თხზულებისადმი დამოკიდებულების თვალსაზრისით, რადგან მატებები გვიჩვენებს, თუ სათარგმნი ნაწარმოების რომელი ეპიზოდი, სახე თუ მომენტი არის ქართველი მთარგმნელისათვის უფრო მნიშვნელოვანი.

ჰომილიის ტბელისეულ თარგმანში ძალიან ხშირია შემთხვევები, როდესაც დედნის ერთი სიტყვა ქართულ ტექსტში გადმოტანილია ორი ან მეტი შესატყვისით. ც. ქურციკიძემ ასეთი შემთხვევები გამოავლინა ბასილი კესა-რიელის „სწავლათა“ ეფთვმე ათონელის თარგმანშიც: აქ ეფთვმეს ცალკეული

ბერძნული სიტყვები გადმოაქვს სინონიმებით¹⁰ ან ჰენდეადისებით¹¹ ან უფრო მეტად
 ობელია, რომ ბერძნული სიტყვების ორი ან რამდენიმე შესატყვისით გად-
 მოტანა დამახასიათებელი იყო არა მხოლოდ ეფთჳმესა და დავით ტბელისა-
 ოვის, არამედ იმ ეპოქის სხვა მთარგმნელებისთვისაც. ამას შეიძლება ადას-
 ტურებდეს ის გარემოებაც, რომ შესატყვისთა სიმრავლე გვხვდება ტბელის
 თარგმანის იმ მონაკვეთებშიც, რომელთაც ორიგინალში შესაბამისი ადგილი
 არ ეძებნებათ. ასე მაგალითად, კვბრიანეს გვამის შესახებ გრიგოლი მოგვი-
 თხრობს: *უბ ანაჲ ბე აჲჲანჲ ჯუ* (76; 17, 10—11); ეფრემი: „ხოლო გუამი
 უჩინო“ (50; 14—15). ტბელი კი თარგმნის „ხოლო გუამი იგი (წმიდად და
 ღუაწლით შემოსილი) დაფარულ იყო“ (28, 15—16).

ორიგინალის ცალკეული სიტყვების რამდენიმე შესატყვისით გადმოტანის
 შემთხვევები გრიგოლის ჰომილიის თარგმანში მეტად მრავალფეროვანია და
 მათში შეიძლება რამდენიმე ჯგუფი გამოვყოთ. ყველაზე ხშირია ბერძნული
 სიტყვების სინონიმებით ან ჰენდეადისებით გადმოცემა:

სინონიმები:

იმბე ანფჲლჲეან ანჲჲან: მჲჲსო თჲუ ან: მან ან ზნა: იჲან (72; 14,20)

ეფრემი

დავით ტბელი

არცა უშიშროებასა კორცთასა უფ-
 როდსლა უპატრიობასა გონებდა
 (46, 10—21)

პატივი კორცთა უმეტესდა უპატი-
 ოებად და შეურაცხებად შე-
 ერაცხა (25, 13—14)

ჰენდეადისები: *ანჲჲჲჲ მჲსო ან: ან ან: მან ან ჰანჲჲჲჲჲჲ* (54; 8,10—11)

ეფრემი

დავით ტბელი

ვითარცა სხუად რამე პატრიო-
 სანთა შესწავებათაგანი (35,20—21)

ვითარცა სხუად რამე პატრიოსა-
 ნი და საჩინოე სახელი იკუმბა
 (16, 1—2)

ჰომილიის თარგმანში გვხვდება ბერძნული სიტყვების გადმოტანის ისეთი
 შემთხვევებიც, როდესაც ტბელი ყოფს სიტყვის მნიშვნელობას ორ ან მეტ
 შესატყვისად; მაგალითად, წინდებულიანი ზმნის გადმოტანისას ერთი შესატ-
 ყვისი მოიცავს მხოლოდ წინდებულის შინაარსს, მეორე კი, — ძირისას. აღსა-
 ნიშნავია, რომ სიტყვის მნიშვნელობის განაწილება ორ ან რამდენიმე შესატ-
 ყვისზე გვხვდება მხოლოდ კომპოზიტების გადმოტანის შემთხვევებში:

ა) *ანჲ ანჲჲჲჲჲჲ ბე პაჲჲჲ ან: ან: ანჲჲჲჲჲჲ ანჲჲჲჲჲჲჲჲჲ* (72; 15,1—2)

ეფრემი

დავით ტბელი

სულითა მოსრულ იყო და თანა-
 იღუწიდა მოღუაწეთა (47, 5—6)

სულითა მახლობელ იყო და მოღუ-
 აწეთა მათ ქრისტესა თანა შეეეყო
 და იღუწიდა (25, 24)

¹⁰ ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთჳმე ათონელისეული თარგმანი, გამოსაცემად
 შოაშხადა. გამოკვლევა და ლექსიკონი დაურთო ც. ქურციკიძემ. თბილისი, 1983, გვ. 60.

¹¹ იქვე, გვ. 62.

ეფრემი

დავით ტბელი

სულისა ტომკეთილობისა გან-
მხრწნელთა ამთ შინა კნინ შუენიერე-
ბითა (30, 5—7)

სულისა სიკეთისა და აზნაუ-
რებასა და დიდებასა განხრწ-
ნიან უშუერებითა (11, 1—2)

შეიძლება გამოვყოთ ისეთ შესატყვისთა ჯგუფი, სადაც თითოეული შესატყვისი წარმოადგენს არა ცალკე სიტყვას, არამედ მსაზღვრელ-საზღვრულს (მაგ.: „საქმმ საქებელი“) და ეს შესატყვისები ერთმანეთს მხოლოდ აზრობრივად უკავშირდება (ერთის არსებობა ასოციაციით იწვევს მეორის გაჩენას). მაგალითად, ამქვეყნიური ცდუნებების ჩამოთვლისას გრიგოლი ასახელებს ასევე *αβρις ἡ πατρι ψηρας* (44; 3, 11 — ეფრემი: „სიმძღრე, მამა ვინებისა“ 29, 16—17). ტბელი ამას თარგმნის — „სიმძღრე მეტი, მამა ვინებისა“ — და უმატებს კიდევ ერთ ეპითეტს — „და მომპოვნებელი უნებათა“ (10, 16), რომელიც მხოლოდ აზრობრივად, ასოციაციით უკავშირდება წინა განსაზღვრებას, უფრო განავრცობს მას.

ბერძნული სიტყვების რამდენიმე შესატყვისით გადმოტანის მაგალითებში გამოიყოფა კიდევ ერთი, მეტად საინტერესო ჯგუფი, რომელიც გვიჩვენებს, თუ როგორ ესმის დავით ტბელს ლეთისმეტყველის ჰომილიის ესა თუ ის ადგილი; ამგვარ შემთხვევებში ტბელის თარგმანში მოტანილია ბერძნული სიტყვის არა რომელიმე კონკრეტული სალექსიკონო მნიშვნელობა, არამედ რამდენიმე შესატყვისით გადმოცემულია აზრი, რომელსაც მოიცავს ეს სიტყვა მოცემულ კონტექსტში. ასე მაგალითად, ჭეშმარიტ ქრისტიანეთათვის აუცილებელი თვისებების ჩამოთვლისას გრიგოლი სხვათა შორის ასახელებს *ρηλινρηπια* (68; 13, 19; ეფრემი: „კაცთმოყუარება“ 45, 1) და *οἱ πλοσται* *πυ μητᾶμειν* (80; 18, 21, ეფრემი: „მდიდართა მიმცემლობა“ 53, 9—10). დავით ტბელს *ρηλινρηπια* გადმოაქვს როგორც „ყოველთათვის თხოვა წყალობისა“ (23, 21—22) და *οἱ πλοσται* *τῆς μητᾶμειν* როგორც „მდიდართა მოწყალება და ქველის საქმე“ (30, 6). „კაცთმოყუარება“ მრავლის მომცველი ცნებაა, მაგრამ, ჩანს, დავით ტბელს კაცთმოყვარების გამოვლინების უმაღლეს ფორმად მიაჩნდა „ყოველთათვის თხოვა წყალობისა“. ქრისტიანული მორალის მიხედვით მდიდარი მხოლოდ მაშინ დაიმკვიდრებს სასუფეველს, როდესაც მთელ თავის მონაგებს გლახაკთ გაუნაწილებს, ამიტომ აქაც „მიმცემლობა“ სწორედ „მოწყალებასა და ქველ საქმეს“ უნდა გულისხმობდეს.

გრიგოლის ჰომილიის თარგმანში მატებასთან ერთად გვხვდება კლების შემთხვევებიც: ორიგინალის მთელი ფრაზები, წინადადებები და ცალკეული სიტყვები ტბელისეულ თარგმანში გადმოტანილი არ არის. მაგალითად, თხზულების ბოლოს გრიგოლი ქებას ასხამს კვირიანეს და ამბობს: *τοις σι και τον λῆγον ῥερας και τῆς ἀμλῆσεως οἱ χῆτινος ἰλημπεχῶς, οἱτε μῆλα θελφικᾶ παλγνα, οἱσῆ ἰσθμικῆ πίτσας, οἱσῆ Νεμῆας σῆλινα, διῶν ἔφρησι δισαυχεῖς ἐτιμῆτησαν* (82; 19, 21—84; 19, 21) — („ესე შენ სიტყვათადა სანიჭ და ღუაწლსადა არა კოტინოა უღვპვიური, არცა ვაშლი დელფური სამღერელნი, არცა ისთმიელთა

პიტვ, არცა ნემეაჲსა ნიახური,, რომელთაგან პატივ-იცნეს ძნელბედველთაგან
ვაჲსონი“ — ეფრემი, 55, 4—8). ეს მონაკვეთი ტბელის თარგმანში გადმოტა-
ნილი არ არის (იხ. 31, 10).

კლების მაგალითებში გამოიყოფა ერთი შემთხვევა, როდესაც ორიგინა-
ლის მონაკვეთი არ არის შეტანილი არც ერთ თარგმანში; ეს არის კვპრიანეს
სატრფოს აღწერა. გრიგოლი წერს: Περθίνος τις ην καιλα: περιβλεπων τον ενπα-
ρθινον [και καταμασ ενπερης μεν αρην τον εσματασ ζησαση δε ρρθιον της τε γρη
μειρηγυ ενεραστος ην και ψαηδ αρσας ενεχαστος. Τηστα γρη η φρημη δεηχλεις
και τον νασαν ενεπλησασ τον ενσαστα μεν καιλως ενασαν τον ρρθιον εφασκισον.
(56; 9,4—9) (იყო ქალწული ვინმე, დიდებულთაგანი და უმანკო. მშვენიერე-
ლით გამორჩეული. ის იყო თავისი ახალგაზრდობის აყვაების ხანაში და სა-
მაგალითო ყოფაქცევის. გარეგნულად მომხიბვლელი. მისი ქველი სული გან-
ციფრებას იწვევდა. ყველა მის შესახებ ლაპარაკობდა და ახალგაზრდა კაცს
წინსა სილამაზემ თავბრუ დაახვია, ხოლო ამბავი ქალწულის სამაგალითო
ქცევის შესახებ მას ბოროტ ზრახვას აღუძრავდა). კვებით გამოყოფილი ნა-
წილი, როგორც უკვე ითქვა, არ გვხვდება არც ეფრემთან (იხ. 37, 3), არც
დავით ტბელთან (იხ. 17, 1). აღსანიშნავია, რომ ეს მონაკვეთი გადაწერისას
ხშირად თავად ბერძნებსაც არ შეჰქონდათ თავიანთ ნუსხებში. კლების სხვა
არც ერთი შემთხვევა არ შეინიშნება ეფრემის თარგმანში. ამიტომ, საფარაუდოა,
რომ ეს აღწერა არ იყო იმ ბერძნულ ნუსხებში, რომლითაც სარგებლობდნენ
დავით ტბელი და ეფრემ მცირე, და ამის გამო არც ერთ მათგანში არ არის
შეტანილი.

გრიგოლის ჰომილიის ბერძნულ-ქართული ტექსტების შედარებამ გვიჩვენ-
და, რომ დავით ტბელის თარგმანში, მატებისა და კლების გარდა, გვხვდება
ორიგინალისაგან შინაარსობრივად განსხვავებული ადგილებიც: ტბელი ასხვა-
ფერებს დედანს, ზოგჯერ ცვლის ორიგინალის ცალკეულ ეპიზოდებს.

ასე მაგალითად, კვპრიანეს სიყვარულის აღწერისას გრიგოლი მოგვითხ-
რობს, რომ კვპრიანეს სახით ქალწულს სცდიდა თვით თავადი ეშმაკი, სატანა,
რომელსაც გრიგოლი პირდაპირ არ ასახელებს. გრიგოლი განაგრძობს თხრო-
ბას: Πλην ο μεν επειρα και προαγαφθη χρηται ος ψασια τον παλαιον τον ρθ:
ταστα επειρησειον, αλλα δεαυθων τον τον ελισσαστασ και ελεγηθων 58; 10,1—
3). როგორც ვხედავთ, გრიგოლი გარკვევით ამბობს, რომ მაცდურმა და-
სხმარედ გამოიყენა არა მოხუცი ქალი, მოხერხებული ამგვარ საქმე-
ებში (ანუ მაჰანკალი), არამედ მიამართა კიდევ უარეს ბოროტებას — შუა-
მდგომლობა ეშმაკს მიანდო. ამ მონაკვეთს ეფრემიც ასევე თარგმნის:
„გარნა იგი, განსცდიდა რა, მატყუსაცა იტყმევდა, არა დედაბერსა ვისმე,
ამისდა მიმართ მარჯუესა, არამედ ეშმაკთაგანსა ვისმე ჯორცთმოყვარესა
და გემოთმოყუარეთაგანსა“ (38, 16—19). აქვე გრიგოლი გვიხსნის, თუ რატომ
გამოიყენეს შუამავლად ეშმაკი: επειρη ταχεις: ρθ: της τον τοιστων ηχησειον
αι επιστασ: και θυσασεισ και εθισερασι, παλως καιασασის ζησασσι τον παματασ
(58; 10,3—5) — აქ ჩანს, რომ ბოროტი ძალები სწრაფად, მოკლე დროში
აზერხებენ სასურველის მიღწევას („ვიინათგან მალეობენ ესევეითართა მი-
მართ მსახურებად განდგომილებითნი ძალნი და მოშურნენი, მრავალთა
დაცემის ზიართა მეძიებელნი“ — ეფრემი; 38, 19—22). სამსახურის საფა-
სურად ბოროტ ძალებს მსხვერპლს სწირავენ: και ο μισθς; της προα-

ყოფიან, მისია: τε και σπονδαι και η δὲ αἵματος και κνήκης οὐκ ἔσται. τὸ δὲ
 τῶν ὑπὸ ἔμῃ: μισθὸς εἶναι τῶν τῶν τοιαύτων χαριζομένων; (58; 10,5—8— „და
 (58; 10,5—8— „და სასყიდელ მატყობისა მსხუერპლები, საკურებლები და
 სიხლთა და კუმოლვათამიერნი საკუთრებანი, რამეთუ ესევეთარნი უკმდეს
 სასყიდელყოფად ესევეთართა მომმადლებელთა“, ეფრემი, 39, 1—4).

ეს მონაკვეთი დავით ტბელის თარგმანში საკმაოდ განსხვავდება ორიგი-
 ნალისაგან. თუ დედნის მიხედვით წმინდა ქალწულს განსცდიდა ბოროტი ძა-
 ლა, ეშმაკი, ზაქაი, როგორც მას გრიგოლი უწოდებს, დავით ტბელის თარ-
 გმანში ვკითხულობთ: მან, ვინც „თავადისა და მეუფისა ყოველთაჲსა კადნიერ
 იქმნა“, „დედაკაცი ვინმე პოვა ძელი, ბოროტთა დღეთა დაძულებული,
 შგრძნებავი, და ეშმაკთაგანიცა გემოთმოყუარეთა და მახვლთა ცოდვისა მი-
 მართ“ (18, 15—16).

გრიგოლი შემდეგ მოგვითხრობს, რომ ქალწულმა შეწვევისათვის მიმართა
 ღვთისმშობელს და მისი დახმარებით სძლია მაცდურს. გრიგოლი ასე აგვიწერს
 ეშმაკის დამარცხებას: Νικᾶ ἡ παρθένος, νικᾶται ὁ ζῆλυαυ. Ὁ πειρατής πρῶται: σι
 τῷ ἔρατῃ, κατὰμῆρας: τῆν ἡταν. περιφρονεῖται. Δυσχεραίνει τῆς ἰπεροψίας ἀμύνηται
 τὸν ἡπεροπατῆν. Ἡ ζῆλυαυ δὲ τῆς: Εἰς: ἀντὸν εἰσοικίχεται τὸν τῆσθ ἡραπειτῆν, Ἰνα
 κακῶ τὸ κακὸν ἐκαρσισῆθῃ καὶ λῆσασα λῆσας ῥένηται (61; 11,—64; 11). (ეფრემი:
 „სძლევს ქალწული, იძლევის ეშმაკი, განმცდელი შეუდგების ტრფიალსა,
 აუწყებს ძლეულებასა, შეურაცხიქმნების, ეძვნების შეურაცხიქმნილება, ში-
 აგებს შეურაცხისყოფელსა, ხოლო მისაგებელ რა მისსა შეისახლებს ჯერეთ
 მსახურისა, რაჲთა ძვრითა ძვრი იტყორცის და ბორგად ბორგის საკურნე-
 ბელ იქმნეს“; 41,7—14).

დავით ტბელის თარგმანში ეს მონაკვეთი გადმოტანილია შინაარსობრივი
 ცვლილებების გარეშე, აქ მხოლოდ ჩამატებულია ცალკეული სიტყვები იმის
 დასაზუსტებლად, თუ ვინ მოქმედებს ან ვისთვისაა გამოიზნული ზმნით გამო-
 ხატული მოქმედება: „სძლევს ქალწული, იძლევის ეშმაკი, გამომცდელი იგი
 მოუტდების ტრფიალსა მას, აღიარებს ძლევისა მას თვისსა, (ქალწულისაგან),
 შეურაცხიქმნების (ზუავი იგი) და წუხს ფრიად შეურაცხებისათვის, შურისგე-
 ბად განემზადების (შეურაცხისყოფელსა მას ზედა). ხოლო რაჲმე არს შურის-
 გება იგი? რამეთუ შეუტდა გუემად (ეშმაკი იგი ჟამ ერთ) მსახურსა მას თვისსა,
 რაჲთა ძვრითა ძვრი განქარდეს და სიცოფჷ სიცოფისა მკურნალ იქმნას“
 (20, 24—21, 5). აქ, ტბელის თარგმანის ზემოთყვანილი მონაკვეთისაგან გან-
 სხვებით, განმცდელად გვევლინება არა შგრძნებავი დედაკაცი, არამედ, ორი-
 გინალის მსგავსად, ეშმაკი.

კვპრიანეს მოქცევასთან დაკავშირებული ეს ეპიზოდი ჰომილიაში ერთ-
 გვარი უკმარობის გრძნობას ტოვებს. ავტორი არ ამხელს ქალწულის ვინაო-
 ბას, აქ არ ჩანს, თუ რა სახით მოევიწიე ეშმაკი კვპრიანეს სატრფოს და რო-
 გორ გამოცდიდა მას. ამიტომ ეს მონაკვეთი, ალბათ, თვით ბერძენი მკითხვე-
 ლისათვისაც რამდენადმე ბუნდოვანი იქნებოდა.

როგორც ჩანს, სწორედ ამ გაურკვევლობის თავიდან ასაცილებლად დავით
 ტბელმა ქართულ თარგმანში უსხეულო ბოროტი ძალა დედაბრად აქცია
 და მას ფიზიკური სახე მისცა. დედაბერმა შეიძინა ის თვისებები, რაც ბერ-
 ძნული ორიგინალის მიხედვით, ეშმაკს ახასიათებდა, — „ეშმაკთაგანი“, „გე-
 მოთმოყუარე“ და, რაც მთავარია, მას მიენიჭა ის „ღირსება“, რისთვისაც
 ფასობდა ეშმაკის დახმარება, — მალეობა, მახვლობა ცოდვის მიმართ. გან-

დგომილებითი და მოშურნე ძალა „სასყიდელ მატყობისა“ მსხვერპლად წირვასაც საჭიროებდა, მაგრამ ეშმაკი დედაკაცად განსხეულდა და, ალბათ, აძიტიმ სამადლობელი მსხვერპლის აღწერაც ტბელმა თარგმანიდან ამოიღო.

გრიგოლის ჰომილიის თარგმანში გვხვდება შემთხვევები, როდესაც ქართული ტექსტი შინაარსობრივად მისდევს ორიგინალს, მაგრამ განსხვავდება დედნისაგან სიტყვიერი გაფორმებით; ორიგინალისა და თარგმანის შესაბამისი მონაკვეთები ეხება ერთსა და იმავე თემას, მაგრამ ეს ერთი აზრი ორივეგან სხვადასხვანაირად არის გადმოცემული. მაგალითად, კვბრიანეს განსწავლულების აღწერიას გრიგოლი ამბობს: ὁ δὲ μαῖλον μὲν ἔβη παύσιον ἢ ἔβη ἄριστον ἔχοντα φησὶ μαῖλον, ἔβη δὲ ἔβη ἄριστον ἔχοντα φησὶ μαῖλον, ἔβη δὲ ἔβη ἄριστον ἔχοντα φησὶ μαῖλον, ἔβη δὲ ἔβη ἄριστον ἔχοντα φησὶ μαῖλον (50; 6, 10—14).

ეფრემი

დავით ტბელი

ვიდრემდის უფროსს მრავალსწავლულების სრულებისასა თითოფერობაჲ, ვიდრეა თითოეულსა შინა სრულება საკრველ არს უფროსლა თითოეულსა შინა სწავლისმოყუარებისასა, ანუ რაჲთა უცხადრესადრე განეყო პირველისა მის თითოფერობაჲ, ხოლო მეორისა სრულებაჲ არს ოდესმე, რომელ რომლითამე ორთავე შინა და ყოველითავე ყოველთა სძლევა (33, 15—34, 3).

გინა თუ მრავალგუარობა მეცნიერებათა მისთაჲ, გინა თუ უცხოუმელობაჲ არს ღირს საკრველებისა და უმეტეს ყოველისა პირსა საქმეთა წულილად და დაუშთომლად მეცნიერება მისი ღიღ და მაღალი, და რაჲთა შემოკლებულად და შემოკრებულად ვთქუა, ყოველთავე მეცნიერებითა და სიბრძნითა ყოველთა უადრეს იყო და ყოველთა სძლევდა (14, 1—6).

აღსანიშნავია, რომ დავით ტბელი თავის თარგმანში ზოგჯერ ცვლის ცალკეულ სიტყვებსაც; ასეთ მაგალითებში ეფრემს გამოყენებული აქვს ბერძნული სიტყვის ყველაზე გავრცელებული სალექსიკონო მნიშვნელობა, დავით ტბელი კი წარმოგვიდგენს იმ შესატყვისს, რომელიც მისი აზრით, ყველაზე უკეთესად ეხადაგება კონტექსტს, რამდენადმე კიდევაც განმარტავს მას და, ამასთან ერთად, შეიძლება საერთოდ არ შედიოდეს მოცემული სიტყვის ცნობილ სალექსიკონო მნიშვნელობებში. მაგალითად:

ა) εις καλὸν ἴμεν ἐπανήχουεν, καὶ καλοὶ μὲν ἔσμεν (42; 1, 13—14)

ეფრემი

დავით ტბელი

კეთილად უკუმოვქცევით თქუნდა აკაალსაზომებითა, ღმრთისათა (2ბ. 1—2).

კეთილად მოვედით თქუნდა კეთილით მით განგებითა ღმრთისათაჲ (9, 3—4).

ბ) τὴν τρῶπιον ἀνεψαὶ τὸ τῆ μαρτυρῆς (48; 5, 5—6)

ეფრემი

დავით ტბელი

მეებითა (32, 4—5).

გონებითა შენ თანა ვარ წამებასა მას ნახითა რაჲთმე შენ თანა ვარ მოწაშენსა (12, 17—18).

ამგვარად, გრიგოლი ნაზიანზელის ჰომილიის ბერძნულ-ქართული ტექსტების შედარებამ გვიჩვენა, რომ თხზულების თარგმნისას დავით ტბელი ცდილობდა რაც შეიძლება ნათლად და გასაგებად გადმოეტანა შინაარსი და შესაბამისად ორიგინალი შედარებით თავისუფლად თარგმნა: განავრცო დედანი, ზოგი რამ დაუმატა, ზოგიერთი ადგილი ამოიღო ან შეცვალა და სხვა. მაგრამ ამასთან ერთად თარგმანი თითქმის ზუსტად მისდევს ბერძნულ დედანს და ტბელი ორიგინალს ცვლის მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ ეს აუცილებელია შინაარსის დასაზუსტებლად ან ზოგიერთი ადგილის გამომსახველობის გასაძლიერებლად.

გრიგოლის თხზულების ორი თარგმანის შედარებისას გამოვლინდა ერთი, მეტად საინტერესო შემთხვევა, როდესაც დავითი და ეფრემი ჰომილიის ერთსა და იმავე ადგილს უკავშირებენ სახარების სხვადასხვა ეპიზოდებს; ქრისტეს ღვაწლის აღწერისას გრიგოლი სხვათა შორის აღნიშნავს ასევე $\pi\upsilon\epsilon\mu\alpha\tau\iota\varsigma$ $\acute{\epsilon}\nu\ \lambda\omicron\upsilon\kappa\acute{\alpha}$ (60: 10, 18). დავით ტბელს ეს მონაკვეთი გადმოაქვს შემდეგნაირად: „სულთა ბოროტთა შეპრისხნების“ (19, 14). ასეთი თარგმანი მიგვანიშნებს ოთხთავის იმ ეპიზოდებზე, სადაც აღწერილია ბოროტი სულისაგან უღდანოში ქრისტეს გამოცდა (იხ. მათე 4, 1—11; ლუკა 4, 1—12) და ქრისტეს მიერ სნეულთაგან ეშმაკის განდევნა (შდრ.: „და ვითარცა მოჰვუარეს, შეპრისხნა მას იესო, და განვიდა მისგან ეშმაკი“, მათე 17, 18)¹². ეფრემს კი იგივე ადგილი გადმოაქვს ასე: „ქართაცა შეპრისხავს“ — ამგვარი თარგმანი უკავშირდება ახალი აღთქმის იმ მონაკვეთს, სადაც გადმოცემულია ქრისტეს მიერ ქარიშხლის დაწყნარება: ალღევებულ ზღვაში მოწაფენი შევლას ევედრებიან ქრისტეს. „და თვადმან ჰრქუა მათ: რასა შეშინდებით, მცირედ მორწმუნენო? მაშინ აღჰსდგა, და შეპრისხნა ქართა მათ და ზღუათა, და იქმნა მეყსეულად დაყუდება დრი“ (მათე 8, 26)¹³.

II. სვიმონ ლოლოთატი

„წამებაჲ ათთა კრიტეს მოწაფეთაჲ“¹⁴

სვიმონ ლოლოთატის თხზულების ბერძნულ-ქართული ტექსტების შედარებამ გვიჩვენა, რომ მსგავსად ჰომილიის თარგმანისა, მეტაფრასის ქართული ტექსტი ბერძნულს ზუსტად არ მისდევს: არის როგორც მატების, ასევე კლეების შემთხვევები. მთარგმნელი შეძლებისდაგვარად იცავს ქართულისათვის დამახასიათებელ გრამატიკულ და სტილისტურ ნორმებს და მისი ენა ადვილი აღსაქმელია. ორიგინალის ცალკეული სიტყვები თარგმანში ხშირად გადმოტანილია ორი ან რამდენიმე შესატყვისით.

ისევე როგორც გრიგოლ ღმრთისმეტყველის ჰომილიის თარგმანში, მეტაფრასის ქართულ ტექსტშიც მატების შემთხვევები სჭარბობს კლების მაგალითებს. თარგმანში გამოიყოფა ფრაზები, წინადადებები, ცალკეული სიტყვები, რომლებსაც ორიგინალში შესატყვისები არ ეძებნებათ. აქაც ქართულ

¹² ახალი აღთქმა უფლისა ჩუენისა იესო ქრისტესი, წმიდა სახარება, გამოცემა ბრიტანულ და უცხოქვეყნიურ ბიბლიურ საზოგადოებათა, ტფილ., 1907, გვ. 47.

¹³ იქვე, გვ. 20.

¹⁴ ბერძნული ტექსტის სათაურია: $\text{Μαρτυριων των απ' των δεξα μαρτυριων των εν Κριτη}$, გამოქვეყნებულია: *Migne Patrologia Graeca*, ტ. 116, 565—574; ქართული ტექსტი დადგენილია ჩვენს მიერ ხუთი ხელნაწერის მიხედვით. ესენია *Ier.* 50; *A* 90; *Ath.* 2; *K* 5 და *K* 6.

ჩანართებს რამდენიმე ფუნქცია ენიჭება: ქართული ენის ნორმების დაცვით, ლისწინებით თარგმანში აღდგენილია შემასმენელი, ქვენდებარე, წინადადების სხვა წევრები:

ა) შემასმენელი ემატება ბერძნულ უშემასმენლო წინადადებებს:

μη γυναιξί μόνον, ἀλλὰ καὶ ἀρῶνας ἐπιμαίνεσθαι (569, 19—20)

არა თუ დედათა ხოლო (შემაგინებელ არნ იგი), არამედ მამათაცა ფრიადითა სასტიკებითა იყო იგი ტრფილ და განმხრწნელ (100, 3—7).

ბ) აღდგენილია ქვემდებარე:

οἱ δὲ παρὰ τὸ μακρηρῆσαι μῆλλον τῆν ἐκείνων ἡπιονοῦν (572; 3—4)

და სხუანი კჳალად ამისთვის, რაფამცა კზასრობდეს მოთმინებასა მას მათსა (ურწმუნონი იგი და უღმრთონი) (105, 3—5).

მეტაფრასის ქართულ ტექსტშიც გვხვდება ისეთი სახის მატება, რომელიც აზუსტებს ორიგინალს. მაგალითად, კრეტელ მამათა შეპყრობის ეპიზოდში სვიმეონი აღნიშნავს მათ წარმომავლობასაც:

ὦν τοῖς μὲν ἢ μαρτυροῦν πασῶν τῶν ἐκεί παρῖχε πόλις, οἱ δὲ ἄλλοις μὲν ἐξ ἄλλης ἀρχῆς (568; 18—20)

რომელთაგანნი რომელნიმე დიდისა მის ქალაქისანი იყვნეს, (რომელი-იგი მუნ სხუათა მათ უმთავრესი იყო).. სხუანი კჳალად სხუათაგან ქალაქთაჲსა იყვნეს (მისივე ქალაქისაგან) (87, 14—17; 20—22)

ტბელი კი ამ აღნიშვნას განავრცობს და აკონკრეტებს.

ისევე როგორც გრიგოლის ჰომილიის თარგმანში, სვიმეონის ნაწარმოების თარგმანშიც დავით ტბელი იყენებს ქართულ ჩანართებს, რათა ორიგინალს მეტი გამომსახველობა და შთამბეჭდაობა შესძინოს, გამოკვეთოს ცალკეული სახეები, მომენტები. მაგალითად, დიდ სამსჯავროზე ანთიპატოსი მოსთხოვს წმინდანებს: „უგეთ, უკუე მსწრაფლ. უკუეთუ არა, — (და კჳალადცა მეორედ დასძინა მან იგივე სიტყუაჲ უკეთურებისაჲ), — ამისსა უმეტესსა არღარას ვიტყუ“ (93, 7—10). ჩანართი, ფრაზა, რომელიც ამკვეთრებს ანთიპატოსის მუქარას, ბერძნულში არ გვხვდება: „Θύσασθε... ὃ ὄνται. εἰ δὲ μή, ἀλλ' ἔγὼ μὲν οὐδὲν πλείον ἐρῶ“ (568; 43—44).

სამსჯავროს მონაკვეთში წამების აღწერის შემდეგ სვიმეონი წერს: „ხოლო ვითარცა იხილა დეკეოს, მკურვალემან მან მსახურმან ეშმაკისაგან, რომელ ყოველივე შეურაცხ იყო სატანჯველი მისი წინაშე მათ წმიდათა, (ყოვლითურთ დაელივენეს მას ღონენი, და) იძულებასა მას ამოსა განეყენა“ (107, 8—14) — ‘Ὡς οὖν πάστα τῶν μαρτυρῶν θεῶν ἦν ὁ πάσῃν περιουσία ἰπικρέτης τῶν Σατανᾶ Δέμιος, ἀπειπῶν καὶ τὸ περῖθειν ἔτι καὶ τὸ βιάζεσθαι (572; 19—21). თარგმანის გამოყოფილ ნაწილს ბერძნულში შესატყვისი არა აქვს, ქართულ ტექსტში

კი იგი ამბავრებს ანთიპატოსის უძღურებას მოწამეთა სულიერი სიმტკიცის წინაშე.

ღმრთისმეტყველის ჰომილიის თარგმანის მსგავსად, დავით ტბელი მეტაფრასის თარგმანშიც ავრცობს ხოლმე ბერძნული ტექსტის ცალკეულ მონაკვეთებს, რათა მეტი ხატოვანება და გამომსახველობა შესძინოს მათ. ამ მხრივ გამთიორჩევა მოწამეთა საფლავის გახსნის აღწერა:

και τήν ἐπιχειμένην ἀφελών τοῖς λειψάνοις γῆν, ἐρίσκει ταῖτα, χριστὲ βασιλεῦ. ἔωσεν ἐσοκότη καὶ φθορᾶ; κρηέντονα κα-
θάρει ἐνσώτῃ, ἔτι πνοῆς νοτινῶς τὲ ἀντο-
νς οἶα δὲ θρόσων ἐπι:καθημένην ἔσθινῆς
(573, 10—14).

და მყის მიწა იგი, (რომელსა ქუეშე მყოფ იყვნეს წმიდანი იგი), მოჰვალა მათ ზედა და პოვნა იგინი ვითარცა ცხოველნი. (ეჰა, ძალი) ქრისტეს მეუფისა (გამოუთქუმელი), რამეთუ უაღრეს ყოვლისა ხრწნილებისა იყვნეს იგინი, ვითარცა სულიერთა ყოფილიყვნეს; ცუარი პირთა მათთა ზედა წმიდათა ვითარცა ცისკრისა მყოფ იყო (მდგომარე კოკობად). (115, 5—14).

როგორც ვხედავთ, დავით ტბელისეული აღწერა ბერძნულ ტექსტზე უფრო ექსპრესიული და შთამბეჭდავია. ასევე ხატოვნად არის აღწერილი წმინდათა წამების სანახავად ხალხის შეგროვება:

Συαῖρῆσον οὖν ἐπ' ἀντοῦς παντες (569,57)

ხოლო სიმრავლე იგი ერისა მის, (ვითარცა მდინარე წყლისა დაუწყუდედელი), მიდიოდა ხილვად მათდა (104, 11—13).

აქ მეტაფორა დავით ტბელს ბერძნულმა ზმნამ უკარნახა: συῖρῆσθαι — მივედინებთ.

ისევე როგორც გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიის თარგმანში, მეტაფრასის ქართულ ტექსტშიც ბევრია შემთხვევები, როდესაც ორიგინალის ერთი სიტყვა თარგმანში გადმოტანილია ორი ან რამდენიმე შესატყვისით. მსგავსი მაგალითები გვხვდება თხზულების თარგმანის იმ მონაკვეთებშიც, რომელთაც დედანში შესაბამისი ადგილი არ ექებნება.

მეტაფრასის ქართულ თარგმანში ყველაზე ხშირია ბერძნული სიტყვების სინონიმებით ან ჰენდეადისებით გადმოტანა:

ა) სინონიმები:

μῦθεν ἀρηνές ἵπποτάς ἐκ τῆς τῶν ἄλλων
μῆας, ἀλλὰ καὶ πῶσανθλος οὐτως ἔπεικως
γενόμενος διὰ τοῦτο (572, 34—36)

რომელმან არც ერთი რაჲ აჩუენოს ხილვითა შეკნინება და შიში, არამედ უმეტეს ესე იყოს მკნე და ღუაწლმრავალსხუათა შორის (109, 1—4).

ბ) ჰენდეადისები:

ὡς μὴ τὸ ἴσῳν θράσος ἢ π' ἀντὶν σαταλῆ-
ναι μόνον (569,6)

რომელთა მიერ არა თუ თქუენი ეგოდენი სიცხარე და კადნიერება დასცხრეს (98, 10—12).

სვიმეონის თხზულების თარგმანში გვხვდება ასევე რამდენიმე აზრობრივი შესატყვისიც:

6. მრავალთავი

Εἶτα ὡσπερ τῷ πρῶτῳ μόνῳ τῆς ἁ-
γῆς καταπληξίας αὐτοῦς (568, 41—42)

და ვითარმცა მრისხანებითა
თა და სიტყვსა მკისნვარებითა შესადრ-
ძრწუნნა იგინი (93, 3—6).

ჰომილიის თარგმანის მსგავსად, მეტაფრასის ქართულ თარგმანშიც არის კლების შემთხვევებიც — ფრაზები, წინადადებები და ცალკეული სიტყვებიც თარგმანში გადმოტანილი არ არის. მაგალითად, დიდ სამსჯავროზე წმ. მამათა ტანჯვის აღწერისას სვიმეონი წერს, რომ ამის მოსმენა კეთილ ადამიანთათვის „საძნაურვე არს“ და შემდეგ აგრძელებს: Ὁμοίως ὡσπερ καὶ ἰδοὺ ταῦτα τοῖς σὺ-
παθηταῖσιν οὗ φορητὸν, οὐκ ἔστι καὶ τὸ κατὰ μέρος διεξιέναι· τὸ καὶ ἀχρῖσθαι περὶ
αὐτῶν οὗ μετρίως ἰδόντων (569, 49—52), (არა მარტო ამის დანახვა არის აუტან-
ელი მოწყალე ადამიანთათვის, არამედ ამ ტანჯვათა ზომიერი თხრობა და
გაგონებაც კი უზომო ტკივილის მომანიჭებელია). ეს წინადადება თარგმანში
არ გვხვდება (იხ. 104,3).

აღსანიშნავია, რომ ისევე როგორც გრიგოლის ჰომილიის ტექსტის
თარგმანში, მეტაფრასული თხზულების თარგმანშიც გამოტოვებულია მონა-
კვეთი, სადაც მოყვანილია ანტიკურ ეპოქასთან დაკავშირებული ცნებები; ესაა
დიდი სამსჯავროს თარიღი (ἡμέρα τῶν Ἰουδαίων κατὰ τὸν ἦρον βίβλ
568, 30—33 — იანვრის კალენდრამდე ათი დღით ადრე) და წმინდანთა წა-
შების ოლიმპიურ თამაშობებთან შედარება (Ὁμοίως ὡς ἔμοι τούτοις καὶ τὰ μαχη-
α ἔραμειν Ὀλύμπια τὰ τῶν κατὰ βίαται, φ. 568, 30—33)—მათ (ე. ი. მოწა-
შეებს დანიშნულ დროს დიდ ოლიმპიურ შეჯიბრებებზე გასვლა მოელოდათ.
შე ტანჯვის ოლიმპიურ შეჯიბრებებს ვგულისხმობ). ორივე თხზულების თარ-
გმანებში ასეთი მონაკვეთების გამოტოვება შემთხვევითი არ უნდა იყოს.
ფიქრობთ, იგი არ არის გამოწვეული ბერძნულ ხელნაწერთა ვარიანტული
განსხვავებით. სავარაუდოა, რომ დავით ტბელმა თავი აარიდა თარგმანებში
წარმართული სამყაროს რეალების შემოტანას და ამიტომ ორივე თხზულების
შემთხვევაში ეს ადგილები ამოიღო.

ასეთი მსგავსების გარდა, სვიმეონ ლოლოთეტისა და გრიგოლ ნაზიანზე-
ლის თხზულებათა თარგმანებს შორის არსებობს მნიშვნელოვანი განსხვავებაც.
მეტაფრასის თარგმანი უფრო ზუსტად მიყვება ორიგინალს, ვიდრე ჰომილიის
თარგმანი ზემოთ აღნიშნული ყველა თავისებულებაც გრიგოლის ჰომილიის
თარგმანში, მეტაფრასის ქართულ ტექსტთან შედარებით, გაცილებით მეტი
რაოდენობითაა. გრიგოლის თხზულებას თარგმანში გამოყოფილი ქართული
ჩანართები და ცალკეულ სიტყვათა შესატყვისები იმდენად მრავალრიცხოვან-
ი და მრავალფეროვანია, რომ შესაძლებელი ხდება მათ ზეთ-ქექს ჩგუფად
დაყოფა. მეტაფრასის თარგმანში კი ჩანართების და შესატყვისთა მხოლოდ
ორი-სამი ჩგუფი თუ გამოიყოფა; აქ სულ არ არის ისეთი ჩანართები, რომე-
ლიც მიგვანიშნებდა მთარგმნელის პირად განწყობაზე, თხზულების ამა თუ იმ
შემთხვევით დაკავშირებულ მთარგმნელის ემოციურ განცდაზე, არ გვხვდება
შესატყვისთა ისეთი მაგალითები, როდესაც ბერძნული სიტყვის მნიშვნელობა
დაყოფილია ორ ან რამდენიმე შესატყვისად, არ არის ასევე თხზულების ცალ-
კეული მონაკვეთების კომენტირების შემთხვევები და სხვა.

ამგვარი სხვაობა, ფიქრობთ, გამოწვეული უნდა იყოს ამ ორი ნაწარმო-
ების სტილის თავისებურებით. გრიგოლის ჰომილიის სტილი ხასიათდება არა-
კონკრეტულობით, ერთგვარი ბუნდოვანებითაც. თავის თხზულებაში გრიგოლი

მოგვიტხოვს კვბრიანეს შესახებ და არ ასახელებს მისი ცხოვრების თუ შოღვაწეობის თითქმის არც ერთ კონკრეტულ ფაქტს; არ მიუთითებს არც წარმომავლობას, არც იმას ამბობს, თუ რა სიტყვები და ეპისტოლეები დაწერა კვბრიანემ, სად გადაასახლეს მღვდელმოწამე და როდის მოკვთეს თავი. ასევე ბუნდოვანია კვბრიანეს სატრფიალო თავადასავლის ეპიზოდიც (აღსანიშნავია, რომ გრიგოლი ყველგან იყენებს განუსაზღვრელობით ნაწილას რს, რსი (ვინმე) — *απειροσος τος, γυσιαι τος, βαμύστω τος* — ... რათა უფრო განაზოგადოს ეს სახეები). ყოველივე ეს ბურთუსივითაა მოცული. გრიგოლისათვის მნიშვნელოვანია არა თვითონ ფაქტები, არამედ მათგან მომდინარე შედეგები: დეკიოსისაგან მღვდელმოწამის დასჯა და მასთან დაკავშირებული დეტალები მეორეხარისხოვანია, მთავარია ის, რომ ამ „სასჯელის“ შედეგად კვბრიანემ საუკუნო სასუფეველი დაიმკვიდრა. ყურადსაღებია მხოლოდ სულის საქმენი და მისი განვითარების გზა. ცხოვრებისეული, რეალური სინამდვილის მომენტები საინტერესოა იმდენად, რამდენადაც იქ ასახება ადამიანის სულის ამალგება ან დაცემა. სწორედ ასეთი წარმოდგენები, ჩვენი აზრით, უნდა განაპირობებდეს გრიგოლის სტილის არაკონკრეტულობას, განყენებულობასაც კი. ცხადია, რომ ამგვარად დაწერილი თხზულება მკითხველისათვის და, მით უმეტეს, მსმენელისათვის ძნელი აღსაქმელი ხდება. გრიგოლის ჰომილიის ქართული თარგმანის შესწავლამ გვიჩვენა, რომ დავით ტბელის მიზანი იყო ეთარგმნა გრიგოლ ნაზიანზელის ეს თხზულება მაქსიმალურად გასაგებად ტექსტისაგან მნიშვნელოვანი დაცილების გარეშე. მან წარმატებით გაართვა თავი ამ რთულ ამოცანას: გრიგოლის ჰომილიის ქართული თარგმანი ძირითადად მისდევს ბერძნულ ტექსტს, ტბელი ქართული ჩანართებით აზუსტებს ზოგჯერ ან განმარტავს ორიგინალის ცალკეულ ნაწილებს, მატებს დედანს გამომსახველობას. ამასთან ერთად, ყველაზე ვრცელი ქართული ჩანართი არ აღემატება ორ წინადადებას, — გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიის ტბელისეული თარგმანი გვევლინება როგორც ძველი ქართული ნათარგმნი ლიტერატურის ერთ-ერთი საინტერესო ნიმუში.

„ათა კრიტელთა წამების“ მეტაფრასული რედაქცია შექმნილია ამ თხზულების კიმენური რედაქციის გადამუშავების შედეგად. ნაწარმოების ორი რედაქციის ურთიერთმიმართების კვლევამ გვიჩვენა, რომ სვიმეონის მიზანი იყო წამების არა დაწვრილებითი და დამაჯერებელი გადმოცემა (რაც განხორციელდა კიმენურ რედაქციაში), არამედ კრიტელი მოწამებისათვის ხოტბის შესხმა, კიმენში მოცემული ინფორმაციის განზოგადება და ენის გაკეთილშობილება. ამ ამოცანათა შესაბამისად სვიმეონმა შეამოკლა „ათა კრიტელთა წამების“ ადრინდელი ვარიანტი, უგულვებელყო წამების კონკრეტული ისტორიული გარემოდა თავის ნაწარმოებში გამოიყენა კიმენური რედაქციის მხოლოდ ძირითადი სიუჟეტური ხაზი. სვიმეონმა შეცვალა თხზულების სტილი, შემოიტანა რიტორიკული ელემენტები და ადრინდელი რედაქციის ზოგიერთი მონაკვეთი კიდევაც განავრცო, რათა წარმართულ სამყაროსთან დაპირისპირებით კიდევ უფრო გამოკვეთილიყო წმინდანთა ღვაწლის მნიშვნელობა.

როგორც ვხედავთ, სვიმეონი, გრიგოლის მსგავსად, ძველი რედაქციის გადამუშავებისას ყურადღებას აქცევს არა ფაქტების ზუსტ გადმოცემას, არამედ მოწამეთა სულიერი განვითარების ჩვენებას. მაგრამ სვიმეონის მეტაფრასი შამათა წამების კონკრეტულ ამბავს მაინც დიდად არ სცილდება, თხზულების ესა, გრიგოლის ენასთან შედარებით, მარტივი, ადვილი გასაგებია და განმარტებას არ საჭიროებს. ამის შესაბამისად დავით ტბელი მეტაფრასის ტექსტს

კ არ განმარტავს, არამედ ცდილობს შეძლებისდაგვარად კარგად გადმოგვცეს სვიმეონის სტილი, თხზულების მხატვრული თავისებურებანი, რისთვისაც თარგმანში შემოაქვს მეტი რაოდენობით პასიური და მიმღებობური კონსტრუქციები, იყენებს სხვა ლიტერატურულ ხერხებს; იგი აძლიერებს ცალკეული ადგილების გამომსახველობას, ამძაფრებს დაპირისპირებას ანთიპატოსისა და წმინდანებს შორის, უარყოფს ზოგიერთ დეტალს, — ყოველივე ეს საშუალებას აძლევს დაეთ ტბელს ქართულ მკითხველთან ახლოს მოიტანოს სვიმეონ ლოლოთეტის თხზულების საერთო სულისკვეთება.

М. Д. МАЧАВАРИАНИ

НЕКОТОРЫЕ ОСОБЕННОСТИ МАНЕРЫ ПЕРЕВОДА ДАВИДА ТБЕЛИ

Резюме

Сравнение двух грузинских текстов — 24-ая проповедь Григория Назианзина «Во славу св. мученика Киприана» и «Мученичество десяти критских святых». Симеона Метафраста с их греческими оригиналами дало возможность выявить особенности манеры перевода Давида Тбели, малоизвестного в научной литературе деятеля X—XI вв.

Стиль изложения греческих текстов определил характерные черты данных переводов.

В переводе сжатой, предельно лаконичной по своему изложению проповеди Григория Назианзина, создающей трудности для ее понимания, обращает внимание расширение отдельных эпизодов и подмена различных слов, способствующие усилению выразительности и образности отдельных ситуаций, уточнению или пояснению текста. При этом перевод исполнен без существенных отклонений от текста.

В переводе сочинения Симеона Метафраста Тбели с большей точностью воспроизводит стиль этого произведения, что по-видимому, определено не требующим дополнительных пояснений сравнительно ясным и простым изложением текста в оригинале (Симеон, как и Григорий Назианзин, отбрасывая конкретные исторические детали, сопутствующие мученичеству и акцентируя идею духовного совершенствования святых, тем не менее, в большей степени сохраняет связь с ранней редакцией). Используя большое количество пассивных и причастных конструкций, а также других литературных средств, Давид Тбели усиливает экспрессивность отдельных ситуаций, обостряет противопоставление святых их мучителю, тесно сближая грузинского читателя с общим духом сочинения Симеона Логофета.

Оба текста являются яркими образцами древнегрузинской переводческой литературы, характеризуя Давида Тбели в качестве выдающегося деятеля своего времени.

მან რაზამა

„თარგმანთაბანიისა“ და „წილადართულის“ გაგზავნისათვის გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიათა ეფთვიმე მთაწმიდელის თარგმანის მიხედვით¹

გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიებზე დართულ ორიგინალურ შესავალსა და ანდერძებში ეფრემ მცირე მრავალ საყურადღებო საკითხს ეხება ნაზიანზელის ჰომილიათა ქართული თარგმანების ისტორიისა და მათი თავისებურებების შესახებ. განსაკუთრებით საყურადღებოა ეფრემისეული თვალსაზრისი ეფთვიმე მთაწმიდელის თარგმანების ხასიათის შესახებ. თარგმანების შესწავლამ დაადასტურა ეფრემის თეორიულ შეხედულებათა უტყუარობა. გადაჭარბებული არ იქნება, თუ ვიტყვით, რომ შესავალში მოცემულია ის კრიტიკერიუმები, რომლითაც შეიძლება ვინმემდგანელოთ თარგმანების ტექსტოლოგიურ-ფილოლოგიური შესწავლის პროცესში.

წინამდებარე წერილი ეხება ეფთვიმე მთაწმიდელის თარგმანის ერთი თავისებურების ანალიზს, რომელიც მითითებულია ეფრემის შესავალში. ეფრემ მცირე წერს: ეფთვიმე მთაწმიდელმა „სიტყუა-სიმოკლე მოძღურისაჲ (ე. ი. ნაზიანზელისა — მ. რ.) განავრცის ლიტონისა ერისათჳს, რამეთუ მაშინ ჩუენი ნათესაჲი ლიტონ იყო და ჩჩუღ მისდადმი. ამისთჳს რომელინე თარგმანთაგანიცა წმიდისა სიტყუათა შინა განეზავა, ხოლო შენ... ამას წადიერ იქმენ, რაჲთა ზედადართული ყოველი და თარგმანისაგან ჩართული დაუტეო და თვთ წმიდისა ოდენ სიტყუანი მართოდ ვთარგმნენ“ (Ier 43, 3v).

ეფრემი გვაუწყებს, რომ ეფთვიმე მთაწმიდელს ნაზიანზელის ტექსტი განუვრცია. ტექსტების შესწავლამ ეს საკვებით დაადასტურა.

ეფთვიმეს მიერ ტექსტის გავრცობა ემსახურება იმ მიზანს, რომ ნაზიანზელის ჰომილიების თეოლოგიურ-აღმსარებლობითი შინაარსი გასაგები გახადოს ქართველი მკითხველისათვის. ნაზიანზელის სპეციფიკური, ლაკონური, გარკვეული რიტორიკული სტილით გამოხატული აზრი მარტივი, ჩვეულებრივ-ყოფითი სამეტყველო ენით გადმოსცეს. ამ მიზნის გამო ეფთვიმე საკმაოდ თავისუფლად ეკიდება სათარგმნ მასალას. იგი ავრცობს ტექსტს, უმატებს აზრის გაგებისათვის საჭირო სიტყვებს, რომლებიც ორიგინალში არაა. ეს მეტობანი ზოგადი მნიშვნელობისაა, აზრის მეტი სიმკვეთრისა და გამარტივებისათვის მოხმობილი, ან გარკვეული ისტორიული, სარწმუნოებრივი და სხვა კონკრეტული ინფორმაციის შემცველია. ეს გავრცობანი ხშირად ეფთვიმეს შემოქმედებითი ნაყოფია, მისი ორიგინალური ნაზრევია². მაგრამ არც თუ იშვიათია

¹ საკითხი შესწავლილია ნაზიანზელის ერთი ჰომილის, Or 21 — „სიტყუა დიდისა ათახისისათჳს“, მიხედვით.

² ნაზიანზელის ჰომილიების ქართული თარგმანების ზოგი სპეციფიკის შესახებ იხ. ნ. მელიქიშვილი, რამდენიმე დაკვირვება ეფთვიმე ათონელისა და ეფრემ მცირის მთარგმნელობით მეთოდზე, მაცნე, ელს, 1987, № 4.

გავრცობათა ისეთი მაგალითები, როდესაც ეფთვიმე რაღაც წყაროებიდან სწორედ სწორედ ლობს, მათზე დაყრდნობით ავრცობს ტექსტს.

ჩვენ ყურადღებას შევაჩერებთ სწორედ ისეთ მეტობებზე, რომლებიც გარკვეული წყაროებიდან აქვს აღებული ეფთვიმეს. მათი გამოვლენა მოხერხდა ეფრემ მცირის თარგმანებთან, განსაკუთრებით ეფრემისეულ კრებულებთან, შედარების საფუძველზე.

რა წყაროებია ესენი?

როგორც ცნობილია, გრიგოლ ნაზიანზელის ენა და სტილი სრულიად განსაკუთრებულია, მოკლე, ლაკონური, შეკუმშული, მხატვრულ-რიტორიკული ფორმებით შეკრული³.

ცხადია, ამის გამო როგორც თანამედროვე, ისე მომდევნო ხანის ბიზანტიელ მწერალთათვის ნაზიანზელის ორიგინალი გამოირჩეოდა, ეფრემ მცირის ზუსტი დახასიათებით რომ ვთქვათ, „ღმრთისმეტყუელებისა სიტყუათა მიფარულებით“ (Ier 43, 3v).

ამის გამო გრიგოლ ნაზიანზელის ჰომილიებს, ისევე როგორც მის პოეზიას, ბიზანტიურ მწერლობაში ადრევე გამოუჩნდნენ კომენტატორები. ბერძენ კომენტატორთა რიცხვი საკმაოდ მრავალია. ბერძნული კომენტარების (გარკვეული ნაწილის) აღწერილობა გამოქვეყნებულია⁴, მაგრამ თვით კომენტარების ტექსტების პუბლიკაცია, რამდენიმე გამონაკლისის გარდა, ჯერ-ჯერობით განხორციელებული არაა.

ქართულ სინამდვილეში, ე. ი. ნაზიანზელის ჰომილიათა ქართულ თარგმანებში, კომენტარები სისტემატურად ახლავს ეფრემ მცირის მიერ თარგმნილ 16 ლიტურგიკულ სიტყვას⁵.

რაც შეეხება დანარჩენ ქართველ მთარგმნელებს, მათ თითო-ორი ჰომილის კომენტარი უთარგმნიათ. ხელნაწერებში ეს კომენტარები დამოუკიდებელი სახით ერთვის იმ ჰომილიებს, რომელთა კომენტარსაც ისინი წარმოადგენენ.

გრიგოლ ოშკელს ეკუთვნის Or 27-ის კომენტარი — „თარგმანება ზემოწერილთა მათ რიცხუელთა ძნიად გულისკმისსაყოფელთა სიტყუათაჲ“.

დავით ტბელს — Or 9-ის კომენტარი: „თარგმანება ძნიად გულისკმისსაყოფელთა სიტყუათაჲ“.

ეფთვიმე მთაწმიდელს უთარგმნია Or 38 და Or 43-ის მაქსიმე აღმსარებლისეული კომენტარები. ასევე კომენტარები ახლავს მის მიერ თარგმნილ Or 39-სა და Or 48-ს სათაურით: „თარგმანება ძნიად გულისკმისსაყოფელთა სიტყუათაჲ“.

ამრიგად, ეფთვიმე მთაწმიდელს სულ ოთხი ჰომილის კომენტარი აქვს თარგმნილი. მაგრამ ეს არ ნიშნავს იმას, რომ მისთვის უცნობი იყო ნაზიანზელის ჰომილიათა სხვა კომენტარები.

³ Hellénisme et christianisme saint Grégoire de Nazianz et son temps, par E. Fleury, Paris, 1930, გვ. 84—87.

⁴ I. S a i d a k, Historia critica scholastorum et commentatorum Gregorii Nazianzeni, p. I, Cracovia, 1914.

⁵ ამჯერად დაწყებულია ნაზიანზელის ჰომილიათა კომენტარების ქართული თარგმანების შესწავლისა და პუბლიკაციის საქმე, რომელსაც ახორციელებს ხელნაწერთა ინსტიტუტის მეცნიერ თანამშრომელი თ. ოთხმესური.

⁶ თ. ბ რ ე გ ა ძ ე, გრიგოლ ნაზიანზელის თხზულებათა შემცველ ქართულ ხელნაწერთა აღწერილობა, თბ., 1988, გვ. 58—60.

იმ ფაქტზე, რომ ეფთვიმე იცნობდა ბერძენ კომენტატორთა შრომებს და გამოყენებულ იქნა თავის თარგმანებში, მიგვანიშნებს ეფრემ მცირის სიტყვები: „რომელიმე თარგმანთაგანცა წმიდისა სიტყუათა შინა განეზავა“, და კიდევ: „ზედადართული ყოველი და თარგმანისაგან ჩართული დაუტეო“. ციტატის მიხედვით ჩანს, რომ ეფრემი გულისხმობს ორი ხასიათის ჩამატებას, რომელიც ეფთვიმეს თავის ტექსტებში ჩაურთავს: ერთია „თარგმანთაგანი“ და მეორე — „ზედადართული“.

ამ სიტყვებში უნდა იგულისხმებოდეს ეფთვიმეს ორნაირი გავრცობა-ჩამატება: ერთი, მისი საკუთარი ნააზრევი და მეორე, გარკვეული წყაროებიდან აღებული. ამ ეტაპზე ძნელია, გამოიჩინო, რომელს გულისხმობს „თარგმანთაგანი“ და რომელს — „ზედადართული“. მაგრამ ერთ-ერთი მათგანი აშკარად ბერძნულ კომენტარებზე ანუ „თარგმანებზე“ რომ მიუთითებს, დაადასტურა ეფთვიმესეული ტექსტების შესწავლამ.

ეფრემ მცირის მითითება იმის შესახებ, რომ ეფთვიმემ „თარგმანთაგანი“ (რომელიც ჩვენი აზრით, კომენტარებს უნდა ნიშნავდეს), თავის ტექსტში ჩართო, ცხადია, ნებისმიერ მკვლევარს აღუძრავდა სურვილს, ეფთვიმეს თარგმანის გავრცობილ ადგილებში ეძებნა ისინი. ჩვენც ეფრემ მცირის მითითებით ვიხელმძღვანელებთ.

ეფთვიმეს ტექსტში დადასტურებული ყველა მეტობა შევეუდარეთ იმ კომენტარებს, რომლებიც არსებობს ახლაც ეფრემის თარგმანებს. აღმოჩნდა, რომ ეფთვიმეს ტექსტის ზოგიერთი გავრცობილი ადგილის წყარო ეს კომენტარებია. ეფთვიმე მთაწმიდელი ტექსტის ზოგი ადგილის განმარტებას, ინფორმაციას აღნიშნული კომენტარებიდან იღებს.

კომენტარებით სარგებლობა განსაკუთრებით საგრძნობია იმ შემთხვევებში, როცა ეფთვიმეს ტექსტში, ჰომილიის ბერძნული ორიგინალისა და ეფრემის თარგმანისაგან განსხვავებით, ჩართულია ისტორიული პირების — მეფეებისა და ერესიარზების სახელები.

გრიგოლ ნაზიანზელის პროზის სტილის თავისებურებად სამეცნიერო ლიტერატურაში ეს ფაქტიც არის მითითებული: გრიგოლი მეორე სოფისტკურთ სკოლის სტილის შესაბამისად, რიტორიკის წესების მიხედვით, საკუთარ სახელებს ხშირად პერიფრაზით, ზოგადი მითითებით გადმოგვცემს, იგი არ ასახელებს ამ ისტორიულ პირებს⁷.

აღნიშნულ ადგილებში ეფრემ მცირე ზუსტად იმეორებს ბერძნული ორიგინალის წაკითხვას. ხოლო ეფთვიმეს თარგმანში დროდადრო დასახელებულია ის ისტორიული პირი, რომელიც ბერძნულ ორიგინალსა და ეფრემის თარგმანში ან რაიმე ეპითეტით არის მოხსენებული, ან იგულისხმება მთლიანი კონტექსტის მიხედვით.

ტ⁸: „გამოჩნდეს... თეოფილე ჰინდოა და აეტი და ევზუმი, რომელთაცა კელოვნებაჲ უმჯულოებისაჲ შემზადეს“

ჟ: „მითუალეს რაჲ სხუათაცა სენი მისი, დაჰზადეს კელოვნებაჲ (XIII, 68)⁹.

⁷ Grégoire de Nazianze, Discours 20—23, par I. Mossay, Sours Chrétiennes, 270, Paris, 1980, გვ. 128 (სქოლიო).

⁸ ტ-თი აღნიშნულია ეფთვიმე მთაწმიდლის თარგმანი, ჟ-თი—ეფრემ მცირისა...

⁹ რომაული ციფრი მიუთითებს ბერძნული გამოცემის პარაგრაფებს, (Migne, PG, 35), ხოლო არაბული ამ პარაგრაფის შიგნით ქართული ტექსტის მუხლებს.

ის, რაც ეფრემის თარგმანში მითითებულია სიტყვით, „სხუათაცა, ეფთვი-
მეს თარგმანში შეცვლილია კონკრეტული ისტორიული პირების დასახელებით,
„თეოფილე ჰინდოა და აეტი და ევნუმი“.

საიდან გაჩნდა ეს ანთროპონიმები ეფთვიმეს თარგმანში? ამ ადგილას
ეფრემის თარგმანს ახლავს მის მიერ თარგმნილი ბერძენი ავტორის კომენტა-
რი, რომელიც ეფრემის ტექსტის არშიაზე წერია: „თეოფილე ჰინდოასათეს
იტყვს და აეტის და ევნუმისსა, უმგავსოების მეტყუელთა“ (A 109, 126v)¹⁰.

სრულიად ნათელია ანალოგია ეფთვიმეს თარგმანის მეტობასა და ამ ად-
გილის ბერძნულ კომენტარს შორის. ეფთვიმემ კომენტარებში არსებული ის-
ტორიული პირების სახელები შიგ ტექსტში ჩართო.

ს: „მიიცვალა ცხოვრებისა ამისგან მეფე კოსტანტი“

ჟ: „იცვალა ცხოვრებისაგან“

ს: „მვეცებრივისა მწყემსისა გორგისი“

ჟ: „ღმრთისწინაღმდგომისა მწყემსისა“

ს: „ბოროტი და ხენეში ივლიანე“

ჟ: „ბოროტად თავმდებელი“ [X XVI, 137]

ყველა ხაზგასმული საკუთარი სახელი (მეფე კოსტანტი, ერესიარხი გიორ-
გი, იმპერატორი იულიანე), რომელიც ეფთვიმეს თარგმანში მეტია ორიგინა-
ლისა და ეფრემის სათანადო ადგილებთან შედარებით, დასახელებულია ამ
ადგილას დართულ კომენტარში, იხ. A 109, 133r.

ს: „შეესაკუთრა მარტივობასაცა მეფისა კოსტანტისა, რომელ იყო ძე
დიდისა კოსტანტინესი“

ჟ: „შეესაკუთრა მეფისაცა სიმარტივესა“ [X XI, 107]

ამ ადგილის კომენტარში წერია: „აქა სისუბუქისათვის აბრალებს კოსტან-
ტის ძესა დიდისა კოსტანტინესი“, იხ. A 109, 130r.

ს: „წიგნი ღმრთისმსახურსა მას მეფესა ივბიმიანოსს მიუძღუანნა... მაშინ
უვალრეს გამოჩნდა მეფე ივბიმიანე მეფისა კოსტანტისა“

ჟ: „მეფესა მოართუა წერილი... მეფესა მეფე... განწყობვოდის“
[X XXIII, 180].

კომენტარში ორივე მეფე თავიანთი სახელებით არის მოხსენებული, რო-
გორც არის ეფთვიმეს თარგმანში და არა ზოგადად მეფედ, როგორც არის
ორიგინალსა და ეფრემის თარგმანში. იხ. A 109, 137r.

ს: „პირველი ბრძოლაა შეემზადა ძნელი კაბადუკიელისა ვისგანმე გორგ
წოდებულისა“

ჟ: ერთსა უკუე კუთებათა მათ უმძუნვარესსა [X IV, 73].

ამ ადგილას ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ ათანასე ალექსანდრიელმა პირ-
ველი ბრძოლა, სხვებთან შედარებით უფრო მწვავე, მიიღო ერესიარხ გიორგი
კაბადუკიელისაგან. ივულისხმება ის ბრძოლა, რომელიც წარმოებდა ათანასე
ალექსანდრიელსა და არიანელ ეპისკოპოს გიორგი კაბადუკიელს შორის სამების
პეორე წევრის, ძე ღმერთის, ბუნებისა და ჰიპოსტასის საკითხებზე. ეფრემ
შვირის თარგმანში, ისევე როგორც ბერძნულ ორიგინალში, მთლიან კონ-
ტექსტში ივულისხმება გიორგი კაბადუკიელი, იგი დასახელებული არაა, მი-
თითებულია ზოგადად, რომ ათანასეს ვილაცასთან პოლემიკა ჰქონდა. კომენ-
ტარი განმარტებას იძლევა, რომ ამ ერესიარხის ქვეშ ივულისხმებოა გიორგი

¹⁰ კომენტარებს ყველგან ვიმოწმებთ A 109 ხელნაწერის მიხედვით.

კაბადუციელი. ეფთვიმე მთაწმიდელმა კომენტარის შენიშვნა ნაზიანზელის ტექსტში შეიტანა: „კაბადუციელისა ვისგანმე გორგ წოდებულისა“.

მოტანილი მაგალითებიდან ჩანს, რომ ეფთვიმე მთაწმიდელი ჰომილიათა ტექსტში ურთავს იმ ანთროპონიმებს, რომლებიც თვით გრიგოლის ბერძნულ ორიგინალში დასახელებული არაა და მხოლოდ მათ კომენტარებშია მითითებული.

ჩვენს მიერ საანალიზოდ აღებულ ეფთვიმეს თარგმანში ერთადერთხელ დადასტურდა, რომ ანთროპონიმს ასახელებს ეფთვიმეს თარგმანის შემცველი ერთად-ერთი ნუსხა, კერძოდ, G ლიტერით აღნიშნული S 1696 ხელნაწერი.

ამ ადგილას ლაპარაკია ისევ არიანულ თუ ნახევრადარიანულ მწვალელობაზე:

„ესე ყოველი ქმნა მეგობარმან მან უკეთურისა ეშმაკისამან“. ტექსტში, როგორც ბერძნულში, ისე ორსავე ქართულ თარგმანში, დასახელებული არაა, თუ ვისზეა ლაპარაკი. და აი, ეფთვიმეს თარგმანის შემცველ G ნუსხაში კიდევ არის მინაწერი: „გიორგს იტყვს“. ცოტა ქვემოთ ტექსტში წერია: „ხოლო ივთ კელისამპყრობელ იყო თვისისა მის კრებულისა ოქროთა“. იქვე G-ში მინაწერია: „ევსევის იტყვს ნიკომიდიელსა“.

ზუსტად ამ ადგილებში, A 109-ს კომენტარებში იგივე იკითხება: „გორგს იტყვს, „ევსევის იტყვს ნიკომიდიელსა“, იხ. A 109, 130v.

ირკვევა, რომ ეფთვიმესა და ეფრემის თარგმანების შემცველ ქართულ ხელნაწერთაგან მხოლოდ G ნუსხა ეფთვიმეს თარგმანისა იმეორებს კომენტარების ანთროპონიმებს: გორგს და ევსევი ნიკომიდიელს. ეს ძალზე საყურადღებო ფაქტია, თუ გავითვალისწინებთ იმ ვითარებას, რომ გრიგოლის ჰომილიის აღნიშნულ ადგილებში ნაგულისხმები ისტორიული პირების ვინაობა საცილობელი ყოფილა ბიზანტიანისტიკაში.

გ. მინის შენიშვნით, ზოგნი (იგულისხმება კომენტატორები) ამ ადგილას [XXI, 107—110] ევსევიოს ნიკომიდიელს გულისხმობენ, ზოგნი კი ევსევიოს პამფილელ ეპისკოპოსს¹¹. გ. გალეიც აღნიშნავს, რომ საცილობელია, თუ ვინ იგულისხმება ჰომილიის ამ ადგილას: აკაკი კესარიელი, ევსევიოს ნიკომიდიელი თუ ევსევიოს კესარიელი?¹²

ამჭერად ჩვენ ვერ გამოვუდგებით იმის კვლევას, თუ აზრთა ასეთი სხვადასხვაობის ვითარებაში რომელი მათგანი ასახავს ისტორიულ ჭეშმარიტებას. ეს ჩვენი ინტერესების სფეროს სცილდება.

ჩვენთვის მთავარი და საყურადღებო ისაა, რომ ეფთვიმე მთაწმიდლის თარგმანის შემცველ G ნუსხაში ჰომილიის ტექსტში ჩართულია კომენტარებში გატარებული აზრი: გრიგოლ ნაზიანზელი ჰომილიის აღნიშნულ კონტექსტში ევსევიოს ნიკომიდიელს გულისხმობს. ცხადია, G ნუსხის წყარო ბერძენი ავტორის კომენტარია. მაშასადამე, ეფთვიმე მთაწმიდლის გარდა, ჰომილიათა კომენტარებით ქართული ხელნაწერის გადამწერსა თუ რედაქტორსაც უსარგებლნია, ოღონდ განსხვავებით ეფთვიმესაგან, რომელიც შიგ ტექსტში რთავდა კომენტარებიდან აღებულ ცნობას ამა თუ იმ ისტორიული პირის შესახებ,

¹¹ G. Migne, PG 35, col. 1106 (სქოლიო).

¹² Grégoire de Nazianze, Discours 20—23, par I. Mossay, Sources Chrétiennes, 270, Paris, 1980, გვ. 154 (სქოლიო).

(ი ნუსხის გადამწერმა, ან რედაქტორმა არშიაზე მიუთითა კომენტარულნიშნული ანთროპონიმი.

გარდა ანთროპონიმებისა, ეფთვიმეს თარგმანში გავრცობილია ის ადგილები, სადაც რაიმე თეოლოგიური დოქტრინის შემცველი აზრია გატარებული, ან რომელიმე ერესის არსია განხილული. მაშინ, როცა ეფრემ მცირე ბერძნული ორიგინალის ანალოგიით მხოლოდ ასახელებს, მოკლედ, შეკუმშულად აღნიშნავს ფაქტს, ეფთვიმე მთაწმიდელი საკმაოდ ვრცლად მსჯელობს ამ ფაქტის არსებით ხასიათზე, მის შინაარსს განმარტავს, გაშლის. ყოველ ცალკეულ შემთხვევაში მწელია იმის დადგენა, ეფთვიმე თვითონ ავრცობს ამ ადგილებს, საკუთარ აზრებს გადმოსცემს, თუ იგი რალაც სხვა წყაროთი სარგებლობს.

რამდენიმე შემთხვევა დადასტურდა იმისა, როცა ამ ხასიათის გავრცობაც ეფთვიმეს ბერძნული კომენტარების მიხედვით უწარმოებია. კომენტარის ტექსტს ეფთვიმე გარკვეული პერიფრაზირებით ჩართავს ჰომილიის ტექსტში.

ერთ ადგილას [XX, 64] ლაპარაკია სექსტ ემპირიკოსისა და პირონ ფილოსოფოსების მსოფლმხედველობაზე. სექსტ ემპირიკოსსა და პირონს ურთიერთ საწინააღმდეგო გნოსეოლოგიური შეხედულებები ჰქონდათ სამყაროს არსებობისა და მისი შეცნობის შესაძლებლობის შესახებ. პირონი უარყოფდა სამყაროს გონების ძალით წვდომის შესაძლებლობას, სექსტ ემპირიკოსი საწინააღმდეგო აზრს ავითარებდა. ეფთვიმეს თარგმანში ვკითხულობთ:

„მარტივი იგი და პატიოსანი სიტყუაა სარწმუნოებისაჲ საწადელ იყო და ღმრთისმსახურება ჭეშმარიტ ეწოდებოდა. ვინაჲთჲან კულა სექსტოჲს და პირონისებრ წარმართა ფილოსოფოსთა, რომელთაჲანი ერთი იგი იტყოდა, თუ ყოველნი საქმენი, რაოდენ არიან, სოფელსა შინა მიუწოთომელ არიან და გამოუჟულეველ. მეორე იგი იტყოდა, ვითარმედ: ყოველნივე, რაჲცა არიან, უწყებულ არიან და ცხად არს ცნობაჲ მათი. და ამას პირსა ზედა მარადის ურთიერთას უჯდებოდეს და ებრძოდეს. ვინაჲთჲან ჩუენ შორისცა შემოერია ესევითარი საცთური და ენანი იგი წინააღმდეგომნი, ვითარცა სენი რაჲმე ბოროტი და ძკრისზრახვაჲ მავნებელი ეკლესიათა შეუჯდეს“.

იგივე აზრი ეფრემის თარგმანში გაცილებით მოკლედ იკითხება:

„ხოლო მარტივი და აზნაურებითი სიტყუაჲ კეთილმსახურებად შერაცხილ იყო. ვინაჲთჲან უკუე სექსტონი და პკრონნი და წინააღმდეგომი ენაჲ, ვითარცა სენი რაჲმე მძენჯარე და ჰავჩუეულებაჲ, ეკლესიათა ჩუენთა შემოიხრწნეს“.

ბერძნულ ორიგინალში ზუსტად ისე იკითხება, როგორც ეფრემის თარგმანში. ეფთვიმეს თარგმანში მეტია ფრაზები, რომლებშიც სექსტ ემპირიკოსისა და პირონის შეხედულებებია განხილული; მეტია ის ფრაზაც, რომ ისინი ერთმანეთის საწინააღმდეგო პოზიციებზე იდგნენ; მეტია ფრაზა, რომ ჩვენ შორისაც შემოერია მათი მსგავსი საცთურებაო.

შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ უკანასკნელი აზრი: ჩვენს შორისაც შემოერია მათი მსგავსი საცთური — ეფთვიმეს შეეძლო ეთქვა. მაგრამ ბერძნული დედნისა და ეფრემის თარგმანის მომდევნო სიტყვები: „ეკლესიათა ჩუენთა შემოიხრწნესო“ — უეჭველს ხდის, რომ აქ „ჩუენი“ ეფრემის სიტყუა არაა და მის ქვეშ ქართველები კი არ იგულისხმებიან, არამედ გრიგოლ ნაზიანზელი ბიზანტიის მართლმადიდებელ ეკლესიას გულისხმობს.

მთლიანად, ეფთვიმე მთაწმიდლის ვრცელი ტექსტი ამ ადგილას იმეორებს იმას, რაც ზედღართულ კომენტარშია. იხ. A 109, 126r.

ერთგან ვრცელი მსჯელობაა სამების წევრთა ბუნებისა და ჰიპოსტასების შესახებ.

ს: „ესენი იტყოდეს სამთა გუამთა და ერთსა არსებასა. მათ სახელი გუამთა — თაა არა აქუნდა ენასა მათსა და იტყოდეს სამთა გუამთა წილ სამთა პირთა — ერთარსებასა და ერთსა ბუნებასა ღმრთეებისასა, და არცა ერთი რაჲ იყო წვალეზა მათ შორის. ამისთვისა გონიერმან მან და სარწმუნომან მონამან ღმრთისამან ცილობა მათი განაქარვა და სარწმუნოება მათი შეაერთა, ერნი ურიცხვნი ერთობად და სიყუარულად მოიყვანა“.

4: „ესე გრძელთა მათ ღუაწლთა და სიტყუათა უსრულეს არს, რაოდენთა, აჰა, ეგერა ყოველნი სიტყვისმწერლობენ, რომელთა პატივისმოყუარებაცა რაჲმე თანაშეუღლებულ და ნუუყუე და ამისთვის გარდაერევინ რასმე სიტყუათათს“ [XXXVI, 193].

აღნიშნულ კონტექსტში ბერძნულ ორიგინალსა და ეფრემის თარგმანში ძალზე ლაკონურად, პირდაპირი მითითების გარეშე ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ მავანნი და მავანნი, პატივისმოყვარობას აყოლილნი პირნი, სიტყვისმწერლობენ და სიტყვების გამო ედავებიან ერთმანეთს. თუ რა სიტყვები იგულისხმება ნაზიანზელის ფრაზაში, განმარტებულია ეფთვიმეს თარგმანში. ესენია: არსება და გვამი. ეფთვიმეს ტექსტში ასეთი აზრია: ესენი ამბობენო სამ გვამს და ერთ ბუნებას, ხოლო იმათ გვამის სახელწოდება არ ჰქონდათ. ამიტომ ისინი სამი გვამის ნაცვლად ამბობენო სამ პირს — ღმრთეების ერთარსებას და ერთ ბუნებას. არც ამათ სიტყვებში არის რაიმე მწვალებლური და არც იმათ სიტყვებში. ამიტომ გონიერმა და სანდო მამამ მათი პაექრობა დააცხრო და ორივე სარწმუნოება გააერთიანა.

ვინ არიან ესენი და ისინი? და საერთოდ რაზეა საუბარი აღნიშნულ კონტექსტში? ამ ადგილას ლაპარაკია იმის შესახებ, რომ ათანასე ალექსანდრიელმა დიდი როლი ითამაშა აღმოსავლეთის ეკლესიისა და დასავლეთის ორთოდოქსიის შერიგების საქმეში. საქმე იმაში იყო, რომ დასავლეთისა და აღმოსავლეთის ეკლესიათა შორის სხვაობა ერთარსება სამების დოქტრინალურ გაგებაში აღმოცენებული იყო წმინდა ენობრივ-ტერმინოლოგიურ ნიადაგზე და არა სარწმუნოებრივ უთანხმოებაზე. როგორც გრიგოლ ნაზიანზელი შენიშნავს, დასავლეთის ორთოდოქსიას „გვამის“ ცნების აღმნიშვნელი სპეციალური ტერმინი არ ჰქონდა და ამიტომ *ἡμάρτανος* ცნებისთვის იყენებდნენ ტერმინი „პირს“ — *πρῶτον*, რაც დიდ გაურკვევლობას ბადებდა და დავის საგანი იყო, რადგან „პირში“ შესაძლოა არსებაც დაენახათ და ამდენად, გვამი და არსება არ იქნებოდა სათანადოდ გამოიჯნული. ათანასე ალექსანდრიელი ჩარეულა ამ დავაში, იგი შეეცადა ორივე მოპაექრე მხარისათვის დამტკიცებინა, რომ გაუგებრობის მიზეზი მხოლოდამხოლოდ ტექნიკურ-ტერმინოლოგიურ აღნიშვნაში მდგომარეობდა.

ეს ვრცელი განმარტებითი ხასიათის ტექსტი ეფთვიმეს თარგმანის მეტობას წარმოადგენს. მისი გაცნობის გარეშე ეფრემის თარგმანისა და ბერძნული ორიგინალის შესაბამისი ადგილის გაგება გავევიჭირდებოდა. ვაირკვა, რომ ეს მეტობა ეფთვიმეს არ ეკუთვნის, ანალოგიური შინაარსის ტექსტი დასტურდება ამ ადგილას არსებულ კომენტარში, ე. ი. რომელიც ბერძენ კომენტატორს განუმარტავს ჰომილიის ეს ადგილი და ეფთვიმეს ამ კომენტარით უსარგებლია. იხ. A 109, 138r.

ეფთვიმეს თარგმანში ერთგან მეტია მთელი მუხლი (II, 5). ამ ადგილას ლაპარაკია არიანულ ერესზე, რომლის არსი მდგომარეობს იმაში, რომ დარ-

ლვეულია ძე ღმერთის მამასთან ერთარსებობის დოგმა. ეს ტექსტიც დასტურდება ამ ადგილის კომენტარში, იხ. А 109, 131r.

და კიდევ,

„არამედ უძვრესი ესე იყო, რომელ აყუედრებდესცა და არა განახეს“ [90]. შდრ. კომენტარი: „ესე იყო უძვრესი, რამეთუ ნუგეშინისცემად...“ А 109, 128v. ეფთვიმეს თარგმანის მეტობა (ხაზგასმული სიტყვები) და ამ ადგილის კომენტარი ერთიდაიმავე სიტყვებით იწყება.

ჩვენს მიერ განხილული მასალის საფუძველზე ნათლად გამოვლინდა, რომ ეფთვიმე მთაწმიდელი ჰომილიათა თარგმნისას კომენტარებითაც სარგებლობდა და გრიგოლის ჰომილიის ტექსტს მათგან აღებული განმარტებებით ავსებდა.

ამრიგად, ნაზიანზელის ჰომილიის საფუძველზე კიდევ ერთხელ დადასტურდა ეფთვიმე მთაწმიდლის მიერ თარგმნის პროცესში დამატებითი წყაროებით სარგებლობის ფაქტი.

М. А. РАПАВА

К ПОНИМАНИЮ КОММЕНТАРИЕВ («targmantagani» И «zedadartuli») К ГОМИЛИЯМ ГРИГОРИЯ НАЗИАНЗИНА ПО ПЕРЕВОДУ ЕФИМИЯ МТАЦМИНДЕЛИ

Резюме

Основываясь на результаты изучения грузинских переводов гомилий Григория Назианзина, в статье дана попытка выявления одной специфики перевода Ефимия Мтацминдели.

Сличение грузинских переводов с греческим оригиналом дало возможность уточнить смысл слов *targmantagani* и *zedadartuli*, употребленных Ефремом Мцире при характеристике переводов Евфимия Мтацминдели. Выяснилось, что под этими словами подразумеваются вставки, которые были внесены Ефимием в текст, с целью пояснения некоторых труднопонимаемых мест оригинала.

Часть этих вставок принадлежит переводчику, другая же — заимствована им из других источников, в частности из комментариев греческих авторов.

კითხვან ბეზარაშვილი

გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზიის კომენტარების ანონიმური
ქართული ვერსია

გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზიის კომენტარების ანონიმური ქართული ვერსია წარმოადგენს გრიგოლის გნომური ოთხმუხლედის (Γνωμολογία τετραμυχης—PG 37, c. 1, 2, n. 33, col. 927) ნიკიტა პაფლაღონელისეული ვრცელი კომენტარების¹ მიხედვით შედგენილ მოკლე განმარტებებს (ქართული ტექსტი ბერძნულის შესამედია)². ეს „თარგმანება“, ისევე როგორც საერთოდ გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზიის ანონიმური ქართული თარგმანი, მოღწეულია მხოლოდ XVIII—XIX სს. ხელნაწერებით (S 2568, C9 (ს. პეტერბურგის აღმოსავლეთ-მცოდნეობის ინსტიტუტი), H 1737, S 348, S 379). ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში იგი სპეციალური კვლევის საგანი არ გამხდარა³. ოთხტაბედის ანონიმურ თარგმანს ეფრემ მცირის მიერ გრიგოლის ლექსებისაგან შედგენილ „ასეულ იამბიკოსთან“ მიმართებაში მოკლედ შეეხო ე. ნიკოლაძე. ამავე შრომაში მან აღნიშნა, რომ ოთხტაბედი კომენტარებითურთ ზედმიწევნით, სიტყვასიტყვითი თარგმანის გამო შესრულებული უნდა ყოფილიყო პეტრიწულ სალიტერატურო სკოლაში და დაასახელა სავარაუდო მთარგმნელიც — პეტრე გელათელი. აქვე იგი მოკლედ შეეხო ოთხტაბედის განმარტებებს და აღნიშნა, რომ იგი ბერძნულთან შედარებით შემოკლებული და პარაფრაზირებულია. სპეციალურად კი მას ბერძნულისათვის არ შეუდარებია და სტილისტური თვალსაზრისით არ შეუსწავლია იგი. გარდა ამისა, ე. ნიკოლაძისათვის ცნობილი იყო მხოლოდ ორი გვიანდელი და ყველაზე უმნიშვნელო ხელნაწერი: S 348 და S 379.⁴ ოთხტაბედი კომენტარებითურთ აღმოჩნდა კიდევ სამ უფრო მნიშვნე-

¹ ეს კომენტარი ზოგი მონაცემით იოანე ზონარას ექუთენის (XII ს. — იხ. ნიკიტას კომენტარებთან ერთად — Veret. 1563), ზოგი მონაცემით კი — ნიკოლაოს დოქსოპატროსის (XII ს.). იხ. ლიტერატურა ამის შესახებ: ქ. ბეზარაშვილი, გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზიის კომენტარების ქართული ვერსიებიდან (ეფთვიმე ათონელის „სწავლანი სულიერნი“), ზენიშენა ვ. მრავალთაი, XVI, 1991, გვ. 59.

² ამ მხრივ კომენტარების ანონიმური ვერსია ეფთვიმე ათონელის განხილული ვერსიის მსგავსია (განსხვავებით ეფრემ მცირის ვერსიისაგან — იხ. კრ. „გულანი“, თბ., 1939, გვ. 116—159).

³ ოთხტაბედის თარგმანების ავტორს — ნიკიტა პაფლაღონელს კ. კეკელიძე აქაც ნიკიტა სერონელთან აიგივებს (ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორია, I, 1980, გვ. 613. უცხო ავტორები... ეტიუდები, V, გვ. 38) K. Krumbacher-ის Geschichte der byzantinischen Literatur-ის (I, გვ. 137, 211) მიხედვით. ნიკიტა პაფლაღონელისა და სერონელის ზოგიერთ ლიტერატურაში გაიგივებისა თუ სხვადასხვაობის შესახებ იხ. ზემოთ დასახ. შრომები: ეფთვიმე ათონელის ვერსიაზე (შეშ. 19, 30), ეფრემ მცირის ვერსიაზე (შეშ. 35).

⁴ ე. ნიკოლაძე, ეფრემ მცირე — მხატვრულ ნაწარმოებთა ბერძნულიდან ქართულ ენაზე მთარგმნელი, ქუთაისი, 1959, გვ. 49—57. ამითაა გამოწვეული ამ ხელნაწერების გადაწერათა შეცდომების მთარგმნელისადმი მიკუთვნება მკვლევარის მიერ (იქვე, გვ. 52. უკ. ჭყუაძე — განსწმდგ თუ (S 2568/განსწმდგ თუ (S 348, S 379). ოთხტ. 2.6—7).

ნელოვან ხელნაწერში: S 2568, C 9, S 1737. ამ ტექსტს ნაკულად იხილა ე. ნიკოლაძე⁵. დაკლებული სტროფები კომენტარებითურთ ფურცელთა აღრვეის შედეგად ჩართული აღმოჩნდა გრიგოლ ნაზიანზელის ლექსების ანონიმურ თარგმანთან მოთავსებულ იოანე სინელის „კლემქსის“ ვალექსილ უცნობ რედაქციაში. ფურცელთა აღრვეა S 2568-დან მომდინარეობს და აქედან პეტრიწული სკოლის ტექსტი ასეთი სახით გადავიდა სხვა ხელნაწერებშიც⁶.

ნიკიტასეული კომენტარების ბერძნულ-ქართული ტექსტების შედარებისას შეტად არაერთგვაროვანი სურათი წარმოჩნდა⁷. დაიწყოთ ჯერ სათაური. ბერძნული ტექსტის სათაურში, ბუნებრივია, მოხსენიებულია ავტორი და თხზულება, რომელსაც განმარტება ეძღვნება. ავტორის მოხსენიებას ქართულ თარგმანში მხოლოდ ტექსტის დასასრულს ვხვდებით: *Τὸν αὐτὸν Νικίτηα τὸν καὶ Δαυὶδ βῆσιθ Πιχῶν Χριστὸν τὸν Φιλιορθόου ἐργαζεία τὸν ἑρραστῆχου τὸν ἀγῖου Γρηγορίου τὸν Θεολόγου...* „შეწევითა ღმრთისათა დასასრული ოთხმეტელთა ღმრთისმეტყუელისათაჲ, ხოლო არს ფრიად სარგებლიანი თარგმანებაჲ სწავლანთა ოთხმეტელთა ღმრთისმეტყუელისათაჲ ნიკიტა პაფლალონელი საჲ“.

ამგვარად, ქართული დასასრულიდან ჩანს, რომ ქართველი მთარგმნელი იცნობს ნიკიტას კომენტარს. გარდა ამისა, მას ხელთ უნდა ჰქონოდა ისეთი ბერძნული ტექსტი ოთხტაეპედისა, რომელსაც თან ახლდა ნიკიტას კომენტარები ყოველი სტროფის შემდეგ, ისე როგორც ეს ე. დრონკეს გამოცემაში არის წარმოდგენილი⁸ (შდრ. იოანე პეტრიწის განმარტებანი — ტექსტი, კომენტარი; ტექსტი, კომენტარი). როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ და როგორც ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში იყო ცნობილი, ნიკიტას კომენტარები ქართულად შემოკლებული და პარაფრაზირებულია. ე. ნიკოლაძე ამას ცხადყოფს ერთი ტიპური მაგალითით (იხ. ქვემოთ გვ. 95), რაც სრულიად საკმარისია თხზულების შესახებ წარმოდგენის შესაქმნელად, მაგრამ ჩვენ მაინც ვეცდებით უფრო დაწვრილებით განვიხილოთ კომენტარების ტექსტები, წარმოვადგინოთ ბერძნულ-ქართულ ტექსტთა მიმართების ცალკეული შემთხვევები და ვაჩვენოთ, თუ როგორ სარგებლობს ქართველი მთარგმნელი ბერძნული ტექსტით. ბერძნულ-ქართულ კომენტართა მოცულობაში რაიმე თანაფარდობა დაცული არ არის. მაგ., ბერძნულში ყველაზე ვრცელი კომენტარი 53-ე სტროფისა ქართულად ყველაზე მოკლედაა გადმოცემული. ამგვარად, ქართველი მთარგმნელი სიტყვასიტყვით კი არ მისდევს ნიკიტას ტექსტს ანდა ამოკლებს მას, არამედ მხოლოდ იყენებს მას და ქმნის თითქმის დამოუკიდებელ კომენტარებს. მაგრამ მასში, ასე თუ ისე, მაინც ჩანს ნიკიტასეული ტექსტის კვალი, არა მხოლოდ ცალკეულ სიტყვებში და ფრაზების

⁵ იქვე, გვ. 50.

⁶ იხ. ქ. ბეზარაშვილი, გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზია ქართულ მწერლობაში, „მაცნე“, ელს. 1986, № 3, გვ. 91.

⁷ ვსარგებლობთ ე. დრონკეს გამოცემით: S. Gregorii Nazianzeni carmina selecta. Accedit Nicetae Davidis paraphrasis... cura E. Dronke. Gottingae. 1840, p. 131—188. ქართული ტექსტი მოყვანილია S—2568 ხელნაწერის მიხედვით: 38r—40r, 72r—v, 40r—49r.

⁸ E. Dronke-სა და G. P. Migne-ს გამოცემებში გამოყენებულია codex bibliothecae Cusanae (იხ. აქვე სხვა ხელნაწერთა და გამოცემათა მიმოხილვა—E. Dronke, დასახ. გამოც. გვ. III—X; PG 38, col. 681—686).

დამთხვევაში, არამედ იმაშიც, რომ მთარგმნელს ნიკიტასეული ტექსტი მთლანედ აქვს გააზრებული და ზოგიერთ ტერმინს ხმარობს მისგან გამომდინარე, მაგ., „...ამათ შეპრისხავს მამა დუ მი ლა დ, ხოლო გარეშე სიტყვასაცა მოქმედთა სათნოებისათა შეიწყნარებს“ (ოთხტ. 6 კომ.) — ... *αχλὺν ἢ σιωπῆν, φῦσιν ἢ θείας ἐπιείκαστος*... (τσεრ. 4 ἐπιμνησεία).

ქართული ტექსტი უფრო ბერძნულისაგან გამოკრებილის შთაბეჭდილებას ტოვებს, მაგრამ არა ყოველთვის⁹. ტიპიური ნიმუში ამგვარი შემოკლებისა არის 42-ე სტროფის კომენტარი, რომლის ბერძნულ ტექსტშიც ბოროტებისა და სათნოებების ჩამოთვლა უფრო ვრცელია თავისი განმარტებებით. მოვიყვანთ ბერძნული კომენტარის ჩვენებულ თარგმანს და ბარალელურად ანონიმურ ქართულ ტექსტს: ამბობენ, რომ ძირითადად ოთხია უგუნურების, გონების შემცენების, უარესისკენ მიდრეკის და შეცთომის სახე: სხეულთა ტრფილება, ზეწიერი, თავშეუთქავებელი და უგონო; სიმთვრალე და სმა და მასთან ერთად დამღუპველი შური, რომელიც არის რისხვის აღგზნება და ბორგვა. რამდენადაც ჰეტად უკუვადებთ კეთილს, იმდენად შევეკვრით ეშმაკს, რომელიც მოსწრაფეობს და იღუმალ იტაცებს (აცდუნებს) გონებას, თავს ესხმის მას და ართმევს პართალ სიტყვას. რა არის ამათი წამალი და კურნება? სხეულის გვემა, მარხვა და მღვიძარება უკიდურესობამდე, გამუდმებული ლოცვა და ხელაყრობა უფლის მიმართ, ცრემლი, წმინდა და უბიწო გულითაღობისა და სინანულისა, დადენილი თვალთაგან. ესენია ჩემი ავადმყოფობის წამლები, ხსნა, და გულის სიბიწეთაგან დაცვის საშუალებანი. შდრ., ოთხტ. 42 კომ.: „სწორად თქუნა სიბოროტისა სახენი მბრძოლნი: მთრვალობაჲ, შური და ტრფიალებაჲ და თვთ იგი ეშმაკეულებაჲ, რომელთა კურნებაჲ და წამალი არსო. — იტყვს: ლოცვაჲ და მარხვაჲ და მღინარე ცრემლთა, რამეთუ ესე არს კურნებაჲ ამათ ვნებათაჲ“. შდრ. თავად ოთხტაეპიდის ტექსტი: „სიტრფე, მთრვალობა, შური — სწორ და ეშმაკი.//სადა მივიდენ, წარბლუნინან გონებასა//. მარხვა და ლოცვა, ცრემლნი — წამალ ამათდა.//ესე კურნებად უწყვი ჩემთა სენთათვს“.

მოვიყვანთ კიდევ ერთ ტიპიურ მაგალითს (ე. ნიკოლაძის დისერტაციიდან) — 1 სტროფის კომენტარი: კიბის ორი საფეხურიდან, რომლებსაც აყვავართ გონებით ღმერთთან, ვერც ერთს ვერ მივცემთ უპირატესობას — ორივე მათგანს სჭირდება ერთმანეთის დახმარება. საქმეს მიყვავართ ჰვრეტისაკენ და ჰვრეტა საქმის ფუძეა. ვერ გახდები სრულყოფილი, თუ შენ არ ხარ საქმით სრული, მაგრამ ყველა წმიდა კაცი ვერ განთქმულა ორივეთი. ჰვრეტა სრულყოფილთა საქმეა, მაგრამ საქმით განწმენდილნიც გამხდარან ღვთაების ღირსი. საქმე მრავალთა და ჰვრეტა სრულთა ერთნაირად აღწევს მიზანს. ღვთისათვის ორივეა სათნო და სასიამოვნო და ორივეს გააჩნია მაღალი დანიშნულება. ყველა თავისი მოღვაწეობით ვერ მიღწევს იმ საფეხურს, რომ ერთნაირად ერგოთ წყალობა, მაგრამ ერთიც და მეორეც მას მიაქცევს ყურადღებას, რომლისკენაც უფრო მეტი მისწრაფება აქვს. რასაც უფრო მეტად ელტვი, იმისკენ მიიქეცი — საქმე იქნება, თუ ჰვრეტა¹⁰. შდრ. ოთხტ. 1 კომ.: „მრჩობლნივე ვიდრემე არიან თანად ხედვა და საქმე, საბელნი და საყუარელნი, გარნა თვი-

⁹ აქ შეიძლება გაჩნდეს ორი ვარაუდი: შესაძლოა, თავად მთარგმნელი ამოკლებდა ცალკეულ კომენტარულ თხრობებს და ასე გადაჰქონდა ქართულად ანდა ხელთ ჰქონდა მოკლე ბერძნული რედაქცია. მაგრამ ამგვარი შედგენილობის შემოკლებული ბერძნული წყარო ჩერჩერობით არაა ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურაში.

¹⁰ ე. ნიკოლაძე, ეფრემ მცირე როგორც მხატვრულ ნაწარმოებთა ბერძნულიდან ქართულ ენაზე მთარგმნელი, სადისერტაციო ნაშრომი, თბ., 1956, გვ. 67—68.

თოეულნი, რადსაცა მიმართ მარჯუე იყოს, მას შეუღედგინ“. შდრ. თავაჯტ. სტეპედის ტექსტი: „საქმეს პატივ-ეც პირველ, ვიდრე ხედვასა//. ხედვას სრულ-
თ(ა) საქმე, ხოლო იგი მრავალთა.//მარჯუე ვიდრემე და საყუარელ მრჩობლნი-
ვენ,//გარნა რომლისადმი ხარ შენ, ისრბე უმეტეს“.

ასევე ოთხტ. 21-ე და 25-ე სტროფების კომენტარები თითქმის მთლიანად
ემთხვევა ნიკიტასეულ ბერძნულ ტექსტს, მხოლოდ უფრო შემოკლებული
ფრაზებით:

„შუენიერება კეთილ არს, გონებისა
შემკობილება, არა მხატვართა, გინა
მეძავთა დედათა მიერი დახატულება,
რომელნი განლუელნი უჩინო-იქმნებიან,
არამედ უფროდსლა იგი, რომელი იცნო-
ბების თუალითა გონებისა წმიდისათა,
ესე იგი არს ხედვითა და კუალად ეგ-
რეთეე უშუერებად ჰგონე უმკობელობა
და უწუერთელობა გონებისა“ (ოთხტ.
21 კომ.).

...αλλος γαρ ἀληθινός και κυριος και εστι
και ἁγιομασαι ἢ εὐχαριστια τῶν φρενων... και
ἢ εὐπρίπεια τῶν νοῦ. ἀλλ' οὐ τῶντο κυριος
ἄν ἰσομασθειη ἀλλος, ὅ χεῖρες ἀνθρώπων
διαγρᾶφουσιν ἢ διατυπονται—φθαρτῶν γὰρ—
ἀλλ' οὐδ' ὅ φῆσαι ἐμὲρφωσεν ἢ διέπλασε—
μνηστῶν γὰρ και εὐμαρπαντων, χριστῷ λυόμε-
νον και εἰς χεῖν ἀφανίζόμενον—εἰδὼ ὅπερ
ἰφθαλμοὺς γυγνεσιν ὁ τὰ βῆσθαι βλέπων
διακρινει ὡς καιτῶν, ἀλλ' ὅπερ σφῆρῶν
νοῦ θεωρια πνεύματι φωτισθῶ ἐνφίθει
κατανοεῖται: και γυωρίζεται.... ἀνωμαλῶ
τῶν μελῶν τῶν σαματος, ἀλλ' ἐν τῇ τῆς
διανόιας ἀκαταστασία και ἀφροσύνη κριθί-
σεται τῶν νοῦ.

ზოგჯერ ბერძნულ-ქართულ ტექსტთა მხოლოდ დასაწყისები თანხვედბა
ერთმანეთს (რა თქმა უნდა, ისევე პერიფრაზირებული), მაგ., ოთხტ. 55, კომ.:

„შეპრაცხე ბედნიერობისა და წარმარ-
თებულებისაგან უმტკიცეს ყოფად და
უუცთომელეს გონიერებისა, რამეთუ
ბედნიერობა მოღება რადმე არს ღღვი-
ლი საქმისაგან, ხოლო გონიერება სა-
ჭესა მიემსგავსების, კეთილად მმართველსა
ნავისასა, რომლისათესცა ნურა-
რად შევირაცხიეს ცხორებასა ამას შინა
უზენაეს-ყოფად გონიერებისა“.

Τύχη μὲν τὸ αὐτομάτως οὐτως και λῆγει
χαρις συμψαῖνον ἐπεκλήθη, φρονήσις δὲ
τὸ μετὰ λῆγει ἱρῆσις και συνέσεως γινόμε-
νον, ἐν ἣ κατὰπερ πλοῖον ἐν θαλάσῃ
τῷ οἴκῳ πηδαιουχεται και τῷ λιμένι
προσορμίζεται, ὁτως ὁ νοῦς ἐν -ἣ φρονήσει
τὰ ἔθνη διακρινερωδῶν τῆς ψυχῆς και οἰασι-
ζων πρὸς τὸν ἄνω λιμένα κατασθῖναι....
τύχη και τῇ κῆρυ.... ναῶν τε οἰκο-
δομάς..... εἰπεῖν

ზოგჯერ ბერძნული კომენტარის დასაწყის-დასასრულს ქართული ერთ
მთლიანობაში წარმოადგენს, მაგ., ოთხტ. 52 კომ.:

„ნუ ყოველსავე უბადრუკსა მტერსა ვა-
ბრალეობთ, მარადის მქონებელნი თვთ-
ველმწიფებისანი, არამედ თავისა თვისი-
სად ვპრაცხედთ ყოველთავე ნაცოდვებ-
თა, ანუ უმეტესსა, რამეთუ გულის-

‘Ὅτι οὐ χρεῖ πάντα πρόπον τὸν διασῶνμον
αὐτῆσθαι σατανῶν ὡς τῆς ἐν ἡμῖν ἀμαρ-
τίας τὸ θῆλον αὐτῶν αἵτιον ὑπάργοντα....
ὡς τὸ πῆρ μὲν τῶν θυμαῶν και τῆς ἐπιθυμίας
παρ' ἡμῶν και τῆς ἡμετέρας φύσεως, ἅπερ ἐν

თქუმაჲ ვიდრემე ცოდვისა ჩუენ შორის, ვითარცა ცეცხლი, დაბუღებულ არს, ხოლო აღევზნების, ვითარცა ქარისავან-მოტევებითა ბელიარისათა“.

τῷ αὐτοκράτορι κείτῃ λογισμῷ.... ὁ ἔχθρὸς ἐμψυσθεῖ παρῶν καὶ εἰς μεγάλῃν τοῦτο πολλὰκις ἀναρριπίξει φλόγα.... (καὶ γὰρ τοῦτο μαρτυροῦνται ταῖς πρὸς τὸ σῆράσιον πῦρ τῶν νῶν ἀναγωγαίαι, αὐτὸς τὲ ὁ ἐξανάπτων ἀπόλλυται θῶμασενῆς καὶ ἡμεῖς ἐλευθεροῦμεθα).

ზოგჯერ ქართული ტექსტის დასაწყისი და დასასრული თანხვედება ბერძნულის დასაწყისსა და დასასრულს, მაგ.: ოთხტ. 39 კომ.:

დასაწყისი: „...რამასათვის არა უფრომსლა იუსამართლოებით, არამედ თქუენ უსამართლოებთ და დააკლებთ სხუათა...“

“Ὡσαυτὸν οὐκ εἰς πάντα οὐδ’ αἰεὶ τὸ νικᾶν ἐπαίνεται, ἀλλ’ οὐδὲ τὸ νικᾶσθαι,—νικᾶν γὰρ ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν, ἀλλ’ οὐ νικᾶσθαι ὑπὸ τοῦ κακοῦ παραγγελλόμεθα....

დასასრული: „...ცეცხლსა მოაწევ ნივისა ზედა, ანუ სხეულსა ზედა სენსა“.

...ἤλην μὲν τῷ πυρὶ τῆς θείας ἀποθησαυρίζομεν ἑργῆς, νόσον δὲ τῷ σώματι διὰ τῆς ἀμετρίας ἐνταῖθα προξενούμεν.

ზოგჯერ ქართული ტექსტის მხოლოდ დასასრული არის ბერძნულის ფარდი, მაგ., ოთხტ. 36 კომ.:

„...ვითარ-იგი უმჯობეს არს კუალად თუთ თავით თუსით კეთილყოფა, ვიდრე-ლა კეთილთავან ქონებდა თუსობისაჲ“.

...Ὡσαυτὸν καὶ τὸ αὐτὸν εἶναι καλὸν καὶ ἀγαθὸν δι’ ἐσθθῆσας πάσης καὶ ἀρετῆς ἐπιστημῶν καὶ εὐσεβείας πολλὸν βέλτερον καὶ τιμιώτερον ἢ τὸ ἐξ ἀγαθῶν καὶ καλῶν βεβῆσθησῆσθαι μὴ τοιοῦτον εἶναι.

ნიკიტას კომენტარებში პერიფრაზირებული ბიბლიური წყაროები ასევე პერიფრაზირებულია ანონიმი მთარგმნელის მიერ. ეს კიდევ ერთხელ ცხადყოფს ანონიმის ნიკიტას ტექსტზე დამოკიდებულებას:

„მკრონსა ვერ შეიწყნარებს ხენეში ჭურჭელი“ (კომ. 2). შდრ. მთ. 7, 18; 9, 17; მრკ. 2,22; ლ. 5,37.

...σχεθεῖ γὰρ ἑσθθῆσας ἀπόζοντι καὶ μεμιασμένῳ καὶ σαπρῷ οὐδὲις ἄν τῆν τὸν μύρου τιμαλφρασάτην καταπιστεῖσθαι εὐδῶσιν.

„უფრომსლა ბრწყინევიდინ ნათელი თქუენიო სათნოებისა მიერ, რამეთუ უკუეთუ ესენი ბნელებრნი იყვნენ, რავდენ სადამე იყოს ბნელ ერისკაცთა?“ (კომ. 5).

...μὴ ὀφθαλμοὶ πεπλησμένοι σκοτους, ἀλλὰ πληρεῖς γίνεσθε φωτός.... εἴπερ οὖν φησιν ὁ φῶς εἶναι: καὶ δοκῶν ὀφθαλμὸς τῶν ὑπὸ χεῖρα πάντων ἐν σκοτῷ πορεύεται, αὐτὸς ὁ αἰεὶ τοῖς κακοῖς ἐνισχημένος λαθὸς πρόσθ μᾶλλον τῆ κακίᾳ κατακρατηθήσεται; Μτθ. 6,23: ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμὸς σου πονηρὸς ἦ, ὅλον τὸ σῶμά σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ σκότος ἔσται, τὸ σκότος πῶσον;

შდრ. მთ. 6,23: „უკუეთუ თუალი შენი ბოროტ იყოს, ყოველი გუამი შენი ბნელ იყოს. უკუეთუ ნათელი იგი შენ შორის ბნელ არს, ბნელი იგი რავდენ-მე?“

„ნუ რომელსა მათგანსა აღუთქვამ ღმერთსა, რომელნი მიგიხუმიან, რამეთუ ყოველნივე მის მიერ მონიჭებულ არს შენდა“ (კომ. 8).

...ταυτα γαρ παντα, οσα ημετερες εχετε λαβειν παρ' αυτων η εκεινον παρ' ημων δημοσιομενωσ αναρχου τον θεου ως των θλων δεησιωργου και χορηγου...

შდრ. რომ. 11, 35—36: „ახუ ვინ წინასწარ მირაამე-სცა მას (ღმერთს —ქ. ბ.) და კუალად მოვეო მას? რამეთუ მისგან და მის მიერ და მისა მიმართ არს ყოველი“ (შდრ. აგრეთვე ი. 13,3).

Ρωμ. 11,36: η τις προεδωκεν αυτω, και ανταποδιδησεται αυτω; ουκ εστι αυτου και ουδ' αυτου και εις αυτον τα παντα.

უმრავლეს შემთხვევაში ქართული კომენტარების ცალკეული სიტყვები და ადგილები, თითქოს ამოკრებილიაო, ისე ემთხვევა ბერძნული ტექსტის ცალკეულ ადგილებს, ზოგჯერ ზუსტად. ზოგჯერ კი თავისებურად გარდაქმნილი, მაგ., ოთხტ. 2 კომ., სადაც საუბარია მისტერიანზე (τοι πνεύματος μυστηριον), კათარზისზე (იხი: εκκαθαραισιν και ψυχης) ნართულად გადმოღებულია სულ ორიოდე სიტყვით: „გკითხა მე აღუბეჭდველთაგანმან ვინმე სულიერი, რომლისა მიმართ ვთქუ, უკუეთუ ნათელი-ილო...“ შდრ. ...εγω δε τον τον ονχ αγουωσ βιουοντα αλλα και αίσχουσι βρωπατα ειδωσ εψου, μη βρηθον εινα: το προβηθησ, ειν μη βρωτων εκκαθαρηθη. ο δε παλι. ει ποτε και βρωπων ην.... ახდა კიდევ ოთხტ. 15 კომ.: „ზრადის დაშურებოდენ გონება შენი წურთისათჳს საღმთოთა მოგონებათასა“...—თუ მენ ვინს ჴამს მიუხუას ემერიჳს ინაი, თის ჳს ჳსრიც და მისიის ვიჳსი მბესახუნთა.... τον ταπειμεισιν. შდრ. იქვე ცალკეული სიტყვები: სარგებელი—ხერბი, ვნება—ჳღჳჳ, ძრული—ხისამენიჳ და სხვ. იხ. აგრეთვე ოთხტ. 37 კომ.: „ღმრთისა სიყუარულისათჳს განუძღომელი სურვილი გაქუნდინ“—Θεου μόνου και τον θειον ἀπληστωσ εραβ. ასეთივეა: „არარაა არს ესრე უმახვლეს სარგებელისათჳს თითოეულისა მორწმუნეთასა, ვითარ ვნებანი ქრისტიესნი და მცნებანი სახარებისა...“—εστι δε τούτου χρησάτοη τοσ δόγμα συνταμώτερον αυτα τον Χριστου τα παθη... (ოთხტ. 44 კომ.); სულ იერსა სიკუდილსა მომატყუებელი...“—σβεις τω θανατω περιπίπει τησ ψυχης (ოთხტ. 33 კომ.); „ზრადის ღმერთსა სწყუროს წყუროლი“—ου και μλλον δε ψα το δε ψασθαι (ოთხტ. 37 კომ.) და სხვ.

ზოგჯერ ქართველი მთარგმნელი ზუსტად თარგმნის რომელიმე ბერძნულ ფრაზას და ამავე დროს ავრცობს მას, მაგ., „რამეთუ რაა სარგებელ არს პითიკასა, უკუეთუ ლომად სავონებელ იყოს, არა ლომსა ზნეთა მქონებელი“—τ: γαρ ხερბι: πιθηαυ αν λεωσ νίμασμη (ოთხტ. 24 კომ.). (აქ ფრაზა გავრცობილია განკერძოებული განსაზღვრებით) და სხვ. მსგავს მთარგმნელისეულ ჩანართებად შეიძლება მივიჩნიოთ აგრეთვე „ვიტყუ“ სიტყვიანი და „ესე იგი არს“ კავშირიანი დანართების შემცველი ფრაზები (იხ. ქვემოთ). მსგავსი ფრაზები შეიძლება მთარგმნელისეულ ჩანართებად მივიჩნიოთ იმდენად, რამდენადაც ისინი განმარტებითი ხასიათისაა და ბერძნულ დედანში არ იძებნება, თორემ, საერთოდ, როგორც აღვნიშნეთ, თარგმანი ზუსტად არ მისდევს ბერძნულ დედანს და ყოველთვის ადვილი გასარკვევი არაა, თუ რაა დედნისეული და რა — მთარგმნელისეული.

როგორც ჩანს, ქართული კომენტარები შეიცავს მხოლოდ მცირე აუცილებელ განმარტებებს ამა თუ იმ ცნებისა, ანდა კიდევ წარმოადგენს ქართულად თარგმნილი ლექსის ტექსტის ბერძნულთან ზედმიწევნითი სიახლოვის გამო გამოწვეული გაუგებარი ადგილის ქართულისათვის უფრო ბუნებრივი წყობით გარდატეხას (რასაც ქვემოთ განვიხილავთ), დედნის ვრცელი განმარტებანი კი მასში გამოტოვებულია (მაგ. ოთხტ. 44 კომ., ვნებანი ქრისტესნი). აგრეთვე ოთხტ. 34 კომ.; *γυναίχων ἔχουσαν* და სხვ.).

კომენტარების ქართული ვერსიისათვის დამახასიათებელია სინონიმური წყვილების და ჰენდიაღისების ხშირი ხმარება ბერძნული დედნის კვალდაკვალ თუ მისგან დამოუკიდებლად. ამ რიტორიკული ხერხის — პლეონაზმის ხმარება დამახასიათებელი იყო ეფთვიმე და გიორგი ათონელებისათვის, ეგრემ მცირისათვის და იოანე პეტრიწისათვისაც¹¹. იოანე პეტრიწთან იგი ეპოქის მწერლობის საერთო დამახასიათებელი თავისებურების შესაბამისად ტრაფარეტული სტილისტური ხერხია და ემსახურება ერთი სიტყვის მეორეთი განმარტებას. ასევეა ჩვენს ძეგლშიც. ა) ქართული სინონიმური წყვილი და ჰენდიაღისი ბერძნულის ფარდია, მაგ., *ἀγαμία και ἀγαμία* — უმოკბელობა და უწურთელობა (ოთხტ. 21 კომ.), *οἰκονομία και μερισηαί* — მონაწილე და გამოყოფელი (29), *χαρτεῖσθαι και νικησθαι* — ძლევა და მთავრობა (38), *ἀγαθός και χρηστός* — სახიერი და ტკბილი (21), *ἐμῆξα και ἠγυῖα* — ბედნიერობა და სიმრთელე (33), *ἀντη... τόμη, ἀντη διαίρεσις* — განყოფა და განჭრა (34). ბ) ბერძნული სინონიმური წყვილი ქართულად მხოლოდ ერთი ცნებით ვაღიარდის: *καλός τε καὶ γαμῖός* — კეთილი (47), *καλῶς βιούτων και ἀξίως πλουτεῖσθμενων* — კეთილად და საქებლად ცხარებული (28), *τό καλόν ποιεῖν και ἀγαθόν* — კეთილყოფა (56), *τριχυσία και ἄλλη* — ღელვა (27), *χρήματα και κτήματα* — საკმარი (29), *κατανοεῖται και γυαρίζεται* — იცნობების (21). გ) ერთი ბერძნული ცნების შესატყვისად ქართულში ჰენდიაღისი ან სინონიმური წყვილია: *πορνικός* — მეძებრი და უწყესოა (20), *κατηφές* — მწუხარე და შექმენვებული (20), *θερμαμῆσος* — აღზავებული და ლალი (20), *φασιή* — ბოროტი და მძლავრბრივი (34), *καταμασθασεῖ* — განზრახი და მასწავლელი (46). დ) ზოგჯერ ეს წყვილი ბერძნულისაგან დამოუკიდებელია: განსხვობილი და განწმედილი (39), წყევია და მოკუნდინება (56) და სხვ.

გარდა ზემოთ დასახელებული მაგალითებისა, გვხვდება კიდევ ისეთი შემთხვევები, როცა ერთი ბერძნული სიტყვის ფარდად ტექსტსა და კომენტარში გვაქვს სხვადასხვანაირად გაფორმებული წარმოქმნილი სიტყვები, რომელთაგან უფრო ბუნებრივი და ხშირად ხმარებული ფორმა კომენტარშია ანდა კიდევ ძირითად ტექსტში და კომენტარში ერთი სიტყვის რამდენიმე მნიშვნელობათაგან ორი მნიშვნელობაა მოხმობილი. საერთოდ კომენტარებში შეიმჩნევა ტენდენცია სხვა სიტყვით შეცვალოს ძირითადი ტექსტის რომელიმე სიტყვა. ასე იქმნება ერთმანეთს დაშორებული სიტყვათა წყვილები ტექსტსა და კომენტარში: *ὁ καλός* — არ მეტყუე (ოთხტ. 6,4), არა მეტყუელი (კომ.); *λαψή* — მიმღები (19,1), მიმღებელი (კომ.); *ἐμῆσιν* — მქცევი (48,2), მქცეველი (კომ.); *πρωκίμεινος* — წინმდები (10,1), წინამდებარე (კომ.); *μερισηαί* — მეწილე (29,2), თანამონაწილე (კომ.); *ὁ ἔρας* — სიტრფე (ოთხტ. 42,1), ტრფიალუბა (კომ.); *ἡ ἀρνησις* — უარის-ქმნა (59,1; 43,3), უარის-ყოფა (კომ.); *ἀπραχτας* — უსაქმო (6,1), არა

¹¹ ბასილი კესარიელის „სწავლათა“ ეფთვიმე ათონელისეული თარგმანი, ც. ქუტციკიძის გამოცემა გამოკვლევითურთ, თბ., 1983, გვ. 060, 062. დ. მელიძე-ქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975, გვ. 154.

მოქმედი (კომ.); ἀπειλῆσαι—უსასოებ (11,1), წაროკვეთ სასოებასა (კომ.); ἐξέχου—
ესევდ (3,3), წადიერ იყავ (კომ.); Ἰσχυαί—მდგომობენ (14,4), მარადის სიმტკიცესა
მქონებელ არს (კომ.); ἐξουία παύσιν—ეძიებდ შენთა (14,1), იხილე თავი თვისი
(კომ.); τὸ ἀσχυοῦ—სიხენეშე (21,4), უშუერება (კომ.); καταεισθαι—ქლეულება
(38,2), სხუთა მიერ მთავრებულება (კომ.); ἡ νικη(νικία)—ქლეუა (38,2), სხუთა
ზედა მთავრობა (კომ.); παραστασασ—ბრძანება (უბრძანებდ) (3,3), სხუთა ზედა
მთავრობა (კომ.) უფროსობა (იქვე)¹²; ἀνατείνε—პბრძავ (3,1), წინაგანმწყობ ხარ
(კომ.); παλαίει—ებრძვის (3,4), განწყევების (კომ.); მიμασχει—სწავლის (4,3), წარ-
მართებს (კომ.); ἀμφοτεροι—მწუროთელი (46,3), მასწავლელი (კომ.); εἰς καμφοδαν—
საგიონებლად (26,2), ღირს გმობისა (კომ.); πέντε—მრწემი (7,3), გლახაკი (კომ.);
ἀνθωσος—მრწემი (34,3), მონა (კომ.); ὁ πῖς—ცხობრება (9,1), საწუთოთა (კომ.);
ἡ πανήγυρις—კრება (9,1), ვაჭრობა (კომ.)¹³. შდრ. სავჭრო (ეფთვიმე ათონელი
„სწავლანი“ 62;87); ὁ πῖς—ტკივილი (11,4), შრომა (კომ.); ἡ γῆ—გიჩნს (55,4),
შეგირაცხის (კომ.); ἡ φάρις—ცნობა (21,14), გონება (კომ.); ἡ φῶς—ცნობა
(53,4), გულის-სიტყუა (კომ.); ἡ φῶς—τὸ φῶς, τὸ φῶς—სობრძენ (55,1; 23,1),
გონიერება (კომ.); κακός—ბოროტად (38,2), უსახურებით (კომ.); διαμαρτυρῶ—მტერი
(16,4), ეშმაკი (კომ.); ἡ ἔκκλησις—შფოთი (45,2), განსადგელი (კომ.); ἡ λῆσις—განკს-
ნა (58,2), განსლვა (კომ.); ἐκπῶσθε—მხოლობელი (51,2), ნათესავობა ბუნებრივი
(კომ.); σπῆναι—ტომი (56,3), ნათესავობა (კომ.); ἀποστασῆσαι—უსულებესი
(57,2), უგუნური (კომ.); ὁ ῥῆμα—ბერი (57,1-2), მოხუცებული (კომ.); τὸ ῥῆμα—
მეცე (58,4), შემეცოვნებული (კომ.); ἐκπασις—სახე (4,4), მვალითი (კომ.); βῆσις—
სამეფო (30,3), სასუფეველი (კომ.).

ოთხტაეპედის ტექსტისა და კომენტარების მკიდრო ურთიერთობაზე მე-
ტყველებს, ისიც, რომ ლექსის ტექსტში მარცვალთა რაოდენობის გამო და-
კლებული სიტყვა მთელ ფრაზასთან ერთად აუცილებლად გვხვდება კომენ-
ტარში ან კიდევ ძირითად ტექსტში სხვაგვარად თარგმნილი სიტყვა კომენტარ-
ში აუცილებლად ზუსტი მნიშვნელობით არის წარმოდგენილი, ანდა ტაეპის
ბერძნობში კომენტარში ქართულისათვის უფრო ბუნებრივი წყობით არის შე-
ცვლილი. ასე რომ, კომენტარებში გვხვდება მთარგმნელისეული ლექსიკური,
გრამატიკული, ტექსტოლოგიური ჩანართები.

მთარგმნელი კომენტარში აღადგენს ძირითად ტექსტში მარცვალთა რაო-
დენობის გამო გამოტოვებულ სიტყვას, რომელიც კომენტარის ბერძნულ
ტექსტშიც არის, მაგ., „რად პითიკისა ლომად საგონებლობა“ (τὴν γὰρ πῖς
ἐξέρθῃς ἡ θῶς ἰσχυαί— 24,4), შდრ. კომ.: „რამეთუ რად სარგებელ არს
პითიკისა, უკუეთუ ლომად საგონებელ იყოს“ (τὴν γὰρ ἐξέρθῃς πῖς, ἄν
ἰσχυαί ἡ θῶς ἰσχυαί); აღდგენილია ἐξέρθῃς-სარგებელი. ასე აღდგენილი მῖსი—
ყოველი (28,3); ἀκῶς—კეთილ (მასხურება) (38,2); πῖς—ყოველისა (54,1). ზოგჯერ

¹² ე. ნიკოლაძის აზრით (საღისერტ. ნაშრ. გვ. 72), ოთხტაეპედში შეუფერებლად არის ნა-
თარგმნი ეს სიტყვა („ღმერთ-უფალსა უმეტეს ესევდ, ვიდრე უბრძანებდ“ —(წმინდ მამ-
კლინ ექვე, ἡ πῖς ἰσχυαί), უ. ი. ისწრაფე უფრო ღმერთისადმი, ვიდრე უფროსობისა-
დადმი. საქმე ისაა, რომ πῖς ἰσχυαί-ს ორსავე ამ მნიშვნელობას (ბრძანება, უფროსობა)
შესაბამისად ანაწილებს მთარგმნელი ტექსტსა და კომენტარში. ასე რომ, აღნიშნული ტაე-
პის ქართული თარგმანის სისწორეს ადასტურებს კომენტარით: „წადიერ იყავ ღმერთისა
მიერ მართებასა, ვიდრე სხუთა ზედა მთავრობასა შენსა ბოროტად“ — (წმინდ მამკლინ
ექვეთა ἡ πῖς ἰσχυαί διακῶσθαι).

¹³ A Patristic Greek Lexicon, ed. by G. W. H. Lampe, Oxford, 1968, s. v.
ἡ πανήγυρις.

აღდგენილი სიტყვა არ გვხვდება კომენტარის ბერძნულ ტექსტში. მაგ., ბინაჰეზი (ბინაჰეზი) უდიდებობა (22,2).

კომენტარში უფრო ზედმიწევნითი თარგმანია მოცემული, ვიდრე ძირითად ტექსტში. ასეთ შემთხვევებში ძირითად ტექსტში ზოგჯერ უფრო ხატოვან გამოთქმას აქვს უპირატესობა მინიჭებული, მაგ., „რად მტერსა მარად უბადრუქსა ვაბრალებთ“ (τὴν πάλαι τὸν βίαιον ἀνταρῆσαν — 52,1). შდრ. კომ.: „ანუ ყოველსავე უბადრუქსა მტერსა ვაბრალებთ“. πάλαι-ს (ყოველსავე) ძირითად ტექსტში სიტყვა „მარად“ ცვლის. ასეთივეა: παλαιαίαι — წინამდებარე (შდრ. 54, 1 ჰყავ). ბინაჰეზი — განათავისუფლნა (შდრ. 35,4 უფალ-გყო), ჰეზი — სარგებელი (შდრ. 39,1: კეთილად), ჰეზი — მდებარე (შდრ. 50,2 იყავნ), მუ რაჰა — მიუთხზველობა თხოვისა (შდრ. 31,1 — წარვიდა (მრწემი) ცალიერი), მუ ბინაჰეზი — უსამართლოებით (შდრ. 33,1 სიკრუფით), ჰეზი ბინაჰეზი — ნიჟი კეთილი (შდრ. 50,4 — სახიერება), ჰეზი — კეთილი (შდრ. 30,1 — ნათელი), ჰეზი — რქელი (შდრ. 7,1 „კეთილი“ ოჯგრაა გამეორებული მარცვალარაიღენობისათვის). ერთგან ილიომური გამოთქმა (მეგობარია ის, რომელმაც თავი გიჩვენა არა ლხნში, არამედ ჭირში) სტრატონის თარგმანში ასევე ილიომურადაა წარმოდგენილი („რომელ არუენა ჯამთა შფოთმან, არ სუმა მან“ — ბინაჰეზი მინაჰეზი, ჰეზი მინაჰეზი — 45,1 — 2), კომენტარის ქართულ ვერსიაში უფრო სიტყვასიტყვითაა თარგმნილი: „მოყუარესა მას ვიტყვ... რომელ არასადა საწდევმან მოსმურობისამან არუენა, არამედ განსაცუელმან ჯამთამან“ (ბინაჰეზი — „საწდევ“ არის ნიკიტას კომენტარშიც: ... ბინაჰეზი (ბინაჰეზი — ქ. ბ.) ბინაჰეზი, ბინაჰეზი მინაჰეზი ოჯგრა მინაჰეზი — ბინაჰეზი მინაჰეზი მინაჰეზი... ბინაჰეზი... ბინაჰეზი).

ასევე კომენტარში მოცემულია ბერძნულის ფარდი გრამატიკული ფორმა, როცა ძირითადი ტექსტის თარგმანში იგი სხვა გრამატიკული ფორმითაა წარმოდგენილი, მაგ., ჰეზი — უმეტესი (შდრ. 10,2 დიდი), ბინაჰეზი — ბოროტისაგან (შდრ., 54,4 ბოროტთაგან — მრ. რ.). ასევე მაგ., ბერძნული ტექსტისა და კომენტარის პასიური ფორმა (ბინაჰეზი), ტაჰის ქართულ თარგმანში აქტიური ფორმით შეცვლილი (ხედავს — 21,3), კომენტარში ისევე პასიური ფორმითაა წარმოდგენილი (იცნობების). ასევე მაგ., ბინაჰეზი — აღიწინებ-ს (შდრ., 40,4 — წონს), ჰეზი პარ ბინაჰეზი: მინაჰეზი ბინაჰეზი — „ნუ ოდესმე ინებებ მზაკუვარისა კაცისგან კეთილის-ყოფასა“. შდრ. 48,3: „ბოროტმან ჯამან აროდეს კეთილ გიყოს“.

კომენტარის ფრაზის წყობა ქართულისათვის უფრო ბუნებრივ ელფერს იძენს, როცა მაგ., ბერძნული უშემასმენლო წინადადება, ტაჰის ქართულ თარგმანში ასევე უშემასმენლოდ თარგმნილი, კომენტარის ქართულ ვერსიაში მესველზმნიანი ფორმით გადმოიღის: „ველი ველისა, ფერკი ფერკისა მოქენე“ (ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი — 46,4). შდრ. კომ.: „მარჯვენე ველი მოქენე არს მარცხენისა და კუალად ერთი ფერკი სხესა მეორისა მოძაეობისა მიმართ“ (უშემასმენლოა კომენტარის ბერძნული ტექსტიც); „არ მტყუთა მადლი, კეთილად ცხორებულთა“ (ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი — 6,4). შდრ. კომ.: „რამეთუ არა მტყუთელთა მარტივად, არამედ კეთილად ცხორებულთა საქმე შესაწყნარებელ არს“. ბერძნული ინფინიტივი (ბინაჰეზი), რომელიც ტაჰის ქართულ თარგმანში მასდარით არის თარგმნილი (ყუედრება), კომენტარში პირიანი ფორმით იცვლება, როცა კომენტარის ბერძნულ ტექსტშიც ინფინიტივია: „ერთი უცთომი, არა ყუედრება ბედთა (ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი ბინაჰეზი — 27,4). შდრ. კომ. „ერთი

ქხოლოდ დაიმარხე, რაათა არა აყუედრებდე მახლობელსა, რომლისგანცა ღარისეველიცა დაისაჯა, მაყუედრებელი მეზუერისა“. ასევეა ოთხტ. 26,1; 36, 1. კომენტარების ქართულ ვერსიაში ასევე პირიანი ფორმით იცვლება მიმღეობა, რომელიც ბერძნულ ტაეზშიც და კომენტარშიც ერთი და იმავე ფორმი-
 ცაა წარმოდგენილი: „ბასრული“ (ϒελάμινος — 47,2). შდრ., კომ.: „განიბას-
 რა“. კომენტარებში პირიანი ფორმებითაა შეცვლილი ტაეზის თარგმანში მას-
 დარით და მიმღეობით გადმოცემული ბერძნული ინფინტივი და მიმღეობა.
 ამით ქართულისათვის არაბუნებრივად შეკუმშული წინადადება უფრო გამარ-
 თული ხდება: „არად გიღირს თქმაჲ მექმსა, რომელთა ჯერ არს“ (ჩუათჲ ზეჩაჲ
 თჲს ლეჲვი, პაქუათჲ ჯ ზეი — 4,3). შდრ. კომ.: „რამეთუ რომელთა იტყვის, უკუე-
 თუ არა იქმოდის მათ, ვითარცა რვალი მკმობელი შეირაცხოს...“ ბერძნულ-
 ქართული ტაეზის აღწერითი წარმოება კომენტარში ბერძნულის დარად
 პირიანი ფორმითაა შეცვლილი: „არს შემწე“ (აუაჲყჲს ჰაჲს — 54,2), შდრ.,
 კომ.: „შეეწეოდის“ (აუაჲჲჲჲსაჲს). ასეთივეა „ხარ... შემნდობელ“ (ჩაჲს აჲჲ-
 პაჲჲჲჲ — 40,2), შდრ. კომ.: „მიუტევენ“. იხ. აგრეთვე 54,3—4; 36,4 და სხვ.

ამრიგად, განსხვავებით ლექსის ზედმიწევნითი სიზუსტით თარგმნისაგან და ამ სკოლისათვის დამახასიათებელი ბერძნისმების სიზშირისაგან, კომენტა-
 რების თარგმანი ქართულისათვის უფრო ბუნებრივი წყობითაა შეცვლილი,
 ასე მაგ., უშემასმენლო წინადადებები ხშირია საკუთრივ ბერძნულიდან ნა-
 თარგმნ ნაწილში, ოთხტაეზების ტექსტში, ხოლო მისი კომენტარების ქართულ
 ვერსიაში, რომელიც ბერძნულ ტექსტზე ნაკლები დამოკიდებულების კვალს
 ამჟღავნებს, ასეთი სინტაქსური ბერძნისში არ გვხვდება. უფრო ხშირია ამ
 ტექსტში სხვა სინტაქსური ბერძნისმები, მაგ., მიმღეობური კონსტრუქციები,
 რაც შედარებით ნაკლებად ეწინააღმდეგება ქართული ენის ბუნებას, მაგრამ
 მათი ხშირი ხმარება საერთოდ დამახასიათებელია პეტრიწული სკოლის თხზუ-
 ლებებისათვის¹⁴. მართალია, ჩვენი ძეგლისათვის არაა დამახასიათებელი ისეთი
 რთული სინტაქსური კონსტრუქციები, როგორც იოანე პეტრიწის ფილოსო-
 ფიური თხზულებებისათვის¹⁵, ალბათ ჩვენ ძეგლის შინაარსიდან გამომ-
 დინარე¹⁶, მაგრამ კომენტარების ქართულ ვერსიაში მინც განსაკუთრებით
 ხშირია დამოკიდებული წინადადების შემცვლელი განკერძოებულგანსაზღვრე-
 ბიანი წინადადებები. როგორც ვთქვით, ნიკიტას კომენტარები ქართველი მთარ-
 გმნელის მიერ შემოკლებული და პარაფრაზირებულია, ამდენად, ამგვარი მა-
 გალითებიდან ზოგი აქ ბერძნული დედნისაგან დამოუკიდებელია და თავად
 მთარგმნელს ეკუთვნის. მთარგმნელის მიდრეკილება მიმღეობური კონსტრუქ-
 ციებისაკენ განსაკუთრებით ჩანს ისეთ შემთხვევებში, როცა ბერძნული დამო-
 კიდებული წინადადება მას განკერძოებული განსაზღვრებით გადმოაქვს ან

¹⁴ დ. მელიქიშვილი, იოანე პეტრიწის ფილოსოფიურ შრომათა ენა და სტილი, თბ., 1975, გვ. 185, 191. ამონიოს ერმისის თხზულებები ქართულ მწერლობაში, მ. რაფაეას გამოცემა გამოკვლევითურ, 1983, გვ. 040; ნ. მელიქიშვილი, ინფინტივი, მასდარი და მიმღეობა იოსებ ფლავიოსის თხზულების „იუდეველთა სიძველეთა“ ქართულ თარგმანში, „მაცნე, ელს“ 1983, № 1, გვ. 125—134.

¹⁵ დ. მელიქიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 156—170.

¹⁶ თუმცა ამონიოს ერმისის თხზულებების ანონიმური ქართული თარგმანი, რომელიც პეტრიწულ სალიტერატურო სკოლაშია შესრულებული, მიუხედავად ამ თხზულებაში გადმო-
 ცემული რთული ფილოსოფიური აზრებისა, შედარებით მარტივი სტილითაა შესრულებული (ამონიოს ერმისის თხზულებები..., გვ. 053).

საერთოდ, ბერძნული პირიანი ფორმა გადმოაქვს მიმღეობით ანდა როცა აღწერილი წარმოებები ქართულ ტექსტში ბერძნულისაგან დამოუკიდებელია, მაგ., „ესე თვს-ეყვის მამაკაცსა, მეცნიერსა ნათესავობისასა“ (ἐξήταξ ἔθ σαυყυεξ — ოთხტ. 56 კომ.), „აქა შინა ვნებულთა კრთომათა სტროცისათა დააცხრობს მამა, თვსმყოფელი ზოგადისა“ (კომ. 16), „ვიეთნიმე აღმოქმელ არიან წურთილებისა მიერ სწავლად სათნობისა, თვთ არა მოქმედნი მისნი (μαρη ὁς ἔμπραχεν ἀσῶξ — კომ. 6). „ქცევად უკუე არს თითოეულისა კაცისა დამსახველი (ბრძეა:) მონებისა და უფლებისა თვსებათა“ (კომ. 35). „მარადის სიმტკიცესა მქონებელ არს“ (კომ. 14). იხ. აგრეთვე ოთხტ. 3, 7, 8, 12, 16, 18, 26, 28, 31, 35, 37, 39, 43, 44, 46, 50, 52, 55, 59-ე სტროფების კომენტარები. მასდარული და ინფინიტური კონსტრუქციებიც უკვე იმდენადაა გათავისებული მსგავსად მიმღეობური კონსტრუქციის წინადადებისა მთარგმნელისათვის, რომ ზოგჯერ იგი ბერძნული ინფინიტის ფარდია, ზოგჯერ კი მისგან დამოუკიდებელი ან ბერძნული პირიანი ფორმის შემცვლელი: „სიფრთხილედ გაქუნდინ ნუ ქმნად სიბოროტისა“ (კომ. 56), „ჩუეულ ვართ არა ცოდვათა შინა მქცევულთა ბოროტად სახელის-დებასა“ (ἀνομύτοιαι — კომ. 12), „ნურარაა შევირაცხიეს ცხობებასა ამას შინა უზენაეს-ყოფად ვონიერებისა“ (ἐξαι ἀρῆμαθον ἡσωνῆς: — კომ. 55), „წინააღმდეგ არა შემნდობელმან გულის-სიტყვასამან მიდევნებად ხილულსა... კომ. 16). იხ. აგრეთვე 3, 6, 7, 11, 12, 22-ე სტროფების კომენტარები. ასევე ხშირია კომენტარებში პასიური კონსტრუქციის წინადადებები, მაგ., „რამათვს არა უფროსლა იუსამართლოებით...?“ (ὁς ἡχῆσθαι — კომ. 39). იხ. აგრეთვე 16, 18, 28, 31, 38, 39, 59-ე სტროფების კომენტარები. ასევე ბერძნულისაგან დამოუკიდებლად გვხვდება კომენტარში კიდევ ერთი სინტაქსური ბერძნულში — „და“ კავშირი და „ც“ ნაწილაკი ერთდროულად ბერძნული ἄρ-ს შესატყვისად: „ხოლო უკუეთუ და სიტყვსა მიერ ცა კეთილსა მოქმედებენ ვიეთნიმე, არა საკვრველ არს ესე“ (კომ. 6).

კომენტარებში გამოყენებულია ის საკავშირებელი და განსამარტავი სიტყვები, რასაც იყენებდა თავის განმარტებებში იოანე პეტრიწი¹⁷. ესენია: „ციტყვ“ სიტყვიანი დანართი („უკუეთუ ფრიად იდედლები ყნოსათაგან სულწელთაჲსა, შეხებასა ვიტყვ და სილბოთა...“ კომ. 18. იხ. აგრეთვე 24, 37, 45, 51, 56-ე სტროფების კომენტარები), „ესე იგი არს“ კავშირიანი დანართი („შუენიერება... იცნობების თუალითა გონებისა წმიდისაჲთა, ესე იგი არს ხედვითა...“ კომ. 21. „ნათელი სხეულისაჲ, ესე იგი არს თუალი“ — კომ. 56. „ხოლო წყევად და მოკუდინებაჲ უსიტყუთაცა ცხოველთა შეუდგების, ტრიკონსა ვიტყვ ზღვსასა და სკორპიოსა ჯმელისასა, ესე იგი არს

17 დ. მელიქიშვილი, დასახ. წიგნი, გვ. 159—160, 165—169. „ესე იგი არს“ კავშირიანი დანართი განმარტებით ჩანართებთან ეფთვიმე ათონელის და ეფრემ მცირის თარგმანებშიც გვხვდება (თ. ოთხმეზური, ფსევდონონეს მითოლოგიურ კომენტართა ახალი ქართული რედაქცია. მრავალთავი XII, თბ., 1986. გვ. 49, მისივე, ფსევდონონეს მითოლოგიურ კომენტართა ქართული თარგმანები, მაცნე, ელს, 1985, № 1, გვ. 48; ე. ხინთიბიძე, ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1982, გვ. 171. იგი გვხვდება გრიგოლის პომილიების ეფთვიმესეულ თარგმანებშიც (ნ. მელიქიშვილი, რამდენიმე დაკვირვება ეფთვიმე ათონელისა და ეფრემ მცირის მთარგმნელობით მეთოდზე, მაცნე, 1987, № 4, გვ. 121) და სხვ. როგორც ჩანს, მისი ხმარება საერთოდ განმარტებით ტიპის თხზულებებისათვის არის დამახასიათებელი.

რომ ტექსტს ამოკლებს და ზოგჯერ ვრცელ მსჯელობებსაც გამოტოვებს ხოლმე, მაინც ინარჩუნებს ნიკიტას განმარტებების სწავლით, მორალურ ხასიათს და შემოაქვს საკუთარი ჩანარები: ტექსტის საჭიროებით გამოწვეული მცირე გრამატიკული განმარტებანი. გარდა ამისა, ზოგიერთი სტილისტური თავისებურების მიხედვითაც²¹ კომენტარების ქართული ვერსიაც შეიძლება პეტრიწული სალიტერატურო სკოლის კუთვნილებად მივიჩნიოთ. შესაბამისად, მისი წთარგმნელი — ამ სკოლის ერთ-ერთ ჯერ-ჯერობით უცნობ მოღვაწედ, ისევე როგორც ანონიმადაა მიჩნეული საკუთრივ ოთხტაეპედის მთარგმნელი.

რაც შეეხება კომენტარების შედარებით უფრო ბუნებრივ, ცოცხალ სალაპარაკო თხრობით-დიალოგურ სტილს (განსხვავებით თავად ტექსტის თარგმანისაგან), ეს საერთოდ დამახასიათებელია იოანე პეტრიწის განმარტებებისთვისაც და როგორც ჩანს, მისი სკოლის მოღვაწეთათვისაც, რაც თანაარსებობს ბერძნული ენის შეგნებულ მიბაძვასთან ერთად (რთული სინტაქსური კონსტრუქციები, მეცნიერული ენისათვის დამახასიათებელი მოკლე მიმდებარეობები და ინფინიტიური კონსტრუქციები, რომელთა საშუალებით მიიღწევა განყენებული დეოლოგურ-ვილოსოფიური მსჯელობის შეკუმშული, ლაკონური, თეზისური ვადმოცემა). ბერძნულის კალკება, ალბათ, ტრადიციულისაგან განსხვავებული ელინოფილთათვის დამახასიათებელი ახალი მთარგმნელობითი მეთოდით გამჭადარი ენობრივ-სტილისტური ნორმებით და „ბერძენისა შედარებულობისაგან“ აიხსნება²².

ეს თანაარსებობა ქართული ენის თავისებურებათა დაცვისა და ბერძნობებისა ახსნალია თავად იოანე პეტრიწის მიერ პროკლეს „კავშირის“ მსჯეულ განმარტებათა ბოლოსიტყვაობაში. იგი ამბობს, რომ ქართული ენის თავისებურებათა დაცვას და ნაზრების „ლიტონად“ ვადმოცემას ცდილობს მანამ, სანამ მეტი სიმარტივით აზრის დარღვევის და დამახინჯების საშიშროება არ შეიქმნება. ასეთ შემთხვევაში კი ის იყენებს „ენას გალექსებულს და მესხუეს მდაბრიონთაგან“, ანუ სპეციალურ სამეცნიერო ენას²³. ჩვენს კომენტარებშიც ენის შედარებით სისადავე, განსხვავებით თავად ოთხტაეპედის თარგმანის ენისაგან აიხსნება, ჯერ ერთი იმით, რომ განმარტება განსამარტავზე „ლიტონია“ (და ეს თითქოს საგანგებოდაა ასე მოფიქრებული — იხ. ზემოთ), მეორეც, ეს სამეცნიეროსთან ერთად სასწავლო და პრაქტიკული დანიშნულებისათვის შექმნილი კომენტარებია (როგორც პეტრიწულ სკოლაში შერჩეული სათარგმნი და განსამარტავი თხზულებები საერთოდ) და როგორც ჩანს, სახელმძღვანელოსთვისაა განკუთვნილი ამ სკოლის მსმენელებისათვის (შედარებით ყველაზე ადრეული კრებული (S 2568, XVIII ს.), რომელშიც იგია მოთავსებული, გელათის სალიტერატურო სკოლიდან მომდინარე სწორედ ასეთი სასწავლო დანიშნულების კრებული უნდა იყოს). და ბოლოს, ეს ძეგლი ნაკლებად ფილოსოფიურია, განსხვავებით პროკლეს იოანე პეტრიწისეული, ამონიოსის ანონიმ-ისეული და სხვა თარგმანებისაგან. ასე რომ, აქ უფროა მოსალოდნელი „ლიტონი“ ენა. საერთოდ, როგორც დ. მელიქიშვილი აღნიშნავს, ხალხურ მეტყველებასთან პრინციპული სიახლოვე, დიალექტური მოვლენები „მდაბრიონთა“ მეტყველებიდან ელინოფილური სკოლის ტენდენციისა²⁴. როგორც

21 სიტყვაწარმოების საშუალებებით და ლექსიკური ბერძნობებითაც კომენტარები ახლოს დგას ოთხტაეპედის ტექსტთან და პეტრიწულ სკოლაში ჩანს შექმნილი (იხ. იქვე).

22 შდრ. დ. მელიქიშვილი, გელათის სკოლა... გვ. 229.

23 შდრ. იქვე, გვ. 227—229, 220—222.

24 იხ. იქვე.

იოანე პეტრიწის, ისე ჩვენი განმარტებების სასწავლო-პრაქტიკული დანიშნულება განსაზღვრავს მის სასაუბრო-რიტორიკულ სტილს და სალაპარაკო ენისათვის დამახასიათებელ დიალექტურ ფორმებს: სხვათა სიტყვის „ო“, მიმართვითი ფორმები (მაგ. „წინამდებარე იყავნ შენდა“ — კომ. 54), შესაბამისი ადგილის განმარტების მაჩვენებელი („ასწავებს“ — კომ. 37) და სხვ.

აქვე აღსანიშნავია ერთი რამ: იოანე პეტრიწი, რომელიც ძველ „ულუმ-პიელთა“ მთარგმნელობით მეთოდს გადასინჯავს²⁵, განსხვავებით ეფერებ მცირისაგან, რომელიც ანგარიშს უწევს წინამორბედი მთარგმნელების, განსაკუთრებით, ეფთვიმე ათონელის ნაღვაწს (და ეს გადასინჯვა და მთარგმნელობითი მეთოდის ცვლილება მართლაც ხდებოდა ათონური სკოლიდან მოყოლებული შავი მთისა და იყალთო-გელათის სკოლების მოღვაწეობის მანძილზე), ლექსავს იოანე სინელის „კლემაქსის“ სწორედ ეფთვიმე ათონელისეულ პროზაულ ვერსიას. სხვათა შორის, მსგავს მოვლენასთან ვვაქვს საქმე კომენტარების შემთხვევაშიც. მაგ., გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზიის კომენტარების შესწავლისას ასეთი სურათი ჩანს: ეფთვიმე ათონელი იძლევა ნიკიტას კომენტარების პერიფრაზირებას. თითქმის ზუსტად იმასვე აკეთებს იოანე პეტრიწის ერთ-ერთი მიმდევარი, ელინოფილური სკოლის უცნობი მოღვაწე. (ტიქსტის ზუსტ თარგმანთან ერთად იძლევა მის პერიფრაზირებულ კომენტარს).

ამგვარად, აღნიშნული კომენტარი შედგენილია არა მხოლოდ თეოლოგიურ ხედვათა სურვილით, არამედ პრაქტიკული საჭიროებითაც (ორივეს საჭიროებაზე საუბარია ოთხტაეპედის პირველსავე სტროფში და მის განმარტებაში). გრიგოლ ნაზიანზელის ამ მორალურ-ეთიკური თხზულების პრაქტიკული დანიშნულება სწორედ სარწმუნოებისათვის სამსახურია²⁶. ამასვე ისაჩვენებს მისი კომენტარიც.

К. П. БЕЗРАШВИЛИ

АНОНИМНАЯ ГРУЗИНСКАЯ ВЕРСИЯ КОММЕНТАРИЕВ ПОЭЗИИ ГРИГОРИЯ НАЗИАНЗИНА

Резюме

В предлагаемой статье впервые полностью изучается грузинский перевод комментариев Никиты-Давида Пафлагонянина (IX—X вв.) к четверостишиям Григори Назианзина (PG, carmen 1, 2, n. 33), который находится вместе с переводом самого стихотворения в грузинских рукописях (A: S—2568, XVIII в., L: C—9, 1788 г., B: H—1737, XVIII в., C: S—348, XVIII—XIX вв., D: S—379, XIX в.). Такая же картина и в греческих источниках.

По мнению автора статьи, вышеуказанный комментарий (как и само стихотворение) переведен и перифразирован неизвестным грузинским переводчиком из Петрищонской (Гелатской) школы в XII—XIV вв. свойственными этой школе переводческими методами и стилистическими особенностями, а интересы школы Антона I сохранили его (рукописи переписаны в этой школе в XVIII—XIX вв.). По всему видно, что несмотря на перифразирование, грузинская версия вышеуказанного комментария зависит от греческого текста Никиты (издание Е. Дронике, 1840=PG 38 Col. 788—842).

²⁵ იოანე პეტრიწი, შრომები, II, ტექსტი გამოსცეს და გამოკვლევა დაურთეს შ. ნუცუბიძემ და ს. ყაუხჩიშვილმა, ტფ., 1937, გვ. 219, 224, 228.

²⁶ შდრ. დ. მელიქიშვილი, გელაბის სკოლა... გვ. 219—220, 225.

ლია კვიციანი

მასილ მათეს ძე ზილაძე — რუსეთის აკადემიის
ლექსიკონის მთარგმნელი

რუსეთის აკადემიის ლექსიკონი, რომლის გამოცემა განხორციელდა მე-18 ს. ბოლოს ცნობილი მწერლებისა და მეცნიერების გ. რ. დერჟავინის, დ. ი. ფონ-ვიზინის, მ. მ. ხერასკოვის, ი. ნ. ბოლტინის, ე. რ. დაშკოვას, ი. პ. ელაგინის, ი. ი. ლეპეხინის, ს. ი. რუმოვსკის და სხვათა მონაწილეობით, წარმოადგენს უმნიშვნელოვანეს ნაშრომს რუსული ლექსიკოგრაფიის ისტორიაში. ნ. მ. კარაშჩინი ამ ლექსიკონს მიაკუთვნებდა „იმ ფენომენტა რიცხვს, რომლითაც რუსეთი აკვირვებს ყურადღებიან უცხოელებს“¹, ბ. გ. ბელინსკი კი მის შექმნას „ამდვილ გამირობად“ მიიჩნევდა. ლექსიკონის შესახებ არსებობს ი. ფ. რუდაკოვას სპეციალური გამოკვლევა², რომელშიც მოცემულია მისი შექმნის ისტორია, დახასიათებულია ლექსიკონის მომზადების პროცესში კომისიის მიერ გაწეული შრომა, გამოყენებული წყაროები და ბოლოს ის პრინციპები, რომლებიც დაედო საფუძვლად ამ უნიკალურ ნაშრომს. იქვე შეფასებულია ლექსიკონის მნიშვნელობა იმდროინდელ და თანამედროვე რუსულ ლექსიკოგრაფიაში.

რუსეთის აკადემიის ლექსიკონი ნორმატიული განმარტებითი ლექსიკონია, რომელშიც ასახულია მე-18 ს. II ნახევრის რუსული სალიტერატურო ენა. ეს ის დროა, როდესაც მ. ლომონოსოვის 3 სტილის თეორია კარგავდა თავის გავლენას და ჩამოყალიბებას იწყებდა ახალი საერთოლიტერატურული ნორმები. ი. რუდაკოვას აზრით, ლექსიკონის შემდგენლებმა ასეთ რთულ ვითარებაში მოხნად დაისახეს არც თუ მარტივი ამოცანა — სიტყვის „სტილისტური“ დახასიათება. მათ სალაპარაკო ენის ლექსიკა დაყვეს „სასაუბრო“ და „მდაბიურ“ სიტყვებად და ისინი დაუპირისპირეს „მაღალი“ სტილის სიტყვებს. მართალია, ასეთი დაყოფა ლექსიკისა ბოლომდე თანმიმდევრულად არ არის გატარებული ლექსიკონში, მაგრამ ეს არ უშლის ხელს, რომ შემდგენლების მეთოდი სწორედ ამ დახასიათებით განისაზღვროს³.

რაც შეეხება შედგენილობას, ლექსიკონის ძირითადი ბირთვია ნეიტრალური ლექსიკა, ე. ი. ისეთი ლექსიკა, რომელიც გამოიყენებოდა მეტყველების ყველა სფეროში. ნაშრომში ვრცლად არის წარმოდგენილი საბუნებისმეტყველო სიტყვები — ცხოველთა, მცენარეთა, წყლის ბინადართა, მინერალთა, ქვათა სახელწოდებები. აქვე პირველად ჰპოვა ასახვა „ხალხიდან მომდინარე ეთნოგრაფიული პლანის“ ლექსიკამ, აგრეთვე ფრაზეოლოგიურმა ერთეულებმა,

¹ Н. М. Карамзин, Речь произнесенная в торжественном собрании импер. Росс. Ак. 5 декабря 1818 г. соч., т. IX, 1835 г., с. 268.

² И. Ф. Рудакова, Словарь Академии Российской 1789—1797 г. Л., 1965 г., автореферат дисс. работы на соискание уч. степени канд. филол. наук.

³ ი. რუდაკოვა, დასახ. ნაშრომი, გვ. 18—19.

ანდაზებმა. ლექსიკონში გვხვდება მრავალი წარმოებული სიტყვა, უხვად გამოიყენება უსრული ასპექტის ზმნები ინფინიტივითურთ და არსებითი სახელების ხელოვნური ფორმები, რაც გამოიწვია ერთი ბუდის ირგვლივ სიტყვების დალაგებამ (ხელოვნური ფორმები შეზღუდულად გადავიდა მეორე გამოცემაში). აქვე შედის აგრეთვე სიტყვები, რომლებიც აღნიშნულია ტერმინით „სლავური“. ამ ტერმინში, ი. რუდაკოვას აზრით, იგულისხმება ძველი სლავური (старославянские) და ძველი რუსული (древнерусские) სიტყვები, აგრეთვე საეკლესიო წიგნებიდან ამოკრეფილი ნასესხობანი ბერძნული და ლათინური ენებიდან⁴. ლექსიკონში ასახულია დიალექტური ლექსიკაც, რაც აღნიშნულია ტერმინით „простонародное“. საგანგებოდ უნდა აღინიშნოს, რომ ლექსიკონის შემდგენლებმა შეგნებულად აუარეს გვერდი უცხოენოვან ლექსიკას — მასში შესულია ფრანგული სიტყვების მხოლოდ მცირე რაოდენობა, მაშინ, როდესაც XVIII ს. II ნახევრის ზეპირ მეტყველებაში უამრავი გალიციზმი იხმარებოდა⁵.

ლექსიკონში სიტყვების განმარტებისას ძირითადად გამოყენებულია აზრობრივი დახასიათების სხვადასხვა ტიპები. გვხვდება სხვა სახის განსაზღვრებებიც. მაგალითად, აბსტრაქტული არსებითი სახელების ერთი ნაწილი განმარტებულია აზრობრივი დახასიათების მეშვეობით, მეორე ნაწილი — სინონიმებით, მესამე ნაწილი — ნახევრად გრამატიკული განსაზღვრებით. მიუხედავად იმისა, რომ მსგავსი სტრუქტურულ-სემანტიკური თავისებურებების მქონე სიტყვების განმარტებათა ნაირგვარობა ი. რუდაკოვას ლექსიკონის ნაკლად მიაჩნია, იგი მაინც დიდ მნიშვნელობას ანიჭებს ლექსიკონში წარმოდგენილ განმარტებათა „ტიპებსა და მოდელებს“, როგორც საფუძველს განსაზღვრებათა უფრო სრულყოფილი სახების შემუშავებისათვის⁶. მისივე აზრით, რუსეთის აკადემიის ლექსიკონს აქვს არა მარტო ისტორიული მნიშვნელობა: იგი უახლესია დღესაც, როგორც კანონმდებელი მთელი რიგი ლექსიკოგრაფიული პრინციპებისა. მოვიყვანთ ციტატას მისი ნაშრომიდან: Хотя словарь Академии Российской 1789—1794 г.г. был первым русским толковым словарем, своего значения он не утратил до настоящего времени. И не только как источник, отражающий состояние литературного языка на определенном этапе его развития, но и как законодатель целого ряда лексикографических принципов, которые были использованы составителями всех последующих толковых словарей⁷.

რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის ორი გამოცემა არსებობს, 1789—1794 და 1806—1822 წლებისა. ორივე გამოცემა 6—8 ტომია და დაახლოებით 45.000 სიტყვას შეიცავს. გამოცემები ერთმანეთისაგან სხვაობენ არა იმდენად ლექსიკური შედგენილობით (მეორე გამოცემაში ხელოვნური ფორმები უფრო ნაკლები რაოდენობითაა, ვიდრე პირველში), რამდენადაც სიტყვანის დალაგების პრინციპებით. პირველი გამოცემა ეტიმოლოგიური ლექსიკონის სახეს ატარებს. აქ მასალა დალაგებულია ბუდობრივი პრინციპის მიხედვით, ე. ი. ერთადაა თავმოყრილი და განმარტებული ერთი ძირიდან ნაწარმოები სიტ-

⁴ დასახ. ნაშრომი, გვ. 11.

⁵ დასახ. ნაშრომი, გვ. 14.

⁶ იქვე, გვ. 19.

⁷ იქვე, გვ. 28.

ყვები. ეს გარემოება აძნელებდა სიტყვათა მოძებნას, რის გამოც ყოველ ტარს ბოლოში დაურთეს განმარტებულ ფორმათა ანბანთრიგზე გაწყობილი საძიებელი. მეორე გამოცემაში უარყოფილია სიტყვათა დალაგების ბუდობრივი პრინციპი, სიტყვანი გაწყობილია ანბანზე, რაც აიოლებს ლექსიკონის გამოყენებას.

რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის ზოგადი დახასიათებიდანაც, ვფიქრობთ, აშკარაა, რომ საქმე გვაქვს უნიკალურ ნაშრომთან, რომლის ქართულად თარგმნა დიდი მნიშვნელობისა უნდა ყოფილიყო საქართველოსთვის მით უმეტეს მაშინ, როდესაც საქართველოს რუსეთთან შეერთების შემდეგ გაჩნდა საჭიროება რუსული ენის შესწავლისა. მაგრამ წიგნებსაც აქვთ თავიანთი ბედი და, სამწუხაროდ, უბედობა თავიდანვე დაჰყვა ამ გამორჩეული ნაშრომის ასევე გამორჩეულ (თავისი დროისათვის, რასაკვირველია) ქართულ თარგმანს.

რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის ქართული თარგმანი, ე. ი. რუსულ-ქართული ლექსიკონი, რომელშიც ჩაქსოვილია უზარმაზარი შრომა და რომლის პირდაპირი დანიშნულებაც იყო ქართველი ინტელიგენციისთვის დახმარების გაწევა რუსული ენის დაუფლებისა და რუსულიდან ქართულად თარგმნის საქმეში, მხოლოდ იმ შემთხვევაში შეასრულებდა თავის მისიას, თუ დაიბეჭდებოდა და გავრცელდებოდა საქართველოში. წინააღმდეგ შემთხვევაში იგი ვერ მიაღწევდა თავის მიზანს და დარჩებოდა თუმცა დიდმნიშვნელოვან, მაგრამ მანც ისტორიულ ფაქტად ქართული ლექსიკოგრაფიის სფეროში. როგორც ადრეც მიუთითეთ⁸, რუსულ-ქართული ლექსიკონის დაბეჭდვის საკითხი რამდენჯერმე დაისვა რუსეთის მთავრობის წინაშე 1814—1821 წლებში, მაგრამ, სამწუხაროდ, საბოლოოდ უარყოფითად გადაწყდა. ასე დარჩა ხელნაწრის სახით წიგნი, რომელსაც შეეძლო დიდი სამსახური გაეწია რუსული ენის შესწავლელთა და რუსულიდან მთარგმნელთათვის, რომლებიც XIX საუკუნეში ძირითადად რუსული ენის მეშვეობით ახერხებდნენ ევროპული იდეების შემოტანას საქართველოში.

უნდა აღინიშნოს, რომ ეს ნაშრომი პირველი რუსულ-ქართული ლექსიკონია, უნიკალური თავისი მოცულობითა და განმარტებების სიზუსტით, რომელიც სცილდება თარგმნითი ლექსიკონის ფარგლებს და ბევრ შემთხვევაში თარგმნით-განმარტებითი ხასიათის მაგალითებს გვაძლევს. თარგმნისას გამოყენებული სინონიმური შესატყვისები კი ზშირად საინტერესოა და, ვფიქრობთ, გასათვალისწინებელიც თანამედროვე სინონიმური ლექსიკონის შედგენისას. მაშასადამე, დაბეჭდვის შემთხვევაში რუსულ-ქართულ ლექსიკონს შეეძლო მთელი ეტაპი შეექმნა ორენოვანი ლექსიკონების შექმნის საქმეში.

ასეთივე უბედობა დაჰყვა თან რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის მთარგმნელს, ე. ი. რუსულ-ქართული ლექსიკონის შემოქმედს, რომლის სახელი თანამედროვეებისთვის კი იყო ცნობილი, მაგრამ მომდევნო ხანაში თანდათან დავიწყებას მიეცა და ბურუსით დაიფარა. მის ნაცვლად 150-ზე მეტი წლის ძანძილზე ე. ი. 1984 წლამდე, როდესაც ჩვენი გამოკვლევა გამოქვეყნდა⁹, რუსულ-ქართული ლექსიკონის ავტორად მიჩნეული იყო იოანე ბაგრატიონი. როგნე ბაგრატიონის ავტორობას ადასტურებდა ანდერძი, რომელიც ახლავს

⁸ ლ. კიკნაძე, ახალ იმასალები იოანე ბაგრატიონის სახელით ცნობილი რუსულ-ქართული ლექსიკონის შესახებ, მაცნე, ენისა და ლიტ. სერია, 1984, № 4, გვ. 11—15.

⁹ იხ. ზემოთდასახელებული ნაშრომი.

ლექსიკონის ლენინგრადულ ნუსხას (I ტომი)¹⁰. იგი მოთავსებულია რუსულ-საქართველო-საქართველო-რუსულ ლექსიკონის თავფურცელზე და უშუალოდ მოსდევს სათაურს: „...От российского языка на Грузинский переведено от Его Светлости Грузинского Царевича Иоанна Георгиевича и Кавалера...“ ჩვენს შემონახსენებ გამოკვლევაში გამოქვეყნებულია პირველწყაროს მნიშვნელობის მქონე მასალა, რომელიც შეუქმნა რუსულ-ქართული ლექსიკონის შექმნის მთელ ისტორიას და ცხადად წარმოგვიდგენს ამ გრანდიოზული ნაშრომის ნამდვილ შემოქმედს — ვასილ მათეს ძე ჭილაძეს. ვასილ ჭილაძის რუსულ-ქართული ლექსიკონის ავტორობის სრული ჭეშმარიტების გარანტიას იძლევა ის ფაქტი, რომ ჩვენ მიერ გამოქვეყნებული წერილები ეკუთვნის თვით იოანე ბაგრატიონს, ე. ი. პიროვნებას, რომელსაც ანდერძის მიხედვით მიეწერება რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნა. იოანე ბატონიშვილი თავის წერილებში რუსეთის მსხვილ ჩინოვნიკებთან რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის მთარგმნელად ასახელებს ვასილ მათეს ძე ჭილაძეს და მისი „თავგანწირული და გმირული“ შრომისათვის რუსეთის მთავრობისაგან თხოულობს მთარგმნელის შესაფერისად დაჯილდოებას¹¹. იგი ხაზს უსვამს ვასილ ჭილაძის ჩინებულ ცოდნას ქართული და რუსული ენებისა, საფუძვლიან განათლებას და არაჩვეულებრივ შრომისმოყვარეობას, რამაც განაპირობა კიდევ დაკისრებული დავალების წარმატებით შესრულება. იოანე ბატონიშვილის აზრით, ვასილ ჭილაძის დიდად სასარგებლო და მძიმე შრომა აღუნიშნავი არ უნდა დარჩეს, რადგან მისი დაჯილდოება განდებდა სტიმული მთარგმნელის შემდგომი შემოქმედებითი წარმატებებისა. იოანე ბატონიშვილი დაბეჯითებით თხოულობს ამ საკითხის სწრაფად მოგვარებას „რომ დროის დაუკარგავად შეიძლებოდეს ამ ჩინოვნიკის სამშობლოს საკეთილდღეო სხვა სასარგებლო დავალებებით დატვირთვა“¹².

იოანე ბატონიშვილის ეს წერილები სრული უეჭველობით ამტკიცებენ, რომ რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის მთარგმნელი ვასილ მათეს ძე ჭილაძეა. წიუხედავად ამისა, ჩვენ მოვუხმობთ სხვა დამატებით არგუმენტებსაც ვასილ ჭილაძის ავტორობის სასარგებლოდ.

1. რუსულ-ქართული ლექსიკონის თბილისური ნუსხა (ხელნაწერთა ინსტიტუტი, H 2328 ა, ბ) შავი პირია, ნაწერია ორი ხელით. აქედან ერთი იოანე ბატონიშვილის ხელია, რომლითაც ნაწერია ამ უზარმაზარი ნაშრომის (981 ფურცელი) დასაწყისი ნაწილი (115 ფურცელი), ისიც უმეტეს შემთხვევაში ვადახაზული და ახალი განმარტებებით შეცვლილი მეორე ხელის მიერ. ეს მეორე ხელი კი ძირითადი ხელია ლექსიკონისა და ეკუთვნის ვასილ მათეს ძე ჭილაძეს¹³. ასეთი კატეგორიული განცხადების საფუძველს გვაძლევს ვ. ჭილაძის თარგმანები, რომელთა ერთი ნაწილი ავტოგრაფული ხელნაწერების სახით არის შემონახული როგორც საქართველოს, ისე რუსეთის ხელნაწერთა

¹⁰ რუსულ-ქართული ლექსიკონი ჩვენამდე მოღწეულია ორი ნუსხით: ერთი — ორტომეული, დატულია საქართველოს მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტში (H 2338 ა, ბ). ხოლო მეორე — ექვსტომეული — ლენინგრადში, სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილებაში (იოანე ბატონიშვილის კოლექცია № 272, ა, ბ, ვ, გ, დ, ე).

¹¹ ლ. კიკნაძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 9—10.

¹² ЦГИА России, ф. 733, оп. 118, 1814 г., д. 283.

¹³ სამეცნიერო ლიტერატურაში ვ. ჭილაძის ხელი უცნობი დამხმარის ხელადაა მინიჭებული. ამის შესახებ იხ. ჩვენი შემოთავლიშნული გამოკვლევა, გვ. 8—9.

საცავებში¹⁴, აგრეთვე მისი ხელით ნაწერი ოფიციალური თუ არაოფიციალური ხელნაწერების მასალა საქართველო-იმერეთის სინოდის თბილისის კანტორის პროკურორის პოსტზე მისი მუშაობის პერიოდში, რომელიც ქართულ და რუსულ ენებზე უხვადაა დაცული საქართველოსა და რუსეთის არქივებში.

2. ვასილ ჭილაძე საქართველო-იმერეთის სინოდის თბილისის კანტორის პროკურორის პოსტზე მუშაობის პერიოდში (1814—1828 წწ.) ყოველწლიურად უგზავნიდა კანტორის მუშაობის ანგარიშს სასულიერო საქმეებისა და სახალხო განათლების მინისტრ გოლიცინს „უწყებების“ სახით. ერთ-ერთ ანგარიშში (1815 წ. 26 ნოემბრისა) ჩართულია ვასილ ჭილაძის წერილი გოლიცინთან¹⁵, რომელშიც დაწვრილებითაა აღწერილი მისი თავგანწირული შრომა რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის პროცესში. ვ. ჭილაძის თქმით, ეს დიდი წიგნი შექმნილია „ოფლითა და უზომო შრომით“. კერძოდ, მისი შექმნის პერიოდში „ამ საერთო-სასარგებლო შრომას ვეწეოდი დღე-ღამეში 18 საათის განმავლობაში აუღვომლად, რის გამოც ამ გამუდმებული ჯდომისაგან არა მარტო ბევრი ავადმყოფობა შემეყარა, არამედ სანახევროდ დავბრმავდი კიდევ...“¹⁶ სხვა საარქივო დოკუმენტში, სადაც ამ რუსულ-ქართული ლექსიკონის დაბეჭდვის შესახებ იოანე ბატონიშვილის თხოვნის წერილიც არის, ვასილ ჭილაძე ისევ თავის დეაწლზე წერს რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის საქმეში: „ამ ლექსიკონის თარგმნაზე ვშრომობდი მხოლოდ მე ერთი, უნემეს დახმარების გარეშე, გარდა თვით ბატონიშვილისა (იოანეზეა ლაპარაკი, ლ. კ.), რომელიც ხანდახან მიძებნიდა ხოლმე ზოგიერთ ქართულ სიტყვას...“¹⁷. ეს ნათქვამი სრულ სიმართლეს წარმოადგენს: თბილისური ნუსხის შესწავლისას მართლაც აღმოჩნდა იოანეს ხელით ჩაწერილი სიტყვები ვასილ ჭილაძის ქართულ განმარტებებში (მათი რაოდენობა 200-მდეა). აქედან სიტყვათა ერთი ანწილი საბუნებისმეტყველო სფეროს განეკუთვნება (ცხოველთა და მცენარეთა სახელები).

ვასილ ჭილაძის ერთ-ერთ წერილში საქართველოს ეგზარქოს თეოფილაქტესთან ნათქვამია, რომ მან იოანე ბატონიშვილის დავალება რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნისა სიამოვნებით მიიღო: „...ჰეშმარტი კმაყოფილებით მივიღე მისი დავალება, განუწყვეტლივ ვმუშაობდი და გავათავე კიდევ თარგმნა სასურველი წარმატებით“¹⁸.

3. 1818 წელს საქართველოს ეგზარქოსმა თეოფილაქტემ კიდევ ერთხელ დასვა ვასილ ჭილაძის რუსულ-ქართული ლექსიკონის დაბეჭდვის საკითხი¹⁹. ეგზარქოსი მიმართავდა გოლიცინს, რომ მხოლოდ საქართველოს სასარგებლო საქმეებისადმი ერთგულება აიძულებდა მას მინისტრის ყურადღება მიეპყრო ვ. ჭილაძის თავგანწირული შრომისათვის, რაც მთარგმნელმა ჩააქსოვა რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის საქმეში. „ასეთ შრომას, როგორც თავს

¹⁴ კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის H 2470, H 2375; გ. ლეონიძის სახ. ლიტერატურული მუზეუმის № 12943; ლენინგრადის აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის ხელნაწერთა განყოფილების E 14.

¹⁵ ЦГИА России, ф. 796, оп. 96, 1815 г., д. 78.

¹⁶ იქვე.

¹⁷ ЦГИА России, ф. 797, оп. 2, 1818 г., д. 9085.

¹⁸ იქვე.

¹⁹ ამ ლექსიკონის დაბეჭდვის მცდელობის შესახებ ვრცელადაა საუბარი ზემოდასახელებულ ჩვენს გამოკვლევაში, გვ. 11—15.

ილო ბატონმა ჭილაძემ, აქ ვერავინ ვერ გაუძღვებო“²⁰, დაბეჯითებით ცეზდა თეოფილაქტე გოლიცინს და სთხოვდა ამ მეტად მნიშვნელოვანი შრომის დაბეჭდვას სახელმწიფოს სახრებით.

გორის ეპისკოპოსი დოსითეოსი 1814 წ. აგვისტოს თხოვნაში, რომლის ძირითადი მიზანიც იყო ვ. ჭილაძის სახელმწიფო სამსახურში აღდგენა, ჭილაძის დამსახურებათა შორის ასახელებს მის მიერ რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის ფაქტსაც. იგი წერს: „ამას გარდა ჭილაძე ცნობილია თავისი ცოდნითაც, რამეთუ მან თარგმნა რუსულიდან ქართულ ენაზე რუსეთის აკადემიის ლექსიკონი, რომელსაც დიდი სარგებლობის მოტანა შეუძლია თავისი თანამემამულეებისათვის“²¹.

მაშასადამე, საქართველოს იმდროინდელმა საზოგადოებამ, ყოველ შემთხვევაში, მისმა ერთმა ნაწილმა მაინც (რომ აღარაფერი ვთქვათ პეტერბურგის ქართული კოლონიის წევრებზე, რომლებიც თვითმხილველები იყვნენ ვასილ ჭილაძის თავგანწირული შრომისა) კარგად იცოდა რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის მთარგმნელის სახელი. და მიუხედავად ამისა, მომდევნო ხანაში ლექსიკონი ისე მკვიდროდ დაუკავშირდა იოანე ბატონიშვილის სახელს, რომ დღესაც კი უჭირთ ძვალ-რბილში გამჯდარი ტრადიციული შეხედულების უარყოფა და ვასილ ჭილაძის ავტორობის აღიარება. წინა გამოკვლევაში ჩვენ შევეცადეთ აგვეხსნა, თუ როგორ მოხდა იოანე ბატონიშვილის სახელის დაკავშირება ამ ლექსიკონთან: რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის პერიოდში ვასილ ჭილაძე, რომელიც იმყამად არსად არ მუშაობდა, თავისი ოჯახით ცხოვრობდა იოანე ბატონიშვილის სახლში პეტერბურგში და სარგებლობდა მისი მზრუნველობითა და ყურადღებით. იოანეს მატერიალური და მორალური დახმარების მაღლიერი ვასილ ჭილაძე არაჩვეულებრივი ერთგულებითა და სინეჯივით ასრულებს ბატონიშვილის დავალებას, თარგმანის გასრულების შემდეგ კი თავისი უზარმაზარი შრომის ნაყოფი — რუსულ-ქართული ლექსიკონი იოანე ბატონიშვილის თარგმნილად გამოაცხადა და წიგნის ანდერძში თავისი ხელით ჩაწერა ამისი დამადასტურებელი სიტყვები. ამდენად, ანდერძი ვახდა მყარი საფუძველი იმისა, რომ მომდევნო ხანაში შემდგომ თაობებს რუსულ-ქართული ლექსიკონი იოანე ბატონიშვილის შექმნილად მიეჩნიათ. ამავე ანდერძმა იოანეს მისცა საფუძველი ლექსიკონის დაბეჭდვის თაობაზე რუსეთის მთავრობის მიმართ თხოვნაში იგი თავის ნაღვწად გამოეცხადებინა. ჩვენი აზრით, ეს განპირობებული იყო იმითაც, რომ ლექსიკონის დაბეჭდვა შეეძლო მხოლოდ დიდი ავტორიტეტისა და შეძლების პირს, სწორედ ისეთს, როგორც იყო იოანე ბატონიშვილი (ვასილ ჭილაძეს არც სახელი გააჩნდა და არც სახსრები მის დასაბეჭდად). ამას კარგად გრძნობდა ვასილ ჭილაძეც და გამოთქვა კიდევ თავისი აზრი ამის თაობაზე: „მის ბრწყინვალეებას სურს... გამოსცეს ეს ლექსიკონი მხოლოდ თავისი სახელით, რასაც მე, ჩემი მხრივ, ვუთმობ მას, მხოლოდ ჩემი შრომა არ დარჩეს უყურადღებოდ“²². ეს, რასაკვირველია, გულისხმობს, რომ დაბეჭდილი ლექსიკონის წინასიტყვაობაში აღნიშნული ყოფილიყო ვასილ ჭილაძის წვლილი რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის საქმეში. ეს აზრი რომ სიმართლეს შეეფერება, დავევიდანსტურა ახლახან მიკვლე-

²⁰ იქვე, გვ. 13.
²¹ იქვე, გვ. 21.
²² დასახ. ნაშრომი, გვ. 12.

ულმა დოკუმენტმა, რომელიც ნაწერია ვ. ჭილაძის ხელით და წარმოადგენს რუსულ-ქართული ლექსიკონის წინასიტყვაობას²³. მოგვყავს მთლიანად:

წინასიტყვაობა

ვინააღდგან ჭეშმარიტება ესე პირდაუყოფელად მტკიცედ დამტკიცებულ არს ყოველთაგან, რომელ მიზეზი ერთა ბედნიერებისა არს ნიადაგ განათლება მათი და რომელ გავითარება გონებისა შეიყუანებს რა მათ კეთილდღეობასა შინა, აღიყვანებსცა ერთბამად თხემსა ზედა კეთილსუფობისასა, ამისთვის სიყუარულისა გამო მამულისა ჩემისადმი, ვინააღდგან მცირედ არიან სამეცნიერო წიგნი ქართულსა ენასა ზედა არა უგულსმოდგინებოთა ერთმეჭუტყუნეთა ჩემისათა, არამედ ხშირად დასხმისა გამო ძველთა დროთა შინა მტერთაგან მჯარესა მას ზედა, წინაგანვიზრახე გარდმოლება რუსულიდგან ქართულსა ენასა ზედა რუსულის ლექსიკონისა, რომელიცა შემდგარ არს ექუსთა ნაწილთაგან და არს პირველი საფუძველი ყოვლისა სიტყვიერებისა, თანაშეწევნითა უფლისა ნადვორის სოვეტნიკისა ვასილისა ჭილაძისათა.

შემრაცხველსა მიუცილებელ საჭიროებად, რათა მომეყუანა თვით მოქმედებისადმი ესევეთარი წინაგანზრახვა ჩემი აწინდელისა რაასამიმართობისა გამო რუსეთისა საქართულშრომსა თანა, განმიცემიეს აწ რუსული ლექსიკონი ქართულის თარგმანითა ახალსა და უმჯობესსა სისტემასა ზედა დაწყობითა ანბანსა ზედა ასხმითა ესევეთარსა საფუძველსა ზედა, რათა არღარა უმძიმდესთ მეძიებლობა მას შინა: 1. ლი. მარტივთა და მით გამო რთულთა ზმნათა. 2. რე. არსებითთა სახელთა პირველსახეთა და მათ გამო რთულთა სახელთავე, ვითარ-იგი იყო უწინარეს ამისა, რომლისა მიზეზისამებრ არა მხოლოდ მოსწავლენი რუსულისა ენისანი, არამედ თვით მასწავლებელნიცა ფრიად ხშირად მიემთხვეოდინ დიდსა სიძნელესა დროსა საჭიროებისასა პოვნასა შინა მათ მიერ საჭიროთა ლექსთასა. და რათა ამის გამო შემძლებელ იყვნენ პოვნად თვთუელისა ლექსისა არა პირველისამებრ ლექსის დასაბამისა, არამედ სწორედ ანბანსა ზედა ასხმითა, ვითარ-იგი სხუათაცა ყოველთა უცხოქვეყნის ენათა ზედა მიღებულ არს საზოგადოდ სისტემა ესევეთართა ლექსიკონთა შინა.

ზემოხსენებულსა ამას შინა მდგმოებს თულთსახილველი და უმეტესი სარგებლობა ლექსიკონისა ამის და ესე იყო ჩემ კერძოდ განმადვიებელი მიზეზი მეორედ განცემისა ლექსიკონისა ამის, რომლისაცა მოყუანებისათვის სისრულედმდე არა დამიზოგიეს არცა შრომანი და არცავე წარსაგებლნი.

ამის გამო მაქუს იმედი, რომ შრომანი ჩემნი არა იქმნენ ამაოდ. ეგრეთვე ესასოებ, რომელ თანასწორედ ერთმეჭუტყუნეთა ჩემთათვის არა იყოს უსარგებლო წინადაფენილი ჩემგან ღონისძიებაჲ შემეცნებისა გამო რუსულისა ენისა, რომლისამებრ გაემცნობებიან უმეტესად მათ, რომელთა თანაცა არა მხოლოდ აღიარებენ ერთსა სარწმუნობასა, არამედ მდგმოებენცა ერთსავე ქუთუმიპყრობელობასა და ესევეთართა ხატითა შეერთდებიან მათ უმტკიცესითა კავშირითა მეგობრობისათა და სარჩოვსა შემძინებლობისათა.

²³ „წინასიტყვაობა“ გადმოგვცა ფილოლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორმა მ. ქავთარიამ, რისთვისაც მადლობას მოვახსენებთ.

შრომანი ჩემნი შემძინებენ მე უსიამოვნესა კმაყოფასა, უკეთესად მომეცემა რქმნებიან თანასწორითა სიმდაბლითა, ვითარცა რუსეთისა ძეთაგან, ვგრეთვე ერთმეჭუტყუნეთა ჩემთაგან.

სხეებრ შეუფრდებ თავსა ჩემსა სჯასა ქუტსუე განათლებულისა საზოგადოობისასა და ვითხოვ, რათა მექმნეს მე კეთილმადრეკილად; ვინაჲდგან საცნაურ არს, თუ რაოდენისა სიძნელისა და უმარჯულობისა თანა შევრთებულ არს ახლად განცემა ლექსიკონისა.

უკანასკნელ მსურს, რათა შრომათა ამათ ჩემთა აღმოაჩინონ საზოგადოობისათვის სარგებლობა იგი, რომელიცა მაქუნდა მე საგნად და საფუძვლად. თანამედებ ვარ აქავე მოხსენებად, რომელ ვიეთნიმე ლექსნი არაბისა, სპარსისა, თურქისა და თათრისა ენისანი, რომელნიცა უფროვე ჰნიშნვენ სახელოთა და თანამდებობათა სამეფო კარისათა და მესამზღურებობისა გამო საქართუშლომისა ამა ერთა თანა მოღებულ ყოფილან კმარებად ქართულსა ენასა ზედა, მიკმარის მეცა ადგილ-ადგილ თარგმანსა შინა, რათა ქართულისა მკვიდრნი ლექსნი ჟამთა ვითარების შემდგომად არა დაეწყებულ იყვნენ და რათა მომავალთა ტომთაგან სამარადისოდ არა მიფარებულ იყვნენ, ამისთვის პარისპირ თითოეულისა რუსულისა ლექსისა პირველ დამიღვიეს მკვიდრი ქართული ლექსი და შემდგომად კმარებული ქართულსა ენასა ზედა ნაცვლად ქართულისა ლექსისა უცხო მკრის მეზობელთა ლექსი, თვნიერ მკირედთა რაოდენსამე ლექსთა, რომელთაცა პოვნაჲ ყოველითა ჩემისა მეცადინეობითა ვერ შემძლებიეს²⁴.

როგორც ვხედავთ, „წინასიტყვაობაში“ ვასილ ჭილაძის წვლილი რუსულიდან თარგმანში იოანეს „თანაშეწევნით“ ვ. ი. დანხარებით გამოიხატება. ეს კი ვასილ ჭილაძეს ლექსიკონის ერთ-ერთ მთარგმნელად წარმოგვიდგენს ვ. ი. მისი შრომა „არ რჩება უყურადღებოდ“, როგორც იგი მოითხოვდა. მაგრამ ლექსიკონი არ დაიბეჭდა მიუხედავად არაერთგზისი ცდისა, მკითხველისთვის უცნობი დარჩა მისი წინასიტყვაობაც, ხოლო ლექსიკონის ანდერძში მთარგმნელად მხოლოდ იოანე ბატონიშვილი ფიგურირებდა და სრულიად უყურადღებოდ იყო დატოვებული ვასილ ჭილაძის „საქები გმირობა“, რაც მის შრომას მომავალ თაობებში სრულ დავიწყებას უქადდა. და აი, ბუნებრივია, რომ ვასილ ჭილაძეს თანდათან უძლიერდება სინანულის გრძნობა და იგი ცდილობს აღიდგინოს რუსულ-ქართული ლექსიკონის ავტორობა, რაც ასე ადვილად, მართლაცდა ერთი კალმის მოსმით — ანდერძის მეშვეობით — დაუშკვიდრა იოანე ბატონიშვილს. ავტორობის აღდგენის სურვილისა და რუსულ-ქართული ლექსიკონის დაბეჭდვის თაობაზე იოანე ბატონიშვილის მცდელობის შედეგია სწორედ ის ვრცელი მასალა, რომელიც მთელი სიცხადით წარმოაჩენს რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის ჭეშმარიტი მთარგმნელის სახელს.

აქვე უნდა აღინიშნოს, რომ ვ. ჭილაძეს ეკუთვნის აგრეთვე საბუნებისმეტყველო რუსულ-ქართული ლექსიკონი²⁵, რომელიც ასევე იოანე ბატონიშვილის სახელით იყო ცნობილი. ამის საფუძველია ანდერძი, რომელიც მოსდევს სთათურს და დაწერილია ვასილ ჭილაძის ხელით: „ბუნებისმეტყუტლება ანუ შეკრება ლექსთა სხუა და სხუათა ბუნებითა ისტორიათაგან, ანბანსა ზედა ასხმითა, რომელნიცა შეადგენენ სამთა სამეფოთა ბუნებისათა, ესე იგი: ცხო-

²⁴ ლენინგრადის სალტიკოვ-შჩედრინის სახ. საჯარო ბიბლიოთეკის ხელნაწერთა განყოფილების იოანე ბატონიშვილის კოლექცია, ფ. 941, აღ. 2. № 118.

²⁵ დაცულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში, S 3986.

ველთასა, მცენარეთასა და აღმონაკუთვითასა, გინა ილეკროთასა ქვებითა ცხადითა განმარტებითა თვისებისა, ნიშნებისა და ვმარტობისა მათისათა და წოდებითა სახელთასა რუსულსა, ლათინურსა და ქართულსა ენასა ზედა, შრომითა და მოღვაწეობითა საქართუშლოს მეფის გიორგის ძის იოანესითა სანკტ-პეტერბურღსა შინა 1814-სა წელსა“. ეს ლექსიკონიც, შემოთგანხილული რუსულ-ქართული ლექსიკონის მსგავსად, თავიდან ბოლომდე ნაწერია ვასილ ჭილაძის ხელით და რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის საბუნებისმეტყველო მასალის თარგმნითა მიღებული. განსხვავება ისაა, რომ ეს ლექსიკონი განმარტებითა, ე. ი. რუსულ სიტყვებს მიწერილი აქვს არა მარტო ალექვატური ქართული შესატყვისი, არამედ რუსულ ლექსიკონში წარმოდგენილი ვრცელი განმარტებების თარგმანი. ჩვენ ვვარაუდობდით²⁶, რომ ამ ლექსიკონისათვის საჭირო სიტყვებს ვ. ჭილაძე რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმნის პროცესში ცალკე წიგნში იწერდა და დედნისეულ ვრცელ განმარტებებს შეუშოკლებლად, სიტყვა-სიტყვით თარგმნიდა ან მაშინვე, ან რუსულ-ქართული ლექსიკონის გასრულების შემდეგ. ასეა თუ ისე, ორივე ლექსიკონი ერთი და იმავე შემოქმედებითი პროცესის შედეგად შექმნილად და ამდენად, ერთმანეთთან მჭიდროდ დაკავშირებულად გვქონდა წარმოდგენილი. ამიტომ არის სწორედ, რომ ვასილ ჭილაძე ამ ლექსიკონს არსად ცალკე არ გამოჰყოფს, რადგან ისიც რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის თარგმანია. ამავე გამოკვლევაში აღვნიშნავდით, რომ საბუნებისმეტყველო ლექსიკონის შექმნაში უფრო მეტი წვლილი აქვს იოანე ბატონიშვილს, ვიდრე რუსულ-ქართულ ლექსიკონში. მას სალექსიკონო ერთეულები მიუმატებია სიტყვანისთვის, ზოგიერთი განმარტებაც გაუფრცია (ორივე ერთად 30-მდე). რუსულის შესატყვისი ქართული სახელწოდებები ზოგიერთ შემთხვევაში დაუზუსტებია, სინონიმებით გაუზდიდრებია და სალექსიკონო ერთეულ Мирра-მდე თურქული შესატყვისობებით შეუქსია. მიუხედავად ამისა იოანეს ღვაწლი არ იძლევა იმის საფუძველს, რომ მთარგმნელად იოანე ბატონიშვილი მივიჩნიოთ და არა ვასილ ჭილაძე, რამდენადაც რუსული ლექსიკონის განმარტებების ჭილაძისეული თარგმანები არც ერთ შემთხვევაში არ არის შესწორებული იოანეს მიერ. აშკარაა, იოანე დიდ ნდობას უტყბადებს მთარგმნელს და პირდაპირ რომ ვთქვათ, მას არც ზღელეწიფება ჭილაძის თარგმანის შემოწმება-გასწორება, რამდენადაც მან სუსტად იცის რუსული ენა²⁷.

²⁶ დასახ. ნაშრომი, გვ. 16.

²⁷ ამასთან დაკავშირებით უნდა აღინიშნოს შემდეგი: 1986 წელს გამოქვეყნდა „მცენარეობა“ ვასილ ჭილაძის ეს საბუნებისმეტყველო ლექსიკონი დასტამბა იოანე ბაკრატიონის ავტორობით (ტექსტი გამოსაცემად მოამზადეს: გამოკვლევა და სამძებლები ლურთეს თინა ესუქიძემ და ნანა კიქნაძემ), თუმცა ჩვენი გამოკვლევა უკვე გამოქვეყნებული იყო (ახალი მასალები, იოანე ბატონიშვილის სახელით ცნობილი რუსულ-ქართული ლექსიკონის შესახებ, ე. შაენე, ენისა და ლიტ. სერია, 1984, № 4, გვ. 5—23) და გამოქვეყნდებეს საშუალება ჰქონდათ მისი გაცნობისა. გაცნობიან კიდევ, როგორც აღნიშნულია წიგნის ერთ-ერთ სქოლიოში, მაგრამ რატომღაც არავითარი რეაქცია არ გამოუწვევია მათში ისეთი მნიშვნელოვანი საკითხის დაზუსტებას, როგორცაა ლექსიკონის ავტორის საკითხი. ვალდებული კი იყვნენ გამოეხატათ თავიანთი დამოკიდებულება ამ სიახლის მიმართ, ან მიეღოთ ვასილ ჭილაძე, როგორც ავტორი ამ ლექსიკონისა, ან საკმაოდო გეხედათ მისი ავტორობა, თუ ჰქონდათ საამისო არგუმენტები. ასეთი გაუგებარი მოქმედების გამო წააგო წიგნმაც, წააგო მკითხველმაც, რადგან მიიჩქმალა კვლევის თანამედროვე დონეზე მიღწეული შედეგები, წინასიტყვაობაში კი გამოითქვა მოძველებულ შეხედულებებზე დამყარებული მოსაზრებები.

ყოველივე შემოთქმული საფუძველს გვაძლევს დავასკვნათ: იოანე ბატონიშვილი ნიშნის სახელით ცნობილი რუსულ-ქართული და საბუნებისმეტყველო ლექსიკონების, ნამდვილი შემოქმედია ვასილ მათეს ძე ჭილაძე. საჭიროა, უსამართლოდ მივიწყებულ ამ შემოქმედს ჭეროვანი ადგილი მიეჩინოს ქართული ლექსიკოგრაფიის ისტორიაში.

Л. А. КИКНАДЗЕ

ВАСИЛИЙ МАТВЕЕВИЧ ЧИЛАДЗЕ — ПЕРЕВОДЧИК СЛОВАРЯ АКАДЕМИИ РОССИЙСКОЙ

Резюме

Словарь Академии Российской, созданный в конце XVIII века, уникальный труд в истории русской лексикографии. Он является не только ценнейшим источником, отражающим литературный язык своего времени, но и законодателем ряда лексикографических принципов, использованных составителями последующих толковых словарей, и не утративших своего значения до настоящего времени. Грузинский перевод этого труда — русско-грузинский словарь (дошедший до нас в двух списках), известный в продолжении 150 и более лет под именем Иоанна Багратиони, по данным нововыявленных документов архивов Грузии и России принадлежит Василию Матвеевичу Чиладзе.

В статье приводятся дополнительные аргументы об авторстве Василия Чиладзе. Здесь же впервые публикуется «Предисловие» к изданию русско-грузинского словаря, написанное рукой самого переводчика, т. е. Василия Чиладзе.

ეს ფაქტი შემჩნეული არ დარჩენილა სამეცნიერო წრეში. კერძოდ, პროფ. ალ. ფოცხიშვილი, რომელიც იზიარებს ვ. ჭილაძის ავტორობას, წერილში „იოანე ბატონიშვილი თუ ვასილ ჭილაძე?“ (გაზ. „წიგნის სამყარო“, 1988, 14. გვ. 2). სავანებოდ მსჯელობს ახალი მასალების იგნორირების ამ სამწუხარო შემთხვევაზე.

ბერნარ უბინი

მსხვერპლ ეპისკოპოსისა და სახარების „სასწაულების“ უძველესი
ქართული ვერსიები*

დღევანდელი ჩვენი შეკრება ქართველთა მონასტრის — ივირონის — ათასი წლის იუბილეს ეძღვნება.

ფრიად მოხარული და მადლობელი ვარ, რომ თქვენი აკადემიის წყალობით ჩემთვის შესაძლებელი გახდა ამ დღესასწაულში მონაწილეობა. თუმცა დაბადებით ქართველი არ ვარ, გულით — კი.

ეს იუბილე მარი-ფელისიტე ბროსეს დღესასწაულია ამავე დროს. მარი ბროსე ფრანგი იყო, მეც ფრანგი ვარ. იგი პარიზის სააზიო საზოგადოების წევრი იყო, მეც მისი წევრი ვარ. ის დიდი მეცნიერი იყო. მე დიდი მეცნიერი არ ვახლავართ, მაგრამ მეც, როგორც ბროსეს, ძალიან მიყვარს ქართველები და ქართული კულტურა.

ბროსემ საქართველოს ისტორიისა და ლიტერატურის კვლევა ხელნაწერებზე მუშაობით დაიწყო. მისი აზრით, უშუალო კონტაქტი პირველწყაროებსა და ადამიანებთან საუკეთესო გზაა მეცნიერების წარმატებისათვის. ამიტომ იყო, რომ იგი, თეიმურაზის მოწაფე, ჩამოვიდა საქართველოში მეცნიერული მივლინებით.

ამ ჩემს ძალიან მოკლე მოხსენებაში მინდა იმავე მეთოდის გამოყენება. მინდა შევეხო ორ საკითხს ექვთიმეს და გიორგის ლიტერატურული საქმიანობიდან. ჩემი მოხსენება მეთერთმეტე საუკუნის ორ ძველ ხელნაწერს ეყრდნობა.

ახლახანს თბილისში ივანე იმნაიშვილის რედაქციით გამოვიდა დიდი შრომა: „ქართული ოთხთავის ორი ბოლო რედაქცია“, ესე იგი ეფთვიმეს და გიორგის რედაქციები.

ეფთვიმეს რედაქცია გამოცემულია ორი ხელნაწერის — A ფონდის ნომერი იცდარვა (ურბნისის ოთხთავი) და ეგრეთწოდებული პალესტინური ოთხთავის მიხედვით. პირველის თარიღი ზუსტად ცნობილი არ არის. რენე შმერლინგისა და ილია აბულაძის აზრით, ეს ხელნაწერი მეთერთმეტე საუკუნის პირველი ნახევრისა უნდა იყოს. მეორე ხელნაწერი გადაწერილია იერუსალიმში ათას ორმოცდარვა წელს.

არსებობს კიდევ ერთი ხელნაწერი, რომელიც სინის მთის მონასტერშია დაცული: ქართული ხელნაწერი ნომერი თექვსმეტი, გადაწერილი მეთერთმეტე საუკუნის შუა წლებში იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში.

* მოხსენება, წაკითხული ივირონის მონასტრის ათასი წლისთავის იუბილეზე თბილისში 1982 წლის 20 ოქტომბერს.

ეს სამი ხელნაწერი ერთმანეთთან ძალზე ახლოს დგას. დავიმოწმით რამდენიმე მაგალითი:

მათე, მეათე თავი, ოცდამეექვსე მუხლი: „ნუუკუე გეშინინ მათგან“, ე. ი. ქრისტიანების მტრებისა. ეს სამი სიტყვა აკლია ჩვენ სამ ხელნაწერს, მერმე ჩაუმატებიათ მხოლოდ პალესტინურ ოთხთავში.

მათე, მეთექვსმეტე თავი, მეთერთმეტე მუხლი: „ხოლო ეკრძალენით ცომისაგან ფარისეველთაჲსა“. ასეა ჩვენ სამ ხელნაწერში და ოპიზურშიც, ხანძეტობის გადმონაშთია: „ხეკრძალენით ცომისაგან ფარისეველთაჲსა“. აქედანაც ჩანს, რომ ეფთვიმეს ხელთ ჰქონია საყრდენად ოპიზური ძველი რედაქცია, შეიძლება თვით ოპიზის ხელნაწერი, ან მისი პირი, როგორც სამართლიანად მიუთითა ი. იმნაიშვილმა (გვ. 83).

მათე, ოცდამეერთე თავი, ოცდამეერთე მუხლი: „უკუეთუ გაქუნდეს სარწმუნოებაჲ .. ჰრქუათ მთასა ამას: აღიფხუერი ამიერ“. მოსალოდნელი იყო: აღიფხუერ ან აღიფხუარ. მხოლოდ ჩვენ სამ ხელნაწერში იკითხება: აღიფხუერი.

შეიძლებოდა კიდევ სხვა მაგალითების დამოწმება, მაგრამ, ვფიქრობ, ესეც საკმარისია. აქედანაც ჩანს, რომ სინის ნუსხაც ეფთვიმის რედაქციისაა.

ჩემი პირველი დებულება შემდეგია: ურბნისისა და სინის ოთხთავებში, ყოველი სახარების წინ, მოცემულია სახარების მოკლე სარჩევი სათაურით „სასწაულნი (ან თავები) მათეს, ან მარკოზის (და ასე შემდეგ) თავისანი“. როგორც ჩემთვის ცნობილია, ასეთი სარჩევების ძველი რედაქციაა სრულად ოთხთავის რამდენიმე ქართულ ხელნაწერში მოიპოვება. ესენია: წყაროსთავის ოთხთავი, A ფონდის ნომერი ოთხმოცდათვრამეტი, მეათე საუკუნის ბოლოს გადაწერილი; მესტიისა და ტბეთის ოთხთავები. მეოთხე ნუსხაა იოანე-ზოსიმეს ცნობილი ლიტურგიკული ენციკლოპედია, Sin 34. წყაროსთავისა და ტბეთის ოთხთავებში სარჩევები ოთხივე სახარებისათვის ერთადაა მოცემული ხელნაწერის დასაწყისში, მესტიის ოთხთავში კი — ბოლოს. ეს რედაქცია უფრო მოკლეა, ვიდრე ეფთვიმესეული. მაგალითად, ეფთვიმეს რედაქციაში, მათეს თავისათვის, სამოცდათექვსმეტე სასწაულია, წყაროსთავში — ოცდაოთხი; მარკოზის თავისათვის ეფთვიმესთან ორმოცდაჩვიდმეტი, ძველში — ოცდაორი, და ასე შემდეგ. აღმოჩნდა, რომ ურბნისის ოთხთავის მათეს და იოვანეს თავების სასწაულთა სარჩევი ძველი რედაქციისაა, მარკოზისა და ლუკას თავების სარჩევები კი ეფთვიმეს რედაქციისა, რაც იმას უნდა მოწმობდეს, რომ ურბნისის ეფთვიმესეული რედაქციის ხელნაწერის გადამწერს ხელთ ჰქონია დეფექტური დედანი, რის გამო სარჩევის ეფთვიმესეული რედაქცია შეუვსია ძველი რედაქციით.

ასეთი სასწაულების სია ძალიან ძველ ბერძნულ ხელნაწერებში გვხვდება და, ალბათ, უკვე ცნობილი იყო მეხუთე საუკუნეში. ჩემთვის ცნობილი ამ ზიების ბერძნული რედაქცია უფრო ახლოს დგას ეფთვიმეს რედაქციასთან. ჩემი ვარაუდით, ეფთვიმეს მოუცია სასწაულების მის დროს გავრცელებული ბერძნული სარჩევის ქართული თარგმანი.

როგორც ჩანს, ეფთვიმეს ნათარგმნია აგრეთვე „განგებაჲ და განწესებაჲ სახარებისაჲ ბერძულსა წესსა ზედა“, რომელიც ხელნაწერების ბოლოსაა მოთავსებული. ამის შესახებ სხვა დროს...

მეორე ახალი ხელნაწერი, Vaticano iberico 1, ულამაზესი ნუსხაა მეთერთმეტე საუკუნის მეორე მესამედის ბოლო წლებში გადაწერილი. მასში ათასამდე შემკული საზედაო ასოა. ეს ხელნაწერი უკვე ცნობილია მ. თარ-

ზნიშვილის აღწერილობით, რომელიც გამოქვეყნებულია ჟურნალ „ბედი ქალისაში“. ჩვენ გავეცანით თვით ხელნაწერის მიკროპირსაც ქალბატონ ნინო სალიას ფონდში, ხელნაწერთა ინსტიტუტში.

მ. თარხნიშვილის მიხედვით, ეს ნუსხა მეათე საუკუნისაა, მაგრამ არა ათონური ვერსიისა, არამედ უფრო ძველი.

ერთი დაზიანებული ფურცლის გაშიფრვის შედეგად შემდეგი სურათი მივიღეთ: ხელნაწერი გადაწერილია, როგორც ჩანს, შავ მთაზე, წმინდა სვიმონის მონასტერში. ანდერძში ვკითხულობთ: „სახელითა ღმრთისადათა... მეოხებითა ყოვლად წმიდისა ღმრთისმშობელისადათა...“ და სხვა და სხვა, და ბოლოს: „მეოხებითა ნეტარისა სვემონისითა, და წმიდისა და სანატრელისა კურთხეულისა დედისა მართასითა“. ხელნაწერის მომგებელია სვიმონ. მისი შობდვარნი ყოფილან გიორგი და იოვანე დვალი. ეს იოვანე დვალი კარგად ცნობილი პირია. მან ათასორმოცდაათობმეტ წელს გადაწერა ალავერდის ოთხთავი (A 484) კალიბოსის მონასტერში, შავ მთაზე. ამ ორი ხელნაწერის პალეოგრაფია და შემეჯობა გვაფიქრებინებს, რომ ორივე ერთ სკრიპტორიუმშია შესრულებული. ალავერდის ხელნაწერის შემდეგ იოვანე დვალს გადაუწერია ეფთვიმეს ნათარგმნი ბასილი დიდის სწავლათა ტექსტი (Ier. 14). დაახლოებით ამავე პერიოდში უნდა იყოს გადაწერილი ჩვენი ხელნაწერიც.

ამ ხელნაწერის ტექსტის შესწავლამ გამოამჟღავნა, რომ ეს ოთხთავი გიორგის რედაქციისაა.

ვატიკანის ხელნაწერს ერთვის ეფთვიმეს რედაქციის სასწაულების სია, გადამუშავებული გიორგის მიერ. ამასთანავე ერთვის „განვება სახარებისა“ და დასაწყისში მოეპოვება „ეპისტოლე ევსებისი კარპიანეს მიმართ“, რომელშიც კანონების განმარტებაა მოცემული. ასე რომ, როგორც ჩანს, საჭირო გამხდარა მისი მოთავსება კანონების წინ.

ეს ეპისტოლე, ჩანს, ძველადაა თარგმნილი. იგი ვატიკანის ხელნაწერის გარდა გიორგის რედაქციის ბევრ სხვა ნუსხაშიც ვაქვს. სხვათა შორის, ალავერდის [S 962/1054 წ./, A 845/(შავი მთა, XI ს.), გელათის, ბერთის, ვანის, ტბეთის მეორე სახარებაში, როგორც ჩანს, გიორგის რედაქციის ყველა ნუსხაში. მისი მეორე ნაწილი, როგორც ირკვევა, დაცულია ჭრუჭის 936 წლის ოთხთავში. არის კიდევ მესტიის სახარებაში, 1030 წლისა.

ამრიგად, მიკვლეულია ექვთიმეს და გიორგის ახალი თარგმანები. იზადება კითხვა: როგორ შეძლეს ეფთვიმემ და გიორგიმ ასეთი დიდი სამუშაოს შესრულება? მათ მკიდრო კავშირი ჰქონდათ კულტურისა და განათლების უდიდეს ცენტრებთან, პირველ რიგში კი კონსტანტინოპოლისა და იერუსალიმის კერებთან. თავისუფლად მიმოდრიოდნენ მეცნიერები, თავისუფლად მოგზაურობდნენ ხელნაწერებიც.

და ბოლოს, მათი სახით ისეთმა შუქმა გამოიბრწყინა, რომელიც დღე-ღამდამდე გვინათებს: არა მხოლოდ ქუჩათა სახელებში — ექვთიმეს ქუჩა და გიორგის ქუჩა — არამედ ქართულ ეკლესიებშიც: აქ დღესაც კითხულობენ გიორგის მიერ ნარედაქციევი სახარების ტექსტს. ქართული მეცნიერებაც აქტიურად სწავლობს ეფთვიმესა და გიორგის დიდ ღვაწლს, მათ შესანიშნავ შემკვიდრებას: ასე, რომ უკუნისამდე უკვდავი იქნება მათი სახელები.

ვაქვეყნებთ ევსევის ეპისტოლის ტექსტს ვანის, ალავერდის, მესტიისა და ჭრუჭის ოთხთავების მიხედვით (A—A1335 ვანის ოთხთავი, B—A 484 ალავერდის ოთხთავი, C — მესტიის ოთხთავი, D—H 1660 ჭრუჭის ოთხთავი). „სახარების სასწაულებს“ კი ვაქვეყნებთ შემდეგი ხელნაწერების მიხედვით:

1 — Sin. 34 (ლენინგრადი, Syr. n. s. 16/1, ფ. 14), X ს-ის შუაგულში
 T—A—98, წყაროსათვის ოთხთავი, X ს-ის ბოლო. B—ტბეთის ოთხთავი,
 995 წ. M — მესტიის ოთხთავი, 1033 წ. F—A—28, ურბნისის ოთხთავი,
 XI ს-ის პირველი ნახევარი.

მაისტროლე მესამისი კარპინანს მიმართ

(A 2r) ევსები კარპინანს, საყუარელსა ძმასა უფლისა მიერ გიციოხავ.
 ამონიოს¹ ალექსანდრიელმანცა დიდი² შრომაჲ³ და გულსმოდგინებაჲ
 შევა⁴ შემოილო და⁵ ოთხთაჲ მათ დაგვწერა⁶ ჩუენ სახარებაჲ, რომელ მათეს
 თავსა შეეტყუებთან სხვათა მათ მახარებელთაჲ, საკითხავები ასწორა, აწ უნებ-
 ლიათ⁷ შეჰხუდების⁸ შემდგომებისა⁹ განწესებასა სამთასა განხრწნაჲ წარო-
 თხრობასა მას საკითხავისასა. ხოლო რაათა განცოცხლდეს¹⁰ სხუათაჲ მათცა
 რაათურთით ყოველსა შინა გუამსა და ნაწევართა, გულისხმა-ჰყო¹¹ თუსნი თი-
 თოეულისა სახარებისა ადგილნი, რომელსა შინა მასვე ზედა მიიწინეს. კერ-არს
 კეშმარტად თქუმად¹²: ნაშრომისაგან¹³, რომელ წინათქუმულ არს კაცისა¹⁴,
 მომიღებეს¹⁵ მიზეზი სხუად სახედ. კანონნი ათნი რიცხვთ გამოგიხატენ¹⁶
 შენ დამორჩილებულნი: რომელ არს პირველსა მას შინა რიცხვ¹⁷, რომელ
 სწორად თქუეს ოთხთავე¹⁸: მათე,¹⁹ მარკოზ²⁰, ლუკა და იოვანე; მეორე²¹,
 რომელსა სამნი: მათე²², მარკოზ²³, ლუკა; მესამე²⁴, რომელსა სამნი: მათე,²⁵
 ლუკა, იოვანე²⁶; მეოთხე²⁷, რომელსა სამნი: მათე²⁸, მარკოზ²⁹, იოვანე³⁰;
 მეხუთე³¹, რომელსა ორნი: მათე³², ლუკა; მეექუსე³⁴, რომელსა ორნი: მათე³⁵,
 მარკოზ³⁶; მეშუდე³⁷, რომელსა ორნი: მათე³⁸, იოვანე³⁹; მერვე⁴⁰, რომელსა
 ორნი: მარკოზ⁴¹, ლუკა; მეცხრე⁴², რომელსა ორნი: ლუკა, იოვანე⁴³ (2v);
 ძეათე⁴⁴, რომელ თითოეულმან⁴⁵ მათგანმან რომელთათვისმე თუს-თუს⁴⁶ აღწე-
 რეს. ესე უკუე არს დამორჩილებულთა⁴⁷ მათ კანონთა⁴⁸ სახე⁴⁹. ხოლო განჩი-
 ნებულად თხრობაჲ მათი არს ესე: ზედა თითოეულსა ოთხსავე⁵⁰ სახარებასა
 რიცხვ⁵¹ რამეჲ ძეს თითოეულად⁵². და⁵³ უწყიეს პირველითგან და მერმე⁵⁴
 მეორესა და მესამესა, და მიწყებულად განელის⁵⁵ ყოველთა მიდასასრულამდე⁵⁶
 წიგნისა. ხოლო თითოეულსა მას რიცხუსა ნიშანი ძეს: წითლითა⁵⁷ აჩინებს,
 რომელ-იგი⁵⁸ ოთხთავე⁵⁹ კანონთაჲ რიცხვ⁶⁰ ჩანს⁶¹, რომელ-იგი⁶² პირველი⁶³
 ჩანს⁶⁴, ვითარცა პირველსა შინა, და მეორე⁶⁵ მეორესა შინა, და ეგრეთ ვიდრე
 ათადმდე⁶⁶, უკუეთუ განჰყო რომელსამე შინა ოთხთა მათ მახარებელთასა,
 რომელისადაცა⁶⁷ გინდეს სწავლად ვისსამე⁶⁸* რომლისადაცა⁶⁹ თავისაჲ და გუ-

1 ამონიოს A. 2 დიდადი C. 3 შრომაჲ C. 4 ზოვა BC. 5 და—C. 6 დაგვტევა C. 7 უნებ-
 ბლით B, უნებლიად C. 8 შეხუდების A. 9 შემდგომებისა+მის C. 10 განცხადნეს B. 11 გულის-
 კმა A. 12 თქმად AB. 13 ნაშრომისა მისგან C. 14 კაცთა B. 15 გამომიღებეს C. 16 გამოიხატენ
 B. 17 მენ B. 18 ოთხთავი B. 19 მათმ B. 20 მარკოს C. 21 მეორე]მ A. 22 მათმ B. 23 მარკოს C.
 24 მესამე]მე-გ A. 25 მათმ B. 26 იოვანმ B. 27 მეოთხე]მ-დ A. 28 მათმ B. 29 მარკოს C. 30 იოვანმ
 B. 31 მეხუთე]მ-ე A. 32 მათმ B. 34 მეექუსე]კ A. 35 მათმ B. 36 მარკოს C. 37 მეშუდე]კ
 ზ A. 38 მათმ B. 39 იოვანმ B. 40 მერვე]კ A. 41 მარკოს C. 42 მეცხრე]თ A. 43 იოვანმ B.
 44 ძეათე]ი A; მეათესა შინა C. 45 თითოეულმან C. 46 თუსა C. 47 დამორჩილებულთა C.
 48 კანონთა C. 49 სახმ B]განწესებაჲ C. 50 ოთხთასავე C. 51 რიცხუ C. 52 თითოეულად]ნაც-
 ხაცად C. 53 და—C. 54 მარმ B. 55 გაელის B. 56 მიდასასრულამდე B. 57 წითლითა]წანდუკი-
 თა C. 58 რომელ C. 59 ოთხთავე]ადგილთა მათ ოთხთა C. 60 რიცხვ]დადებული იგი C. 61 ჩან C.
 62 რომელი AC. 63 პირველი]უკუე C. 64 ჩან C. 65 მეორე A. 66 ათადმდე B, ათთამდე A, ათთა
 მათმდე C. 67 რომლისადაცა A. 68 ვისამე C. 69 რომლისადაცა A; რომლისა D]რომლისაჲ გინდეს C.
 * აქედან იწყება D.

ლისხმის-ყოფად, რომელთა სწორად თქუეს, და თითოეულისა⁷⁰ მის⁷¹ ადგილი⁷²
პოვნად, რომელსა შინა ერთბამად მიიწინეს⁷³. რომელიცა გეგულსა⁷⁴ საკი-
თხავი, აღიღე მიწყებით⁷⁵ რიცხვ⁷⁶ და გამოიძიე კანონისა მას შინა, რომელ
წითლითა⁷⁷ გამონიშნული⁷⁸ მოგასწავოს⁷⁹, რომელთა⁸⁰ ვიეთმე⁸¹ მუნქუესვე⁸²
კიდესა⁸³ კანონი⁸⁴ წარუწერია⁸⁵, რაოდენთა⁸⁶ და ვიეთ⁸⁷ რომლისათვის⁸⁸ ეძი-
ებთ⁸⁹, თქუეს და იგულეს⁹⁰ სხუათა მათცა მახარებელთა რიცხუსა⁹¹ კანონსა
შინა რიცხვ თანწარი. გამოიძიენ იგინი შინაგან თვისთა⁹² მათ თითოეულისა
ადგილისა⁹³ სახარებათა⁹⁴, სწორად თქუმული⁹⁵ მათი ჰპოვო⁹⁶, და ცოცხლებით-
მცა ხარ უფლისა მიერ⁹⁷.

ს ა ს წ ა უ ლ ე ბ ი¹ მ ა თ ც ს² თ ა ვ ი ს ა დ³

- ა. გალილეას ყოველი სნეულები⁴ განკურნა. ეშმაკი⁵ განჯდა⁶ (მთ. 4,23—24).
- ბ.7 ახლის-პიროანი⁸ განკურნა (მთ. 4,24).
- გ.9 განრღუეულნი განკურნა (მთ. 4,24).
- დ.10 მითთ გარდამოვიდოდა¹¹, განბოკლებული განკურნა¹² (მთ. 8,1—4).
- ე.13 კაფარნაუმს¹⁴ განრღუეული განკურნა (მთ. 8,5—13).
- ვ.15 სიდედრი სიმონისი განკურნა (მთ. 8,14—15).
- ზ.16 ეშმაკი¹⁷ განჯდა¹⁷ (მთ. 8,16).
- ც.16 სნეულები¹⁹ განკურნა²⁰ (მთ. 8,16).
- თ.21 ქართა და ზღუასა²² შეპრისხნა (მთ. 8, 26).
- ჩ.23 სოფელსა²⁴ გერგესეველთასა²⁵ ეშმაკეულნი²⁵ განკურნა²⁷ (მთ. 8,28—34).
- ია.28. თვისსა ქალაქსა²⁹ განრღუეული განკურნა (მთ. 9,1—8).
- იბ.30 კაფარნაუმს¹⁴ მკუდარი აღადგინა (მთ. 9, 18—26).
- ივ.31 დედაკაცი წიღოანი³² განკურნა (მთ. 9,20—22).
- იდ.33 ბრმანი³⁴ განკურნა³⁵ (მთ. 9,27—31).
- იე.36 ყრუ¹⁶ ეშმაკეულნი¹⁶ განკურნა¹⁶ (მთ. 9,32—33).
- ივ.37 ყოველი სნეულებად და ყოველი არა ძლეულებად³⁸ განკურნა (მთ. 9,35).
- იზ.39 რომელსა კელი განკმელ ედგა, განკურნა (მთ. 12,9—13).
- ჩ.ც.40 ზღუასა ზედა ვიდოდა (მთ. 14, 25—31).
- ით.41 გენესარეთს⁴² ყოველი სნეული⁴³ განკურნა (მთ. 14, 34—36).

⁷⁰ თითოეულისა ქუესადნი იგი C; თოისადნი იგი D. ⁷¹ მის—CD. ⁷² ადგილისანი D. ⁷³ მიი-
წინეს C. ⁷⁴ რომელ დაგეგულოს CD. ⁷⁵ მიწყებულად C. ⁷⁶ რიცხუთ D. ⁷⁷ ზანდუკითა C.
⁷⁸ გამონიშული C. ⁷⁹ მოგასწავოს C. ⁸⁰ რომელითამე C. ⁸¹ ვიეთ C. ⁸² მუნქუეს CD, მუნთქუეს-
ვე A. ⁸³ კიდეთა A. ⁸⁴ კანონი—D. ⁸⁵ წარუწერია D. ⁸⁶ რაოდენთა AD. ⁸⁷ ვიეთდა D. ⁸⁸ რომ-
ლისათვის D. ⁸⁹ ეძიებთო ACD. ⁹⁰ იგულეთო C. ⁹¹ რიცხვ C+რომელ დაიგულა C; რომელ
იგულთ D. ⁹² თოისთა D. ⁹³ ადგილთა D. ⁹⁴ სახარებბისა D. ⁹⁵ თქმული D. ⁹⁶ ჰპოო AD, ჰპო
C. ⁹⁷ და... მიერ—D.

¹ სასწუელნი F. ² მათეს B, მათესნი F. ³ +კვ I, სახარებბისა B.—F. ⁴ სნეულებად B. ⁵ +ბ
T, ეშმაკნი M. ⁶ განჯანა M. ⁷ გ M, კვ T. ⁸. -პიროვანი T, ა. -პირეული M. ⁹ კდ T, ე B,
დ M,+კაფარნაუმს B. ¹⁰ თ T, % M. ¹¹ გარდამოვიდა BM. ¹² განწმიდა B. ¹³ გ T, ვ M. ¹⁴ კა-
ფარნაუმდ T. ¹⁵ დ T, % M. ¹⁶—T. ც M. ¹⁷—T. ¹⁸ ე T, თ M. ¹⁹ სნეულნი MF. ²⁰ განკურნა.
²¹ ვ T, ი M. ²² ზღუათა TB. ²³ % T, ია M. ²⁴ სოფლისა F. ²⁵ გადარეულთასა B. ²⁶ ეშმაკეული T.
²⁷ განკურნა TF. ²⁸ ც T, იბ M. ²⁹ სოფელსა T. ³⁰ ია T, იგ M. ³¹ ი T. იდ M. ³² წიღივანი M,
არა-წმიდა TBF. ³³ იბ T, იე M. ³⁴ ბრმა F. ³⁵ განკურნა TF ³⁶ ივ M. ³⁷ ივ T. ი% M. ³⁸ ძლე-
ბულებად M. ³⁹ იდ T, იც M. ⁴⁰ იე T, ით M. ⁴¹ ივ T, ჰ M. ⁴² გენესარეთ T. ⁴³ სნეულები TF.

- ა.⁴⁴ ტვროსით და სიდონით⁴⁵ კერძო⁴⁶ ეშმაკი⁴⁷ განჯადა⁴⁸ (მთ. 15,21—28).
 კა.⁴⁹ ზღუს-კიდესა ვალილეაჲსასა მკელობლები⁵⁰, ბრმები და⁵¹ ყრუები⁵² გან-
 კურნა (მთ. 15,29—31).
 კბ.⁵³ გარდამოვიდოდა⁵⁴ მითით თაბორით ახლის-პირთან⁵⁵ განკურნა. (მთ.
 17,9—18).
 კვ.⁵⁶ საზღვართა ჰურიასტანისათა მკელობელი⁵⁷ განკურნა (მთ. 19, 1—2).
 კდ.⁵⁸ იერიქოს⁵⁹ ორნი ბრმანი განკურნა⁶⁰ (მთ. 29,29—34).
 კე.⁶¹ იერუსალემს ბაგინსა შინა ბრმანი და მკელობელი⁶² განკურნა⁶³ (მთ.
 21,14).

ს ა ს წ ა უ ლ ე ბ ი მ ა რ კ ო ზ ი ს თ ა ე ი ს ა ა !

- ა. კაფარნაუმს ეშმაკი განჯადა (მრ. 1,23—26).
 ბ. სიდდრი სიმონისი განკურნა (მრ. 1,29—31).
 გ. ეშმაკი განჯადა (მრ. 1,34).
 დ. სნეულნი² განკურნა³ (მრ. 1,34).
 ე. ვალილეს ეშმაკი განჯადა (მრ. 1,39).
 ვ. განბოკლებული განწმიდა (მრ. 1,40—42).
 ზ. კაფარნაუმს განრლუეულნი განკურნა (მრ. 2,1—12).
 ც. რომელსა⁴ კელი განკმელ ედგა, განკურნა (მრ. 3,1—5).
 თ. ზღუს-კიდესა ეშმაკი განჯადა (მრ. 3,7—12).
 ი. სნეულები განკურნა (მრ. 3,10).
 ია. ქართა და ზღუსა⁵ შეპრისხნა⁶ (მრ. 4,39).
 იბ. სოფელსა გერგესეველთასა [ეშმაკი ლეგიონი⁷ განჯადა (მრ. 5,1—10).
 იგ. კაფარნაუმს⁸ მკუდარი აღადგინა (მრ. 5,21—42).
 იდ. წიღოანი⁹ განკურნა (მრ. 5,25—34).
 იე. სოფელსა თვსსა¹⁰ სნეულები განკურნა (მრ. 6,1—5).
 ივ. ზღუსა ზედა ვიდოდა (მრ. 6,48—49).
 იზ. გენესარეთს სნეულები განკურნა (მრ. 6,53—56).
 იმ.¹¹ ტვროსით¹² და სიდონით კერძო¹³ ეშმაკი განჯადა (მრ. 7,24—30).
 იო.¹⁴ ზღუსა თანა ყრუა¹⁵ ენა-ბრგვილი¹⁶ განკურნა (მრ. 7,31—37).
 კ. ბეთსაიდას¹⁷ ბრმა განკურნა (მრ. 8,22—25).
 კა.¹⁸ გარდამოვიდოდა¹⁹ მითით თაბორით²⁰, ეშმაკი განჯადა (მრ. 9,9—26).
 კბ.²¹ იერიქოს²² ბრმა განკურნა (მრ. 10,46—52).

44 იზ T, კა M. 45 სიდონიამთ M. 46—T M. 47 ეშმაკები T. 48 განჯადა M, განსხნა T. ეშმაკი M.
 49 იმ T, თ M. 50 განბოკლებულნი T. 51—TB. 52—T. 53 ით T. 54 გარდამოვიდა B. 55 ა.—
 პირთან T, ა.—პირული M. 56 კ T. 57 მკელობლები B. 58 კა T. 59 იერიქოს B. 60 განკურნა
 F. 61 კბ B. 62 მკელობელი და ბრმა T, მკელობელი და ბრმანი BM, ორნი ბრმანი F. 63 გან-
 კურნა TF] + და ორნი მკელობელი ქრისტემან ღმერთმან ჩუენმან F.

1 თავისა T. 2 სნეულები T. 3 განკურნა T. 4 რომელ T. 5 ზღუსა T, ზღუსა და ქართა M.
 6 + შეპრისხნა T. 7 ლეგიონი ეშმაკი T. 8 კარნაუმდ T. 9 წიღოანი M. დედაკაცი არა-წმიდა
 TB. 10 თვსსა სოფელსა TB. 11 —M. 12 ტვროსის კერძო T. 13—T. 14 იმ M. 15 ყრუა T.
 16 ენა-ბრგვილი T. 17 ბეთსაიდას B. 18 ით M. 19 გარდამოვიდა MB 20 აბორით T. 21 კ M.
 22 იერიქოს M, იერიქოს B.

სასწაულები ლუკას თავისაჲ

- ა. კაფარნაუს ეშმაკი განჯადა (ლ. 4,31—37).
 ბ. სიდედრი სიმონისი განკურნა (ლ. 4,38—39).
 გ. სნეულები განკურნა (ლ. 4,40).
 დ. ეშმაკი მრავალთაგან¹ განჯადა (ლ. 4,41).
 ე. გალილეას² განბოკლებული³ განკურნა⁴ (ლ. 5,12—13).
 ე. კაფარნაუმს განრღუეული განკურნა (ლ. 5,17—25).
 ზ. რომელსა ველი განკმელ ედგა⁵, განკურნა (ლ. 6,6—10).
 მ. გარდამოვიდა⁶ მითთ თაბორით, სნეულები განკურნა (ლ. 6,17—19).
 თ. კაფარნაუმს მონა იგი⁷ ასისთავისაჲ მის⁹ განკურნა (ლ. 7,10—1).
 ი. ნაიმს მკუდარი აღადგინა¹⁰ (ლ. 7,11—15).
 ია. ზღუასა და ქართა¹¹ შეპრისხნა¹² (ლ. 8,24).
 იბ. სოფელსა გერგესეველთასა ლეგეონი განჯადა (ლ. 8,26—37).
 იგ. კაფარნაუმს მკუდარი აღადგინა (ლ. 8,40—55).
 იდ. წიდოვანი¹³ განკურნა¹⁴ (ლ. 8,43—48).
 იე. ბეთსაიდას სნეულები მრავალი განკურნა (ლ. 9,10—11).
 ივ. ბეთანიას¹⁵ ეშმაკი¹⁶ ყრუჲ¹⁷ განჯადა (ლ. 11,14).
 იზ. დედაკაცი იგი¹⁸, რომელსა¹⁹ თანა²⁰ იყო სული უძღურებისაჲ, განკურნა (ლ. 13,11—13).
 იწ. იერუსალემს წყლით-მანკიერი²¹ განკურნა (ლ. 14,1—4).
 ით. შუა²² სამარიასა²³ და გალილეასა²⁴ განბოკლებული ათი²⁵ განკურნა (ლ. 17,11—19).
 კ. იერიქოს²⁶ ბრმაჲ განკურნა (ლ. 18,35—43).

სასწაულები იოვანეს² თავისაჲ³

- ა. კანას⁴ გალილეასასა წყალი ღვინოდ⁵ გარდააქცია⁶ (ი. 2,1—11).
 ბ. ვიდრე⁷ კანასლა⁷ იყო, კაფარნაუმს⁸ სნეული⁹ განკურნა (ი. 4,46—54).
 გ. ცხოვართ-საბანელსა¹⁰ იერუსალემს¹¹ სნეულები განკურნა (ი. 5,1—9).
 დ. ზღუასა ზედა ვიდოდა (ი. 6,19).
 ე. ბრმასა თულნი აუხილნა¹² (ი. 9,1—7).
 ვ. ბეთანიას ლაზარე¹³ აღადგინა (ი. 11).

¹ მრავალი T. ² ეშმაკი და T. ³ განბოკლებული T. კეთროვანი M. ⁴ განწმიდა M. ⁵ ეგა T. ⁶ გარდამოვიდოდა T. ⁷ —BM. ⁸ მდღელთ-მოძღურისაჲ TM. ⁹ —TM. ¹⁰ და მონაჲ ასისთავისაგან T. ¹¹ ქართა და ზღუათა T. ¹² შეპრისხნა B. ¹³ არა-წმიდაჲ იგი (—B) დედაკაცი TB. ¹⁴ და განწმიდა T. განწმიდა B. ¹⁵ ბეთსაიდას M. ¹⁶ და B. ¹⁷ და T. —M. ¹⁸ —M. ¹⁹ რომლითა T. ²⁰ —T. ²¹ წ.—მანკიერი. T. წყლითა-მანკიერი იგი B. ²² შუვა T. შუვა M. ²³ სამარიასა T. ²⁴ გალილეასა T. ²⁵ —TB. ²⁶ იერიქოს B.

¹ სასწაული F. ² იოვანეს TBM, იოვანესნი F. ³ თავისა T —F. ⁴ კანას T. ⁵ ღვინო M. ⁶ კმნა M, გარდაიქცა T. ⁷ —M. ⁸ კაფარნაუმს შინა ყოველი T. ⁹ სნეულები T. ¹⁰ ცხოვართს F. ¹¹ მას TF. ¹² იერუსალემს შობთვანი ბრმაჲ განკურნა TF. ¹³ ლაზარე BM.

БЕРНАР УТЬЕ

ДРЕВНЕЙШИЕ ГРУЗИНСКИЕ ВЕРСИИ ПОСЛАНИЯ ЕВСЕВИЯ
И СПИСКОВ «ЧУДЕС» ЕВАНГЕЛИЯ

Резюме

В данной статье автор рассматривает образцы, характеризующие переводческую и редакторскую деятельность Евфимия Афонского. Устанавливая принадлежность некоторых рукописей Евангелия редакции Евфимия Афонского, он публикует древнейшую версию послания Евсевия Карпиану и списки «чудес», наличествующих в древних грузинских Четвероглавах.

მზინა სურბულაძე

სასისხლო სემბლეები, როგორც ქართული წერილობითი
 დოკუმენტური წყაროების დამოუკიდებელი სახეობა

XIII—XIV საუკუნეებში ფეოდალური საზოგადოების შიგნით მნიშვნელოვანი ძვრები ხდება მთელი საქართველოს მასშტაბით. მიმდინარეობს ფეოდალური უფლებების ხელახალი გადანაწილება¹. ამ ხანას უკავშირდება ახალი სოციალური ფენის — აზნაურობის გაჩენა. აზნაურთა ფენის წარმოქმნა ჩამოყალიბების პროცესზე ძლიერი ზეგავლენა უნდა მოეხდინა გარეშე ფაქტორს — მონღოლთა ბატონობას, რამაც გააღრმავა ფეოდალური კლასის შიგნით ქონებრივი დიფერენციაცია. მცირე მამულის მქონე აზნაურები ჰკარგავენ ნკვიდრ მამულებს და სოციალური მდგომარეობის შენარჩუნების მიზნით თავს აფარებენ მათზე უფრო ძლიერ ფეოდალებს. შედიან მათთან ყმურ დამოკიდებულებაში. აზნაურთა ახალი სოციალური ფენა წარმოიქმნება ფეოდალთა ერთი ნაწილის დამცრობის გზით². ეს პროცესი ახსნილი და შეფასებულია ქართლის სამეფოს ვითარების გათვალისწინებით. აზნაურთა ფენა ჩნდება დასავლეთ საქართველოშიც, მაგრამ ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ აქაც ქართლის ანალოგიურ სოციალურ-ეკონომიკურ მექანიზმებს მიეცათ ბიძგი ამ ფენის ჩამოყალიბებისათვის. ქართულ ისტორიოგრაფიაში ბოლო ხანებში დამკვიდრდა აზრი, რომ ფეოდალიზაციის პროცესი ქართული სახელმწიფოს ცალკეულ რეგიონებში სხვადასხვა ფაზაში იყო შესული. მიჩნეულია, რომ ქართლსა და ტაო-კლარჯეთში ფეოდალური ურთიერთობანი, უმთავრესად მსხვილი მიწათმფლობელობის ბაზაზე შესაბამისი სოციალური ინსტიტუტების განვითარებით, უფრო ღრმად იყო წასული, ვიდრე ისტორიული აფხაზეთის და კახეთის სამეფოებში, კიდევ უფრო ნაკლებ იყო განვითარებული ეს პროცესი საქართველოს მთის რეგიონებში³. გ. მელიქიშვილი ამასთანავე თვლის, რომ საქართველოს ცალკეულ რეგიონებში განსხვავებული სოციალურ-ეკონომიკური სტრუქტურების არსებობამ უფრო მეტად განსაზღვრა ქართული ფეოდალიზმის განვითარების პერსპექტივები, ვიდრე საგარეო ფაქტორმა. ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს ფარგლებში, ცხადია, გარკვეულწილად მიმდინარეობდა ამ განსხვავებათა ნიველირების პროცესიც, მაგრამ იგი არ შეხებია თვით საფუძვლებს. სოციალურ-ეკონომიკური ხასიათის განსხვავებანი საქართველოს რეგიონებს შორის შენარჩუნებული უნდა ყოფილიყო მონღოლების

1 ს. ჯანაშია, შრომები II, თბილისი, V, გვ. 464.

2 გ. აკოფაშვილი, სოციალური ურთიერთობის ისტორიიდან XV—XVIII სს. ქართლში, თბილისი 1965, გვ. 13—28.

3 გ. მელიქიშვილი, ფეოდალური საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, საქართველოში ფეოდალურ ურთიერთობათა განვითარების ზოგიერთი საკითხი, თბილისი, 1973, გვ. 106

უწინარეს ხანაშიც⁴. მონღოლების ხანაში ერთიანი საქართველოს სახელმწიფოს ორ სამეფოდ დაყოფის შემდეგ ასეთი განსხვავებანი, შესაძლებელია, მოხდეს ცირებული სახით, უფრო შესამჩნევი უნდა გამხდარიყო. საქართველოს ორ სამეფოში, „ლიხთ-იმერსა“ და „ლიხთ-ამერში“, ურთიერთისაგან განსხვავებული სოციალური სტრუქტურების არსებობა არეკლილია დოკუმენტურ მასალაში. მხედველობაში გვაქვს იმერული სამეფო საბუთების ქართლის ანალოგიური საბუთებისაგან საგრძნობი დაცილება, გამოჩატული ტექსტის სტრუქტურაში, საბუთის „მრავალთემიანობაში“, ცალკეული საერთო თემების დაშლაშეშეშების წესებში და დასავლეთ საქართველოსათვის სპეციფიკური დიპლომატიკური მოვლენის — სასისხლო სიგელების გაჩენაში.

სასისხლო სიგელები დასავლეთ საქართველოს აზნაურული წოდების წარმომადგენლების სოციალური პრივილეგიების დამადასტურებელი იურიდიული საბუთებია. უპირველეს ყოვლისა, უნდა გაირკვეს სასისხლო სიგელების, როგორც დიპლომატიკური მოვლენის არსი, ჰქონდა თუ არა სოციალური საფუძველი მათ გაჩენას და, აქედან გამომდინარე, სოციალური ფუნქცია თვით სასისხლო სიგელებს. სასისხლო სიგელთა ნატყუარობისა და მათთან დაკავშირებული სხვა სადავო საკითხები, ჩვენი აზრით, უნდა დაისვას მხოლოდ მას შემდეგ, თუ ჯერ ვალიარებთ სასისხლო სიგელების — როგორც ქართული საისტორიო დოკუმენტურ წყაროთა განუყოფელი ნაწილის, როგორც გარკვეული სოციალური ფუნქციით დატვირთული სახეობის არსებობას.

სასისხლო სიგელების წარმოშობის საკითხი უშუალო კავშირშია დასავლეთ საქართველოში აზნაურული ფენის წარმოშობა მიზეზებთან. სამისო დოკუმენტური მასალა მართალია, ძალზე მცირეა, მაგრამ გარკვეული განზოგადების უფლებას, ვფიქრობთ, რომ იძლევა. XIII ს. II ნახევრის დასავლეთ საქართველოს სოციალური ვითარების დამახასიათებელი სურათი ჩანს დავით ნარინის სიგელებში. მის მიერ ხეფინისკვევლთა და წაქველთათვის ბოძებულ შეუვალობის სიგელის მიხედვით, ამ ორი სოფლის მკვიდრნი თავისუფალი პეტემენი ჩანან. ისინი თავისუფლებით სარგებლობენ ჯერ კიდევ „დიდისა მეფისა გიორგის“ დროიდან, რომელსაც „შეეწყაღნეს და შეუვალ ექნეს ივინი“⁵. რომელი მეფე გიორგიც არ უნდა იგულისხმებოდეს ამ ცნობაში (გიორგი II ან გიორგი III), ცხადია, რომ შეუვალობით ეს სოფლები მოცემული საბუთის გაცემამდე დიდი ხნით ადრე სარგებლობდნენ და, მოსალოდნელია, თვით „გიორგი მეფისაგან ბოძებულსა სიგელსა შიგან“ ძველთაძველი ვითარების ლეგალიზაცია მომხდარიყო. ხეფინისკვევლთა და წაქველთა საბუთი ყურადღებას იმსახურებს სხვა მხრივაც. საბუთის დისპოზიციურ ნაწილში, სადაც ლაპარაკია საგადასახადო თუ სამოხელეო შეუვალობის ბოძებაზე, ჩართულია სისხლის დანაშაულის თემატიკა: საბუთის ადრესატები დაცულნი არიან მეფის მიერ მოხელეთა რბევა-აწიოკებისაგან იმ შემთხვევაში, „თუ ცაკი მოკლან“. იქვე მითითებულია ისევ გიორგი მეფის ძველი სიგელი, რომლის თანახმადაც ხეფინისკვევლები და წაქველები სისხლის დანაშაულის ჩადენის შემთხვევაში გათავისუფლებულნი ყოფილან იმ ოფიციალურად მიღებულ

⁴ გ. მელიქიშვილი, დასახ. ნაშრ., გვ. 105.

⁵ თავისუფალ პეტემეებად მიიჩნეს ამ საბუთის ადრესატებს ი. ანთელავაც. იხ. მისი ნაშრომი: XI—XV საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები, თბილისი, 1980 წ., გვ. 174.

⁶ ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი, თბილისი, 1984, გვ. 167—168.

ნასჯელისაგან, რაც „ცეცხლის შედეგასა“ და „მორბევაში“ გამოიხატებოდა. მაშასადამე, გიორგი მეფის სიგელი ერთგვარი პროტოტიპი ყოფილა დავით-ნარინის სიგელისათვის. ორივე სიგელი (როგორც რეალურად არსებულს, ისე მის თეორიულ პროტოტიპს) ახასიათებს სამართლებრივი სინკრეტიზმი, იურიდიულ პირობათა გაუმოქმედება, რაც საერთო ქართული (ერთიანობის ხანის) არც აღმოსავლურ-ქართული წარმოშობის საბუთებისათვის დამახასიათებელი არ არის. როგორც ჩანს, ერთიანი საქართველოს მეფეები წყალობისა და შეუვალობის საბუთების გაცემისას ითვალისწინებდნენ ადგილობრივ თავისებურებებს (სოციალურ და სამართლებრივ ინსტიტუტებს), ამიტომ შედეგათებისა და პრივილეგიების მინიჭებისას სტანდარტული ფორმულარებით არ ზღმდებოდნენ. ზეფინისკვევლთა და წაქველთა საბუთში მოცემული იურიდიულ პირობათა შერწყმა მიუთითებს ნაკლებად დიფერენცირებულ მცირე საზოგადოებაზე, რომელშიც მოქმედებს ასევე ნაკლებდიფერენცირებული სამართლებრივი ინსტიტუტები. რა თქმა უნდა, ზეფინისკვევისა და წაქვეის სოციალური ვითარება არ შეიძლება მთელი დასავლეთ საქართველოს შიშვართ გავავრცელოთ თანაბრად. მაგრამ ისიც შეუძლებელია დავუშვათ, რომ მხოლოდ ამ სოფლებში იყვნენ თავისუფალი მეთემეები. თავისუფალ მეთემეთა ზედერთი წონა მონღოლების წინაზე ხანის დროინდელ დასავლეთ საქართველოში უმნიშვნელო არ უნდა ყოფილიყო. თავისუფალი თემის შემდგომი ფეოდალიზაციის თანმხლები პროცესი უნდა იყოს დასავლეთ საქართველოში აზნაურთა ფენის გაჩენა. თავისუფალი მწარმოებლების ფეოდალურ ურთიერთობაში შესვლა ცნობილია, როგორც ფეოდალიზაციის პროცესის უნივერსალური მოვლენა. თავისუფალ წვრილ მიწისმოქმედთა ფეოდალურ დაქვემდებარებაში მოსაქცევად აუცილებელი იყო არა მხოლოდ მიწისმოქმედთა ერთი ხაწილის გადატყუება და აქედან გამომდინარე მათი როგორც მესაკუთრის ექსპროპრიაცია (თუმცა ასეთი პროცესიც მიმდინარეობდა), არამედ მათი ხაწილის აღზევებაც. ჩვენი აზრით, ასეთ პროცესებს უნდა შეეწყო ხელი დასავლეთ საქართველოში აზნაურთა ფენის ჩამოყალიბებაში, რაც არსებითად განსხვავდება აღმოსავლეთ საქართველოში დოკუმენტებით დადასტურებული უკვე მკვიდრ აზნაურთა დამცრობის პროცესისაგან. სასოფლო თემიდან დაწინაურებული ახალგაზრდა აზნაურული ფენა სოციალურ დაცვას და სოციალურ გარანტიებს საჭიროებდა. რისი უზრუნველყოფა არ შეეძლო მოქმედ კანონმდებლობას. ამ მოვლენასთან უნდა იყოს დაკავშირებული სასისხლო სიგელების გაჩენა დასავლეთ საქართველოში.

მოღწეული სასისხლო სიგელების უმრავლესობა დასავლურ-ქართული წარმოშობისაა. დიდი ნაწილი მართლაც ნატყუარია, მაგრამ ცალკეულ საბუთთა ნატყუარობა ვერ ხსნის თავისთავად სახეობის „გამოგონების“ ფაქტს. ნატყუარი სასისხლო სიგელების არსებობა დასტურია იმისა, რომ არსებობდა ნამდვილი სასისხლო სიგელები, რომელთა მიბაძვით იქმნებოდა ნატყუარები. შეუძლებელია თავისთავად მოვლენა — სასისხლო სიგელი — ნატყუარად ჩაივალვით, მით უმეტეს, რომ ქართული სამართლის უმნიშვნელოვანეს ძეგლში დაცულია ცნობები სასისხლო სიგელების გავრცელებულობის თაობაზე (ვახტანგის სამართალი, მუხლები: 23, 25—34), ისიც გასათვალისწინებელია, რომ სასისხლო სიგელებზე დართული მინაწერი საბუთების მონაცემებით ზოგიერთი აშკარად ნატყუარი საბუთიც კი ნამდვილად ყოფილა მიჩნეული და იურიდიულ მტკიცებულებადაც გამოიყენებოდა. ასეთი დამოკიდებულება ძველსავე

დროში სასისხლო საბუთების მიმართ მხოლოდ იმის დადასტურებასაა სასისხლო სიგელების არსებობა რეალურ საფუძველს ემყარებოდა.

სასისხლო სიგელებისადმი ჩვენს მეცნიერებაში გაბატონებულ უნდობლობას საფუძველი ჩაუყარა ივ. ჯავახიშვილის მიერ ყველა სასისხლო სიგელის უაღბოდ გამოცხადებამ. ივ. ჯავახიშვილმა სასისხლო სიგელთა ცალკეული თემატიკური კომპონენტები შეუდარა ნამდვილი სიგელების შესაბამის ნაწილებს. შედარებისას მეცნიერი აკვირდებოდა როგორც ცალკეული დიპლომატიკური გამოთქმების ლექსიკურ შედგენილობას, ასევე ფრაზათა აგების წესებსაც. ივ. ჯავახიშვილმა გამოავლინა და ყურადღება გაამახვილა მრავალ ისეთ დიპლომატიკურ „ცთომილებაზე“, რომელთა გაუთვალისწინებლად ყოველი შეუძლებელია სიგელის ნამდვილობაზე ლაპარაკი. მან განიხილა 16 სასისხლო სიგელი⁷, „როგორც ენისა და გამოთქმულობის მხრივ, ისევე ქართული სიგელთშეცოდნების წესების თვალსაზრისით“ და ყოველი მათგანი ნატყუარად ცნო. ამასთან მან უარყო იმ 14 სასისხლო სიგელის ნამდვილობაც, რომლებიც ს. კაკაბაძემ გამოაქვეყნა „სასისტორიო მოამბეში“⁸. სასისხლო სიგელებს, შეიძლება ითქვას, გადაჭარბებული ნდობა გამოუცხადა ს. კაკაბაძემ⁹. იგი საერთოდ არ იყენებს დიპლომატიკური ანალიზის შედარებით მეთოდს და სასისხლო სიგელებში დაცულ ცნობებს შეუმოწმებლად გენეალოგიური და ქრონოლოგიური გამოკვლევების საფუძველად იყენებს. ამავე დროს ყურადღებას იმსახურებს ს. კაკაბაძისეული ზოგადი ხასიათის მოსაზრებანი, რომლებიც შეეხება სასისხლო სიგელებს, როგორც დიპლომატიკურ მოვლენას. ს. კაკაბაძე პრინციპულად იცავს იმ აზრს, რომ სასისხლო სიგელებში დაფიქსირებულია გვაროვნულ საზოგადოებაში წარმოშობილი სისხლის სამართლის ნორმები, რომ ეკონომიკური და სოციალურ-კულტურული განვითარების პირობების გარდაქმნას უნდა გამოეწვია სასისხლო სიგელების ხმარებიდან გამოსვლა. ამავე დროს თვლის, რომ სასისხლო სიგელები საერთო ქართული მოვლენა უნდა ყოფილიყო. მხოლოდ ქართლ-კახეთში მათი მოქმედება უფრო ადრე შესუსტებულა, ვიდრე ლიხთიშერთს⁹. ასე ხსნის იგი სასისხლო სიგელების უმეტესობის დასავლურ-ქართული წარმომავლობის ფაქტს. ს. კაკაბაძეს კრიტიკულად არ განუხილავს სასისხლო სიგელთა ტექსტები, არ უცდია გაემიჯნა ნაყალბევი ცნობები ნამდვილისაგან, რის გამოც მისი შრომის პოზიტიური ნაწილიც დაიჩრდილა. ქართულ წყაროთმცოდნეობაში სასისხლო სიგელთა მიმართ დიდხანს იყო დაჰყვიდრებული ჰიპერკრიტიკული დამოკიდებულება, რაც ამ მასალის ივ. ჯავახიშვილისეული შეფასების გამოძახილს წარმოადგენდა.

სასისხლო სიგელების წყაროთმცოდნეობით ღირებულებას ეხება ჯ. ოდიშელი სტატიაში „ქართული დიპლომატიკის ისტორიიდან“, მკვლევარი თვლის, რომ „სასისხლო სიგელების მონაცემები გარკვეული სიფრთხილის დაცვით უსათუოდ გასათვალისწინებელია იმ შემთხვევაშიც, როცა სასისხლო სიგელი უქველად ნატყუარია“¹⁰. სასისხლო სიგელები ძველადვე არიან შექმნილები და საბუთში მოცემული ყველა მომენტი არასწორად რომ იყოს წარმოდგენილი,

7 ივ. ჯავახიშვილი, ქართული დიპლომატიკა, ტფილისი, 1926, გვ. 156—188.
 8 ს. კაკაბაძე, სასისხლო სიგელების შესახებ, საისტორიო მოამბე II, ტფილისი, 1924, გვ. 1—107.
 9 ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 49.
 10 ჯ. ოდიშელი, „ქართული დიპლომატიკის ისტორიიდან“. მაცნე, 1966, № 4, გვ. 207—223.

მაშინ, თვით ყალბისქმნელობა ყოველგვარ აზრს დაკარგავდა¹¹. უკანასკნელ
 ხანს სასისხლო სიგელებისადმი უნდობლობა განელდა, რაც უმთავრესად განა-
 პირობა სისხლის საზღაურად დაწესებული ფულადი ერთეულების — კირმა-
 ნეულის და ძველი ცხუმური თეთრის რაობის დადგენამ. გარკვეულია, რომ
 ვერცხლის მონეტის წონა XIII—XV სს. დასავლეთ საქართველოში განსაკუთ-
 რებით ეცემა, რისი ანარეკლიც უნდა იყოს სასისხლო სიგელებში დაწესებული
 სისხლის მაღალი ფასი¹². გამოთქმულია აგრეთვე მოსაზრებანი ცალკეული სა-
 სისხლო სიგელების ნამდვილობის შესახებ. არავითარ ეჭვს არ იწვევს ჟურ-
 ლების და მაღალაძეთა სასისხლო სიგელების ნამდვილობა¹³. ი. ანთელავა ასა-
 ბუთებს ორალელისძე-კუიტაშვილთა, ფალავანდიშვილთა და ცირლიაძეთა სი-
 გელების ნამდვილობის ამ საბუთებში მოხსენიებულ პირთა სხვა წყაროების
 მონაცემებთან შედარების საფუძველზე¹⁴. სასისხლო სიგელებს სამართლის
 ისტორიის სანდო წყაროდ მიიჩნევენ ე. ხოშტარია-ბროსე¹⁵.

შოლწეულ სასისხლო სიგელთაგან (საერთო რაოდენობა ორმოცდაათამდე)
 უმრავლესობა მართლაც ნატყუარია. სიგელის ნამდვილობის დასამტკიცებლად
 არ არის საკმარისი რომელიმე ერთი მახასიათებლის, ვთქვათ, მასში მოხსენიე-
 ბულ პირთა იდენტიფიკაციის მეთოდის გამოყენება. შესაძლებელია ასეთი
 იდენტიფიკაცია მოხერხდეს ყალბი სიგელის მონაცემებითაც. ასევე შესაძლე-
 ბელია გამართული დიპლომატიკური წესებით შესრულებული სიგელიც აღ-
 მოჩნდეს ყალბი, მაგრამ სრულიად შეუძლებლად მიგვაჩნია დიპლომატიკური
 წესების უხეში დარღვევით შესრულებული სამეფო სიგელი ნამდვილი იყოს,
 თუნდაც მასში მოხსენიებული პირები და ისტორიული ფაქტები სხვა წყაროე-
 ბითაც დადგინდეს. სხვა საქმეა, რომ ასეთ სიგელებს აქვთ წყაროთმცოდნეო-
 ბითი ღირებულება და მათი შესწავლა სრულიად აუცილებელია. ზემოჩამო-
 თვლილ ნამდვილად მიჩნეულ სიგელთა შორის ჩვენ საეჭვოდ მიგვაჩნია ცირ-
 ლიაძეთა სიგელი, რადგან მისი შედგენისას სერიოზული დიპლომატიკური
 „შეცდომები“ დაშვებული. ფალავანდიშვილთა საბუთი საერთოდ არ არის
 სასისხლო სიგელი, იგია კონკრეტულ სასისხლო საქმესთან დაკავშირებით შედ-
 გენილი სასისხლო ვანაჩენი¹⁶. ვფიქრობთ, რომ ნამდვილად მიჩნეულ სასისხლო
 სიგელებს უმტკივნეულოდ შეიძლება მიემატოს ორალელისძე-კუიტაშვილთა¹⁷
 და ვაჩნაძეთა¹⁸ სასისხლო სიგელები. ორალელისძე-კუიტაშვილთა სიგელის
 განხილვისას ჯ. ოდიშელი მის ნატყუარობას ასაბუთებს გიორგი VIII-ის ინ-
 დიკტიონის არასწორი მითითებით (სიგელში არასწორადაა მითითებული ინ-
 დიკტიონი, 1463 წ. გიორგი VIII-ს მეფობის 15 ინდიკტიონის შესრულება

11 ჯ. ოდიშელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 209.

12 თ. აბრამიშვილი. XIII—XIV სს. დასავლურ-ქართული ფული, თბ., 1959, გვ. 23—24; გ. დუნდუა, სამონეტო მიმოქცევის საკითხისათვის XV ს. საქართველოში, თბ., 1964, გვ. 93—94. შავი ზღვის სანაპირო ბაზრებზე XIII—XV საუკუნეებში მიმოქცევაში ყოფილა კირმანეულიც და ცხუმური თეთრიც. Т. Берадзе, Мореплавание и морская торговля в средневековой Грузии. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук, Тбилиси, 1986, с. 25—26.

13 ჯ. ოდიშელი, დასახ. ნაშრ., გვ. გვ. 220, 222.

14 ილ. ანთელავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 63.

15 ე. ხოშტარია-ბროსე, ე. წ. „ბავრატ კურაპალაწის სამართლის“ შესწავლის საკითხისათვის, მაცნე, ისტ. სერია, 1987, 1. გვ. 61.

16 ს. კაკაბაძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 24.

17 ხელნაწ. ინსტ. Od 9021.

18 ხელნაწ. ინსტ. Od 7588.

ნიშნავს, რომ იგი 1448 წ. გამეფდა) ასევე საეკლესიო მიაჩნია მას ქუთაისში ლიპარიტ დადიანისა და მისი ძის, მამია გურიელის „სკლით“ სასისხლო სიგელის ბოძების შესაძლებლობა, იმ დროს, როდესაც ბაგრატ იმერთა მეფე ქართლში მძლავრობდა¹⁹. იგი არ ითვალისწინებს ზევედგინძეთა ერთ-ერთი საჩივრის წიგნის ცნობას, რომლის მიხედვითაც გიორგი VIII-სა და ბაგრატ ერისთავს შორის ბრძოლის ერთ-ერთ ეტაპზე გიორგი ჰყვებს ქუთაისი წაურთმევია ბაგრატიანთა²⁰, რასაც შემდგომ ბაგრატის ქუთაისზე გალაშქრება მოჰყოლია. ეს ამბავი უნდა მომხდარიყო 1463 წლის შონაკვეთში. სწორედ ამ დროს შეიძლება გიორგი მეფეს გაეცა სასისხლო სიგელი ორალელისძე-კუიტაშვილისათვის.

ვანძაძეთა სიგელში განსაკუთრებულ ეჭვს იწვევდა ძალზე მაღალი სისხლის საზღაური — 800 ათასი კორმანული. მაგრამ როგორც ნუმისმატთა გამოკვლევები ცხადყოფენ, ეს თანხა უჩვეულოდ აღარც შეიძლება ჩაითვალოს (აზნაურის სისხლი 400 ათასია თითქმის თანადროული სიგელის მიხედვით). გარდა ამისა, სისხლის ფასის გამოხატვის წესს სხვა თავისებურებაც ახასიათებს, რაზედაც ქვემოთ შევჩერდებით.

სასისხლო სიგელთა დიპლომატიკური სტრუქტურის დასადგენად და მათი სოციალური და სამართლებრივი ფუნქციის გამოსარკვევად ერთნაირად საინტერესოა როგორც ნატყუარი ასევე ნამდვილი სასისხლო სიგელები. ცალკეულ სასისხლო სიგელის ნამდვილობის საკითხი შესაძლოა საკამათო იყოს, მაგრამ არავითარ ეჭვს არ ბადებს სუბერენულ-ვასალური ურთიერთობის ის მოდელი, რომელიც სასისხლო სიგელებშია ასახული. ასეთი ურთიერთობა სასისხლო სიგელების მიხედვით არის ორსაფეხუროვანი (მეფე — აზნაური) და სამსაფეხუროვანი (მეფე — შუამდგომელი ფეოდალი — აზნაური). ამ სახით არის დადასტურებული სამეფო და სათავადო აზნაურების წოდებრივ ხარისხში აღზევება — მიქაბაძეთა სიგელი გაცემულია გოგატი ჩხეტიძის შუამდგომლობით (ქუთ. მუხ. № 1605), ვარდან თოდომისა — ფარჯანაინის შუამდგომლობით (ქუთ. მუხ. № 591), კაკუ გუგუნავასი — ქველ ჭილაძის შუამდგომლობით, ორალელისძე-კუიტაშვილებისა, ლიპარიტ დადიანისა და მამია გურიელის შუამდგომლობით (ხელნაწ. ინსტ. Qd 9021), ყურულეებისა — შალვა ერისთავისა და ლარგველის შუამდგომლობით (ხელნაწ. ინსტ. Qd 7118). ვასალური ერთგულების გამოსახატავად სასისხლო სიგელებში იგივე სტერეოტიპული გამოთქმები გამოიყენება, რაც წყალობის სიგელებში „წინაშე მოსვლა“, „ერთგულად სამსახური“, „თანააზრდილ-შეზრდილობა“ და სხვ.

ნაწილი სასისხლო სიგელებისა არის არა პირველადი, არამედ განახლებული, ამიტომ ხშირია მითითება ძველ სიგელებზე, აშკარად ნატყუარ საბუთებში ლაპარაკია გვარის ძველთაძველ დამსახურებაზე მეფის წინაშე, რაც ზოგჯერ შეზავებულია ფანტასტიკური ამბების თხრობით. მთავარი ისაა, რომ პირადი დამსახურება ჩათვლილია გვარის აღზევების მიზეზად, საერთოდ კი ნატყუარი საბუთების შემქმნელთა აზროვნება მთლიანად წარსულისკენ არის ნიპყრობილი, წყალობის სიძველე გვარის სიძველის დასტურია, ეს კი აღიქმება სოციალური პრესტიჟულობის უმთავრეს ნიშნად.

ლიტერატურაში არაერთგზის არის აღნიშნული, რომ სასისხლო სიგელებში დაწესებული საზღაოს ფულადი ერთეულის სახელწოდება მიმოქცევაში

¹⁹ ჯ. ოდიშელი, დასახ. ნაშრ., გვ. 221.

²⁰ ხელნაწ. ინსტ. Hd 1800.

არსებულ ფულს ყოველთვის არ გამოხატავს. აღმოსავლეთ საქართველოში
გაცემულ სასისხლო სიგელებში იგივე კირმანეული ეხმარება სისხლის ფასის
გამოსახატავად, რაც დასავლურ სასისხლო სიგელებში. ეს გარემოება სასისხ-
ლო სიგელთა დასავლური წარმოშობის ერთ-ერთ არგუმენტად არის გამოყე-
ნებული. მაგრამ არ არის ახსნილი, რატომ არ ცვლიდნენ აღმოსავლეთ საქარ-
თველოში დასავლური ფულის ერთეულს აღმოსავლური ეკვივალენტით. მაშინ
როდესაც აღმოსავლეთ საქართველოში კირმანეულის ზომა ყველას შეიძლება
არც სცოდნოდა. ამის გამო ჟურნალების და ვაჩნაძეების სასისხლო სიგელებს
კირმანეულის განმარტება და აღმოსავლეთ საქართველოში გავრცელებულ
ფულად ეკვივალენტზე მითითება ახლავს. ასევე კირმანეულით არის შეფა-
სებული მალაქაძეთა სისხლის ფასი XVI ს. მიწურულს გაცემულ საბუთში.
არა მარტო აღმოსავლეთ საქართველოში, თვით დასავლურ საბუთებშიც ასა-
ხულია ფულისადმი „უცნაური“ დამოკიდებულება. ძველი საბუთების განახ-
ლებისას უცვლელად ტოვებენ ადრე გაჩენილ საზღაოს, ცხადია, იმავე ძველი
ერთეულის სახელწოდებით. მიუხედავად იმისა, რომ ფულის კურსი საგრძნობ-
ლად განსხვავდებოდა ერთმანეთისაგან საუკუნეთა მანძილზე, სასისხლო სი-
გელებში არავითარი ცდა სისხლის ფასის რეალურ კურსთან მიახლოებისა არა
ჩანს. პირიქით, მითითებულია ხოლმე ფულადი საზღაურის ძველად დადგენი-
ლი ოდენობა „ძუელსაც განაჩენსაც აგრე ეწერა და ჩუენცა მათივე წესითა
გაგიჩინეთო“. შეუძლებელია დავუშვათ, რომ სისხლის ფასის განსაზღვრისას
ასეთი კონსერვატიულობა გამოწვეული იყო ფულის ძველი და ახალი კურ-
სების თანაფარდობის უცოდინარობით. ჟურნალებისა და ვაჩნაძეების სიგე-
ლებზე დართული მითითებები უჩვენებენ, რომ ძველი ფასის შესაბამისი
ეკვივალენტი ცნობილც იყო და, სურვილის შემთხვევაში, შეიძლებოდა ძველი
ან უცნობი ფულის ერთეულის გადაანგარიშება მიმოქცევაში მყოფ ფულზე.
მაგრამ, როგორც ჩანს, ასეთი საჭიროება არ არსებობდა. სასისხლო სიგელებში
ამკარა ტენდენციაა ფულის „დაძველებისაკენ“. გაცილებით უფრო მნიშვნე-
ლოვნად არის ჩათვლილი ფასის სიძველე, ვიდრე ფულის რეალური მსყიდვე-
ლობითი უნარი. სისხლის ფულადი საზღაო სასისხლო სიგელებში ნომინალურ-
ია და არა რეალური. სასისხლო განაჩენებიდან ცნობილია, რომ სისხლის ფასს
იხდიდნენ ყმა-მამულით, ნაირ-ნაირი უძრავ-მოდრავი ქონებით, მხოლოდ ნა-
წილობრივ და ისიც იშვიათად, ფულით. ამასთან გადასახდელი ქონების ღი-
რებულების განსაზღვრა ყოველთვის ხდებოდა სასამართლოს მიერ უკვე რეა-
ლური ფასების შესაბამისად. სასისხლო სიგელებში დადგენილ სისხლის ფასს
შეიძლებოდა ჰქონოდა უფრო გვარის სიძველეზე მაორიენტირებელი მნიშვნე-
ლობა და არა აბსოლუტური. სასისხლო სიგელებში სისხლის ფასისადმი ამ-
გვარმა დამოკიდებულებამ განსაზღვრა ფულადი ერთეულების დასახელების
არსებული წესი სასისხლო სიგელებში. ფასი სიმბოლოა გვარისა, მისი სიძველის
დამადასტურებელი. სისხლის ფასი, ისევე როგორც მთლიანად სასისხლო
სიგელი, ინახავს ხსოვნას გვარის სიძველეზე. ამდენად ფასიცა და თავად სი-
გელიც სიმბოლოა და მას ისევე უფრთხილდებიან, როგორც სოციალური ღირ-
სების გამოხატველ სხვა სიმბოლოებს. ცირილაძეთა სასისხლო სიგელში
წერია, რომ კურსებმა ცირილაძეებს „ძუელი სასისხლო სიგელი დაუწვეს
და წაუხდინესო“. ეს გამხდარა მიზეზი იმისა, რომ კონსტანტინე მეფეს
1408 წ. ცირილაძეთათვის ახალი სიგელი უბოძებია, რომელშიც განსაზღვრუ-

ლი იყო „ახლად ძეგლი იგივე სისხლი პაპათა ჩუენთაგან გაჩენილი“²¹ აქვეითი არ არის არც ის გარემოება, რომ სასისხლო სიგელები შესრულებულია განსაკუთრებული მონდომებით ძვირფას მასალაზე — ეტრატზე, შემკულია მინიატურებით (ორალელისძე-კუიტაშვილთა სიგელის პირველ დაზიანებულ კვებზე შემორჩენილია სამი ფიგურის ფერადი მინიატურა. ე. თაყაიშვილს ამოუკითხავს სახელები საბუთის თავში გამოსახული პირებისა: მეფე ალექსანდრე, დადიანი ლიპარიტ და ლიპარიტისძე მამია²², ყურულების სასისხლო სიგელის თავში გამოსახულია ქრისტე გადაშლილი სახარებით ხელნაწი, მეორე კვებზე გამოსახულია ტახტზე მჯდომარე გვირგვინოსანი და მის წინ მუხლმოყრილი ფიგურა²³. მაღალაძეთა სასისხლო სიგელს შემბული აქვს მიხრიდატე II პართლის მონეტა ბერძნული ლეგენდით²⁴. მინიატურებით არის შემკული ნატყუარად მიჩნეული — გუგოდბერიძეთა, ქერობიძეთა, გუგუნავების-გირგალაძეთა და შერგილაძეთა სასისხლო სიგელები²⁵.

ცალკე საკითხია სასისხლო სიგელების სამართლებრივი ასპექტები: მათი შიშვართება საჯარო კანონმდებლობის ძეგლებთან და თავად სისხლის დაურევების თემის დანაწევრება. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში, წინააღმდეგა კაკაბაძის ვარაუდისა²⁶, ჩვენ ვფიქრობთ, რომ არც არასოდეს ყოფილა სასისხლო სიგელების ვაცემის პრაქტიკა. მაგრამ ასეთი რამ მოსალოდნელია აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში. აღმოსავლეთ საქართველოს ბარში რადგან აზნაურული ფენის წარმოქმნის ძირითადი გზა იყო დამცრობა და არა აღზევება, ამ ფენის იურიდიული გარანტიები სისხლის სამართლის სფეროში უზრუნველყოფილი იქნებოდა ისედაც, საჯარო ნორმატიული აქტებით. ბექას სამართალი იცნობს აზნაურთა რამდენიმე კატეგორიას: 1. საპატოს და ტაძრულ აზნაურს, ციხოსან-მონასტროსანს, 2. საპატოს „ქვეშეთი“, რომელსაც „უამისაგან მამული დამცრობოდეს, უციხო, უმონასტრო იყოს“, 3. ისეთი, რომე დამცრობა დაეწყოს...²⁷ (მუხლები 2, 3). არსებითად აზნაურთა ასეთივე კატეგორიებია დადასტურებული ქართლში²⁸, სადაც მოქმედებს სისხლის სამართლის საჯარო კანონმდებლობა. ასეთ ძეგლად სამართლის ისტორიკოსები თვლიან ბექასა და ალბულას კანონმდებლობას, რომელიც თითქოს არა მარტო საათაბაგოში, არამედ მთელი საქართველოს მასშტბით გამოიყენებოდა. გიორგი ბრწყინვალის „ძველისდებამი“ განმგებლის სისხლთან დაკავშირებით მითითებულია „ძველთაგან გაჩენილი“ წესი (მუხლი 2). ი. დოლიძე თვლის, რომ „ძველთაგან გაჩენილი“ უსათუოდ მთიულეთში მოქმედი ადრევე დადგენილი საკანონმდებლო ნორმა იგულისხმებოდა. „როგორც ძეგლიდან ჩანს, ცალკეულ საკითხებზე ზოგიერთი განაჩენი, ანუ კანონი მანამდეც ყოფილა გაჩენილი, ანუ დადგენილი“²⁹. ი. დოლიძე ამოდის იმ ძირითადი დებულებიდან, რომ „ძვე-

21 ე. თაყაიშვილი, საქართველოს სიძველენი, III, თბ, გვ. 435.

22 საქართველოს სიძველენი III, № 462, გვ. 435.

23 ხელნაწ. ინსტ. Qd 7118.

24 ხელნაწ. ინსტ. Qd 1588.

25 ქუთაისის მუზეუმი №№ 1026, 1607, ხელნაწ. ინსტ. Qd 6937, 1317, სსცა 1448—5035.

ვისარგებლეთ ქ. ოლიშელის მიერ შესრულებული არქეოგრაფიული აღწერილობით. იხ. მისი ნაშრომი „ქართული სასისხლო სიგელები, როგორც ისტორიული წყარო. თბილისი, 1964 წ. ზელნაწერი.

26 ს. კაკაბაძე, სასისხლო სიგელების შესახებ, საისტორიო მოამბე, გვ. 49.

27 ქართული სამართლის ძეგლები, I, თბ., 1963 გვ. 426—427.

28 გ. აკოფაშვილი ი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 11—28.

29 ი. დოლიძე, გიორგი ბრწყინვალის სამართალი, თბ., 1957, გვ. 43.

ღისდება“ პარტიკულარული კანონმდებლობაა, რომელსაც ზუსტად განსაზღვრული ლოკალური დანიშნულება ჰქონდა“ და, ამდენად, სამართლის ძეგლი მხოლოდ ბართან შედარებით სოციალური განვითარების უფრო დაბალ დონეზე მდგარი მთიულეთის ვითარებას ასახავს³⁰. ცხადია, ეს თვალსაზრისი სწორია და იგი სავსებით გაზიარებულია ჩვენს მეცნიერებაში. მაგრამ არ მიგვაჩნია მართებულად „ძეგლისდების“ ყოველი მუხლის ამ პოზიციიდან ინტერპრეტაცია, კერძოდ, გამგებლის სისხლის შესახებ მეორე მუხლის შეფასება, როგორც ადგილობრივი ნორმის დაწესება. გამგებელი სახელმწიფო მოხელეა, რომლის მოკვლისათვის დაწესებულია საჯარო სასჯელი. გამგებლის სოციალური კუთვნილება ასახავს პოვეებს სასჯელის ზომაში, მისი სისხლი განსაზღვრულია ერისთავის სისხლის შემდეგ, როგორც ერისთავის, ასევე გამგებლის ინსტიტუტები „ძეგლისდადების“ პერიოდისათვის მაინც, ჯერ კიდევ მოქმედებს ფეოდალურ საქართველოში. ორივე, ერისთავიც და გამგებელიც მეფის მოხელენი არიან. ე. ხოშტარია-ბროსეს აზრით გამგებელი ერისთავის ნაცვალია, ერისთავისავე ფუნქციით აღჭურვილი, თუმცა უფრო დაბალი რანგის საქვეყნოდ გამრიგე მოხელეა³¹. გამგებლის ინსტიტუტს საერთოდ მთელი საქართველოს მასშტაბით გავრცელებულად თვლის ი. ანთელავა³². ძნელია გამგებლის სისხლის დაურევების წესში და საფასურში დავინახოთ ლოკალურად მოქმედი სამართლებრივი ნორმა და არა სახელმწიფო კანონის გამოვლინება. გამგებლის სისხლის განსაზღვრისას მითითებული „ძველთაგან გაჩენილი“ კანონი უნდა იყოს არა მხოლოდ მთიულეთისათვის დაწესებული ადგილობრივი პირობებით ნაკარნახევი „განაჩენი“, არამედ საერთო სახელმწიფო კანონი, რომელიც გიორგი ბრწყინვალემ მთიულეთზეც გავრცელა. „ძეგლისდადებაში“ განსაზღვრულ ხევის მოხელეთა სისხლის ფასის შესახებ ი. დოლიძე ამბობს, რომ „ხევის მოხელეთა სისხლის ნიხრი გიორგი ბრწყინვალეს მიერ პირველად უნდა იყოს დადგენილი ადგილობრივი სამართლის მიხედვით, რადგან არავითარი ცნობა მათი სისხლის ფასის ოდენობის შესახებ სხვა ადრინდელ ან იმდროინდელ წყაროებში არ მოიპოვება“³³. მაგრამ გაუგებარი რჩება ძეგლისდებაში ერისთავის და გამგებლის (თუ გამგებელი აზნაურია) სისხლის საფასურის განსაზღვრისას მითითება „მის გუარსა ზედან დაიურვოს“ (მუხლები 1,4). ცხადია, ადათობრივი სამართლის გავლენა ამ ძეგლზე ძალზე დიდია, მაგრამ ასახსნელია, ფეოდალური განვითარების ვახაზე შემდგარ საზოგადოებაში როგორ არჩევდა ადათი ერთმანეთისაგან ერისთავისა და აზნაურის სისხლს დიფერენცირებულად? ი. დოლიძე ყურადღებას ამახვილებს „ძეგლისდების“ კიდევ ორიოდ მუხლზე (41, 45), რომლებიც ადასტურებენ „ძეგლისდების“ ავტორის მიერ მანამდე არსებული კანონმდებლობის გამოყენების ფაქტს³⁴. მაგრამ ეს უაღრესად საინტერესო მიგნებანი შეფასებულია, როგორც „მანამდე დადგენილი კანონმდებლობის არსებობა და გამოყენება

30 ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 3.

31 ე. ხოშტარია (ბროსე), არაგვის ხეობის სოციალურ-პოლიტიკური განვითარების საკითხები XIV—XV სს. ქართული საისტორიო ძეგლების მონაცემებით. მრავალთავი, VIII, თბ., 1980, გვ. 76—77.

32 ილ. ანთელავა, საქართველოს ცენტრალური და ადგილობრივი მმართველობა XI—XIII სს. თბ., 1983, გვ. 195.

33 ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 43.

34 ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრ., გვ. 44.

ისევ მთიულეთის სინამდვილეში³⁵. უფრო სარწმუნოდ გვეჩვენება, რომ „ძეგლისდებაში“ გამოყენებული საკანონმდებლო წერილობითი წყარო (რისი არსებობაც დასტურდება მუხლებით: 1, 4, 41, 45), განკუთვნილი იყო არა მთიულეთის, არამედ საქართველოს ბარისათვის. გიორგი ბრწყინვალეს მთიულეთის სინამდვილეში გადააქვს ფეოდალურ ბარში მოქმედი ზოგიერთი სამართლებრივი ინსტიტუტი. „ძეგლისდებაში“ შემორჩენილია არაპირდაპირი მოწმობა საქართველოს ბარში მოქმედი კანონმდებლობის შესახებ. ჩვენი საკითხისათვის განსაკუთრებით საინტერესოდ გვეჩვენება მოხელეთათვის დაწესებული სისხლის საზღაურის მუხლები (2, 4). რომლებიც გვაუწყებენ, რომ სისხლი „გვარსა ზედა“ უნდა შეფასებულიყო. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებოა ვაჩნაძეთა სასისხლო სიგელში დაცული ცნობა „დიდი ბრჭობის განაჩენის“ არსებობის შესახებ. ს. კაკაბაძე ამ ცნობას ძალზე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. „აქ განსაზღვრულია (ვაჩნაძეთა საბუთში) საერთოდ სისხლის რაოდენობა, ხოლო დეტალების შესახებ მეფე იხსენიებს „დიდი ბრჭობის განაჩენს“, ე. ი. არსებობდა საკანონმდებლო ძეგლი, რომელსაც საყოველთაო მნიშვნელობა ჰქონდა³⁶. ვაჩნაძეთა სიგელი ყალბიც რომ იყოს, ეს არ გვაძლევს უფლებას მასში მითითებული „დიდი ბრჭობის განაჩენიც“ ყალბად ჩავთვალოთ. სწორედ იმის გამო, რომ ვაჩნაძეთა სიგელი სხვა სასისხლო სიგელებთან ერთად ნატყუარად იყო მიჩნეული, მისი ცნობა „დიდი ბრჭობის განაჩენის“ შესახებ უყურადღებოდ იყო დატოვებული.

საერთოდ საქართველოში ადრე (ბექას სამართლამდე) შექმნილი კანონმდებლობის არსებობაში ეჭვი არ ეპარებათ სამართლის ისტორიის მკვლევარებს³⁷. მეცნიერთა ნაწილი ასეთი კანონმდებლობის ფრაგმენტად მიიჩნევს ბაგრატ კურაპალატის სამართალს. ამავე დროს ყველა მკვლევარი, როგორც შრისი სიძველის მომხრენი, ასევე გვიანდელობის მამტიციებელნი, აღიარებენ, რომ ბაგრატის სამართალი დასავლეთ საქართველოს სინამდვილეზეა გათვლილი. „დიდი ბრჭობის განაჩენში“ და „ძეგლისდადების“ ხსენებულ მუხლებში იგულისხმება ისეთი წყარო, რომელშიც აღმოსავლურ-ქართული სოციალური ტრუქტურის შესაბამისი კანონმდებლობა იქნებოდა ასახული. სახელმწიფო სამართლის დაწერილი კანონების არსებობას ვარაუდობს ე. ითონიშვილიც მთელი სახელმწიფო მასშტაბით და კერძოდ არაგვის ხეობაშიც გიორგი ბრწყინვალის ძეგლისდების შექმნამდე³⁸. სისხლის დანაშაულთა კოდიფიკაცია საჯარო

35 იქვე, გვ. 44.

36 ს. კაკაბაძე, სასისხლო სიგელების შესახებ, გვ. 51.

37 ი. დოლიძე, დასახ. ნაშრ., 44.

38 ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია. VI. 1982. გვ. 85—94; ივ. სურგულაძე, საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის, თბილისი, 1952. გვ. 73; ი. დოლიძე, ძველი ქართული სამართალი, თბ., 1953 წ. გვ. 53; ც. კიკვიძე, ვის ეკუთვნის ბაგრატ კურაპალატის სახელით ცნობილი სამართალი? მასალები საქართველოს ეთნოგრაფიისათვის, XVI—XVII 1972, გვ. 239; ზ. რატიანი, საქართველოს სოციალური წყობა XIII—XIV საუკუნეებში, თბ., 1970; მ. კეკელია, ბაგრატ კურაპალატის სამართლის წიგნის შესახებ. კრებ. ქართული სამართლის ისტორიის საკითხები, IV, 1986, გვ. 96; საწინააღმდეგო თვალსაზრისისათვის იხ. ს. კაკაბაძე, სჯულმდებელი ბაგრატ კურაპალატი; 1912; მისივე, ევრეთწოდებული, „ბაგრატ კურაპალატის სამართლის“ შესახებ, საისტორიო მოამბე, II, ტფილისი, 1924, გვ. 244; ილ. ანთელავა, XI—XV საუკუნეების საქართველოს სოციალურ-პოლიტიკური ისტორიის საკითხები 198. გვ. გვ. 56, 58, 63; დ. ქლდუაძე, იერუსალიმის ქართული მონასტრების ისტორიიდან, მაცნე, ისტორიის სერია 1983. № 2. გვ. 1, 4—176; ე. ხოშტარიანი-ბროსე, ე. წ. ბაგრატ კურაპალატის სამართლის შესწავლის საკითხისათვის, მაცნე, ისტორიის სერია, 1987, № 1, გვ. 45—64.

კანონმდებლობაში აღმოსავლეთ საქართველოს სინამდვილისათვის უკვე ცნობილი იყო მანამ, სანამ დასავლეთ საქართველოში პირველი სასისხლო სიგელები გაიცემოდა. ამგვარად, ვფიქრობთ, რომ აღმოსავლეთ საქართველოს ზარში სასისხლო სიგელების გაჩენის საჭიროება არ არსებობდა, რადგან ყველა სოციალური კატეგორიის სისხლის ფასი ისედაც ცნობილი იქნებოდა საჯარო კანონმდებლობით [„დიდი ბრჭობის განაჩენი“]. იგივე ან [ამ ტიპის] ძეგლი უნდა ყოფილიყო გამოყენებული სისხლის დანაშაულთა კლასიფიკაციისათვის და კოდიფიკაციისათვის დასავლეთ საქართველოს სასისხლო სიგელების შედგენისას [რადგან შეუძლებელია დავუშვათ, რომ ასეთი სამუშაო ტარდებოდა კოველი ცალკეული სიგელის გაცემისას].

დასავლეთ საქართველოში ისეთი საჯარო საკანონმდებლო ძეგლის არსებობა, რომელშიც გათვალისწინებული იქნებოდა ყველა სოციალური კატეგორიის, მათ შორის მეთემეთაგან აღზევებული აზნაურობის სისხლის ფასი, არ არის მოსალოდნელი. ამ გარემოებას უნდა გამოეწვია სასისხლო სიგელების — როგორც იურიდიული დოკუმენტების გაჩენა. შეიძლება ითქვას, რომ დასავლეთ საქართველოს კიდევ უფრო მეტად აზნაურობას სამართლებრივი პარტიკულარიზმი, ვიდრე აღმოსავლეთ საქართველოს. ამისი დასტურია დასავლურქართულ დოკუმენტებში მოხსენიებული და ზოგიერთი ჩვენამდე მოღწეული „იადგარი“ (ბიჭვინტის იადგარი, გელათის იადგარი, ხოფის იადგარი), მთის წმინდა გიორგის სასისხლო სიგელი. ესენი ის ძეგლებია, რომელთა საფუძველზე სისხლის სამართლის საქმეები უნდა განხილულიყო სენიორიის ფარგლებში. დაბოლოს, საერთო სასისხლო კოდექსის უქონლობას ადასტურებენ ისევ სასისხლო სიგელები. დავით ნარინის სიგელში ხეფინისკეველთა და წაჭველთადმი სისხლის დაურევებაზე საუბრისას, ცხადია, სისხლის ფასი არ არის და არც შეიძლება ყოფილიყო დიფერენცირებული მეთემეთა შორის. მაგრამ ამ მეთემეთაგან დაწინაურებულ აზნაურებს უკვე სჭირდებათ იურიდიული დასაბუთება თავიანთი სოციალური პრივილეგიებისა, რაც სასისხლო სიგელებით ხორციელდება.

სასისხლო სიგელთა ძირითადი თემა, რაც აერთიანებს როგორც ნამდვილ, ისე ნატყუარ სასისხლო სიგელებს, არის სისხლის დაურევება. სისხლის დანაშაულთა კოდიფიკაცია, ცალკეულ დანაშაულზე დადებული საზღაოს პროპორციული მიმართება სრულ სისხლთან სასისხლო სიგელებში ან იდენტურია, ან ძალზე მსგავსი. ეს უტყუარი მოწმობაა იმისა, რომ სასისხლო სიგელები სისხლის დანაშაულთა კოდიფიკაციის საერთო სისტემას ემყარებიან. ამ თვალსაზრისით სასისხლო სიგელები (მათ შორის აშკარად ნატყუარებიც) ქართული სამართლის ისტორიის უაღრესად სანდო წყაროდ უნდა ჩაითვალოს.

სასისხლო სიგელები გამოხატავენ მხარეთა შორის სამართლებრივ ვალდებულებებს სისხლის სამართლის სფეროში. ამ ნიშნით სასისხლო სიგელები შეიძლება კერძო სამართლებრივ აქტებს მივაკუთვნოთ. მეორე მხრივ, სასისხლო სიგელები გაიცემა სამეფო ხელისუფლების მიერ. დანაშაულთა კატეგორიების განსაზღვრა და მათზე სასჯელის დაწესება ისევ საჯარო ხელისუფლების სანქციით ხორციელდება. სასისხლო სიგელებში განსაზღვრულია საჯარო გადასახადი — საზღაო. ამ თვისებების გამო სასისხლო სიგელები საჯარო-სამართლებრივი აქტებია. სასისხლო სიგელთა ერთ ნაწილს ერთვის მოწმეთა ჩამოთვლა, რაც დიპლომატიკაში კერძო აქტების განმსაზღვრელ ერთ-ერთ ძირითად ნიშნადაა მიჩნეული. ასე რომ სასისხლო სიგელები, როგორც

სამართლის ძეგლები, კერძო და საჯარო სამართლებრივ საწყისთა შესახებ სასიათღება.

სასისხლო სიგელებში იურიდიული პირის მიმართ ჩადენილი დანაშაულობანი შესაძლებელია დავაჯგუფოთ კატეგორიებად: 1. ფიზიკური ქმედების შედეგი დანაშაულობანი, 2. ზნეობრივი დანაშაულობანი, 3. ქონების ხელყოფა. ფიზიკური ქმედებით გამოწვეულ დანაშაულთა შორის გამოყოფილია: მკვლელობა, დაჭრა, დასახიჩრება, ძალზე დაწვრილებით არის გარჩეული სხეულის ცალკეული ნაწილების — „ექვესი ასოს“ დაზიანება ან მოკვება, ცემა, უჩინარ ან საჩინო ადგილზე მიყენებული ჭრილობა, გარჩეულია ცემის დროს გამოყენებული საგნები და იარაღი, არგნით ცემა, ჯოხით ცემა, ისრის სროლა. ზნეობრივ დანაშაულთა შორის დასახელებულია ცილისწამება, ლალატი, პატრონთან დაბეზღება, გრძნეულების შეწამება, ცოლის წართმევა და შეურაცხყოფა, ქალიშვილის დაგდება, უომარი შვილის ცემა, სასაფლაოს შებიღწევა და ჭყვდრის გაძარცვა. დანაშაულად არის მიჩნეული მუქარაც, ანუ დანაშაულის განზრახვა. ქონების ხელყოფის მიზნით ჩადენილი დანაშაულობებიც მრავალფეროვანია: სახლზე თავდასხმა, „ჯოგის გატეხა“, სამეურნეო ნაგებობების: ხალისის, წისქვილის გატეხვა, საქონლის ჯოგის გატაცება, სახლ-კარის გადაწევა, გლეხის წართმევა, მოახლე ქალის, ყმისა და მწყემსის ცემა.

ცალკეულ დანაშაულობებზე დაწესებული სასჯელის ფასი სასისხლო სიგელებში, ცხადია, მერყეობს იმისდა შესაბამისად, თუ რამდენია სრული სისხლის საფასური. მაგრამ მსგავსია სრულ სისხლთან მიმართებით ცალკეულ დანაშაულთათვის სასჯელის ზომის შეფარდების წესი. ამ მხრივ სასისხლო სიგელები სისხლის ფასის განაწილების საკმაოდ მწოყბრ, ერთიან სისტემას უჩვენებენ. გვარის წარმომადგენელი მამაკაცის სრული სისხლის ნახევარია გადაკვეთილი ცოლის წართმევაზე (საბუთთა უმრავლესობის მიხედვით) აღდენივით გვირგვინშემკული ქალის დაგდებაზე, გრძნეულების დაწამებაზე, პატრონთან ცილისწამებაზე. თვალის ამოგდება და ხელ-ფეხის დაშავება აგრეთვე ნახევარ სისხლად არის შეფასებული, საბუთთა მეორე ჯგუფში — ერთ მეექვსედად. ასევე წინა კბილის ფასი გადაკვეთილი — უომარი შვილის შეგინება ნახევარი სისხლი ღირს (ზოგან — ერთი მეოთხედი). სახლზე თავდასხმა და დაწევა-დარბევა საბუთთა ერთი ჯგუფის ჩვენებით სრული სისხლია, მეორე ჯგუფის მიხედვით — ნახევარი. ნახევრიდან სრულამდე მერყეობს სისხლის ფასი სასაფლაოს გატეხვისათვის და მკვდრის გაძარცვისათვის.

სასისხლო სიგელებში წარმოდგენილი სისხლის დანაშაულთა სახეები და მათზე დაწესებული საზღაურის შეფარდება სრული სისხლის რაოდენობასთან დიდ მსგავსებას ავლენს საქართველოს მთიანეთში (სვანეთი, თუშეთი, ხევსურეთი) ჩვეულებითი რჯულის მიხედვით დადგენილ კომპოზიციითა სისტემასთან³⁹.

თუშური ადათის მიხედვით მამაკაცის სისხლი 129 ძროხა ღირდა, ქალი-სა — მისი ნახევარი. სხეულის დაზიანებისათვის დაწესებული იყო სისხლის ნახევარი, მარჯვენა კიდურის ჭრილობის დროს სისხლის საფასური იზრდებოდა. მიყენებული ჭრილობის ადგილის, ხარისხის და გამოყენებული იარაღის

³⁹ იხ. ჯამლეტ მერაბიშვილი, ივანე ციციანიშვილის ცნობები თუშურ სამართალზე; მისივე, „სამშობლო ხევსურისას“ ავტორი ქართველ მთიულთა სამართლის შესახებ; ძიხაკო კეკელია, სვანეთის სულხან-საბას ბესარიონ ნიჭარაძის დაკვირვებები სვანურ ჩვეულებით სამართალზე კრებულში: ქართული ჩვეულებითი სამართალი, თბ., 1988, გვ. გვ. 39—46, 46—58, 63—94.

მიხედვით განსხვავებული იყო სისხლის საფასური ხევესურეთში. სვანეთში სხვადასხვა ფასი იყო დაწესებული იმისდა მიხედვით, რითი იყო სხეულზე დაზიანება მიყენებული: ხელით, ჯოხით თუ ქვით. ქართული სამართლის ისტორიკოსთა შრომებში დიდი ხანია გარკვეულია ქართული ადათობრივი სამართლის ათვისების ფაქტი ფეოდალურ კანონმდებლობაში. შესწავლილია ბექა-აღბუღას, გიორგი ბრწყინვალის საკოდიფიკაციო საქმიანობაში ადათობრივ სამართალთან დამოკიდებულების საკითხი. მაგრამ სასისხლო სიგელებში დამოწმებული დანაშაულთა კატეგორიებისა და მათზე დაწესებულ საზღაოთა სრულ სისხლთან შეფარდების სისტემა ჩვენთვის ცნობილ საკანონმდებლო ძეგლებში სრულად არ არის არეკლილი. ძალზე ძნელდება ბექა-აღბუღას, გიორგი ბრწყინვალის, ან თუნდაც ბაგრატის სამართლის საკანონმდებლო კრებულების სისხლის სამართალთან დაკავშირებული მუხლების მიჩნევა სასისხლო სიგელებში წარმოდგენილი სისტემის წყაროდ. სასისხლო დანაშაულთა დიფერენციაცია სასისხლო სიგელებში უფრო ღრმადაა წასული, ვიდრე აღნიშნულ საკანონმდებლო ძეგლებში. ასევე შეუძლებლად მიგვაჩნია სასისხლო სიგელებში ასახული სასისხლო დანაშაულის კოდიფიკაცია ცალკეული პრეცედენტების საფუძველზე ავსნათ. სასისხლო სიგელებში სისხლის დანაშაულთა კოდიფიკაცია უსათუოდ ემყარება რაღაც ჩვენთვის უცნობ კოდექსს, რომელიც დასავლეთ საქართველოს პირობებში შეიძლება გამოეყენებინათ არა სისხლის ფასის განსაზღვრავად, არამედ მხოლოდ სისხლის დანაშაულის კოდიფიკაციისათვის. ამიტომ კვლავ ვუბრუნდებით ვაჩნაძეთა სიგელში დამოწმებულ „დიდი ბრჭობის განაჩენს“, რადგან სწორედ ეს ძეგლი უნდა ყოფილიყო ის ნორმატიული აქტი, რომელშიც სასისხლო დანაშაულთა კოდიფიკაცია იქნებოდა ჩატარებული. ასეთი ძეგლის ან ანალოგიური დანიშნულების სხვა ძეგლის „ძველთაგან გაჩენილის“ არსებობის არაპირდაპირი მოწმობა ჩანს XIII ს. „სისხლის სარჩელიდან“⁴⁰. ეს დოკუმენტი საინტერესოდ გვეჩვენება ჩვენი საკითხისათვის, რადგან მასში მომჩივანის მიერ წამოყენებული ბრალდებები გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის სისხლის დანაშაულთა იმ დროისათვის უკვე არსებული კოდიფიკაციის შესახებ. შეიძლება ითქვას, რომ მომჩივანი დანაშაულთა გამიჯვნისას ისეთსავე სისტემას ემყარება, როგორც სასისხლო სიგელებშია ასახული. სისხლის სარჩელის ავტორი თავისი მოწინააღმდეგის დანაშაულებრივი ქმედებების გადმოცემისას ფაქტობრივად ჩამოთვლის ბრალის კატეგორიებს, რასაც მნიშვნელობა უნდა აქონოდა სასამართლო პროცესისა და გადაწყვეტილებისათვის. ბრალდებები ერთმანეთისაგან გამოიჯნულია გამოთქმით: „ვიჩიჩი ამასცა“. მომჩივანმა იცის, თუ რომელი ქმედება შეიძლება მიჩნეულ იქნას ცალკე დანაშაულად. სარჩელში ჩამოთვლილი ერთმანეთისაგან გამოყოფილი ბრალდებები, მოსავლის წართმევა, ხვასტაგის გარეკვა, სახლის წვერი ქალების გაძარცვა, ყმების ცემა, ყმების დაჭერა და პიფვისება, გამგებლის შეილისათვის ხელის მოკვეთა (შდრ. გიორგი ბრწყინვალის ძეგლისწერაში ჭამგებელზე ცალკეა სისხლი დაწესებული). ქალის (მომჩივანის დედის) შეურაცხყოფისა და გაძარცვის მუქარა, სახლის დაწვა, პიცვალეხულის გაძარცვა. ამრიგად, თუ ყოველივე ზემოთქმულს სარწმუნოდ მივიჩნევთ, შეიძლება დავასკვნათ, რომ სასისხლო სიგელების სახით საქმე გვაქვს არა სამართალქმნადობის პროცესთან, არამედ უკვე არსებული „დაწერილი“ კანონმდებლობის მოდიფიკაციასთან.

⁴⁰ ქართული ისტორიული დოკუმენტების კორპუსი I, გვ. 186.

სასისხლო სიგელებთან სისხლის დაურევების თემით ნათესაობას აქვთ დასავლურ-ქართული წარმოშობის საბუთთა ერთი ჯგუფი, რომლებიც იადგარის სახელითაა ცნობილი. იადგარი სპარსული წარმოშობის სიტყვაა, ნიშნავს: სამახსოვრო, დასახსომებელი. (შდრ. რუს. ПАМЯТЬ) ამ სახელით აღიხიწნება ქართულ საეკლესიო მწერლობაში ცნობილი ლიტურგიკულ-ჰიმნოგრაფიული კრებულები, ასე რომ თვით ტერმინი „იადგარი“ ზოგადი შინაარსისაა და ჩვენთვის საინტერესო საბუთების სპეციფიკურ შინაარსს არ ხსნის.

იადგარები ეწოდება უსათუოდ საეკლესიო იურიდიული პირისადმი მიცემულ საბუთებს, რომელთათვის ნიშანდობლივია მრავალთემიანობა. აუცილებელი თემებია იადგარებისათვის საეკლესიო მფლობელობის განსაზღვრა, კუთვნილი და გასაცემი სარგოს დადგენა და სისხლის სამართლის ნორმების დაწესება საეკლესიო პირების ან ქონების ხელყოფის შემთხვევაში. ანუ სისხლის დაურევების თემა. ამრიგად, იადგარი მრავალთემიანი (ორი, სამი) და, შესაძლოა, მრავალსაბუთიანიც, კრებულია, რომელშიც თავმოყრილია საეკლესიო სენიორიის სამეურნეო და სასამართლო საქმიანობისათვის საჭირო ინფორმაცია. სწორედ ამ დანიშნულების გამო დაერქვა ასეთ კრებულებს „იადგარი“ (სამახსოვრო). ყველაზე ადრინდელი იადგარია შამანდავლა დადიანის შიერ ხოფის საყდრისათვის ბოძებული საბუთი. მასში შეტანილია ციტატა ძველი იადგარიდან: „ეგრევე ჩუენ, ბატონმა დადიან-გურიელმან შამანდავლა მოვიკითხეთ იადგარი, ძუელთაცა აგრე ეწერა. ვინცა ხოფის საყდარს გარშემო უბატობა იკადროს...“⁴¹. ძველი იადგარის საკმაოდ ვრცელ ტექსტში, რომელიც შესულია შამანდავლა დადიან-გურიელის საბუთში, განსაზღვრულია ხოფის საყდრის ყმა-მამულის საზღაური, ანუ მოცემულია სისხლის დაურევების თემა. დანაშაულებანი აქაც საკმაოდ დანაწევრებულია, ისევე როგორც სასისხლო სიგელებში. განსაზღვრულია ხოფის კუთვნილი ქონების შესაძლო ხელყოფა: ყმისა და ჯოგის ტაცება, სასახლის დარბევა, გატეხა, ეკლესიის მსახურთა შეურაცხყოფა, კაცის კვლა. დანაშაულთა საფასური განსაზღვრულია ყმა-გლეხებითა და ფულით. ფულის ერთეულად ბოტინატის მოხსენიება მოწმობს, რომ საბუთში ციტირებული იადგარი XIII საუკუნეზე გვიანდელი არ შეიძლება იყოს⁴². ე. ხოშტარიას ვარაუდით ძველი ვერ შეიქმნებოდა XIII ს. ადრე, რადგანაც მასში ბატონყმური ურთიერთობაა დაფიქსირებული⁴³. საკუთრივ შამანდავლას საბუთი 1470—1474 წლებითაა დათარიღებული. ამ საბუთში, გარდა იმისა, რომ განახლებულია ძველი იადგარის სისხლის დაურევების წესი, შესულია კიდევ სხვა თემებიც. ეს არის ხოფის საყდარზე დაწესებული საკათალიკოსო სარგოს განსაზღვრა (ყმა-მამული, გადასახადი და „საფერხავი“) და სახოფო სარგოსაგან გამოქვანა, ასე რომ ეს საბუთი ორმაგ დანიშნულებას ასრულებდა. ასეთი საბუთები სპეციფიკურია დასავლეთ საქართველოს სინაზღვილისათვის. შამანდავლა დადიანის იადგარს, თავის მხრივ, სიტყვა-სიტყვით იწერს ლევან II დადიანი (1611—1657 წწ.), ისე რომ არ ცვლის XIII საუკუნის ტექსტსაც⁴⁴. ამგვარად, ხოფის იადგარის მაგალითზე დოკუმენტურად დადასტურებულია სასისხლო თემის ფორმულირების უცვლელობის ფაქტი ოთხი საუკუნის მანძილზე.

41 სსცა 14449—1571.

42 გ. ჯაფარიძე, ოქროს მონეტის ტერმინოლოგია XI—XIII სს. საქართველოში. ნაცნე, ისტორიის სერია 1976, № 3, გვ. 90.

43 ე. ხოშტარიას ბროსე, ე. წ. ბაგრატ კურაპალატის „სამართლის“ შესწავლის საკითხისათვის, გვ. 59.

იმერეთის მეფის, ბაგრატ III-ის ორ საბუთში მოხსენიებულია „გელათის იადგარი“. ერთი მათგანია ბაგრატ მეფის მიერ ახლად აშენებული და გელათისათვის შეწირული სოფლების, ნებისოფლისა და თხილელთათვის ბოძებული შეუვალობის სიგელი: „ვინცა უსამართლოდ ძალად შინა ჩამოგინდეს და ანუ ... ვინმე მოგინდეს ანუ ჯოგი გაგიგდოს, ანუ მართალსა გრძნეულსა გითხრას, ანუ ვინმე წინა დაგიდგეს, ანუ ვინმე ქალი დაგიგდოს, ანუ უომარი ყმარწული შეგიგინეს, ანუ სახლად ვინმე ჩამოგიკლეს, ანუ უსამართლოთ დარბას დავასმინოს, ანუ ვინმე მოკლას ანუ ვინმე დაღისაღოს ანუ რა ვინდა რა უპატიობა გიყოს, ანუ გელათის იადგარ შიგან სწერია, დაგიდევით და იმაზედან დაიურვებდით“⁴⁵. მაშასადამე, გელათის იადგარში განსაზღვრული ყოფილა გელათის ყმა-მამულზე დაწესებული სისხლის სამართლის ნორმატივები. ბაგრატ III-ის მიერ გელათის წმინდა გიორგისათვის ბოძებულ შეწირულების სიგელში კი გელათის იადგარიდან ის ნორმატივებიცაა მითითებული, რომლებიც მოძღვრის პიროვნებას იცავს: „ვინცა-ვინ ამა ჩვენგან დამოწმებულსა მოძღვარსა უჯერო და ურიგო ჰკადროს ანუ სიკვდილითა, ანუ დაკოდითა, ანუ გელთ დაჭირვითა, ანუ გაცუარკუითა, ანუ მეკობრობითა, ანუ სახლად ჩახდომითა, ანუ ჯოგის გატეხითა, ანუ გინებითა, ამასცა და რაცა ჩვენ გლენხნი შეგიწირავს, რარიგადცა გენათის საყდრის ძველს იადგარსა და გუჯარ შიგან სწერია, ისე დაეურვებოდეს“. როგორც ჩანს, გელათის იადგარი იგულისხმება 1527 წ. ბაგრატ მეფის მიერ მოძღვართ-მოძღვარ იოსებ ფანჭულიძისათვის ბოძებული სიგელის წყევლის ფორმულაში: „ვინც... იმა ალაგშიგან უპატიობა იკადროს ან ეკლესიის გატეხით, ან შინა ჩახდომით, ან მასშიგან... შიგან რა ვინდა-რა უპატიობა ჰკადროს, რაგვარაც დიდისა საყდრისა დავთარშიგან ეწეროს მისის საყდრიშვილის უპატიობა, ისე დაეურვებოდეს...“⁴⁶. მოტანილი ამონაწერებიდან საკმაოდ ვრცელი და დანაწევრებული ნუსხა შეიძლება შედგეს იმ სისხლის დანაშაულებისა, რომელთა საფასური დაწესებული ყოფილა გელათის იადგარში. მოძღვართ-მოძღვრის მიმართ: მოკვლა, დაჭრა, დაჭერა, გინება, დარბაზში დასმენა, გაძარცვა, მეკობრობა, სახლში თავდასხმა, ჯოგის მოტაცება. ეკლესიისა და ეკლესიის ყმების მიმართ: ეკლესიის გატეხვა, შინ ჩახდომა, ჯოგის მოტაცება, გრძნეულების დაწმენვა, ქალის დაგდება, უომარი ყმაწვილის შეგინება, მოკვლა, დაღის დაძინება. ამგვარად, გელათის იადგარში მოცემულია სისხლის დანაშაულთა კოდიფიკაცია. ამავე ძეგლში განსაზღვრული ყოფილა გელათის სასამართლო შეუვალობა: „მოძღვართმოძღვრის მეტი სხვათა ხელი არავის შევიდოდეს“. ბაგრატ III-ის ხსენებულ სიგელებში დანაშაულთა ჩამოთვლისას არ არის ნაჩვენები მათზე დაწესებული საფასური, რადგან „რაც გელათის იადგარშიგან სწერია, იმაზედან დაიურვებოდეს“. მაშასადამე, სისხლის საფასური უცვლელად გადადიოდა თაობიდან თაობაზე და ვრცელდებოდა ისეთ ყმა-მამულზეც, რომლის შეწირულება გელათმა მიიღო იადგარის შედგენიდან დიდი ხნის შემდეგაც. ეს ვითარება მხოლოდ იმას მოწმობს, რომ სისხლის საფასურს რეალური ძალა დაკარგული ჰქონდა, მაგრამ შენარჩუნებული ჰქონდა სიმბოლური მნიშვნელობა, რაც უფრო შეესაბამებოდა საზოგადოებრივ ცნობიერებას, ვიდრე რეა-

44 ქართული სამართლის ძეგლები, გამოსცა ი. დოლიძემ, II, თბილისი, 1965, გვ. 208.

45 ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები I, გვ. 7. ქართული სამართლის ძეგლები II, გვ. 185.

46 ს. კაკაბაძე, დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთები, I, გვ. 9.

ლური საფასური. გელათის იადგარის ტექსტის სხვა საბუთების საშუალებით მოღწეულ ფრაგმენტებში საზღაურის მიუთითებლობა აძწელებს გელათის იადგარის დათარიღებას. ბაგრატ III მას უწოდებს „ძველს“. „ძველი“, რაღა თქმა უნდა, ერთი ან ორი თაობის წინათ შექმნილ საბუთს არ შეიძლება ეწოდოს (შამანდავლა დადიანი ძველს უწოდებს ორი საუკუნით ადრე შექმნილ იადგარს). მით უმეტეს, როცა ლაპარაკია დასავლეთ საქართველოსათვის უბიველესი მნიშვნელობის საეკლესიო სენიორიის იურიდიულ დოკუმენტზე. დათარიღებისათვის შეიძლება უმნიშვნელო არ იყოს მოძღვართ-მოძღვრის სასაძართლო-ადმინისტრაციული ფუნქციის მინიშნეაე ბაგრატის საბუთში ნები-სოფელელთა და თხილელთათვის. „მოძღვართ-მოძღვრის მეტი სხვათა ხელი არ შევიდოდეს“. მოძღვართ-მოძღვრის ინსტიტუტი XIII ს. დავით ნარინის გელათისადმი ბოძებულ სიგელში დადასტურებულია. ამავე დროს ნაკლებად მოსალოდნელია, რომ ხოფის იადგარი, რომელიც ხოფის საყდრის იერარქიულ დაშოკიდებულებას განსაზღვრავს საკათალიკოსო საყდრისადმი, გელათის იადგარზე უწინარეს იყოს შექმნილი. გელათის იადგარის (არ არის გამორიცხული, რომ ივსებოდა) თავდაპირველი შრე XIII საუკუნეზე ადრეულ პერიოდს უნდა ეკუთვნოდეს. ბ. ლომინაძე თვლის, რომ გელათის მონასტრის სასამართლო და სხვა რიგის შეუვალობის ამსახველი დოკუმენტი უნდა ყოფილიყო სწორედ წყაროებში მოხსენიებული გელათის იადგარი. ხოლო ასეთი პრივილეგიები მონასტერმა მიიღო დავით აღმაშენებლის დროს⁴⁷.

გელათის იადგარის თემა, რომლის გათვალისწინება მეტნაკლებად ხერხდება სხვა საბუთების საფუძველზე, შეეხება სისხლის დაურეგებას. მასში წარმოდგენილი დანაშაულთა კოდიფიკაცია აბსოლუტურად ფარავს სასისხლო სიგელებისას, დამატებით გათვალისწინებულია მოძღვართ-მოძღვრის პიროვნებს მიმართ შესაძლებლად მიჩნეული დანაშაულები. სასისხლო სიგელებში სისხლის დანაშაულთა კოდიფიკაციის მწყობრი სისტემა ძალზე ახლო დგას დასავლეთ საქართველოს საეკლესიო საბუთების სასისხლო თემასთან. ცხადია, ეს თემა საეკლესიო საბუთებში უფრო ადრე დამუშავდებოდა, ვიდრე საერო პართა სასისხლო სიგელები გაიციმოდა.

იადგარის სახელით ცნობილ დასავლურ-ქართულ საბუთთა შორის განსაკუთრებული ადგილი უკავია ბიკვინტის იადგარს. ეს არის უზარმაზარი საბუთი, „სხვადასხვა პართა მიერ გაწეული ღვაწლისა და შეწირულებათა აღმხუსხველი ძეგლი, რომელიც ამასთან ერთად შეიცავს საკათალიკოსო ეკლესიის უძრავ-მოძრავი ქონების მფლობელობის სამართლებრივ ნორმებს, სავადასახადო და სასამართლო შეუვალობათა დამამტკიცებელ საბუთებს“⁴⁸.

ბიკვინტის იადგარი მკვლევართა ერთ ნაწილს ნატყუარად მიაჩნია. ძირითადი არგუმენტები ბიკვინტის იადგარის ნატყუარობის დასამტკიცებლად ჩამოყალიბებული აქვს ლ. მუსხელიშვილს: 1. რვა კათალიკოსის ხელრთვიდან პირველი სამი იადგარის ტექსტის ხელითაა შესრულებული (ცვიკის მომგვრელია უკვე ის გარემოება, რომ რვავე ხელრთვა ხელცურია და არა მღივანწმინგნობრული). ბაგრატ III თავისთავს „დიდს“ უწოდებს. 3. მამია დადიანი (+1532/3წ.) პირველი პართა ლაპარაკობს და დადიანებად იხსენიებს თავის ძეს, ლეონს და შვილისშვილებს: გიორგის და მამიას (+1590 წ.), რომელთა

47 ბ. ლომინაძე, გელათი, თბ., 1955, გვ. 66.
48 ბ. ლომინაძე, აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი იადგარი, ქართული საბუთთა ენციკლოპედია, ტ. II, გვ. 31.

დადიანობას, რასაკვირველია, ვერ მოესწრებოდა. 3. ასევე იქცევა როსტომ გურიელი, რომელიც გურიელად ასახელებს თავის შვილს, გიორგის. 4. გიორგი II სწირავს ხოშტიბელას და ჩუნენს „ბიჭვინტის ღვთისმშობელს“, იმ დროს, როდესაც მისივე 1569 წ. სიგელით მას შეუწირავს ეს ადგილები გელათის საკათალიკოსო წმინდა გიორგისათვის. 5. დიდი ნაწილი იადგარში შეწირულად მოხსენიებული სოფლებისა აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი დავთარში შეტანილი არაა. 6. სისხლის ფასი არაჩვეულებრივად მაღალია, მოგვაგონებს სასისხლო სიგელებს და არაფერი აქვთ საერთო კათალიკოსთა სამართალთან, რომელიც შედგენილი უნდა იყოს 1543—1549 წლებში⁴⁹. ი. დოლიძემ სავსებით გაიზიარა ლ. მუსხელიშვილის მოსაზრებანი ბიჭვინტის იადგარის ნატყუარობის შესახებ და, თავის მხრივ, დაუმატა კიდევ შემდეგი არგუმენტები: 1. საბუთში მოხსენიებულია კათალიკოსი ევდემონ (1557—1578 წწ.), რომლის შეწირულებას აახლებს ბაგრატ III (1510—1565 წწ.). გამოდის, რომ საბუთი დაიწერა არა უადრეს ევდემონის კათალიკოსობისა და არა უგვიანეს ბაგრატ III-ის მეფობისა, ე. ი. 1557—1565 წწ. მაგრამ საბუთის ხელრთვებში ხდება უცნაური რამ: პირველ ხელჩამრთველად გვევლინება ევდემონის წინამორბედი კათალიკოსი ეფთვიმე — გამოდის, რომ საბუთი დაიწერა ევდემონ კათალიკოსის დროს და მას ხელი ჩაუერთო უკვე გარდაცვლილმა ეფთვიმემ. 2. საბუთს ხელს არ ურთავს არცერთი მისი გამცემი: არც მეფე, არც დადიანი, არც გურიელი, არამედ ხელს ურთავს საბუთის მიმღები კათალიკოსი. ასეთი რამ ქართული დიპლომატიკისათვის უჩვეულოა⁵⁰.

ბიჭვინტის იადგარი ნამდვილ საბუთად მიაჩნდა მის პირველ გამომცემელს, ალ. ხახანაშვილს⁵¹. მისი აზრით, ძველი დგებოდა თანდათანობით და შემდეგ გადაიწერა ერთი ხელით. ს. კაკაბაძემ ბიჭვინტის იადგარის ძირითადი საწილი, სრულიად სამართლიანად, მიიჩნია პირად, რომელიც უნდა გადაწერილიყო XVI საუკუნის დასასრულს. პირის ვადაძლებსავე უნდა გადაეტანა პირველი სამი ხელმოწერა კათალიკოსებისა. მეოთხე და მომდევნო ხელრთვები უკვე ნამდვილი უნდა იყოს. ძირითადი ტექსტი გადაწერილია კათალიკოს ეფთვიმე საყვარელიძის დროს (1578—1616 წწ.), ხოლო შედგენილი — ბაგრატ III-ის ზეობის და მალაქიას კათალიკოსობის თანმხვედრ წლებში (1525—1550 წწ.)⁵². ბ. ლომინაძე ძირითადად იზიარებს ს. კაკაბაძისეულ დასკვნებს ძველის შედგენის თაობაზე, მხოლოდ თავდაპირველი ტექსტის შედგენის დროდ მას მიაჩნია ბაგრატ III-ისა და ევდემონ კათალიკოსის მოღვაწეობის თანმხვედრი წლები (1537—1565 წწ.). ამასთან ერთად მკვლევარი ფიქრობს, რომ ძველი შედგენილია არა თანდათანობით, არამედ ერთდროულად⁵³. ბიჭვინტის იადგარი ასევე ნამდვილ საბუთად მიაჩნია ი. ანთელავს. ტექსტში დადასტურებული შეუსაბამობანი მას, მართალია, ცალცალკე არ განუხილავს, მაგრამ ძირითადად სწორად ახსნა „სხვადასხვა დროის სიგელთა მონაცემების ერთად თავმოყრითა და მათი ციტაციის თავისებურებებით“⁵⁴. ბიჭვინტის იადგარის

⁴⁹ ლ. მუსხელიშვილი, დასავლეთ საქართველოს გლეხობის სოციალურ-ეკონომიური კატეგორიები, ენიშკის მოამბე, V—VI, 1940 წ. გვ. 269. სქოლიო.

⁵⁰ ქართული სამართლის ძეგლები II, გვ. 616—617.

⁵¹ გუჯრები, 1891 წ. გვ. 124—153. 156—157.

⁵² ს. კაკაბაძე, აფხაზეთის საკათალიკოსო დიდი იადგარი, საისტორიო მოამბე II, 1925 წ., გვ. 180—197.

⁵³ ბ. ლომინაძე, ქართული ფეოდალური ურთიერთობის ისტორიიდან, თბ., 1966, გვ. 182. სქოლიო.

⁵⁴ ი. ანთელავა, დასახ. ნაშრ., გვ. 59.

ზონაცემებს სამართლის ისტორიის საკითხების კვლევისას სანდოდა გამოიყენება
ე. ხოშტარია-ბროსე⁵⁵.

ბიჭვინტის იადგარში გამოვლენილი ტექსტობრივი შეუსაბამობანი, ხელრთვათა უცნაური რიგი, დადიან-გურიელთა ჯგუფური შეწირულებანი და სხვა დეტალები მართლაც საფუძველს ქმნის ამ ძეგლის ნამდვილობაში ეპისკოპოსის შესატანად. მაგრამ ზოგიერთი გარემოების გათვალისწინება ამ ძეგლის შეფასებისას აუცილებლად მიგვაჩნია.

ბიჭვინტის იადგარის სადაო ნაწილი ანუ ძირითადი ნაწილი თავისთავად წარმოადგენს სხვადასხვა დროს შესრულებულ შეწირულების საბუთთა კრებულს, რომელსაც მოსდევს სისხლის დაურევების თემა. თანმიმდევრობა თემებისა ასეთივეა ხოფის საყდრის იადგარში: შეწირულება+სისხლის დაურევება. იადგარში შესულია ბაგრატ მეფის ორი საბუთი (რომელიც აღიქმებოდა ძველგვართა მიერ ერთ საბუთად) პირველი, როგორც ჩანს, იყო ბაგრატის მიერ ბიჭვინტის მამულებისათვის სამოხელეო და საგადასახადო შეუვალობის სიგელი, რომელიც თავდება აკრძალვის თემით: „და აწ ამას მოვახსენებთ ყოველთავე დიდთა და მცირეთა...“⁵⁶ სწორედ ეს საბუთი (ანუ მისი დედანი) უნდა იყოს ვაცემული მალაქიას კათალიკოსობის დროს, რასაც ასახავს იადგარის ბოლოში მალაქიას ხელრთვა პირველ ადგილზე; ბაგრატის მეორე საბუთი იწყება სიტყვებით „აგრეთვე გკადრეთ ჩუენ, მეფემან მეფეთამან, მეფემან დიდმან ბაგრატ...“⁵⁷, და ვრძელდება გიორგი მეფის საბუთამდე. ამ საბუთში სხვა შეწირულებათა შორის მოხსენიებულია გელათის წმინდა გიორგის საიდუფლო მონასტერი. არსებობს ბაგრატ მეფის 1545 წ. ვაცემული საბუთი გელათის წმინდა გიორგის მონასტრისადმი, რომლის მიხედვით მეფეს ეს მონასტერი ხელახლა აუშენებია და შეუმკია. გელათის წმინდა გიორგის შეწირვა ბიჭვინტისათვის შეიძლებოდა მომხდარიყო მხოლოდ 1545 წ. საბუთის ვაცემის შემდეგ. ამაზე ადრე ბიჭვინტის იადგარში ცნობა, რომ ბაგრატმა გელათის საიდუფლო საყდარი ბიჭვინტას შესწირა, ვერ მოხვედებოდა. ბაგრატის ამ მეორე საბუთში მოიხსენიება სწორედ ევდემონ კათალიკოსი. ევდემონ კათალიკოსის მოხსენიება ბიჭვინტის იადგარში არავითარ წინააღმდეგობას არ ქმნის მალაქიას ხელრთვასთან (როგორც ამას ფიქრობს ი. დოლიძე), რადგან იადგარი კი არ არის შედგენილი მალაქიას დროს, არამედ მალაქიას კათალიკოსობის დროს შედგენილი საბუთი შევიდა ბიჭვინტის იადგარში რიგით პირველ საბუთად. 1569 წ. გიორგი მეფეს გელათის წმინდა გიორგის ეკლესიისათვის შეუწირავს ხოშტიბელას სასახლე და ჩუენში. შემდეგ ამავე მამულს ვხედავთ ბიჭვინტის იადგარში შეტანილ გიორგი მეფის შეწირულების სიგელში, რაც ე. მუსხელიშვილის აზრით, იადგარის ნატყუარობის დამატებითი დამამტკიცებელი საბუთია. მაგრამ არ არის მხედველობაში მიღებული, რომ გელათის წმინდა გიორგის მონასტერი თავის შესავლით ბიჭვინტისათვის იყო შეწირული, ამდენად გიორგი მეფეს შეეძლო ეს შეწირულება განეახლებინა უშუალოდ ბიჭვინტის საკათალიკოსო საყდრისათვის.

დადიანებისა და გურიელების მოხსენიება საბუთში ერთდროულ შემწირვებულად შეიძლება აიხსნას შემდეგი გარემოებით. იადგარის შემდგენელს ხელთ ჰქონდა ერთნაირი შინაარსის შეწირულებათა საბუთები — დედნები,

55 ე. ხოშტარია-ბროსე, დასახ. ნაშრ., გვ. 58.
56 ქართული სამართლის ძეგლები II, გვ. 178.
57 იქვე, გვ. 178.

რომლებიც ერთმანეთისაგან განსხვავდებოდნენ მხოლოდ შემწირველთა დასჯის ხელშეწყობით. იდენტური ტექსტების რამდენჯერმე განმეორების თავიდან აცილების მიზნით კრებულში მისმა შემდგენელმა გადაიტანა მხოლოდ ერთი ტექსტი და წინ წარუძღვარა ერთად ყველა შემწირველთა სახელები მათი წოდებებითურთ.

ბიჭვინტის იადგარში თავმოყრილი და გარკვეული წესრიგით დალაგებული მასალა ნამდვილ საბუთებს ემყარება. მაგრამ თვით იადგარი არ არის გამოყენებული საბუთების ზუსტი ასლი. აქ გასათვალისწინებელია ამ ძეგლის დანიშნულება. იადგარი არის საკათალიკოსოს პრაქტიკული საჭიროებისათვის შექმნილი, საკათალიკოსო მამულების და მისი სამართლებრივი უფლებების აღმსრულებელი კრებული. ეს არის არა პირი დოკუმენტებისა, არამედ ერთგვარი კომპილაცია. ასეთი საბუთები ბიზანტიურ დიპლომატიკაში ცნობილია „თავისუფალი ასლების“ სახელწოდებით. თავისუფალი ასლები ყოველთვის მზადდებოდა საბუთის მფლობელის (და არა გამცემის) ინიციატივით. (შდრ. ბიჭვინტის იადგარი შედგენილია კათალიკოსის ინიციატივით). ასეთი ასლები იყო მარტივი და ავთენტური. მარტივ ასლებში დოკუმენტის ტექსტი გადაღებული იყო იურიდიული გაფორმების გარეშე, ხელრთვები და ნოტარიუსის მოწმობა ან არ ჰქონდა, ან გადამწერის ხელითვე სრულდებოდა. ავთენტურ ასლებს ერთვოდა ავთენტურობის ფორმულა, რომელიც რომელიმე თანამდებობის პირის ხელრთვას წარმოადგენდა. მაგრამ ეს თანამდებობის პირი არ იყო დოკუმენტის შემქმნელი. მარტივი ასლების გადაღებისას სრულებით არ იყო აუცილებელი დედნების ზუსტი მიღვენება⁵⁸. ბიჭვინტის იადგარი, ჩვენი აზრით, ამგვარი თავისუფალი ასლის მარტივი სახეობაა. იგი შედგენილია კათალიკოსის (როგორც ფიქრობენ, ეფთვიმე საყვარელიძის) მიერ ან მისი დაკვეთით. ამიტომ ერთვის საბუთს კათალიკოსის (საბუთთა მიმღების) ხელრთვები და არა მათი გამცემების. ბიჭვინტის იადგარი ადრესატის — საბუთთა მფლობელების მიერ შედგენილი კომპილაციური ხასიათის ასლია.

იადგარის ნამდვილობა საეჭვო არ არის. ამ ძეგლის მიმართ საკითხი უნდა დაისვას სხვაგვარად: ჰქონდა თუ არა ბიჭვინტის იადგარს იურიდიული დოკუმენტის ძალა? ვფიქრობთ, რომ არა. (ლაბარაკია იმ ნაწილზე, რომელიც კომპილაციას წარმოადგენს). ამგვარი საბუთი სასამართლო მტკიცებად არ შეიძლებოდა გამოყენებინათ და არც ექნებოდათ მისი შედგენისას ასეთი მიზანი.

დიდი მამულების მქონე ეკლესიებსა და მონასტრებში გავრცელებული იყო ასლების კრებულებში გადატანის ტრადიცია (ბიზანტია, რუსეთი), ასეთი ასლები დგებოდა უსათუოდ ჩვენშიც. ბიჭვინტის იადგარი ასეთი პრაქტიკის არსებობის დადასტურებაა. სვეტიცხოვლის საბუთებს შორისაც ვხვდებით კრებით დოკუმენტებს, რომლებშიც თავმოყრილია რამდენიმე საუკუნის მანძილზე სვეტიცხოვლის მიერ დაგროვებული (შეწირულების თუ ნასყიდობის) შაბულების ნუსხები. ასეთი დოკუმენტები ემყარება ცალკეულ შეწირულებათა ამსახველ ნამდვილ საბუთებს (დედნებს), ცალკეული შეწირულობების შესახებ ცნობები მოღწეულია ჩვენამდე ალექსანდრე დიდის და მისი უშუალოდ მოძღვენო მეფეების მიერ გაღებულ შეწირულებათა საბუთების სახით. ყველა ეს საბუთი და ასევე ზოგიერთი ფეოდალთა მიერ გაღებული ცალკეული კერძო

⁵⁸ М. П. Медведев, Очерки византийской дипломатики. Л., 1988, с. 31—32.

შეწირულებანი⁵⁹ მოხვედრილია კრებით დოკუმენტებში. სვეტიცხოველში შეწირულებათა კრებით საბუთებში აღარ არის აღნიშნული ცალკეულ შემწირველთა სახელები. ასეთი საბუთების მიზანია სვეტიცხოველის საქონებელთა შესახებ ცნობების თავმოყრა მამულების მართვის ორგანიზაციის გასაადვილებლად. აღნიშნული საბუთები გაცემულია მეფეთა სახელებით, ვაფორმებულა როგორც სამეფო შეწირულების სიგელი, თუმცა მეფე აქ უკვე არსებულ შეწირულებათა დამამტკიცებლის როლში გამოდის. ვფიქრობთ, რომ სვეტიცხოველის კრებითი საბუთების სახით საქმე გვაქვს ე. წ. თავისუფალი ასლების ავთენტურ ნაირსახეობასთან. საბუთები შედგენილია ეკლესიის მესვეურთა — კათალიკოსთა ინიციატივითა და თხოვნით. მეფეთა სახელთა და მათივე ხელრთვებით ასეთი საბუთების დამამტკიცების წესით უზრუნველყოფილია ასლების იურიდიული ძალა. პირველი ასეთი საბუთია გიორგი VIII-ის საბუთი, —1447 წ. შედგენილი სიგელი სვეტიცხოველისადმი⁶⁰. ამავე საუკუნის ბოლოს ან XVI საუკუნის დასაწყისში უნდა იყოს შედგენილი ალექსანდრე I კახთა მეფის საბუთი⁶¹. XVI საუკუნიდან გვაქვს მოღწეული სვიმონ I-ისა⁶² და ალექსანდრე I-ის⁶³ საბუთები.

ბიჭვინტის იადგარის ის ნაწილიც, რომელიც მეფე-მთავართა შეწირულებების აღნუსხვას მოსდევს და ბიჭვინტის სასამართლო პრივილეგიების და სისხლის დანაშაულთა ჩამოთვლას შეიცავს, ავტორად (შემდგენლად) ასევე ეკლესიას გულისხმობს. ტექსტის შეწირულობათა ნაწილში თუ კიდევ ჩანს შემწირველთა სახელები (მათი შენარჩუნება ეკლესიის ინტერესებში შედიოდა), „სასისხლო თემის“ ნაწილში უკვე სრულებით არის წაშლილი კვალი სამეფო ხელისუფლების, როგორც ჩამოთვლილ ნორმატიულ უფლებათა მიმნიჭებლისა. ეს ნორმატიული ნაწილი შედგენილია, როგორც ჩანს, თავად ეკლესიის მესვეურთა მიერ, თუმცა ფორმალურად მეფისადმი დაქვემდებარება აღიარებულია: „და ვინცა ამა საშინელსა საყდარსა შესცოდოს და უვარყოს ღმერთი და წარიწყმიდოს სული თვისი, და გატეხოს და შიგნით საყდრიდამა რამე გაიტანოს, თუ ისი კაცი მეფისა იყოს სახასო კაცი და მამული, რასდენიცა ვანაყოფი იყოს, მათითა მამულთა საყდარსა მიბაროს. სხუას მეფისასა ვერას ვიტყვთ რას, ამისთვის, საყდარი მათი არის“⁶⁴. სასისხლო თემის დამუშავების პრინციპი (ამ ძეგლის მიხედვით) საერთო ჩანს საეკლესიო იურიდიული პირისათვის (ხოფის იადგარი, გელათის იადგარის ფრაგმენტი) და განსხვავდება საერო პირებისათვის ბოძებული სასისხლო სიველების ანალოგიური თემისაგან. სისხლის დანაშაულები ჩამოთვლილი არის არა თვით დანაშაულთა კატეგორიების მიხედვით, არამედ საეკლესიო სამწყსოს იერარქიული ადმინისტრაციული სტრუქტურის შესაბამისად. პირველად განსაზღვრულია თვით საკათალიკოსო საყდრისადმი იერარქიულად დამოკიდებული საერო ფეოდალების „თავი ნიშანი“, მითითებულია სამწყსოს ტერიტორია, შემდეგ უკვე დანაშაულობანი და მათზე

⁵⁹ ბარათა ქაჩიბაძის მიერ 1426—1428 წლებში გაცემული სოფელ ყორანთას შეწირულების საბუთი — სსცსა 1449—1527. რამან ამირჯიბის მიერ კრციხილოვანში გლეხების შეწირულების საბუთი, 1451 წ. სსცსა 1449—1481. ვამეყ შაბურისძის მიერ ნოჯიკეთის შეწირულების საბუთი 1465 წ., სსცსა, 1449—1486.

⁶⁰ სსცსა 1448—5016.

⁶¹ ხელნაწ. ინსტ. Hd 8712.

⁶² ხელნაწ. ინსტ. Ad 1572.

⁶³ ხელნაწ. ინსტ. Sd 464.

⁶⁴ ქართული სამართლის ძეგლები, II, გვ. 180.

დაწესებული სასჯელები დიფერენცირებულია (ხშირად ერთი და იგივე დანაშაული) იმისდა მიხედვით, თუ სად არის ჩადენილი (ეკლესიის შიგნით, გარეთ, ზღუდეს გარეთ) ან რა რანგის საეკლესიო იერარქის მიმართ არის ჩადენილი (კათალიკოსი, ძმათაგანი). შემდგომ ასევე იერარქიულობის პრინციპით არიან ჩამოთვლილნი ეკლესიის ყმანი და მოხელენი, რომელთა მიმართ ჩადენილი დანაშაულობანი აღნუსხულია და მათზე დაწესებული სასჯელები ზუსტად ან სხვა დოკუმენტზე დაყრდნობით არის მითითებული. ვვარაუდობთ, რომ ჩვენსამდე მოუღწეველ გელათის იადგარშიც სისხლის დანაშაულთა ჩამოთვლა ასეთივე პრინციპით იქნებოდა განხორციელებული. ყოველ შემთხვევაში, ეს პრინციპი ცხადად ჩანს ზოფის იადგარის ტექსტის მოღწეულ ფრაგმენტში და მთის წმინდა გიორგის სასისხლო სიგელში. ამგვარად, საეკლესიო საბუთებში სასისხლო თემის დამუშავების წესი საეკლესიო განსაგებებლზე და ქონებაზე იერარქიულ-ადმინისტრაციული მართვის ჩვენების ფუნქციასაც ითავსებს და ამავე დროს სასამართლო შეუვალობის ფუნქციონირების დონეებსაც უჩვენებს.

М. К. СУРГУЛАДЗЕ

ГРАМОТЫ О ЦЕНЕ КРОВИ, КАК ВИДОВОЙ ИСТОЧНИК

Резюме

Грамоты о цене крови из-за наличия в них фактологических несоответствий и нарушений в дипломатической структуре в грузинской историографии долгое время считались подложными. Тем не менее, эти источники содержат ценные сведения, что послужило росту научного интереса к этим источникам. В ряде работ приводятся серьезные аргументы в пользу подлинности некоторых грамот о цене крови. В настоящее время в научной литературе признается существование практики выдачи правительством грамот о цене крови в Западной Грузии, что не исключает возможность подлога отдельных документов.

В настоящей статье изучены грамоты о цене крови в связи с особенностями феодализации западной Грузии и некоторых нагорных районов страны. В ней ставится вопрос об этих документах в целом, как о дипломатическом явлении. Появление грамот о цене крови объясняется возникновением мелкого дворянства, социальные и правовые привилегии которого должны были закрепить названные документы.

В литературе неоднократно отмечается, что в грамотах о цене крови необыкновенно высокая цена крови и само название денежных единиц часто не совпадает с реалиями тех времен, когда эти источники создавались. В статье дается интерпретация этого явления в контексте представлений феодального общества о понятиях древности, престижности феодального рода, знака и символа. Цена крови для создателей и владельцев документов мыслится как символ древности рода как и разные легенды, содержащиеся в документах, рассказывающие о заслугах перед царем предка владельца грамоты.

Ставится вопрос о влиянии действующих публичных законодательных кодексов и обычного права на содержание грамот о цене крови. Кодификация преступлений, соотношение цен отдельных категорий преступлений с ценой полной крови дает основание предположить существование более древнего кодекса, чем дошедшие до нас памятники публичного права.

Правовой партикуляризм, столь характерное явление для восточного общества, присущ западной Грузии в большей мере, чем восточной части страны. Свидетельством этого положения служат грамоты о цене крови, принадлежащие представителям дворянства, а также распространение в церквях западной Грузии особого типа документов — иадгаров (памятная книга). Иадгар представляет собой сборник смешанного характера, созданный для практических целей — организации судопроизводства и управления хозяйством. В статье приведены аргументы в пользу подлинности знаменитого документа «пидцундский иадгар», который, некоторые ученые считали подложным. Этот документ составлен по типу византийских свободных копий и, видимо, не мог применяться в качестве судебного доказательства.

ბ. გვადლიძე

გუდარეხის მონასტრის გაშენებული —
რუსუდან დედოფალი

გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსის მთავარი ტაძარი, რომელიც ქვემო ქართლში (ეხლანდელი თეთრი წყაროს რაიონი) მდებარეობს, იმ იშვიათ ტაძართა რიცხვს ეკუთვნის, რომელთა ხუროთმოძღვარი და მაშენებელიც ვიცით. ეს ცნობილია საამშენებლო წარწერიდან, რომელიც გუდარეხის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის სამხრეთ კედელზეა გაკეთებული, წარწერა შესრულებულია ასომთავრულით. გთავაზობთ ამ წარწერის ე. თაყაიშვილისეულ წაკითხვას, რომელიც ჩვენი აზრით ყველაზე უკეთესია:

„სახელითა ღმრთისათა და მეოხებითა წმინდისა გიორგი მთავარ მოწამისათა აეშენა ესე ეკლესია კელითა ფრიად ცოდვილისა ჭიჭაფორესძისათა სალოცველად და სადიდებლად დედოფალ-დედოფლისათვის, რუსუდან დედოფლისა და შვილთა მისთა დღეგრძელობისა და ჩემის სულისათვის. ესე წმინდა ეკლესიაჲ მე გლახაკმან ანტონი მანგლელმან ვაკურთხე უფასოდ სულისა ჩემისა“¹.

საამშენებლო წარწერაში მოხსენიებული რუსუდან დედოფალი დ. ბაქრაძეს² და მარი ბროსეს³ XII ს-ის ცნობილ პოლიტიკურ მოღვაწედ, თამარ მეფის გამზრდელად და მამიდად მიაჩნიათ, ხოლო ე. თაყაიშვილს თამარ მეფის ასულად, რის გამოც მონასტრის აშენების თარიღად 1223—1224 წწ. მიიჩნია.

ეს დათარიღება ცოტაოდენი ცვლილებებით (1222—1245 წწ.) დღეს გაზიარებულია ქართულ ისტორიოგრაფიაში და გუდარეხის მონასტრის მთავარი ტაძრის მაშენებლადაც რუსუდან მეფეა მიჩნეული⁴. ნ. ჩუბინაშვილმა კიდევ უფრო დააკონკრეტა ეს თარიღი და გუდარეხის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის აშენების თარიღად 1231—1236 წწ. მიიჩნია⁵. გუდარეხის მთავარი ტაძრის აშენების თარიღს ქვემოთ უფრო ვრცლად შევხებით.

გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსი იმითაც არის ცნობილი ქართული ხუროთმოძღვრების ისტორიაში, რომ აქ აგებულია პირველი თარიღიანი საამშენებლო წარწერის მქონე სამრეკლო. საინტერესოა ეს საამშენებლო წარწერა

¹ Е. С. Такашвили, Археологические экскурсии, разыскания и заметки, в. 2, Тифл. 1905, с. 31—32.

² Д. Бакрадзе, Записки общества Кавказской Археологии, К. I, 1857, с. 57.

³ М. Brosset, Melanges Asiatiques. T., II, 1852, გვ. 107—109.

⁴ საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. III, თბ., 1979, გვ. 508.

⁵ Н. Г. Чубинашвили, Архитектура Гударехского храма в ансамбле средневекового города. 1945, с. 5; Гударехи, ქართული ხელოვნება, № 9, 1987, გვ. 61—62.

თავისი შინაარსით. მოგვაქვს ამ წარწერის ე. თაყაიშვილისეული წაკითხვა

„ადიდენ ღმერთთან ძლიერი და უძლიერელი მეფეთა-მეფე დიმიტრი, მე მიწაჲ მეფობისა მათისაჲ, უღირსი მღვდელი და ჭუარისმტვირთელი აბრაჰამ, ღირს ვიქმენ აღშენებად სამრეკლოთა მათ, სადიდებლად სულისა ჩემისა და ძმისა ჩემისა... შეიწირნენ ღმერთთან და ყოვლად წმინდამან მშობელმა მისმან ამინ, ქრონიკონსა უფჴ⁶. ე. ი. 1278 წელი. ეს წარწერა, ისევე როგორც ტაძრის საამშენებლო წარწერა, ასომთავრულით არის შესრულებული. უნდა აღვნიშნოთ, რომ მარი ბროსე⁷ და დიმიტრი ბაქრაძე⁸ ასო შ-ს (დაჭარაგმებულია) „დავითად“ კითხულობდნენ და სამრეკლოს აგებას დავით სოსლანს აწერდნენ, ხოლო ქრონიკონს კითხულობდნენ „კვპ“ და 1202 წელს იღებდნენ. ე. თაყაიშვილმა მართებულად გაასწორა მცდარი წაკითხვა და, ესეც არ იყოს, აბრაჰამ ჭვარისმტვირთველი ქათალიკოსის ნიკოლოზ II-ის შემდგომ. აბრაჰამ კათალიკოსი თან ახლდა მეფე დემეტრეს მონღოლთა ყაენის კარზე სიციოტხლის უკანასკნელ დღეებში და 1289 წლის მარტში მანვე ჩამოასვენა წამებული მეფის ცხენდარი საქართველოში და სვეტიცხოველში დაკრძალა. აბრაჰამ კათალიკოსი იხსენიება ერთ ძველ სიგელშიც. 1297 წელს დავით მეფის მიერ გრიგოლ ჭარბიელისადმი გაცემულ წყალობის სიგელს აბრაჰამ კათალიკოსი ამტკიცებს (ხ. ი. Hd 1330). ვფიქრობთ, აბრაჰამ ჭვარისმტვირთველის ხელრთვა აქვს 1281—82 წწ.—ში ნიკოლოზ კათალიკოსის მიერ არვანბეგ საბაისძისადმი მიცემულ წყალობის დაწერილს (ცხსა — 1448—5037). ეს დაწერილი დაწერა კათალიკოსის ჭვარისმტვირთველმა ზოსიმე ივანისძემ. „ჩვენ ჭუარისმტვირთველისა ზოსიმე ივანისძისა კელითა დაგუიწერია“. ამ საბუთში ნიკოლოზ კათალიკოსის ხელრთვა-მტკიცების მერე მოდის ჭვარისმტვირთველის ხელრთვა. „ამა პატრონისა ბრძანებასა მიწაჲ ჭუარისმტვირთველი მოწმე და თანდამხდური ვარ“. ეს ჭვარისმტვირთველი კი მეფის ჭვარისმტვირთველი აბრაჰამია, რომელიც ნიკოლოზ კათალიკოსმა თავის ხელით აკურთხა კათალიკოსად. სამეფო ჭვარისმტვირთველი საკმაოდ დიდი პატივია, იმიტომ მოდის კათალიკოსის ხელრთვის მერე აბრაჰამ ჭვარისმტვირთველის ხელრთვა. მაგ., მე-10 მოწმე სარგის ათაბაგი იყო. ყველა ხელრთვა თანდამხდურ, ანუ საბუთის შედგენის დროს იქ მყოფი მოწმესია. ჩვენი ვარაუდით ეს უსახელო ჭვარისმტვირთველი აბრაჰამია, ამ დროს მეფის ჭვარისმტვირთველი რომ სწორედ აბრაჰამი იყო. გუდარეხის სამრეკლოს წარწერაც ამტკიცებს.

გავიხსენოთ კიდევ გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსის ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიის საამშენებლო წარწერა, რომლის მიხედვით ჰიჭვაფორისძის ხელით რუსუდან დედოფლის სალოცველად აშენდა ტაძარი, რომელიც ანტონ მანგლელმა აკურთხა.

ვფიქრობთ, საამშენებლო წარწერაში მოხსენიებული რუსუდან დედოფალი არ არის რუსუდან მეფე. ცნობილი ფაქტია, რომ არც ერთი მეფის მიერ შესრულებულ საამშენებლო წარწერაში ხუროთმოძღვარი არ იხსენიება მეფეზე წინ. ასეთი მაგალითების მოყვანა მრავლად შეიძლება. თანაც რუსუდან მეფე არც „ქართლის ცხოვრებაში“ და არც სიგელ-გუჯრებში, ე. ი. არცერთ ისტორიულ წყაროში, არ იხსენიება მარტო „დედოფალთ-დედოფლის“ ტიტულით.

6 ე. თაყაიშვილი, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 33.
7 მ. ბროსე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 108—109.
8 დ. ბაქრაძე, დასახელებული ნაშრომი, გვ. 58.

ყველგან ხაზგასმულია, რომ ის ატარებს მეფის ტიტულს და იშვიათად შეფე-
დედოფლისას. მაგალითად, უმათაღმწერელთან 42-ჯერ არის ნახსენები რუ-
სუდან მეფე. აქედან 27-ჯერ იხსენიება „მეფე რუსუდანი“, ხუთჯერ მხოლოდ
შეფე უსახელოდ, ექვსჯერ „რუსუდანად“, რამდენიმე ადგილას დავითი იწო-
დება „რუსუდანის ძე“. და მხოლოდ ერთგან იხსენიება — „დედოფალთ-
დედოფალო მეფეო რუსუდან“⁹. ასეა ლაშა-გიორგის დროინდელ მემკვიდრე-
თაწილად რუსუდანი არის მეფე „ღმრთივეგვირგვინოსანი“¹⁰. 1241—42 წწ. არსენ
ჰყონდიდელ-მწიგნობართუხუცესის მიერ მეფეა აბულახტარისძისადმი ბოძე-
ბულ წყალობის დაწერილ ამტკიცებს მეფე რუსუდანი: „მე რუსუდან მეფესა
დამინიშნავს“ (ცსსა, 1448—5003). რუსუდან მეფე იხსენიება სიგელებში ან
მეფის ტიტულით, ან დავით მეფის დედად (ცსსა, 1449—1586, ხ. ი. Hd 11 243).
ეს სრულიად ბუნებრივია, რადგან რუსუდანი ერთიანი საქართველოს მეფეა
და ამიტომ დომინირებს ყველგან მისი ტიტული — „მეფეთა-მეფე“.

უმათავრესი კი ის არის, რომ რუსუდანის მეფობისას ჯერ ხვარაზმელთა
და შემდეგ მონღოლთა თარეშმა „იქმნა ცოცელი სოფელი ქართლისა ოჯ-
რად“¹¹. რუსუდანი ხვარაზმელთა თარეშამდე „ვიდოდა განცხრომითა და სიმ-
ღერითა“¹². ხოლო შემდეგ დატოვა გავრანებული ქართლი, „დამკვიდრდა
ლიხთიქით და ვერცა ლიხთ-აქით გარდამოვიდის და ვერცა ამერნი — ვაზირნი
მის წინაშე მივიდიან“¹³ და „ჰერეთი და კახეთი, სომხითი და ქართლი... ყოვე-
ლი ქვეყანა მწარესა ოჯრებასა შინა იყო“¹⁴. ერთი სიტყვით, საქართველოში
რუსუდანის მეფობისას არ იყო იმის რეალური შესაძლებლობა, რომ ქვემო
ქართლში ისეთი დიდი სამონასტრო კომპლექსის აშენება დაეწყოთ, როგორც
გუდარეხის მონასტრია. აქვე გვინდა აღვნიშნოთ, რომ გუდარეხის სამონასტრო
კომპლექსი საკმაოდ დიდ ტერიტორიას — 4,5 ჰექტარ ფართობს მოიცავს და
ხანგრევებით არის დაფარული. სამონასტრო კომპლექსი შედგება მთავარი ტაძ-
რის, სამრეკლოს, სასახლის, საჯინიბოს, ეკლესიის, ბერების საცხოვრებელი
სენაკების, ბეღლის, მარნის და სხვადასხვა სამეურნეო, თუ საკულტო შენობათა
ნახანგრევებისაგან. ნიკო ჩუბინაშვილი ვარაუდობს: გუდარეხის სამონასტრო კომ-
პლექსი 1231—36 წწ.-ში აშენდა ე. ი. ხვარაზმელთა თარეშის დამთავრებისა
და მონღოლთა თარეშის დაწყებამდე, რაც პრაქტიკულად გამორიცხებულია
იმიტომ, რომ რუსუდან მეფეს ახლის აშენება კი არა, იმ ხუთ წელიწადში
იღიწვეოდა საეპისკოპოსოს ხვარაზმელთაგან დაქცეულ და განადგურებულ ქალაქთა და
დაბათა აღდგენა-აშენება მოესწრო. არის კიდევ ერთი არგუმენტი — გუდარე-
ხის მონასტრის ბერებში და XVII ს-ის საქართველოს სამეფო კარზე ცოცხალ
ყოფილა ლეგენდა, რომლის მიხედვითაც გუდარეხის მონასტრის მაშენებელის,
რუსუდან დედოფლის საფლავი გუდარეხში ყოფილა. რუსუდან დედოფლის ეს
საფლავი ლუარსაბ მეფეს უნახავს. „ჩვენ მეფეთა-მეფე პატრონი ლუარსაბ მო-
ედით მონასტრისა შინა გუდარეხისასა... დედოფალ-დედოფლის რუსუდანის
აღმენებული იყო თავისდა სასაფლაოდ ნდომებოდა... მათი საფლავი ვიხილეთ“.

⁹ „ქართლის ცხოვრება“, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით
ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. II, 1959, გვ. 168, 169, 172, 177, 182, 187, 190—192, 198, 199,
203—205.

¹⁰ „ქართლის ცხოვრება“ I, 1955, გვ. 371.

¹¹ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 187.

¹² ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 168.

¹³ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 188.

¹⁴ ქართლის ცხოვრება, II, გვ. 190—191.

ეს დოკუმენტი დედანია (ხ. ი. Hd 1554 ბ). ეს არის ლუარსაბ II-ის მიტაცებული დარების მონასტრისათვის ბოძებული შეწირულობის სიგელი და თარიღდება ლუარსაბ მეფის ზეობის წლებით (1606—1615 წწ.) ჩვენ კარგად ვიცით და მითუმეტეს XVII ს. დასაწყისში უკვე ეცოდინებოდათ, რომ რუსუდან მეფე „დასწავლებული გარდაიცვალა ტფილისს, წარიყვანეს მთავართა დიდთა პატივითა და ტყეობითა... დამარხეს სამარხოსა მამათა მათთასა მონასტერსა გელათს“¹⁵. რუსუდან მეფე რომ გუდარების მონასტერში დაემარხათ, ქამთა-ალმწერელს ეს ფაქტი უეჭველად ეცოდინებოდა და კიდევაც აღნიშნავდა. აქედან ცხადია, რომ გუდარების მონასტერში იყო რუსუდან მეფისა კი არა, რუსუდან დედოფლის საფლავი. ბუნებრივია, ისმის კითხვა: ვინ იყო რუსუდან დედოფალი, რომელმაც გუდარების მონასტრის მთავარი ტაძარი ააშენა? ერთი რამ ცხადია, ეს რუსუდან დედოფალი არ შეიძლება რუსუდან მეფესთან გავარგივოთ.

ჩვენ ისტორიულ წყაროებში დავძებნეთ კიდევ ერთი რუსუდან დედოფალი, ასული დემეტრე თავდადებულისა. ცნობილია, რომ დემეტრე თავდადებულს ტრაპიზონის კეისრის ასული ჰყავდა პირველ ცოლად, რომლისგანაც მას ოთხი ვაჟი (დავითი, ვახტანგი, მანუელი, ლაშა) და ერთი ქალი (რუსუდანი)¹⁶ შეეძინა. ცნობილი არ არის რუსუდანის დაბადების წელი. მართალია, პირმშოდ დავითი ითვლებოდა, მაგრამ ეს არ გამორიცხავს იმას, რომ პირველი შვილი რუსუდანი ყოფილიყო, რადგან ქართული წესის მიხედვით პირმშოდ მხოლოდ ვაჟი იყო მიჩნეული.

დემეტრე მეფემ თავისი ქალი რუსუდანი XIII ს-ის 80-იან წლებში (ზუსტად თარიღი ცნობილი არ არის) გაათხოვა მონღოლთა დიდი ემირის ბულას ვაჟზე, რაზედაც ძლიერ განრისხებულა კათალიკოსი ნიკოლოზი. აი, რას წერს ქამთაალმწერელი ამ ამბის შესახებ: „მისცა ასული თვისი რუსუდანი შვილსა დიდსა ბულასა, რომლისათეს დიდად განრისხებული ნიკოლოზ კათალიკოსი ფრიად აბრალებდა და ღმრთისა სასჯელთა თუალ-უხობასა აქადებდა“¹⁷. ხოლო როდესაც დემეტრე მეფემ მესამე ცოლად (დემეტრეს მეორე მეუღლე მონღოლი სოლღარი იყო) მანდატურთუხუცესის, ბექა ჯაყელის ასული ნათელა შოიყვანა, კათალიკოსმა ნიკოლოზმა პროტესტის ნიშნად დატოვა საკათალიკოსო ტახტი, „ველითა თვისითა აკურთხა ჯუარისმტვირთველი მეფისა აბრაჰამ კათალიკოსად და თვთ წარვიდა მამულად თუსად“¹⁸. ეს 1284 წელს მოხდა. ეს ის აბრაჰამ ჯუარისმტვირთველია, რომელმაც გუდარების მონასტრის სამრეკლო აავო.

საერთოდ, უნდა აღინიშნოს შემდეგი გარემოება, რომელიც უდაოდ დანჯარიშვასაწვეია. საქმე ის არის, რომ დემეტრეს მეფობისას საქართველოში „შედარებით მშვიდობიანი ხანა დაიწყო. დაპყრობის პერიოდი დამთავრდა და ქვეყანას ხარკის ძლევის პერიოდი დაუდგა. ე. ი. დადგა დრო დანგრეული ქვეყნის აღდგენა-აშენებისა. ეს გამოკვეთილად აღნიშნა ქამთაალმწერელმა. დემეტრემ „აღაშენნა ქუეყანანი მოვრებულნი, აღაშენა პალატსა შინა მონასტერი, ისანთა, საყოფელად მეტეხთა ღმრთისმშობელისა, და შეამკო განგებითა დიდითა“¹⁹ და „იქმნა კეთილიცა საქმე მონასტერთა და გლახაკთა მიმართ“²⁰.

¹⁵ „ქართლის ცხოვრება“, II, გვ. 207.
¹⁶ იქვე, გვ. 285—286.
¹⁷ იქვე, გვ. 281.
¹⁸ იქვე, გვ. 282.
¹⁹ იქვე, გვ. 272.
²⁰ იქვე.

ქვეყნად მშვიდობის შენარჩუნების კურსს ემსახურებოდა ის პოლიტიკური ხაზი, რომელიც გადადგა დემეტრე მეფემ და დაუმოყვარდა მონღოლებში ისეთ გავლენიან კაცს, როგორც დიდი ბულა იყო.

ეტყობა განრისხებული კლერკალური წრეების გულისწყრომის დაცხრომის მიზნით ააგო ხუროთმოძღვარ ჭიჭაფორისძემ დემეტრე მეფის ასულის რუსუდან დედოფლის სახსრით გუდარეხის მონასტრის ღვთისმშობლის სახელობის ტაძარი.

ვფიქრობთ, გუდარეხის ტაძარი მაშინ აშენდა, როცა რუსუდან დედოფალი საქართველოში არც იყო. აშენება მისი სახსრებით მოხდა. ეს სულაც არ არის უცნაური. ცნობილია, რომ თიღვას მონასტრის მაშენებელი დავით აღმაშენებლის ასული თამარი, რომელიც შირვანის დედოფალი იყო, თიღვას მონასტრის შენებისას არ ყოფილა საქართველოში.

1289 წელს, როცა ბუღას შეთქმულება გამოქვდა, იგი, როგორც შეთქმულების ინიციატორი, მოკლეს: მოკლეს მისი ვაჟიც, ხოლო მათი სახლეულები ჩაყარეს და დაახრჩვეს. ამ დროს დაიღუპა რუსუდან დედოფლის მეუღლე და შვილები. რუსუდანი როგორ გადაურჩა სიკვდილს, ცნობილი არ არის. შესაძლოა, მაშინ საქართველოში იმყოფებოდა და ამგვარად ასცდა დასჯას. დემეტრე მეფეც, როგორც ბუღას ახლობელი (მძახალი) და მისანდო კაცი, ამ შეთქმულებას ემსხვერპლა. მან თავი გასწირა ერის და ქვეყნის გადასარჩენად და წავიდა ურდოში. 1289 წლის მარტში დემეტრე მეფეს მონღოლებმა თავი მოკვეთეს.

როგორც ელ. მეტრეველმა გაარკვია, დემეტრე მეფის ასული რუსუდანი დაკავშირებული ჩანს ფანასკერტელთა საგვარეულოსთან. იერუსალიმის ჯვრის მონასტრის სენაქსარში ჩაწერილია რუსუდან, დემეტრე მეფის ასულის სამი აღაპი (№ 65, 131, 250). ელ. მეტრეველმა დამაჯერებლად გაარკვია, რომ რუსუდან დემეტრეს ასული თაყა ფანასკერტელის მეუღლე გამხდარა²¹. „დიდსა დაჭირებვას შინა“ რუსუდან დემეტრე მეფის ასულს და თაყა ფანასკერტელს 7000 თეთრი გამოუგზავნიათ მონასტრისათვის და 1000 თეთრი კიდევ ცალკე გამოუგზავნია რუსუდანს საპანაშვიდედ: „გამოეგზავნა დიდსა დაჭირებვასა შიგან დემეტრეს მეფისა ასულსა რუსუდანს და თაყა ფანასკერტელსა შვიდ ათასი თეთრი... და ათასი თეთრი სხუა გამოეგზავნა მათვე საპანაშვიდედ“²².

როგორც ცნობილია, რუსუდან დემეტრე მეფის ასულმა ააშენა ვაჩეძორის ტაძრის ეკლდერი, რომელსაც აქვს საამშენებლო წარწერა. ეს წარწერა გამოაქვეყნა ე. თაყაიშვილმა: „ქართველთა და აფხაზთა მეფისა დიმიტრისა ასულისა (პატრონი) სა რუსუდანისა დაუთავეთ ყ(ოველითა) და მათითა საფასოათა აღეშენა ეკუტერი ესე სახელსა ზედა ყოვლად წმინდისა ღმრთისმშობელისასა ქრონიკონსა ფკვ“²³. წარწერაში „პატრონისა“ ე. თაყაიშვილმა აღადგინა. ჩვენი აზრით, აქ უნდა იყოს („დედოფალი) სა რუსუდანისა“. ვაჩეძორის ტაძარი ოლთისში მდებარეობს, ოლთისი კი ფანასკერტელებს ეკუთვნოდათ. 1306 წელს ეს ეკლდერი ვაჩეძორის ტაძრისათვის დემეტრე მეფის

²¹ ე. მეტრეველი, მასალები იერუსალიმის ქართული კოლონიის ისტორიისათვის, თბ., 1962, გვ. 137.

²² იქვე, გვ. 85.

²³ ე. თაყაიშვილი, არქეოლოგიური ექსპედიცია კოლა ოლთისსა და ჩანგალში. პარიზი, 1907, გვ. 58.

ასულს რუსუდანს მიუშენებია. წარწერაში თაყა ფანასკერტელი მხოლოდ იმის შესახებ მოხსენიებულია, რომ არ არის მოხსენიებული, რომ ეტყობა ამ დროს უკვე გარდაცვლილია.

ე. მეტრეველი ვარაუდობს, რომ რუსუდანის და თაყას შეწირულობა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერში წაიღო ვახტანგ მეფემ, რომელიც 1299 წელს მონღოლებთან ერთად მონაწილეობდა ეგვიპტის სულთანის წინააღმდეგ მოწყობილ ლაშქრობაში. ბუნებრივია იგი იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს ინახებდა. ვახტანგ მეფე იყო ძე დემეტრე მეფისა და ძმა რუსუდანისა. ვახტანგ II მეფობდა 1298—1308 წწ. მისთვისაც გაუჩენიათ ალაბი — № 206²⁴. ეს ალაბები ყველა ერთ XLVIII ტაბულაშია გაერთიანებული, რაც მათი თანდართულობით აიხსნება.

ჩვენი ვარაუდით, თაყა ფანასკერტელის გარდაცვალების მერე რუსუდან დედოფალი, ალბათ, ისევ ქართლში მოვიდა. მისი გარდაცვალების თარიღი ცნობილი არ არის: გუდარეხის მონასტერი მას თავის სასაფლაოდ აუშენებია, როდესაც გარდაიცვალა, შეუსრულეს ანდერძი და გუდარეხის მონასტერში დაასაფლავეს. ეს იცოდა ლუარსაბ მეფემ და აღნიშნა შეწირულობის სიგელში, რომელიც მან გუდარეხის მონასტერს მისცა.

აღსანიშნავია კიდევ ერთი. გუდარეხის ღვთისმშობლის სახელობის მთავარ ტაძართან მიშენებული ეკვდერის ჩრდილო კედელზე აღმოჩნდა ვერტიკალურად ჩასმული წარწერიანი ქვები; „ქრისტე შეიწყალე გიორგი“, „ქრისტე — შეიწყალე ადამ“²⁵. წარწერები X ს. ასომთავრულით არის შესრულებული. როგორც ჩანს, მთავარი ტაძრის ადგილას სხვა ტაძარი იდგა, ალბათ X საუკუნისა, რომლის ქტიტორები ადამი და გიორგი იყვნენ. როდესაც მტერთა შემოსევის შედეგად დაინგრა ეს ტაძარი, ახლის აგებისას წარწერიანი ქვები საამშენებლო მასალად გამოუყენებიათ.

ამრიგად, მოხმობილი მასალის ანალიზის საფუძველზე იმ დასკვნამდე მივყავართ, რომ გუდარეხის სამონასტრო კომპლექსის მთავარი ტაძრის საამშენებლო წარწერაში მოხსენიებული რუსუდან დედოფალი არის დემეტრე მეფის ასული რუსუდანი, რომელიც ქველმოქმედებით გამოირჩევა და ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის, მამულისათვის თავდადებულ პიროვნებად გვევლინება. ამის თქმის უფლებას გვაძლევს ის დიდი შეწირულობა, რომელიც გაუგზავნა რუსუდან დედოფალმა იერუსალიმის ჯვრის მონასტერს და საამშენებლო მოვალეობა ოლთისსა და გუდარეხში.

Г. О. МЧЕДЛИДЗЕ

ЦАРИЦА РУСУДАН СТРОИТЕЛЬНИЦА
ГУДАРЕХСКОГО МОНАСТЫРЯ

Резюме

В грузинской историографии принято мнение, что главный храм Гударехского монастыря построен Царицей Русудан, дочерью царицы Тамар.

Имеющиеся в нашем распоряжении материалы дают основания утверждать, что этот храм построен Русуданой, дочерью царя Деметре в 80-х годах XIII в.

²⁴ ე. მეტრეველი, დასახელებული ნაშრომი, გვ 97—98.
²⁵ გუდარეხის I და II არქეოლოგიური კომპანიის ანგარიში, 1954, გვ. 104.

სიახლოვეს ხუმრობით

„ეტლთა და შვიდთა მნათობთა“-ს რამდენიმე ასტროლოგიური
ბერძენის შესახებ

„ეტლთა და შვიდთა მნათობთა“-ს XII საუკუნის ერთი ასტროლოგიური ტრაქტატის პირობითი სათაურია. თხზულება მოთავსებულია A 65 ხელნაწერის 360—383 გვერდებზე, გადაწერილია 1188 წელს¹ და არაბულიდან ან სპარსულიდან უნდა იყოს თარგმნილი. ტექსტი გამოცემულია აკად. აკაკო შანიძის მიერ 1975 წელს. გამოცემას თან ახლავს წინასიტყვაობა, ენის მიმოხილვა და ლექსიკონი. ტრაქტატი სამი ნაწილისაგან შედგება: 1. „ეტლთათვის“, რომელიც მოიცავს ზოდიაქოს ნიშნების ანუ ბურჯების ასტროლოგიურ დახასიათებასა და ამა თუ იმ ზოდიაქოს ნიშანზე დაბადებული ადამიანის ბედის წინასწარმეტყველებას; 2. „სახე აღმოსლვისა მთოარისა და შთასლვისა და მით“, რომელშიც, როგორც სათაურიდანაც ჩანს, მოცემულია მთვარის ამოსვლისა და ჩასვლის დროის გრაფიკი ერთი თვის მანძილზე; 3. პლანეტების ასტროლოგიურ ნიშანთვისებათა ცხრილი. გამოცემის წინასიტყვაობაში მოკლედ მიმოხილულია ძველის ენობრივი და შინაარსობრივი მხარე; გავლებულია პარალელები „ვეფხისტყაოსნის“ ცალკეულ ცნებებთან და სახეებთან².

თხზულება საკმაოდ ვრცელი და მრავალფეროვანი ასტროლოგიური ინფორმაციის შემცველია. ზოგადად, ამ ინფორმაციის შესახებ შეიძლება აღინიშნოს ორი რამ: პირველი ის, რომ იგი წარმოდგენილია მწყობრი სახით. ზოდიაქოს ყოველი ნიშნის აღწერისას გამოყენებულია სტანდარტული სქემა, რომელიც შემდეგნაირადაა აგებული: თითოეული ბურჯის აღწერის დასაწყისში მოცემულია მისი ქართული და არაბული სახელწოდება; ამას მოსდევს ზოდიაქოს ნიშან-თვისებებისა და მისი სხვადასხვა პლანეტებთან ურთიერთ-შიმარტების მოკლე დახასიათება; შემდეგ აღწერილია კონკრეტული ზოდიაქოს ნიშნის მიმართება ადამიანის სხეულის ნაწილებთან, გეოგრაფიულ პუნქტებთან, სოციალურ ჯგუფებთან და სხვ. და ბოლოს, მოცემულია ამა თუ იმ ზოდიაქოს ნიშანზე დაბადებული ადამიანის ბედის წინასწარმეტყველება (ეს უკანასკნელი თავის მხრივ, კიდევ შეიძლება რამდენიმე ნაწილად დაიყოს). მეორე, რაც ამ ასტროლოგიური ინფორმაციის შესახებ შეიძლება ითქვას, ისაა,

¹ თ. ქორდიანის აზრით, ხელნაწერი 1210 წელსაა გადაწერილი.

² კერძოდ, ნათქვამია, რომ ამ ძეგლში და „ვეფხისტყაოსანში“ ჩამოთვლილი პლანეტების სახელები ერთი და იგივეა. გამოხატვის მხოლოდ ასპირატი წარმოადგენს, რომელიც ტექსტში ქართული მითითებითაა შეცვლილი. ამასთან ერთად, მითითებულია, რომ ორივეგან საუბარია შვიდი ცის შესახებ (თუმცა აღნიშნულია ისიც, რომ „ვეფხისტყაოსანში“ ცხრა ცაცია მოხსენიებული). „ვეფხისტყაოსნის“ გარდა ტექსტი შედარებულია „ვისრამიანის“ ერთ ადგილთანაც, სადაც სხვადასხვა ეტლებია ჩამოთვლილი.

რომ იგი ძირითადად ასახავს ტრადიციული, კლასიკური ასტროლოგიის წარმოდგენებსა და შეხედულებებს. აქ ვგულისხმობთ იმ ცნობებს, რომლებიც მოცემულია ბერძენი ასტრონომისა და ასტროლოგის პტოლემეს კლასიკურ ტრაქტატში — „ტეტრაბიბლოსში“ და აგრეთვე, შემდგომი დროის მთელი რიგი აღმოსავლელი თუ ევროპელი ასტროლოგების შრომებში.

ვიდრე შევუდგებოდეთ უშუალოდ ტერმინების განხილვას, ჩვენი აზრით, საჭიროა შევჩერდეთ მოცემული თხზულებისა და 1814 წელს გადაწერილი ერთი ასტროლოგიური ხელნაწერის, A 1580-ის ურთიერთმიმართებაზე³. ამ ტექსტების შედარება სასურველად მიგვაჩნია იმიტომ, რომ განსახილველი ტერმინოლოგიის ერთი ნაწილი A 1580-შიც არის მოთავსებული. ამ ხელნაწერთა მსგავსების შესახებ აღნიშნულია „ეტლთა და შვიდთა მნათობთა“-ს წინასიტყვაობაში, სადაც ნათქვამია, რომ A 1580 ხელნაწერის 90v—96r-ზე მოთავსებული ტექსტი ემთხვევა მას ეტლთა ბოლო ნაწილებში. აღნიშნულია ისიც, რომ ამ უკანასკნელში „ზოგი რამ გამოტოვებულია ან შეცვლილი, ძველი სიტყვები და ფორმები გაახლებულია“⁴.

პირველ რიგში, უნდა აღინიშნოს, რომ A 1580-ში არაა მოთავსებული არც მთვარის ამოსვლისა და ჩასვლის გრაფიკი და არც პლანეტების ნიშანთვისებათა ცხრილი. ამ ხელნაწერში მხოლოდ ეტლთა აღწერებია წარმოდგენილი. შედარების შედეგად ჩანს, რომ A 1580-ის ტექსტი ძირითადად იმეორებს A 65-ში აღწერილ ზოდიაქოთა ნიშნების ბოლო ნაწილებს, კერძოდ იქას, სადაც მოთხრობილია ამა თუ იმ ეტლზე დაბადებული ადამიანის ფიზიკური და სულიერი ნიშან-თვისებების შესახებ, აღწერილია მისი მომავალი ცხოვრების ძირითადი მომენტები და სხვ. ეს ნაწილი იწყება ფრაზით: „ვინცა ამას ეტლსა ზედა იშვას...“. ჩვენი აზრით ამ ორი ხელნაწერის აღნიშნულ ნაწილებს შორის განსხვავება ძლიერ მცირეა. მართალია, A 1580-ში ზოგიერთი სიტყვის ძველი ფორმა გაახლებულია, ან რომელიმე სიტყვა თუ ცალკეული ფრაზა გამოტოვებულია, მაგრამ ტექსტის აგებულება და შინაარსი ორივე ხელნაწერში ერთი და იგივე რჩება. ყოველივე ეს გვაფიქრებინებს, რომ საქმე უნდა გვექონდეს ერთ ტექსტთან. განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს იმ ნაწილების დეტალური იდენტურობა, რომლებიც ეხებიან ზოდიაქოს ნიშნების დაყოფას სხვადასხვა პლანეტების გავლენის სფეროებად. ეტლების აღწერის დასაწყისები A 1580-ში, როგორც ჩანს, მექანიკურად არის ჩამოცილებული. აქ შედის ზოდიაქოს ნიშნის ზოგადი დახასიათება, მისი მიმართება სხვადასხვა პლანეტებთან და სხვ.

ზოდიაქოთა აღწერისას, დასაწყისი ნაწილების ჩამოცილება შეიძლება იმითაც იყოს გამოწვეული, რომ გვიანდელი ხანის ქართულ საეტლოებში, ხშირ შემთხვევაში, აღარ ითვლებოდა საჭიროდ ზოდიაქოს ნიშნების დაწერილობითი ასტროლოგიური დახასიათება. მსგავსი ხელნაწერების უმეტესობა მხოლოდ ადამიანის ბედის წინასწარმეტყველებას მოიცავს და ტიპური ფრაზით იწყება: „ვინცა ამა ეტლსა ზედა შობილ იყოს“. რა თქმა უნდა, საკვებით შესაძლებელია, რომ A 1580 გადაწერილია არა უშუალოდ A 65-დან, არამედ შუი სხვა, უკვე დაზიანებული პირიდან. ასეა თუ ისე, ცხადია, რომ დედანი ამ ორი ხელნაწერისა არის ერთი ტექსტი. მაგალითისათვის მოგვეყვას კუროს

³ ეს ხელნაწერი ა. შანიძის დავალებით მოუძიებია კ. დანელიას.

⁴ ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის, გვ. 12—13.

⁵ მაგ., XVII საუკუნის საეტლო ხელნაწერები: H 899, S 1163, S 5096.

(ხარის) ზოდიაქოს აღწერა ამ ხელნაწერებიდან. აღნიშნოთ A 65 A, ხოლო A 1580 — B ასოთი:

A

კურომ, რომელსა არაბულად ჰრქვან თავრი

ვინცა ამა ეტლსა ზედა იშვას კაცი ტანმალალი იყოს და არა დია გრძელი, პირ-მწყაზარი და თუალ შავი, შუბლი დიდი იყოს და ფართომ, წარბთა რომელ თმაჲ აკლდეს, და პირსა ზედა ნიშანი იყოს, ანუ თავსა ანუ მკარსა, კმა-მსხვლი იყოს, დედათა მოყუარე და კეკლუცთა მოყუარე, თავისა პატივისა მოყუარე და არავისი შემაწუხებელი. და ზოგი ტანად მოკლევა იქმნების და ძვრის მოვსენე არ იყოს. და რაჲცა უთხრას, დამჯერე იყოს. თავისა მეყვისნი უყუარდენ და მათთვის კარგისა მოქმედი იყოს. და ვისთვისცა კარგი იყოს და მან ნაცვალი არა მიაგოს.

ესე კურომსა ბურჯი სამ-ნაწილი არს: ათ დარაჯამდის ოტერიდისაჲ არს, ოც დარაჯამდის მთოარისაჲ არს, ოცდაათ დარაჯამდის ზუპალისაჲ არს.

ვინცა ოტერიდისა ნაწილსა ზედა იშვას, ღრმაჲ კაცი იყოს და ანუ მხატვარი და ყოველსავე ზედა კელ-მარჯუე იყოს. და თუ მთოარისა ნაწილსა ზედა იშვას, პირმრგვალი, კეკლუცი და მლაღობელი იყოს და მხიარული და თუ ზოპალისა ნაწილსა ზედა იშვას, კაცი მძიმე იყოს და ზარმაცი და საქონელისა შემნახავი. და ფათერაკი მისი ცეცხლისაგან და სნებისაგან იყოს. ვინცა მესამესა დარაჯასა ანუ მეთოთხმეტესა ანუ მეთუქსმეტესა ანუ ოცდამეშვიდესა იშვას, ბედიანი იყოს და სამშაბათი დღე არ აშუნდეს.

ამ ხელნაწერების სხვა ადგილების შეპირისპირება ანალოგიურია ზემო მოყვანილი მაგალითსა. მართალია, B ხელნაწერს აკლია ვერძის ზოდიაქოს დაბოლოება (პლანეტების გავლენის სფეროები), მაგრამ სხვაგან ასეთი დანაკლისი აღარ მეორდება (თუ არ ჩავთვლით ღრიანკალს, რომელიც B-ში საერთოდ გამოტოვებულია).

კურო, რომელსა არაბნი თავრის უწოდებენ.

ვინცა ამა ეტლსა ზედა იშუას, კაცი ტანმალალი, არა გრძელი იყოს, პირ-მწყაზარი, თვალშავი, შუბლ-დიდი და ფართო. წარბთა თმა აკლდეს და პირსა ზედან ნიშანი ჰქონდეს, ანუ თავსა ანუ მხარსა. კმა-მსხვილი, დედათა მოყვარე და კეკლუცთა მოყვარე. თავის მოყვარე; სხვისა არავის შემაწუხებელი. ზოგი ტან-მოკლე. არა ძვირის მოხსენე, სიტყვის დამჯერი. და თავის მეყვისნი უყუარდენ და კარგის მოქმედი. და ვისაც მან კარგი უყოს სხუამან ნაცვალი კეთილი არა აგოს.

ესე ბურჯი სამ-ნაწილს არს: ათ დარაჯამდის ოტარიდისა არს, ოც დარაჯამდის მთოვარისა არს და ოცდაათ დარაჯამდის ზოპალისა არს. ვინცა ოტარიდს ნაწილსა ზედან იშვას ღრმა კაცი იყოს, მწიგნობარი ანუ მხატვარი და ყოველსა ზედა კელ-მარჯვე. და თუ მთოვარის ნაწილსა ზედა იშვას, პირმრგვალი, კეკლუცი, მლაღობელი და მხიარულ იყოს. თუ ზოპალის ნაწილსა ზედა იშვას კაცი მძიმე, ზარმაცი, საქონლის შემნახავი. და ფათერაკი მისი ცეცხლისა და სნებისაგან იყოს. ვინცა მესამესა ანუ მეათოთხმეტესა ანუ მეათექვსმეტესა და ანუ მეოცდამეშვიდესა დარაჯასა იშვას ბედნიერი იყოს. და დღე სამშაბათი არა აშუნდეს.

რაც შეეხება განსხვავებულ ტერმინოლოგიას, უნდა აღინიშნოს, რომ მიმდებარე ერთი ნაწილი B ხელნაწერში საერთოდ არ არის მოხვედრილი, ხოლო ისინი, რომლებიც ორივე ხელნაწერშია წარმოდგენილი ერთმანეთისაგან არანაირი ნიშნით არ განირჩევიან.

ტექსტში წარმოდგენილი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ტერმინოლოგია რამოდენიმე ჯგუფად შეიძლება დაიყოს. ამათგან, ერთი ნაწილის მნიშვნელობა ნათელია და განმარტებას არ საჭიროებს. ესენია: ზოდიაქოს ნიშნების ზოგადი სახელწოდება (ბურჯი, ეტლი); ზოდიაქოს ნიშნების სახელები (ოითოეული ზოდიაქოსათვის მოცემულია ქართული, ასევე არაბული სახელწოდება), გრადუსისა და მინუტის აღმნიშვნელი ტერმინები (არაბ. დარაჯა, დაყიყა)⁶; პლანეტების სახელები (მზე, მთვარე, მთიები მხოლოდ ქართული სახელებითაა წარმოდგენილი, დანარჩენი ოთხი კი არაბულად: ზოჰალი, მუშ-თარი, მარხი, ოტერიდი). სხვა ტერმინების შინაარსი კი, ჩვენი აზრით, დაზუსტებასა და განმარტებას საჭიროებს. საქმე ეხება პლანეტებისა და ზოდიაქოების ურთიერთდამოკიდებულების აღმნიშვნელ ტერმინებს: სახლი, ვაბალი, შარადი, ჰუბუტი და, აგრეთვე, ორ ცალკე მდგომ ტერმინს: ვეშაპი და კარი. ქვემოთ შევეცდებით ამ ტერმინების ასტროლოგიური მნიშვნელობის ახსნას.

იმისათვის, რომ უკეთ წარმოვიდგინოთ ამ ტერმინების დანიშნულება, მოკლედ შეიძლება აღინიშნოს შემდეგი: ჰოროსკოპის წრე, რომელიც სიმბოლურად ეკლიპტიკას წარმოადგენს, დაყოფილია თორმეტ თანაბარ, 30°-იან ნაწილად, რომლებიც, თავის მხრივ, ზოდიაქოების სხვადასხვა ნიშნებს შეესაბამებიან. პლანეტების გადაადგილება ზოდიაქოს ნიშნების ირგვლივ მუდმივად ცვლის ჩვენი გარემომცველი სამყაროს სურათს. ჰოროსკოპის წრეზე შეიძლება დაფიქსირდეს პლანეტების მდებარეობა ნებისმიერი საჭირო მომენტისათვის. ტრადიციული ასტროლოგიის მიხედვით ზოდიაქოს ნიშნები და პლანეტები გარკვეული ნიშან-თვისებების მატარებლები არიან. მათი კომბინაციები განაპირობებენ სხვადასხვა თვისებებისა და ტენდენციების წარმოქმნასა და მონაცვლეობას სამყაროში. ეყრდნობოდნენ რა სამყაროს ჰარმონიულობის ძირითად პრინციპს, ასტროლოგები თვლიდნენ, რომ ასეთი ცვლილება მაკროკოსმოსში აუცილებლად აისახებოდა მიკროკოსმოსშიც, ადამიანში. ან, ალბათ უფრო სწორი იქნება თუ ვიტყვით, რომ იგულისხმებოდა ამ პროცესების არა თანმიმდევრულობა, არამედ ერთდროულობა. ბუნებრივია, რომ დროთა განმავლობაში შემუშავდა ტერმინოლოგიური სისტემა, რომელიც ასახავს პლანეტებისა და ზოდიაქოების ურთიერთმიმართების კონკრეტულ სახეებს.

მოცემულ ტექსტში ყოველი ეტლის აღწერისას, თავდაპირველად მითითებულია, თუ რომელი პლანეტის სახლს წარმოადგენს ესა თუ ის ზოდიაქო⁷. მაგ.: „კურომსა ბურჯი მთიებისაჲ არს სახლი“⁸; „ტყუბისა ბურჯი ოტერიდისა სახლი არის“⁹ და ა. შ. (მხოლოდ ვერძის ზოდიაქო იწყება ოდნავ შეცვლილი სახით. აქ ჯერ ამ ეტლის სხვა ნიშნებია ჩამოთვლილი: „ვერძისა

⁶ დაწერილებით ბურჯის, დარაჯასა და დაყიყას შესახებ იხ. თ. აბულაძე, ვახტანგ VI მთარგმნელობითი მოღვაწეობის შესწავლისათვის მაცნე, ვნისა და ლიტერატურის სერია, ტ. 2, 1985.

⁷ ეს ტერმინი ტექსტზე დართულ ლექსიკონში არაა განმარტებული. მითითებულია მხოლოდ რომ იგი გვეხდება ყოველი ეტლის აღწერის დასაყისწში.

⁸ ეტლთა და შეიღთა მნათობთათვის, გვ. 17.

⁹ იქვე, გვ. 16.

ბურჯი ცეცხლისაჲ არს და დღისაჲ არს... მარხისა სახლი არს¹⁰. პლანეტა რომლისთვისაც მოცემული ზოდიაქო სახლს წარმოადგენს, ერთ ადგილას დახასიათებულია, როგორც „ამის ეტლისა პატრონი და მნათობი“¹¹. (ამ კონკრეტულ შემთხვევაში ლაპარაკია სატურნზე, რომლისთვისაც სახლი არის თხის რქის ზოდიაქო). როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ასტროლოგიაში ითვლება, რომ ყოველი პლანეტა და ზოდიაქო გარკვეული ნიშან-თვისების მატარებელია. ზეპოთქმული „ეტლთა და შვიდთა მნათობთა“-ში წარმოდგენილი ცხრილიდანაც ჩანს, რომ პლანეტა შეიძლება იყოს დედალი ან მამალი, კარგი ან ცუდი, დღისა ან ღამის მხურვალე ან გრილი და სხვ.¹² ასევე ზოდიაქოს ნიშნებიც¹³. პლანეტისათვის სახლი არის ზოდიაქოს ის ნიშანი, რომელიც ყველაზე მეტად შეესაბამება მის ბუნებას. მაგალითად, მზისა და მთვარისათვის, როგორც დედაპიწის მიმართ ყველაზე ძლიერი და გავლენიანი პლანეტებისათვის, სახლებია ზენიტთან ყველაზე ახლოს მდებარე და ყველაზე მეტად ცხელი ზოდიაქოები: კირჩხიბი და ლომი (22 ივნ. — 24 აგვ.). მზეს, როგორც მამრობითს, შეესაბამება ლომი, ხოლო მთვარეს, როგორც მდედრობითს — კირჩხიბი. მზესა და მთვარეს თითო სახლი აქვთ, დანარჩენ პლანეტებს კი — ორ-ორი. სატურნისათვის, რომლის ბუნებაშიც სიცივე სჭარბობს და რომელიც მნათობთა შორის ყველაზე მალლა მდებარეობს, სახლებია ყველაზე ცივი ზოდიაქოები: თხის რქა და მერწყული (22 დეკ. — 21 მარტი). იუპიტერის სახლებია მშვილდოსანი (23 ნოემბ. — 22 დეკემბ.) და თევზები (19 თებ.: — 21 მარტი) და ა. შ.¹⁴. ზოგიერთი თვალსაზრისით პლანეტის სახლის ცნება უკავშირდება ძველ წარმოდგენებს სამყაროს თავდაპირველი უძრავობის შესახებ. ეს ცთომილთა პირველადი სადგომებია, სადაც ისინი იყვნენ დავანებულნი საყოველთაო მოძრაობის დაწყებამდე¹⁵. პლანეტას, რომლისთვისაც მოცემული ზოდიაქო სახლს წარმოადგენს, ამ ზოდიაქოს მიმართველი პლანეტა ჰქვია¹⁶ (შდრ. „ეტლისა პატრონი“¹⁷).

როდესაც პლანეტა იმყოფება თავისი სახლიდან 180°-ით დაშორებულ, საპირისპირო ზოდიაქოში, ითვლება, რომ პლანეტა ამ დროს წამგებიან მდგომარეობაშია ანუ გაძევებულია. ეს გამოწვეულია იმით, რომ ზოდიაქოს ნიშნისა და პლანეტის ბუნება ამ შემთხვევაში საწინააღმდეგოა არიან. მაგ.: მზე მმართველი პლანეტაა ლომში, მაგრამ მის საპირისპირო ზოდიაქოში, მერწყულში, ის წამგებიან მდგომარეობაშია. სატურნი, როგორც აღვნიშნეთ, მმართველი პლანეტაა მერწყულსა და თხის რქაში, მაგრამ იგი წამგებიან მდგომარეობაშია კირჩხიბსა და ლომში და ა. შ.

¹⁰ იქვე, გვ. 16.

¹¹ იქვე, გვ. 30.

¹² იქვე, გვ. 38—39.

¹³ დაწვრილებით პლანეტებისა და ზოდიაქოს ნიშნების ბუნებისა და ნიშან-თვისებების შესახებ, იხ. Ptolemy, Tetrabiblos, Translated and edited by F. E. Robbins, London, 1956. გვ. 35—77.

¹⁴ Ptolemy... გვ. 79—81.

¹⁵ Ф. Ф. Зелинский, Из жизни идей, т. III, гв. 266. (ციტირებულია თ. აბულაძის შემოღობილი ნაშრომიდან, გვ. 79).

¹⁶ A. T. Mann, The Round Art, New-York, 1979 გვ. 201.

¹⁷ სახლების ანუ სადგომების თეორია განხილული აქვს ე. ხინთიბიძეს ნაშრომში: „გვესისტემაოსნის მთვარის მოვანება“. კრებული შოთა რუსთაველს, თბ., 1966.

ტექსტში წარმოდგენილი ზოდიაქოს ნიშნებისა და პლანეტების მძიმართებებიდან ჩანს, რომ ამ მოვლენას ასახავს ტერმინი „ვაბალი“ (არ. **كس** — ცედი პირობები, ზიანი, უბედურება). „ლომისა ბურჯი მზისა სახლი არს და ზუალისა ვაბალი“¹⁸; „წყლის საქონელისა ბურჯი ზუპალისა სახლი არს და მზისა ვაბალი“¹⁹ და ა. შ. ულუბეგის ვარსკვლავთა კატალოგის, „ზიჯის“ გაბტანგინეულ თარგმანს დართული აქვს მისივე შემდგენილი ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ლექსიკონი, სადაც „ვაბალი“ შემდგენიარადაა განმარტებული: „ვაბალი — ჩამოვარდნილი, გინა პატიმარი, რაც მასკულავე თავის სახლის პირდაპირს ბურჯში მივა, იმ ბურჯს ჰქვიან“²⁰. „ეტლთა და შვიდთა მნათობლთა“-ს ლექსიკონში აღნიშნულია, რომ ვაბალი, როგორც ასტროლოგიური ტერმინი საპირისპიროა შარაფისა.

ტერმინი „შარაფი“ (არ. **شرف** — პატივი, დიდება) ტექსტში შემდგენიარადაა განმარტებული: „საპატივოდ ნებითა საჯდომი არს და ცხორება“²¹. „ზიჯის“ ლექსიკონში „შარაფი“ ასეა ახსნილი: „შარაფი — დიდებული. ყოველს მასკულავს თითო ეტლი აქუს, იქ რომ მივა გადიდლება და გაპატიოსნდება“. ეს ტერმინი, ეტლებთან და პლანეტებთან კავშირში, შემდგენიარადაა გამოყენებული: „ვერძისა ბურჯი მარხისა სახლი არს და მზისა შარაფი არს“²². „კურომასა ბურჯი მთიებისა არს სახლი და მთოარისა შარაფი“²³. „კირჩხიბისა ბურჯი მთოარისა სახლი არს და მუშთარისა შარაფი“²⁴. და ა. შ. თუ მოყვანილ მაგალითებს ტრადიციული ასტროლოგიის შეხედულებებს შევეუდარებთ, ვნახავთ, რომ „შარაფი“ შეესატყვისება პლანეტის მდგომარეობას, რომელიც ასტროლოგიაში ეგზალტაციის სახელითაა ცნობილი²⁵. ეგზალტაციის დროს პლანეტის ზემოქმედება მაქსიმალურად ძლიერია. მაგალითად, მზე ეგზალტაციას განიცდის ვერძის ზოდიაქოში, ვერძის ზოდიაქოს 0° ასტრონომიულად და ასტროლოგიურად შეესაბამება გაზაფხულის დღელამსწორობას (21 მარტი). ამ დროს მატებას იწყებს დღის ხანგრძლივობა და მზის სითბო. სატურნი, რომელსაც მზის საწინააღმდეგო პოზიცია უჭირავს, ეგზალტაციას განიცდის სასწოროში, რადგან აქ სიცივე იწყებს მატებას. ასტრონომიულად და ასტროლოგიურად სასწოროს 0° შეესაბამება შემოდგომის დღელამსწორობას (21 სექტემბერი). მთვარე ეგზალტაციას განიცდის კუროს ზოდიაქოში, რადგან აქ ჩნდება მისი პირველი ფაზა და იგი იწყებს მატებას და ა. შ.²⁶ (5. 89).

ეგზალტაციის საპირისპირო მოვლენას ასტროლოგიაში ეწოდება პლანეტის დაცემა ანუ დეპრესია. პლანეტა დესპრესიას განიცდის ეგზალტაციის

18 ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის, გვ. 21.

19 იქვე, გვ. 31.

20 ეს ტექსტი დატულია ხელნაწერთა ინსტიტუტში S 161 ნომრით. ლექსიკონი მოთავსებულია 1—26 გვერდებზე.

21 ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის, გვ. 31.

22 იქვე, გვ. 16.

23 იქვე, გვ. 17.

24 იქვე, გვ. 20.

25 SRF (**شرف**) ეგზალტაციის მნიშვნელობითაა გამოყენებული მანდუერ ზოდიაქოთა წიგნშიც: „მზე ეგზალტაციაშია ვერძში“, თუმცა, როგორც ჩანს, იგი აქ მმართველ პლანეტასაც აღნიშნავდა: „სატურნი მმართველი პლანეტაა მერწყულში“ (მანდუერი ზოდიაქოთა წიგნი. დაწერილი ერთ-ერთ არამეულ დიალექტზე. XIII—XIV საუკუნეების სამი ხელნაწერისაგან შედგება და არაბულიდან უნდა იყოს თარგმნილი) იხ. E. S. Drower, The Book of the Zodiac, RAS, London, 1949. გვ. 95, შენ. 8. გვ. 33, შენ. 3.

26 Mann... გვ. 89.

180°-ით საპირისპირო ზოლიაქოში და ამ დროს მისი ძალის გამოვლენა სიმაღლურად სუსტია. როგორც ვნახეთ, მზე ეგზალტაციას განიცდის ვერძის ზოლიაქოში. აქედან გამომდინარე, მის საპირისპირო ზოლიაქოში, სასწორში, იგი დებრესიაშია. სასწორის ზოლიაქო, როგორც აღვნიშნეთ, შეესაბამება შემოდგომის დღელამსწორობას, როდესაც მზის სითბო და დღის ხანგრძლივობა კლებას იწყებს. სატურნი, პირიქით, ეგზალტაციას სასწორში განიცდის, ზოლო ვერძში ის დებრესიაშია. მთვარე დებრესიაშია ღრიანკალში, ვენერა — ქალწულში და ა. შ.²⁷ ტერმინი „ჰუმბუტი“ (არაბ. **حوت** — დაშვება, დაცემა), როგორც ტექსტში წარმოდგენილი მაგალითებიდან ჩანს, პლანეტის დებრესიის მაჩვენებელია²⁸. „სასწორისა ბურჯი მთიებისა სახლი არს და მზისა ჰუმბუტი არს“²⁹. „ღრიანკალისა ბურჯი მარჩისა სახლი არს და მთოარისა ჰუმბუტი“³⁰, „ქალწულისა ბურჯი... მთიებისა ჰუმბუტი“³¹ და ა. შ. „ზიჯის“ ლექსიკონში ჰუმბუტი შემდეგნაირადაა განმარტებული: „უმბუთი დაცემული, გინა პატიმარი. რაც ვარსკულავი თავის დიდებულის პირდაპირ ეტლი აქუს“. საყურადღებოა, რომ ჰუმბუტი საბას სიტყვის კონაშიაც არის შესული: „ჰუმბუტი — ვარსკვლავთ აღვლესა რასმე ეწოდების არაბთა ენითა“.

ამრიგად, განხილული ტერმინები შემდეგნაირად შეიძლება დავაჯუფოთ: სახლი უპირისპირდება ვაბალს (მმართველი პლანეტა და წამგებიან მდგომარეობაში მყოფი პლანეტა) და შარაფი — ჰუმბუტს (ეგზალტაცია და დებრესია), აქედან გამომდინარე, წინადადება: „სასწორისა ბურჯი მთიებისა სახლი არს და მზისა ჰუმბუტი არს და მარჩისა ვაბალი და ზუჰალისა შარაფი“³². შემდეგი ასტროლოგიური შინაარსის მატარებელია: „სასწორის ზოლიაქოში მმართველი პლანეტა ვენერა, წამგებიან მდგომარეობაშია მარსი, ეგზალტაციაშია სატურნი, ზოლო დებრესიაშია მზე“³³.

ტერმინი „ვეშაპი“ ტექსტში ორჯერაა მოხსენიებული. ერთხელ ტყუპის ზოლიაქოს აღწერისას, სადაც მითითებულია, რომ ტყუპი არის „ვეშაპისა შარაფი“³⁴, ხოლო მეორედ მშვილდოსნის ზოლიაქოს აღწერისას, სადაც ნათქვამია, რომ იგი არის „ვეშაპისა ჰუმბუტი“³⁵. ზემოთ განხილული ტერმინებიდან ჩანს, რომ პირველ შემთხვევაში ლაპარაკია „ვეშაპის“ ეგზალტაციაზე, ხოლო მეორე შემთხვევაში — მის დებრესიაზე³⁶.

შარაფი და ჰუმბუტი, რომლებთანაც ერთად იხსენიება „ვეშაპი“ ამ ძეგლში, როგორც უკვე ვნახეთ, მზის, მთვარის ან სხვა რომელიმე ცთომილის კუთვნილებაა. ამის გამო, როგორც სამართლიანადაა აღნიშნული ტექსტზე დართულ ლექსიკონში, არ შეგვიძლია დავუშვათ, რომ ვეშაპი აღნიშნავს ან თევზის ზოლიაქოს, ან კიტის თუ სხვა რომელიმე თანავარსკვლავედს. აქვე გამო-

27 Mann... გვ. 89.
 28 ეს ტერმინი ტექსტზე დართულ ლექსიკონში არაა განმარტებული. მითითებულია მხოლოდ მისი არაბული მნიშვნელობა — „ჩამოსვლა“.
 29 ეტლთა და შვიდთა მნათობთათვის, გვ. 52.
 30 იქვე, გვ. 26.
 31 იქვე, გვ. 23.
 32 იქვე, გვ. 25.
 33 მაგალითისათვის შერჩეულია ისეთი წინადადება, რომელშიც ზოლიაქოსა და პლანეტების ურთიერთმიმართების ოთხივე ასპექტია წარმოდგენილი. ხშირ შემთხვევაში, ამ ოთხი ტერმინიდან, რომელიმე დაცლებულია.
 34 იქვე, გვ. 18.
 35 იქვე, გვ. 28.
 36 Mann... გვ. 502.

ეჭმულია ვარაუდი, რომ „აქ შეიძლება ის ვეშაპია საგულისხმებელი, (ვაშაპი) მთვარეს ან მზეს ჩანთქავს (ძველების გაგების) ამ მნათობთა დაბნელების დროს“. მოყვანილია მაგალითი „ვეფხისტყაოსნიდან“: „მზე ვეშაპსა დაებნელა“ (1158). ვეშაპის მნიშვნელობის განხილვისას უნდა გამოიყოს მისი მითოლოგიური და ასტრონომიულ-ასტროლოგიური ასპექტები. როგორც ჩანს, ეს ორივე მხარე მჭიდროდ არის ერთმანეთთან დაკავშირებული. ვ. ნოზაძეს თავის „ვეფხისტყაოსნის“ ვარსკვლავთმეტყველებაში³⁷ ფართოდ აქვს მიმოხილული ორივე; ეს მნიშვნელობა³⁷. კერძოდ, იგი წერს: „როგორც გავიცანით, გველს, გველეშაპს, ვეშაპს, დრაგონს, დრაკონს, დრახეს და სხვა ამგვარ სახელიან გველებსა და მათთან გაიგივებულ სატანას, დემონს, ეშაპს, იბლისს ყველა რელიგიაში დიდი ადგილი უკავიათ. ამ მავნე, ცუდი და ბოროტი არსების დანიშნულებაა კეთილისა და ბოროტის წინააღმდეგ ბრძოლა. ყველა ხალხურ და დამუშავებულ რელიგიაში ამ არსებებს ბოროტი ამოცანა აქვთ დაკისრებული და ვინაიდან მზე და მთვარე კეთილით აღსავსე არსებანი არიან, ამიტომ მათ წინააღმდეგ ბრძოლაში სწორედ ეს ბოროტი არსებანი იმყოფებიან. ამ რწმენათა მიმოხილვა გვიჩვენებს, რომ გველსა, გველეშაპსა ანუ დრაგონზე თქმულებანი თითქმის მთელ მსოფლიოში არიან გავრცელებულნი და ისინი ერთ რომელიმე განსაკუთრებულ მხარეს არ ეკუთვნიან“³⁸. ზოგადად, ასეთია ვეშაპის სახე მსოფლიოს მრავალ ხალხთა მითოლოგიაში. როგორც ვხედავთ, აქ უკვე გამოკვეთილია ვეშაპის ანუ დრაკონის მიმართება ციურ მნათობებთან, კერძოდ, მზესთან და მთვარესთან. ვეშაპი, გველეშაპი, გველი ერთი და იგივე მითოლოგიური ცხოველია, რომელიც მზეს ან მთვარეს მისდევს ჩასაყლაპავად, რათა მთელი მსოფლიო სიბნელეში ჩააგდოს და კაცობრიობა დაღუპოს³⁹.

ვეშაპის ასტრონომიულ-ასტროლოგიურ შინაარსს შემდეგი მოვლენა უდევს საფუძვლად. მთვარე დედამიწის ირგვლივ მოძრაობისას ეკლიპტიკას ორ წერტილში გადაკვეთს, რომელთაც ორბიტების გადაკვეთის წერტილები ანუ კვანძები ეწოდებათ. როდესაც მთვარე მოძრაობს სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ, ამ წერტილს ეწოდება ჩრდილოეთის ანუ აღმავალი კვანძი, ხოლო, როდესაც მთვარე ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ მოძრაობს, მას სამხრეთის ანუ დაღმავალი კვანძი ჰქვია. მთვარე დაახლოებით. ყოველ ცამეტ დღეში გადაჭრის ერთ-ერთ წერტილს. მთვარისა და ეკლიპტიკის გადაკვეთის წერტილებს ანუ კვანძებს დიდი მნიშვნელობა ენიჭებოდათ ასტროლოგიაში. მთვარის გადაკვეთის წერტილებს ადარებდნენ ეკლიპტიკაზე შემოხვეულ დრაკონს, ჩრდილოეთის ანუ აღმავალ კვანძს — „დრაკონის თავი“ ეწოდებოდა, ხოლო სამხრეთის ანუ დაღმავალ კვანძს — „დრაკონის კული“. მზის ან მთვარის დაბნელება შეიძლება მოხდეს მაშინ, როდესაც მთვარე იმყოფება გადაკვეთის

³⁷ ვ. ნოზაძე განიხილავს ტერმინებს „გველს“ და „ვეშაპს“ „ვეფხისტყაოსანში“: „რა საბრალთა ვაგისლი მთვარე, ჩანთქმული ველისა“ (1218) „მზე ვეშაპსა დაებნელა, ზედა რაღმცა გავითენდა“ (1158) და სხვ. („ვეფხისტყაოსანი“, ა. შანიძე, ა. ბარამიძე, თბ., 1956 წ.).

³⁸ ვ. ნოზაძე, „ვეფხისტყაოსნის ვარსკვლავთმეტყველება, სანტიაგო და ჩილე, 1957, 33-74.

³⁹ იქვე, გვ. 78.

რომელიმე წერტილში, ან მასთან ახლოს⁴⁰. იმ პერიოდს, როდესაც მზე გვერდისკენ მოძრაობდა, კრის ერთ-ერთ კვანძს ასტრონომიაში დაბნელების სეზონი ეწოდება, ხოლო დრო, რომელსაც მთვარე უნდება დედამიწის გარშემო შემოვლას, აღმავალ კვანძთან მიმართებით, დრაკონული თავის სახელწოდებითაა ცნობილი⁴¹.

გარდა ამისა, ასტროლოგიაში მიჩნეულია, რომ „დრაკონის თავი“ ეგზალტაციას განიცდის ტყუპის ზოდიაქოში და დეპრესიაშია მშვილდოსანში, ხოლო დრაკონის კუდი პირიქით, ეგზალტაციაშია მშვილდოსანში და დეპრესიაშია ტყუპში⁴².

ამრიგად, ვეშაპი ჩვენს ტექსტში შეესატყვისება ასტროლოგიაში კარგად ცნობილ დრაკონს, უფრო კონკრეტულად კი „დრაკონის თავს“, რომელიც ეგზალტაციაშია (შარაფი) ტყუპში და დეპრესიაშია (პუბუტი) მშვილდოსანში.

ბოლო ტერმინი, რომელსაც ჩვენ შევხვებით, ეს არის სიტყვა „კარი“. იგი ასტროლოგიური მნიშვნელობითაა გამოყენებული თხის რქის ზოდიაქოს აღწერისას. ტექსტში ნათქვამია: „ვინცა ამა ეტლსა ზედა იშვას (იგულისხმება თხის რქის ზოდიაქო), კაცი იყოს ცნობილი... და თუ კელმწიფისაგან იყოს, შრავალსა ქუეყანასა და მრავალსა საქონელსა ზედა პატრონობაჲ მიხუდეს, ამისთვის რომელ ამის ეტლისა პატრონი და მნათობი ზუპალი არს და ზუპალი ყოველთა ვარსკულავთა უმაღლესი არს. და შობისა ქამსა თუ ზუპალი სასწორსა ზედა იყოს, რომელ არს მისი შარაფი, ესე რაჲცა გვთქუამს, უკეთესი და უფროესი მიხუდების, მით რომელ სასწორი ეტლისაგან მეთუე კარი არს, და მეთუე კარი კელმწიფისა კარი არს“. ტერმინების ზემოგანხილული მნიშვნელობიდან გამომდინარე, ეს ციტატა შემდეგნაირად უნდა გავიგოთ: თუ თხის რქაზე დაბადებული კაცი მეფეა, იგი მრავალი ქვეყნისა და დიდი სიმდიდრის პატრონი შეიქმნება, რადგან ამ ეტლის მმართველი პლანეტაა სატურნი → ცთომილთა შორის ყველაზე მაღლა მდებარე. ხოლო, თუ მისი დაბადების ქამს სატურნი იქნება სასწორის ზოდიაქოში, სადაც იგი ეგზალტაციას განიცდის, ძაშინ ამ პიროვნების მომავალი კიდევ უფრო უკეთესი იქნება, რადგან სასწორის ზოდიაქო ამ დროს იქნება მეთუე კარი. მეთუე კარი კი მეფეთა კუთვნილებაა.

როგორც ამ ნაწყვეტიდან ვხედავთ, „კარი“ უნდა გულისხმობდეს ისეთ დანაყოფს, რომელიც თავისი ბუნებით განსხვავებულია ზოდიაქოს ნიშნების დანაყოფებისაგან („მით რომელ სასწორი ეტლისაგან მეთუე კარი არს“). სასწორი, რომელიც ზოდიაქოს ნიშანთა რიგში, დაწყებული ვერძიდან, მეშვიდედ აღდგოლზეა, ამ შემთხვევაში თანხვდება მეთუე კარს.

პიროსკოპის წრე, რომელიც, როგორც უკვე აღინიშნა, სიმბოლურად ეკლიპტიკას წარმოადგენს, დაყოფილია ერთი მხრივ ზოდიაქოს ნიშნებად, ხოლო მეორე მხრივ კიდევ თორმეტ ნაწილად, რომელთაც ასტროლოგიაში პი-

40 „ზიჯის“ ქართულ თარგმანში მზის დაბნელების კავშირი მთვარის კვანძებთან ანუ დრაკონთან შემდეგნაირადაა აღწერილი: „სიშორე გველის თავზე ან ბოლოზე ასრე იყოს, რომ გველის თავის უკან და გველის ბოლოს უწინ იმ (18) მენაკი (მენაკი იგივეა რაც დარაჯი ახუ გრადუსი). იდ (14) წამისაგან ნაკლები იყოს ან გველის ბოლოს უკან და ან გველის თავს უწინ მ (8) მენაკსა და ლთ (39) წამისაგან ნაკლები იყოს დიდის ქვეყნის შენობაში მზის დაბნელება საეჭველია“.

41 D. F. Tver, Dictionary of Astronomy, Space and Atmospherik Phenomena, New-York, 1979.

42 Drower... გვ. 95.

როსკოპის სახლები ეწოდებათ⁴³. იმეამინდელი ჰოროსკოპისათვის თორმეტი თანაბარი დანაყოფი, რომელთაგან თითოეული ადამიანის ცხოვრების გარკვეულ მონაკვეთს შეესაბამება. ტრადიციულად, მათ უწოდებენ ყოველდღიურ სახლებს და დაკავშირებულნი არიან ადამიანის მატერიალურ ინტერესებთან და მდგომარეობასთან, მაშინ, როდესაც ზოდიაქოს ნიშნები მოგვი-ობხრობენ ადამიანის სულიერ თვისებებზე, ტემპერამენტსა და განვითარების ზოგად ტენდენციებზე⁴⁴. უფრო ნათლად რომ წარმოვიდგინოთ სახლების შინაარსი, მოვიყვანოთ მაგალითის მანდელურ ზოდიაქოთა წიგნიდან, სადაც სახლების ერთ-ერთი სისტემაა მოცემული: 1. ამა თუ იმ ზოდიაქოს ნიშანზე დაბადებული ადამიანის ზოგადი დახასიათება; 2. ფინანსური მხარე; 3. ძმები; 4. მშობლები; 5. შევილები; 6. ავადმყოფობა; 7. ქორწინება; 8. სიკვდილი; 9. სახლიდან გამგზავრება; 10. შუა ცის სახლი, სახლი მმართველთა. 11. ნაგებობები, მეურნეობა, მოსავალი. 12. მტრები. მართალია, სახლების დასახელებანი სხვადასხვა ასტროლოგიურ მიმდინარეობებში ზოგჯერ განსხვავდება, მაგრამ მათი შინაარსი, ძირითადად, ერთი და იგივეა. ჩვენთვის საინტერესო მეთე სახლი სხვადასხვა მიმდინარეობებში ცნობილია როგორც შუა ცა, მამა, მეფობა, დიდება, პატივი⁴⁵.

ადამიანი იბადება ზოდიაქოს სხვადასხვა ნიშანზე, მაგრამ მისი სიცოცხლე იწყება პირველი სახლით. იმეამინდელი ჰოროსკოპებისათვის სახლებისა და ზოდიაქოს ნიშნების ზომები თანაბარია და ისინი ერთმანეთს თანხვდებიან. ამიტომ, თხის რქაზე დაბადებულისათვის მე-10 სახლი შეესაბამება სასწორის ზოდიაქოს (თხის რქა, მერწყული, თევზები, ვერძი, კურო, ტყუპი, კირჩხიბი, ლომი, ქალწული, სასწორი). მოცემული ტექსტიდან ჩანს, რომ მეფისათვის, მმართველისათვის, თხის რქის ზოდიაქოზე დაბადება, თავისთავად, უკვე კარგია, რადგან ამ ეტლის მმართველი პლანეტაა სატურნი — მეფეთა ვარსკვლავი, როგორც ნათქვამია ტექსტში. ხოლო, თუ მისი დაბადების ყამს სატურნი იქნება სასწორის ზოდიაქოში, მაშინ პლანეტებისა და ზოდიაქოების ასეთი განლაგება კიდევ უფრო იღბლიანია, რადგან, ერთი მხრივ, სატურნი აქ განიცდის ეგზალტაციას, ხოლო, მეორე მხრივ, ამ დროს სატურნი ემთხვევა მეთე კარს, მეფეთა სახლს.

ცნობისათვის, შეიძლება აღინიშნოს, რომ „შუა ცა“ ანუ მე-10-ე კარი, ჰოროსკოპის წრეზე შეესატყვისება უკიდურეს სამხრეთ წერტილს, რაც თავის მხრივ ემთხვევა ზაფხულის მზებუდობასა და შუადღეს.

ტერმინოლოგია, რომელიც ჩვენ ვანვიხილეთ, ასტროლოგიური ლექსიკის მწოლოდ ერთ ნაწილს წარმოადგენს. სამი მათგანი, როგორც ვნახეთ, არაბული სიტყვებითაა გადმოტანილი, დანარჩენი ქართულადაა თარგმნილი. ის, რომ ეს ტერმინები დამკვიდრებულნი იყვნენ არაბულ-სპარსულ ასტროლოგიაში, კარგად ჩანს „ზიჯზე“ დართული ლექსიკონიდან. სხვა ქართულ ასტროლოგიურ ძეგლებში, ჯერჯერობით, ისინი არ დასტურდება.

⁴³ „სახლების“ თეორიის დაწვრილებითი განხილვა, ამჯერად, ჩვენს მიზანს არ წარმოადგენს, შეიძლება აღინიშნოს, რომ იგი გვხვდება ჯერ კიდევ პტოლემეს „ტეტრაბიბლოს“-ში. მისი შემდგომი დახვეწა და განვითარება დაკავშირებულია ადამიანის სიცოცხლისა და დროის ფილოსოფიურ პრობლემებთან.

⁴⁴ Mann... გვ. 105.

⁴⁵ იქვე, გვ. 106.

Н. М. ХУЦИШВИЛИ

ОБ АСТРОЛОГИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ТРАКТАТА «О ЗОДИАКАЛЬНЫХ ЗНАКАХ И О СЕМИ ПЛАНЕТАХ»

Резюме

Предлагаемая статья касается астрологического трактата XII в., переведенного либо с персидского, либо с арабского языка. Текст издан А. Шанидзе в 1975 г.

В данном трактате наряду с астрологической информацией довольно широко представлена специфическая астрологическая и астрономическая лексика. Для правильного понимания отдельных контекстов сочинения, на наш взгляд, требуется более детальное толкование астрологического значения некоторых терминов. Часть из них из-за отсутствия соответствующих грузинских форм передана арабскими словами, остальные заменены грузинскими эквивалентами.

Из рассмотренных нами терминов особого внимания заслуживают специальные термины, выражающие характер соотношений планет и зодиаков: «Сахли (груз. дом) и «вабали» (ар. وبال ущерб, плохие условия) соответственно означают дом и изгнание планеты; «шарафи» (ар. شرف великолепие, почет) и «хубути» (ар. هبوط падение) — экзальтация и депрессия; «вешапи» (груз. дракон) означает точки пересечения траектории луны с эклиптической. «Кари» (груз. двери) означает так называемые дома гороскопа, т. е. двенадцать делений эклиптики (отлично от зодикальных знаков), которые соответствуют определенным периодам человеческой жизни.

В статье рассмотрены и другие вопросы чисто филологического характера, связанные с рукописью трактата.

მარინე ილურიძე

აბუბექრ ბინ აბდულლაჰის ცნობები საქართველოს შესახებ

აბუბექრ ბინ აბდულლაჰი ეკუთვნის იმ ოსმალთა ისტორიკოსთა რიცხვს, რომლებიც მონაწილეობას ღებულობდნენ 1578—1580 წლებში საქართველოში, შირვანში და დაღესტანში მუსტაფა ლალა ფაშასა და ოზდემირ-ოღლუ ოსმან ფაშას მიერ მოწყობილ ლაშქრობებში. მისი თხზულების „ოსმან ფაშას გამარჯვებათა წიგნის“¹ უმეტესი ნაწილი ეთმობა ოსმალთაგან შირვანის დაპყრობას. საქართველოს შესახებ ცნობები ძირითადად მოთავსებულია ოც გვერდზე (141 გვერდიდან), მაგრამ მიუხედავად ამისა, მასში ყველა ის ძირითადი მომენტია ასახული, რომელსაც ადგილი ჰქონდა თურქთა შემოსევის დროს და თუ გავითვალისწინებთ ამ მოვლენების ამსახველი ქართული წყაროების სიმცირეს, მაშინ ჩვენთვის გასაგები ხდება როგორც ქართულ ისტორიოგრაფიაში უკვე ცნობილი სხვა ოსმალური წყაროების, ისე ამ წყაროს მნიშვნელობაც.

აბუბექრი საქართველოში ოსმალთა ლაშქრის შემოჭრის მიზეზის თაობაზე არას გვეუბნება. იგი ოსმალური საისტორიო მწერლობისათვის დამახასიათებელი ტრადიციული შესავლის შემდეგ თხრობას თურქეთის სულთნის მურად III-ის (1574—1595) ბრძანებით იწყებს, აცხადებს, რომ „ქვეყნიერების ფაღიშაპა და დიდებულმა შაჰინშაჰმა, არაბი და სპარსი მელიქების სულთანმა მურადის უმაღლესობამ, სელიმ ხანის ძემ ბრძანა, რომ სპარსთა ქვეყანაზე, შირვანსა და გურჯისტანის ვილაიეთზე ელაშქრათ... და გამარჯვების შარავანდღით მოსილ ლაშქარს... დიდვეზირებიდან სახელოვანი მუსტაფა ფაშა უსარდა“².

ჩვენი ავტორის ცნობით ლალა ფაშას 150 ათასი მოლაშქრე ჰყავდა³. ამავე რიცხვს უთითებს XVI საუკუნის ქურთი ისტორიკოსი შერეფ ხან ბილისელიც⁴, აღისი და ისქანდერ მუნშის თქმით ოსმალთა ლაშქარი 100 ათასს⁵,

¹ თხზულების შესახებ იხილეთ: მ. ილურიძე, აბუბექრ ბინ აბდულლაჰი და მისი „ოსმან ფაშას გამარჯვებათა წიგნი“, „გულანი“, თბ., 1989, გვ. 187—199.

² ابو بكر بن عبد الله، ظفر نامہ عثمان باشا 33-5.

³ იქვე, გვ. 13.

⁴ Шараф-хан Бидлиси, Шараф-Наме, т. II, Перевод, предисловие, примечания и приложения Е. И. Васильевой, М., 1976, ст. 235.

⁵ نصرنامه عالی ვენური ნუსხა, ესარგებლობთ ს. ჯიქიას მიერ შესრულებული თარგმანით. იმის გამო, რომ მეცნიერის თარგმანი დაკარგულია, გვერდებს ვერ ვუთითებთ; ისქანდერ მუნშის ცნობები საქართველოს შესახებ, სპარსული ტექსტი ქართული თარგმანითა და შესავლითურთ გამოსცა ვ. ფუფურიძემ, თბ., 1969, გვ. 28.

დონ ხუან სპარსელის მიხედვით 200 ათასს⁶, კარმელიტი მისიონერების ცნობით კი 300 ათასს მეომარს ითვლიდა⁷.

ლაშქარმა მუსტაფა ფაშას მეთაურობით 986 წლის მუჰარემის დასაწყისში (1578 წ. მარტის მეორე დეკადა) სტამბოლი დატოვა და მის გარეუბან უსქუ-დარში გადაინაცვლა⁸.

უსქუდარში თათბირისა და სამხედრო აღლუმის ჩატარების შემდეგ ლალა ფაშა აღმოსავლეთისკენ გაემართა. აბუბექრ ბინ აბდულლაჰს ჩამოთვლილი აქვს ის ძირითადი გეოგრაფიული პუნქტები, რომლებიც ლაშქარმა გაიარა, ესენია: სტამბოლი, უსქუდარი, აზღათი (იზმიტი), აზინი (იზნიქი), იენიშეჰირი, ფოლადინი, აქშეჰირი, ალღინი (ილღინი), კონია, კისირიე (კაისერი), სივასი, არზრუმ⁹. როგორც ვხედავთ მუსტაფა ფაშამ უსქუდარიდან აღმოსავლეთით— არზრუმისკენ კი არ გადაჭრა გზა, არამედ სამხრეთ-აღმოსავლეთისკენ დაიძრა, შიადნია ქ. კონიას და შემდეგ ისევ ჩრდილოეთით აუყვა. ეტყობა სარდალს ლაშქრის შეგროვება სურდა და გზაც ამიტომ დაიგრძელა.

არზრუმი იყო ბოლო პუნქტი, სადაც მთელმა ლაშქარმა მოიყარა თავი. ამას ოცი დღე დასჭირვებია. ეს დრო სამხედრო სამზადისისთვის მოუნდომებიათ. მეომრები ყოველდღე შუადღის შემდეგ ცხენებზე ამხედრებულნი ერთ-მანეთს ეჯიბრებოდნენ და ხანაც უხილავ მტერს ყოყინას სცემდნენ. უკანასკნელი აღლუმი ლაშქარმა 986 წლის ჭუმადას დასაწყისში (1578 წ. ივლისის დასაწყისი) არზრუმის ციხის უკან დევე ბოუნად (აქლემის ყელად) წოდებულ ადგილზე, გმირთა საფლავების მახლობლად გამართა. აღლუმზე ავტორის თქმით ყველაზე მეტად ოზდემირ-ოღლუ ოსმან ფაშა გამოირჩეოდა¹⁰.

კარმელიტი მისიონერებისა და ანონიმი ვენეციელი ავტორის ცნობით არზრუმში გამართული აღლუმის შემდეგ ლალა ფაშას ერთი ტყვის ხელით სპარსეთის შაჰისთვის წერილი გაუგზავნია და დამორჩილება მოუთხოვია¹¹. „ოსმან ფაშას გამარჯვებათა წიგნში“ ამის საპირისპირო ცნობას ვხვდებით. ოსმალთა ლაშქრის მოძრაობის დაწყებისთანავე ირანის შაჰ მუჰამედ ხუდაბენდეს (1577—1587) ერევნის ბეგლარბეგ თოქმაქ ხანისთვის შემდეგი შინაარსის წერილი გაუგზავნია: „შენ რომ თოქმაქ ხანი ხარ გეცნობოს, რომ რუმის ფაღღაღის ვეზირმა მუსტაფა ფაშამ 150 ათასი მეომრით ჩვენი საზღვრები დაარბია და არზრუმის ვილაიეთში მივიდა. ახლა შენ, თოქმაქ ხანო, მუსტაფა ფაშასთან ელჩი გაავგზავნე (და გაიგე), ამხელა ლაშქარი რომ შეჰყარეს და მოვიდნენ რა უხდათ. თუ ჩვენთან ბრძოლა სწადიათ ჩვენც მოვემზადებით და თუ სხვა რამ აღჩი აქვთ შეგვატყობინონ“. თოქმაქ ხანსაც მიჰმანდარი (მესტუმრეთუხუცესი) მურადი გაუგზავნია, რომელიც ლალა ფაშას არზრუმიდან გამგზავრების წინ ხლებია. ოსმალო სარდალს შემდეგი პასუხი გაუცია: „ამ კურთხეულ წელს

⁶ დონ ხუან სპარსელი, ვუთითებთ მ. სვანიძის წიგნის „საქართველო-ოსმალეთის ურთიერთობის ისტორიიდან“ (XVI—XVII სს.)-ის მიხედვით, თბ., 1971, გვ. 100.

⁷ A Chronicle of the Carmelites in Persia, v. I, p. 16, ვუთითებთ მ. სვანიძის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით, გვ. 102.

⁸ ظفر نامہ عثمان شاہ, გვ. 6.

⁹ იქვე, გვ. 6—8.

¹⁰ იქვე, გვ. 9—10.

¹¹ A Chronicle of the Carmelites in Persia, v. I, p. 16, ვუთითებთ მ. სვანიძის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით, გვ. 102; თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები (1577—1581), იტალიურიდან თარგმნა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო ე. მაშისთვალისვილია, თბ., 1987, გვ. 22.

დახგრეულ ყარსს აღვადგენ და თუ უზენაესი ღმერთი მოწყალებას მოიღებს და გაგვამარჯვებინებს ქართულ ვილაიეთებს დავიმორჩილებო“¹². შევნიშნავთ, რომ მუსტაფა ალის ცნობით წერილი მიიღო და უპასუხა არა ლალა ფაშამ, არამედ არზრუმის ბეგლარბეგმა ბაპრამ ფაშამ¹³.

არზრუმიდან აყრის შემდეგ ოსმალეთის ლაშქარი ჰასანკალეს (ბასიანის ციხის) გავლით არტაანის ციხეს მიაღწა¹⁴, სადაც, ასევე ამ მოვლენების თვითმხილველის, ოსმალ ოსტორიკოსის იბრაჰიმ რაჰიმისაღე ჩაუჭმის ცნობით, ლალა ფაშასთან „გურჯისტანის მელოქებიდან რამდენიმე მელიქის მორჩილების წიგნით კაცები მოვიდნენ და მეგობრობა და გულწრფელობა გამომამკლავნენ და ეს მოწონებულ იქნა. მათ სულთნის უავგუსტოესი წიგნი ემოძათ და ამგვარად სარწმუნოებრივი მტრების უმრავლესობა დამორჩილდა“¹⁵. მუსტაფა ალი აზუსტებს ამ ცნობას, მორჩილების წიგნით ქაიხოსრო II-ის (1545—1573) ქვრივის დედისიმედის ელჩი მისულა. დედისიმედი პირობას სდებდა, რომ უძეკროს ვაყს მანუჩარს მძევლად გაავზავნიდა, ხოლო თვითონ და უფროსი ეაყი ყვარყვარე კი მოსახლეობას თურქებისკენ გადახრიდა და გადასახადსაც გადაიხდიდა¹⁶. როგორც ჩანს, დედისიმედი, ხედავდა რა მტრის უზარმაზარ ძალას, ცდილობდა, რომ ოსმალეთსა და სამცხე-საათაბაგოს შორის ურთიერთობა მოხარკეობის საფუძველზე დამყარებულიყო. რაჰიმისაღეს ცნობითვე არტაანში მისვლამდე სადგურ ბასმალში ლალა ფაშას „გურჯისტანის მელოქებიდან ბაშიაჩიკად წოდებული ოლქის ქეთხუდა და კიდევ რამდენიმე სახელოვანი ბეგი (ხლებია), მორჩილება გამოუცხადებიათ და რამდენიმე ფრთა მიმინო მოურთმევიათ“. ამ ვიზიტით გახარებულ ლალა ფაშასაც „სიცოცხლის, ქვეყნისა და ქონების ხელშეუხებლობა აღუთქვია“¹⁷, მუსტაფა ალის თქმით კი ლალა ფაშას იმერეთის მეფე გიორგი II-ის (1565—1583) ელჩი მორჩილების წიგნითა და საჩუქრებით მთა ალაჰქუეჭებრის სიხლოვეს მიუღია¹⁸.

ლალა ფაშას ვარაუდით საქართველოსა და შირვანის დაპყრობას სამი თვე დასჭირდებოდა. არტაანში მას ჯარისთვის შემდეგი სიტყვებით მიუმართავს: „წინ მტრის ადგილია და სამი თვის სამყოფი სურსათი მოიზადეთ“-ო¹⁹.

მუსტაფა ფაშას არტაანიდანვე გაუგზავნია ათაბაგ ყვარყვარე IV-ის (1573—1581) ძმის მანუჩარისთვის მუქარით სავსე წერილი. იგი სწერდა: „შენ რომ ოქროსციხის პატრონი მანუჩარი ხარ გეცნობოს, რომ მე, რუმის ფადიშაჰის მდაბალი ვეზირი, ისლამის 150 ათასი მეომრითურთ შენზე მოვედი. თუ მოხვალ და ისლამის სარწმუნოების ფადიშაჰის ლაშქარს შეეგებები და დაემორჩილები, ჩვენც შენი მდგომარეობის შესაფერ პატივს მოგაგებთ და

¹² ظفر نامہ عثمان پاشا 83. 12.

¹³ نصرنامہ, სტამბოლური ნუსხა, გვ. 54b—56a, ვოთიებთ F. M. Kirziçli-ის წიგნის Osmanlıların Kafkas—Ellerini Fethi (1451—1590)-ის მეტეფით, Ankara, 1976, გვ. 285.

¹⁴ ظفر نامہ عثمان پاشا 83. 13.

¹⁵ اسراہیم رحیمی زادہ چاوش، ظفر نامہ حضرت سلطان مراد خان 83. 14.

¹⁶ نصرنامہ, ვენური ნუსხა.

¹⁷ ظفرنامہ حضرت سلطان مراد خان 83. 13.

¹⁸ نصرنامہ, ვენური ნუსხა.

¹⁹ ظفر نامہ عثمان پاشا 83. 13.

„უ არ დავგნებდები შურს ვიძიებ, შენს ხალხს ავაწიოკებ და ვილაიეთს ახარებ“²⁰.

ჯერ კიდევ ლაშქრობის დაწყებამდე მუსტაფა ლალა ფაშამ არზრუმის ზეგლარბეგ ბაჰრამ ფაშას წერილი გაუგზავნა და სხვადასხვა პირობების შე-
-ჩურლებასთან ერთად ქართველთა განწყობილებისა და მოქმედების შეტყო-
-ბინება დაავალა²¹. ცხადია, ყოველივე ამის შემდეგ მას მშვენიერად ეცოდინე-
-ბოდა საქართველოში შექმნილი მდგომარეობა, მისი პოლიტიკური დაქუცმა-
-ცებულობა. ისიც ეცოდინებოდა, რომ 1576 წლის ივნისის თვეში სამცხე-
-საათაბაგოში შინაური ომი და აშლილობა დაიწყო — ერთის მხრივ ათაბაგის
-ოჯახსა და მეორეს მხრივ, საათაბაგოს თავადებს შორის ძმები კოკოლა და
-ლაშქარა შალიკაშვილების მეთაურობით²². მანუჩარისთვის წერილის გაგზავ-
-ნით კი ლალა ფაშა ცდილობდა ათაბაგთა ოჯახშიც უთანხმოება შეეტანა და
-კიდევ უფრო იოლი გაეხადა სამცხე-საათაბაგოს დამორჩილება.

თხზულების ამ მონაკვეთში, სადაც ჩვენი ავტორი ლალა ფაშას არტანი-
-დან აყრასა და საქართველოსკენ გამგზავრებას გვაუწყებს, გვხვდება ერთი
-საინტერესო ცნობა: „...და აღნიშნული ციხის სიახლოვეს მდებარე ქართული
-ვილაიეთები და ოქროსციხედ წოდებული სიმაგრე ხათუნმა დაიპყრო და
-დაიმორჩილა“²³. არტანის ციხის სიახლოვეს მდებარე ქართული მიწები ხომ
-სამცხე-საათაბაგოს სამხრეთ, ხოლო მანუჩარის კუთვნილი ოქროსციხე კი
-მისი ჩრდილო საზღვარია, ე. ი. აბუბეჟრმა ამ ფრაზაში ძუნწად, მაგრამ მაინც
-მოხაზა სამცხე-საათაბაგოს საზღვრები, ხოლო ხათუნი კი, რომელმაც დაი-
-პყრო და დაიმორჩილა ამ საზღვრებში მოქცეული სამცხე-საათაბაგო, იგივე
-გაიხოსრო II-ის ქვრივი, ყვარყვარე IV-სა და მანუჩარის დედა დედისიმედია,
-რომელიც აღმოსავლურ წყაროებში როგორც ცნობილია „ოქროსციხის ფაღი-
-შაჰისა“²⁴ და „დედისიმედი ხათუნის“²⁵ სახელით მოიხსენიება.

ამის შემდეგ აბუბეჟრი აღწერს ოსმალთა მიერ ქართული ტერიტორიე-
-ბისა და ციხეების დაპყრობას, კერძოდ, როგორც იგი გვამცნობს, არტანი-
-დან გასვლისთანავე ლალა ფაშას ქართული მიწები დაუმორჩილებია²⁶, სახელ-
-დობრ რომელი ამას არ ასახელებს. სხვა წყაროების მონაცემებით მათში
-საზღვართან ახლო მდებარე ველის ციხე და მგელციხე უნდა ვივარაუდოთ²⁷.

²⁰ იქვე, გვ. 13—14.

²¹ نصرنامه, ვენური ნუსხა, გვ. 21ა—23ა, ელთიებთ A. Фарзалиев-ის დისერტაციის „Труды Мустафы Али-Ефенди как источник по истории Азербайджана конца XVI века“-ს მიხედვით, გვ. 53—54.

²² ქრ. შარაშიძე, სამხრეთ საქართველოს ისტორიის მასალები (XV—XVI სს.) თბ., 1961, გვ. 155.

²³ ظفرنامه عثمان پاشا, გვ. 13.

²⁴ ნ. შენგელია, ოსმალთა ისტორიკოსის მუნეჯიმ-ბაშის ცნობები ლალა მუსტაფა ფაშას ამიერკავკასიის ქვეყნებში ლაშქრობის შესახებ — ქართული წყაროთმცოდნეობა, ტ. II, თბ., 1968, გვ. 136.

²⁵ نصرنامه, სტამბოლური ნუსხა, გვ. 68ა—69ა, ელთიებთ Kirzioğlu-ის დასახ. ნაშრომის მიხედვით, გვ. 288.

²⁶ ظفر نامه عثمان پاشا, გვ. 13.

²⁷ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47; نصرنامه, ვენური ნუსხა; იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობები საქართველოსა და კავკასიის შესახებ, ტექსტი ქართული თარგმანითურთ გამოსცა, შესავალი და შენიშვნები დაურთო სერგი ჯიქიამ, თბ., 1964, გვ. 39; მუნეჯიმ-ბაშის, გვ. 136.

როგორც თხზულებიდან ირკვევა, მტერი ქართველთა მხრიდან დიდ წინააღმდეგობას წაწყდომია, ავტორს ქართველი მეომრებისთვის საქმე არც უვაც კი დასცდენია „მამაცი მებრძოლები ყავდათ“ .

მომდევნო ციხე, რომელიც ოსმალებმა დაიპყრეს ჩვენი ავტორის ცნობით იყო თბილისის ანუ იგივე ქაჯის ციხე. ამ შეტევას არზრუმის ბეგლარბეგი ბაჰრამ ფაშა მეთაურობდა, როგორც სჩანს, ჩვენთვის უცნობ წინა ციხესთან შედარებით ამ ციხისთვის გამართული ბრძოლა კიდევ უფრო ფიცხელი გამომდგარა: „წყეულმა ურჯულოებმა ამათან ძალიან ბევრი იომეს. ციხის შიგნიდან ისრითა და ქვით დიდი ბრძოლა გაუმართეს“-ო. ბაჰრამ ფაშას საკუთარი ძალებით ციხის დამორჩილება გასჭირვებია და მხოლოდ მაშველი რაზმის შემწეობით მოუხერხებია მისი აღება²⁸.

ოსმალთაგან ქაჯის ციხის დაპყრობა აღწერილია ასევე „მესხურ მატია-ნეში“²⁹, ვახუშტი ბატონიშვილის ისტორიაში³⁰, „პარიზის ქრონიკაში“³¹ და XVI საუკუნის ვენეციელი ანონიმი ავტორის რელაციაში³². აქვე დავსძენთ, რომ პირველში ეს ფაქტი რვა, მესამეში ხუთი და მეოთხეში თოთხმეტი აგვისტოთა დათარიღებული. მუსტაფა ალის ნუსრეთ ნამეს სტამბოლური ნუსხის მიხედვით ოსმალებმა თეთრციხე დაიპყრეს, სტამბოლში გაგზავნილ არზაში კი ავტორი თეთრციხის ნაცვლად იენი-ყალას იხსენიებს³³. იენი-ყალას უთი-თებენ ასევე მუნეჯიმ-ბაში³⁴ და იბრაჰიმ ფეჩევი³⁵, „მუჰიმე დავთრების“ (მნიშვნელოვანი სიგელების სარეესტრო დავთარი) XXVII ტომის 867 გვერდზე კი ნათქვამია, რომ „შეითან-ყალას იენი-ყალასაც უწოდებენ³⁶, შეითან-ყალა კი ისევე, როგორც თბილისის ციხე ქართულ-თურქულ ენაზე ქაჯის ციხეს აღნიშნავს.

აბუბექრის ცნობით ქაჯის ციხისთვის გამართული ბრძოლის პარალელურად ჩილდირის ომიც დაწყებულია: „როცა მეომრები ამ ციხისთვის იბრძოდნენ, იმ დღეს დიარბაჰირის ბეგლარბეგმა დერვიშ ფაშამ მეწინავე რაზმთან ერთად მიმდებარე ტერიტორიის შემოვლისას შენიშნა, რომ ერთ ფერდობზე რამდენიმე მეომარი გამოჩნდა... მიუახლოვდნენ და ნახეს, რომ გზასაცდენილი ყოიზლაშეები არიან. თურმე ის წყეულები თოქმაქ ხანთან, ყარა ხანთან, იმამყული ხანთან, ქიზიქ დოღუზ ხანთან და სხვა ცნობილ ხანებთან ერთად, სულ 40 ათასამდე, საბრძოლველად მოსულან“³⁷. მუსტაფა ალის, იბრაჰიმ ფეჩევისა და მუნეჯიმ-ბაშის მიხედვით ჩილდირის ომი იენი-ყალას დასაპყრო-

²⁸ ظفر نامہ عثمان پاشا, გვ. 15—16.

²⁹ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 47.

³⁰ აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, ტექსტი დადგენილია ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ქართლის ცხოვრება, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 721.

³¹ ცხოვრება საქართველოსა (პარიზის ქრონიკა), ტექსტი განოსაცემად მოამზადა, შესავალი, შენიშვნები და საძიებლები დაურთო გ. ალასანიამ, თბ., 1980, გვ. 50.

³² ე. მამისთვალისვილი, თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები, გვ. 22—23.

³³ نصرتنامه, სტამბოლური ნუსხა, გვ. 69a. 70b—76b, ეუთოთებთ B. Kütükoğlu-ს „Osmanlı-Iran siyasi münasebetleri.“ ტ. I (1578—1590)-ის მიხედვით, Istanbul, 1962, გვ. 51.

³⁴ მუნეჯიმ-ბაში., გვ. 146.

³⁵ იბრაჰიმ ფეჩევი, გვ. 39.

³⁶ ეუთოთებთ B. Kütükoğlu-ს დასახ. ნაშრომის მიხედვით, გვ. 51.

³⁷ ظفر نامہ عثمان پاشا, გვ. 16.

ზად გამართული ბრძოლის დროს დაწყებულა³⁸, მაგრამ როგორც უკვე აღნიშნეთ იენი-ყალა იგივე ქაჯის ციხეა, ანონიმი ვენეციელი ავტორი კი დაპირ ქაჯის ციხეს უთითებს³⁹. რაჰიმზადეს ცნობით ისლამის ლაშქარი „მე-ექვსე სადგომზე ჩილდირის ველზე მოვიდა და აღნიშნულ ციხეში გაჩერდა“⁴⁰, ჩილდირის ციხეს კი ზოგიერთი მკვლევარი ქაჯის ციხესთან აიგივებს⁴¹. ი. ჰამერისთვისაც ჩილდირის ციხე იგივე ქაჯის ციხეა, იგი წერს; „...მომდევნო დღეს არტაანის ბევმა სისხლიანი ბრძოლა გაუმართა თოქმაქ ხანს ჩილდირთან, ერთ პატარა ქართულ ციხესთან, რომელსაც ქაჯის ციხეს უწოდებენ“⁴².

აბუბექრის თქმით ჩილდირის ბრძოლა დიარბაქირის ბეგლარბეგმა დერვიშ ფაშამ დაიწყო, არზრუმის ბეგლარბეგი ბაჰრამ ფაშა და ოზდემირ-ოღლუ ოსმან ფაშა კი მოგვიანებით ჩაებნენ⁴³, ალისა და ფეჩევის ცნობით კი ყიზილბაშს პირველად 40—50 რუმელიელი მეზობლი გადაეყარა და ეს სამი სარდალი მათ დასახმარებლად შემდეგ გაეშურა⁴⁴. ძნელი წარმოსადგენია, რომ 40—50 მეომარს ყიზილბაშთა მრავალრიცხოვანი ლაშქრისთვის (ყიზილბაშთა რაოდენობის შესახებ სხვადასხვა ავტორს სხვადასხვა ციფრი აქვს დასახელებული; მუსტაფა ალი და იბრაჰიმ ფეჩევი 30 ათას⁴⁵, მუნეჯიმ-ბაში 29, 30 ათას⁴⁶, რაჰიმზადე 50 ათას⁴⁷, ანონიმი ვენეციელი ავტორი 57 ათას⁴⁸, სპარს ისტორიკოსებზე დაყრდნობით აზერბაიჯანელი მეცნიერი ო. ეფენდიევი 15 ათას⁴⁹, აბდულ აზიზ ყარა ჩელები-ზადე 24 ათას⁵⁰ ასახელებენ) წინააღმდეგობა გაეწია. აბუბექრის ზემომოყვანილი ცნობის სანდოობის დასტურად მოგვყავს მუნეჯიმ-ბაშის სიტყვები: „შემდეგ ვინაიდან მოვიდა ცნობა, რომ ჩუქურ-საადის გამგებელი თოქმაქ ხანი, ყარა ხანი, განჯის გამგებელი იმამ ყული-ხანი და სხვები, სულ ირანელთა ცხრა ხანი, 30000 თუ 20000 ჯარით ჩილდირის ველზე დაბანაკდნენ და ვნებას აყენებენ მეპატრონეებს, ამიტომ დიარბაქირის ბეგლარბეგი დერვიშ ფაშა თავისი ეიალეთის ლაშქრით მათ წინააღმდეგ გაიგზავნა⁵¹. იგივეს გვამცნობს რაჰიმზადეც: „დერვიშ ფაშამ ყარაულში ყოფნისას მეორე მხარეს ჩალრმავებულ ადგილას განჯის მმართველი იმამყული-

³⁸ نصرنامه, სტამბოლური ნუსხა, გვ. 70b—76b, ვუთითებთ B. Kütükçü-ის დასახელებული ნაშრომის მიხედვით, გვ. 52; იბრაჰიმ ფეჩევი, გვ. 39; მუნეჯიმ ბაში, გვ. 146.

³⁹ ე. მამისთვალის შვილი, თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები, გვ. 22—23.

⁴⁰ ظفرنامه حضرت سلطان مراد خان, გვ. 14.

⁴¹ T. Kirzioğlu, დასახ. ნაშრომი, გვ. 289, 473; მამისთვალის შვილის. დასახ ნაშრომი, გვ. 48.

⁴² I. Hammer, Geschichte des Osmanischen Reichs, ტ. 4, Wien, 1829, გვ. 64.

⁴³ ظفرنامه عثمان پاشا, გვ. 16, 17.

⁴⁴ نصرنامه, ვენური ნუსხა; იბრაჰიმ ფეჩევი, გვ. 39.

⁴⁵ იქვე.

⁴⁶ მუნეჯიმ-ბაში, გვ. 136.

⁴⁷ ظفرنامه حضرت سلطان مراد خان, გვ. 14.

⁴⁸ ე. მამისთვალის შვილი, თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები, გვ. 23.

⁴⁹ O. Эфендиев, Азербайджанское Государство Сефевидов в XVI веке, Баку, 1981, с. 150.

⁵⁰ გ. ალასანია, აბდულ აზიზ ყარა ჩელები-ზადეს ცნობები საქართველოს შესახებ, „საისტორიო კრებული“, VI, თბ., 1976, გვ. 103.

⁵¹ მუნეჯიმ-ბაში, გვ. 136.

ხანი, სარდლად დანიშნული დაუმორჩილებელი თოქმაქი, რამდენიმე ლოვანი სულთანი და 50 ათასზე მეტი მეომარი შენიშნა. ზემოხსენებულ ფაშამ სურვილი ველარ დაიოკა და ვარსკვლავებივით მრავალრიცხოვან ჯარს ერთი ბეგლარბეგი შეეწინააღმდეგა⁵². აქვე შევნიშნავთ, რომ ოსმალთა რაზმის რაოდენობას ანონიმი ვენეციელი ავტორი 33 ათასით, სპარსელთა ლაშქრისას კი 57 ათასით⁵³, იბრაჰიმ ფეჩევი და მუნეჯიმ ბაში ირანელთა რაოდენობას 30 ათასით⁵⁴, რაჰიმიზადე ჩავეში კი 50 ათასით⁵⁵ საზღვრავს. როგორც ვხედავთ, მოტანილი ციფრები ერთმანეთს ეწინააღმდეგება, მაგრამ ერთი რამ ცხადია, თავდაპირველად ოსმალთა ყიზილბაშებზე გაცილებით ნაკლები ყოფილან.

ჩილდირის ომში უამრავი მეზობელი დაიღუპა. როგორც აბუბექრი ამბობს „ადამიანთა სისხლისგან მიწა შავი ტიტის ფერი გახდა და ცხენთა ფლოქვებისგან ბამბასავით დარბილდა“. გვიან დილით დაწყებული ბრძოლა ძილისწინა ნამაზისათვის ოსმალთა გამარჯვებით დამთავრდა. ყიზილბაშთა ნაწილმა სიბნელით ისარგებლა, ზოგი ბალახში ჩაიმალა და ზოგი კიდეე ქვას ამოეფარა. ერთი ნაწილი ყიზილბაშებისა ოსმალებმა ხელთ იგდეს და მეორე დილით ლაშქრის წინ თავები დააყრევინეს⁵⁶. რაჰიმიზადეს ცნობით იმ დღეს 1000-ზე მეტი ყიზილბაშისთვის მოუყვეთიათ თავი⁵⁷, სელიანიჩი ტყვედ ჩაგარდნილთა რაოდენობას ორი ათასით⁵⁸, ალი და იბრაჰიმ ფეჩევი ხუთასით⁵⁹, მუნეჯიმ-ბაში კი ხუთი ათასით განსაზღვრავს⁶⁰. ამ გამარჯვებას ოსმალთათვის კიდევ ერთი სასიხარულო ამბავი დაერთო, მეორე დღეს მუსტაფა ლალა ფაშას მანუჩარი ხლებია. ოსმალები მას დიდი ზარ-ზეიმით შეხვედრიან. ლალა ფაშას ბრძანებით იანიჩრები წინ შეგებებიან მანუჩარს, მაგრამ არა მისი პატივისცემის ნიშნად, არამედ როგორც ჩვენი ავტორი ამბობს „დიდებისა და შამაცობის საჩვენებლად“. ლალა ფაშას თავისი კარვის სიახლოვეს ყიზილბაშთა მოჭრილი თავები და გვამები დაუყრია, რათა მანუჩარზე ზემოქმედება ჰოეხდინა და თავისი სიძლიერე და შეუბრალებლობა ეჩვენებინა. ამ სურათის დანახვას ქართველებზე მართლაც დიდი შთაბეჭდილება მოუხდენია: „ფაშას კარავთან რომ მოვიდნენ და ეს დაყრილი გვამები და თავებისგან აგებული ზვინები დაინახეს, შემოდგომის ქარივით აკანკალდნენ, გაფითრდნენ და გრძობა და გონება დაეკარგათ“-ო წერს ავტორი⁶¹. იმავე დღეს ლალა ფაშას მოუწვევია დივანი, რომელსაც მანუჩარიც დასწრებია, მაგრამ მისვლამდე მანუჩარს ოსმალთა სარდალთან ელჩი გაუგზავნია და უზენაეს კარში მისასვლელად თან-

⁵² ظفر نامه حضرت سلطان مراد خان, 83: 14.

⁵³ ე. შამისთვალის შვილი, თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები, 83: 23.

⁵⁴ იბრაჰიმ ფეჩევი, 83: 39; მუნეჯიმ-ბაში, 83: 136.

⁵⁵ ظفر نامه حضرت سلطان مراد خان, 83: 14.

⁵⁶ ظفر نامه عثمان پاشا, 83: 18, 19.

⁵⁷ ظفر نامه حضرت سلطان مراد خان, 83: 15.

⁵⁸ გ. ფუთურიძე, მუსტაფა სელიანიჩი საქართველოს შესახებ, თბილისის უნივერსიტეტის შრომები № 91, თბ., 1960, გვ. 262.

⁵⁹ نصرنامه, ვენური ნუსხა, 83: 62; იბრაჰიმ ფეჩევი, 83: 40.

⁶⁰ მუნეჯიმ-ბაში, 83: 136.

⁶¹ ظفر نامه عثمان پاشا, 83: 20, 21.

ნმოზა უთხოვია, რაზედაც რა თქმა უნდა დასტური მიუღია⁶², მანუჩარს ასევე ოსმალეთის ხაზინის სასარგებლოდ ჯიზიას გადახდაც უკისრია⁶³.

ჩილდირის ბრძოლის შემდეგ მისვლა მანუჩარის მეორე მისვლა იყო. როგორც აბუბექრი ვვამცნობს, ჯერ კიდევ ჩილდირის ომამდე არტაანში ხლებია იგი ოსმალთა სარდალს და სურსათ-სანოვავე მიუტანია⁶⁴. მისი პირველი მისვლა არტაანში ფიქსირებულია ასევე „მესხურ ქრონიკაშიც“: „აგრეთვე არფაქსად ჰპირებოდა ექუსით ციხითა და პატრონს მანუჩარს თან მიჰყუა“⁶⁵; როგორც მათიანეშია ნათქვამი ეს მისვლა ორ აგვისტოზე ადრე უნდა მომხდარიყო⁶⁶. მანუჩარის მიერ სურსათის მიტანას თავისი მიზეზი ჰქონდა; ის რომ ლალა ფაშამ მისდამი ვაგზავნილ წერილში სანოვავის მიწოდებაც დაავალა⁶⁷.

ჩილდირის ომში ოსმალთა გამარჯვების შემდეგ მანუჩარს სხვა გზა არ ჰქონდა, მათ სამსახურში უნდა ჩამდგარიყო და სარწმუნოებაც მათი მიეღო, აბუბექრის თქმით კი იგი ისლამის სარწმუნოების უპირატესობაში დარწმუნებულია და ამიტომ ზიარებია მას, სახელად კი მუსტაფა უწოდებიათ⁶⁸. მანუჩარის გამაჰმადიანებას ჩილდირის ბრძოლის მეორე დღეს ადასტურებენ ასევე მეჰმედ ბენ მეჰმედი, ქათიბ ჩელები⁶⁹ და მუნეჯიმ-ბაში⁷⁰. მ. სვანიძე კი კონსტანტინეპოლში მყოფი საფრანგეთის ელჩის ცნობაზე დაყრდნობით 1579 წლის 25 ივნისით ათარიღებს⁷¹. იგივე წელია აღნიშნული ასევე 1579 წ. 9 დეკემბრით დათარიღებულ ჰუკუმშიც, რომელიც თურქეთის სულთანმა მურად III-ემ ჩილდირის ვილაიეთის ბეგლარბეგ მანუჩარს გაუგზავნა⁷².

აბუბექრისავე ცნობით მანუჩარისთვის ოლთისის ლივა მიუციათ სანჯაყად⁷³. ოლთისის ლივა „მესხური მათიანის“, ვახუშტი ბატონიშვილის და „პარიზის ქრონიკის“ მიხედვით ყვარყვარე IV-სთვის უბოძებიათ⁷⁴. იგივეს იმეორებენ მუსტაფა ალი და მუნეჯიმ-ბაში, ამასთან უმატებენ, რომ მანუჩარს აწყურის სანჯაყი გადაეცა⁷⁵, მაგრამ, როგორც ზემოაღნიშნული ჰუკუმიდან ირ-

⁶² ظفر نامه حضرت سلطان مراد خان, 83-15.

⁶³ იქვე, 83-16.

⁶⁴ ظفر نامه عثمان پاشا, 83-15.

⁶⁵ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 49.

⁶⁶ იქვე, 83-49, 164.

⁶⁷ نصرنامه, ვენური ნუსხა.

⁶⁸ ظفر نامه عثمان پاشا, 83-21.

⁶⁹ მეჰმედ ბენ მეჰმედი, ისტორია, გვ. 98; ქათიბ ჩელები, جهان نما 83-408, ვუთთებთ გ. ალასანიას წერილის აბდულ აზიზ ყარა ჩელები-ხადეს ცნობები საქართველოს შესახებ-ის მიხედვით, გვ. 114.

⁷⁰ მუნეჯიმ-ბაში, გვ. 137.

⁷¹ მ. სვანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 134.

⁷² ც. აბულაძე, სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან (XVI ს. 80-იანი წლები), „მრავალთავე“, XV, თბ., 1989, გვ. 200, 202.

⁷³ ظفر نامه عثمان پاشا, 83-21.

⁷⁴ ქრ. შარაშიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 51. ვახუშტი, გვ. 722; პარიზის ქრონიკა, 83-53.

⁷⁵ نصرنامه, ვენური ნუსხა, გვ. 72b, ვუთთებთ А. Фарзалиев-ის დისერტაციის მიხედვით, 83-74, მუნეჯიმ-ბაში, გვ. 137.

კვეთა, 1579 წლის ბოლოსათვის ზოგიერთ სხვა რაიონებთან ერთად მანუჩარისთვის აწყურის ლივა წაურთმევით⁷⁶.

მანუჩარისადმი ოლთისის გადაცემის შესახებ ცნობა, როგორც თანამედროვე თურქი მეცნიერი ი. დანიშმენდი აღნიშნავს, დაკუთვლია სხვა ოსმალურ წყაროშიც⁷⁷, მაგრამ სახელდობრ რომელში, ამას არ უთითებს. საგულვებელია, ი. დანიშმენდი აქ ჩვენი ავტორის თხზულებას გულისხმობს.

„ოსმან ფაშას გამარჯვებათა წიგნში“ ქართველებსა და ოსმალებს შორის სამცხე-საათაბაგოს ტერიტორიაზე აღჯაყალასთვის (თეთრციხისათვის) გამართული შეტაკება ბოლო ბრძოლა იყო. ჩილდირის ტბის ჩრდილო-აღმოსავლეთ დასაპიროზე მდებარე ეს ციხე ლალა ფაშას მოსვლამდე არტანის ბეგ აბდურ-რახმანს დაუპყრია. სარდალს კი შიგ მცველები ჩაუყენებია და თოფ-იარაღით უზრუნველუყვია... ოსმალები ქართველთა მხრიდან აქაც მდებარე წინააღმდეგობას წაწყდომიან⁷⁸.

როგორც ვხედავთ ქართველებს ოსმალთათვის სამცხე-საათაბაგოში საკადრისი პასუხი ვერ გაუციათ. ადგილი ჰქონდა მხოლოდ ცალკეული ციხეებისთვის გამართულ შეტაკებებს, თუ არ ჩავთვლით ჩილდირის ომს, რომელშიც ოსმალების წინააღმდეგ უმეტესად ყიზილბაშები იბრძოდნენ, თუმცე ქართველი მებრძობიც იყვნენ, მაგრამ ცოტანი⁷⁹. სამცხე-საათაბაგოს მთელი სამხედრო ძალის გაერთიანება რომ ვერ მოხერხდა, ამის მიზეზი მასში ატეხილი შინაური ომი იყო. როგორც მ. სვანიძე შენიშნავს, „საქართველოს მეფე-მთავრები თავისი ბირაღი ინტერესების შესაბამისად მოქმედებდნენ“⁸⁰, იმას კი არ ფიქრობდნენ თუ ასეთი პოლიტიკა ხვალ და ზეგ თვითონ მათ რა სიკეთეს მოუტანდა. საქართველოს დაქუცმაცებულობით ისარგებლა ოსმალთაც და არზრუმიდან აპრის შემდეგ სულ რაღაც ერთ თვეში გაიარა სამცხე-საათაბაგო და აღჯაყალას დამორჩილებიდან მეათე დღეს უკვე თბილისში შევიდა⁸¹.

თბილისის ამბების აღწერას თხზულებაში სულ რამდენიმე სტრიქონი აქვს დათმობილი. აბუბეჭრი ირანის შაჰის მიერ ქართლის გამგებლად დანიშნულ სიმონ მეფის (1556—1569, 1578—1600) ძმას დავითს, დაუთ-ხანად წოდებულს (1569—1578) ყიზილბაშ ხანად იხსენიებს. თბილისში შესვლისას ოსმალთა ლაშქარს არავითარი წინააღმდეგობა არ შეხვედრია. ქალაქი ცარიელი დახვდა, მოსახლეობა გახიზნულიყო⁸². იგივეს გვამცნობენ მუსტაფა ალი⁸³, სელიანიჩი⁸⁴, იბრაჰიმ ფეჩევი⁸⁵ და მუნეჯიმ-ბაში⁸⁶; იბრაჰიმ რაჰიმზადეს ცნობით კი: „დაუთ-ხანმა, წარმოშობით ქართველმა, ბრძოლა მიიღო და შუა-

⁷⁶ ც. აბულაძე, სამცხე-საათაბაგოს ისტორიიდან, გვ. 198, 200, 203.

⁷⁷ I. H. Danişmend. *Izahlı Osmanlı Tarihi kronolojisi*, ტ. III, İstanbul, 1961 გვ. 22.

⁷⁸ ظفر نامہ عثمان پاشا, გვ. 21.

⁷⁹ მ. სვანიძე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 108.

⁸⁰ იქვე, გვ. 103.

⁸¹ ظفر نامہ عثمان پاشا, გვ. 22.

⁸² იქვე.

⁸³ نصرنامه, ვენური ნუსხა.

⁸⁴ სელიანიჩის ისტორია, გვ. 263.

⁸⁵ იბრაჰიმ ფეჩევი, გვ. 41.

⁸⁶ მუნეჯიმ-ბაში, გვ. 137.

ლამისას მიატოვა ციხე“. ამის შემდეგ დაუთ-ხანი ტყესა და ველს აფარებდა და თავს, მტერიც მის სამყოფელს გაიგებდა თუ არა. მაშინვე თავს ესხმოდა და ისიც იძულებით ემებოდა ბრძოლაში, რომელშიც ავტორის თქმით ოსმალო იწარჯებდა⁸⁷.

რაპიმიზადეს ცნობითვე „ყოველდღიურად სიმშვიდემოწყურებული, დაფანტული რეაია თავის ადგილზე ბრუნდებოდა. წარჩინებულმა კაცებმა ფაღიშაპის უპირატესობა აღიარეს... და მათი უმეტესობა თავის კარ-მიდამოს დაუბრუნდა“⁸⁸.

აბუბექრის თქმით თბილისიდან მუსტაფა ლალა ფაშას კახეთის მმართველ ალექსანდრესთან (1574—1605) სარუხანის სანჯაყბეგ კაიტას ბეგის ხელით წერილი გაუგზავნია. რა თქმა უნდა, მასაც მორჩილებსიკენ მოუწოდებდა. ალექსანდრემაც, როგორც გონიერმა პოლიტიკოსმა, მიიღო მისი წინადადება და ოსმალო სარდალს თბილისიდან გასვლის მეორე დღეს „ერთი სოფლის მახლობლად“ შეეგება⁸⁹. რაპიმიზადე ნაწილობრივ აზუსტებს შეხვედრის ადგილს. მისი თქმით იგი მდ. ქაბურის (იორის) მარცხენა სანაპიროზე მომხდარა⁹⁰, მესხურ ქრონიკაში კი კონკრეტულადაა დასახელებული სოფლის სახელი — სათისჭალა⁹¹, მაგრამ როგორც ჩანს მანამ, სანამ ეახლებოდა, ალექსანდრე მეფემ მუსტაფა ფაშასთან წინასწარი მოლაპარაკება გამართა. ამას გვაფიქრებინებს მუსტაფა ალის ცნობა იმის შესახებ, რომ კახეთის მეფეს 30 აკვისტოს იორამ ბეგი გაუგზავნია მასთან, თავად კი პირველ სექტემბერს ზღეზია ოსმალო სარდალს⁹². ამას გარდა გამორიცხული არაა, რომ სწორედ იორამ ბეგს მიეტანა ოსმალოსთვის ალექსანდრეს მიერ გაგზავნილი სურსათი, რადგანაც როგორც ყარა ჩელები-ზადე და სელიანიჭი გვამცნობენ, ალექსანდრემ კი არ მიიტანა, არამედ გაუგზავნა სურსათი⁹³.

ალექსანდრეს მორჩილებით გახარებულმა ლალა ფაშამ მასაც ისეთივე შეხვედრა მოუწყო, როგორც მანუჩარს; ძვირფასად ნაქარგი სამოსი უბოძა, თავისსავე ვილაიეთში სანჯაყი მისცა, „ხარაჯის გადახდა დააკისრა და პირობა ჩამოართვა, რომ შემდეგში ფაღიშაპის ბრძანებას არ გადავიდოდა“⁹⁴. იბრაჰიმ ფეჩევისა და შერეფ ხან ბითლისელის ცნობითაც ალექსანდრე მეფეს ხარაჯი გადახდა დააკისრა⁹⁵. მუსტაფა ალი ხარაჯის ნაცვლად ჯიზიას⁹⁶, მუნეჯიმ-ბაში კი მალს წერს⁹⁷. ალექსანდრე მეფისთვის შეწერილ გადასახადად ხარაჯა, ჯიზია თუ მალი იქნება დასახელებული ამას მნიშვნელობა არა აქვს, რადგანაც ე. გაბაშვილის განმარტებით „სათათრო მალი“ და „ხარაჯა“ უცხო დამპყრო-

⁸⁷ ظفر نامه حضرت سلطان مراد خان. 83: 17.

⁸⁸ იქვე.

⁸⁹ ظفر نامه عثمان پاشا, 83: 23—26.

⁹⁰ ظفر نامه حضرت سلطان مراد خان, 83: 18.

⁹¹ ქრ. შ ა რ ა შ ი ძ ე, დასახ. ნაშრომი, გვ. 50.

⁹² نصرنامه, ვენტური ნუსხა, გვ. 76a, უთითებთ А. Фарзалиев-ის დისერტაციის მიხედვით,

83: 75

⁹³ ყარა ჩელები-ზადე, გვ. 104; სელიანიჭის ისტორია, გვ. 264.

⁹⁴ ظمف نامه عثمان پاشا, 83: 27.

⁹⁵ იბრაჰიმ ფეჩევი, გვ. 42; Шараф-хан Бидлисн, დასახ. ნაშრომი, გვ. 236.

⁹⁶ نصرنامه, ვენტური ნუსხა.

⁹⁷ მუნეჯიმ-ბაში, გვ. 147.

ბელთა სასარგებლოდ დაწესებულ ხარკს ეწოდებოდა⁹⁸. ხარკად უნდა აღიქვას გულვით ჯიზიაც, ვინაიდან როგორც გ. ფუთურიძე შენიშნავს, იგი ხარაჯის სინონიმური შესატყვისია⁹⁹. ოსმალთა მიერ კახეთისათვის დაწესებულ ვადა-ჩახადად ხარკია ასევე მოხსენებული საქართველოს ისტორიის ნარკვევებშიც¹⁰⁰.

შევიშნავთ, რომ ჩვენი ავტორი ისევე როგორც მუსტაფა ალი და შერეფ ხან ბითლისელი, იმდროინდელი ტრადიციის თანახმად ალექსანდრეს ნაცვლად ხშირად წერს ლევანს.

აბუბექრის ცნობით არეშიდან უკან გამოგზავრების შემდეგ ლალა ფაშას ერთი ორი დღე თბილისში შეუსვენია, მეციხოვნეებისთვის ცოტაოდენი სურსათი დაუტოვებია და შემდეგ არზრუმისკენ აუღია გეზი, მაგრამ ეს მგზავრობა — თბილისიდან არზრუმამდე — ოსმალთათვის არც თუ ისე უხიფათო გამომდგარა. ჯერ ერთი, რომ სიცივეებმა, თოვლმა და წყალდიდობამ მოუსწრო, რის გამოც დიდი გაჭირვება გადაიტანეს, მაგრამ ყველაზე მეტად რთული ის იყო, რომ ქართველები კვალში ჩაუდგნენ და უმეტესად ჩამორჩენილებს ხოცავდნენ და ძარცვავდნენ¹⁰¹. მუსტაფა ალისა და მინადოს ცნობით ოსმალთა დაწოკება სიმონ მეფისა და იმამყული ხანის თაოსნობით ხდებოდა¹⁰².

ამის შემდეგ აბუბექრი დაწვრილებით აღწერს თბილისის ალყას, რომელსაც სიმონ მეფე, იმამყული სულთანი, ხალიფა ანსარი და დოღმაზ ბეგი მეთაურობდნენ. ალყა ოთხი თვე გაგრძელებულა. მეციხოვნეები შიმშილისა და გასაჭირისგან მარაშის ბეგლარბეგ მუსტაფა ფაშას უხსნია. როგორც ჩვენი ავტორი ამბობს: „წყეულმა ყიზილბაშმა ისლამის ლაშქრის მოსვლა რომ გაიგო სახე გაუშავდა და ყველამ საკუთარ მამულს მიაშურა“-ო¹⁰³.

თბილისის ციხემ აბუბექრის ცნობით სურსათ-სანოვავის სახით ერთხელ კიდევ მიიღო დახმარება. ამჯერად ოსმალთა ექსპედიციას მეთაურობდა სულთნის მიერ ახლადდანიშნულ სარდალი სინან ფაშა¹⁰⁴. თუ როდის მოხდა ეს, ამის შესახებ ჩვენი ავტორი არას ამბობს. საერთოდ უნდა შევიშნოთ, რომ იგი მთელ თხზულებაში არც ერთხელ არ უთითებს ზუსტ თარიღს, მხოლოდ თვის დასაწყისის, შუა რიცხვებისა და თვის დასასრულის აღნიშვნით კმაყოფილდება, მაგრამ როგორც უკვე ვთქვით, ამ შემთხვევაში არც ამას არ უთითებს, თუმცა გამოანგარიშებით დაახლოებითი თარიღის დადგენა მაინც ხერხდება. სინან ფაშა თბილისში 1580 წლის აგვისტოს დასასრულს მისულა. იბრაჰიმ ფეჩევის ცნობითაც ამ ფაქტს 25 აგვისტოს მომდევნო დღეებში ჰქონია აღდილი¹⁰⁵.

98 ვ. ვაბაშვილი, ქართული ფეოდალური წყობილება XVI—XVII საუკუნეებში, თბ., 1958, გვ. 251.

99 გ. ფუთურიძე, ვადასახადები და საგადასახადო სისტემა, ნარკვევები მახლობელი აღმოსავლეთის ისტორიიდან, თბ., 1957, გვ. 256.

100 საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. IV, თბ., 1973, გვ. 129.

101 ظفر نامہ عثمانیہ, გვ. 101.

102 نصرنامہ, ვენური ნუსხა, გვ. 113ab, ვუთითებთ A. Фарзалиев-ის დისერტაციის მიხედვით, გვ. 94; მინადო, გვ. 84—85, ვუთითებთ საქართველოს ისტორიის ნარკვევების IV-ე ტომის მიხედვით, გვ. 130.

103 ظفر نامہ عثمانیہ, გვ. 102—104.

104 იქვე, გვ. 132.

105 იბრაჰიმ ფეჩევი, გვ. 61.

1579 წლის ამბების, კერძოდ მუჰამედ გირეი სულთნის მეთაურობით მოწყობილი ყირიმელი თათრების შემოსევის აღწერისას აბუბექრს ნახსენები აქვს ქ. ზაგემი. იგი თათართა ერთ მარბიელ რაზმს გაუძარცვია¹⁰⁶. ვენეციელი ანონიმი ავტორის განმარტებით ამ თავდასხმის მიზეზი ის იყო, რომ როცა „ალყაშემორტყმულმა ოსმან ფაშამ ქართველთა მეფეს სურსათით დახმარება სთხოვა, მან უარი შეუთვალა და განაცხადა: აღარ მსურს თურქების მოკავშირედ ყოფნა, სპარსელები უკეთესნი არიან“¹⁰⁷.

ასეთია აბუბექრის ცნობები XVI საუკუნის 70-იანი წლების საქართველოს ისტორიის შესახებ. როგორც ვნახეთ, ცნობათა უმეტესობა დასტურდება ქართულ, სპარსულ, ევროპულ და სხვა ოსმალურ წყაროებში, რაც აბუბექრ ბინ აბდულლაჰის თხზულების სანდოობაზე მიუთითებს.

М. А. ИЛУРИДЗЕ

СВЕДЕНИЯ АБУБЕКРА БИН АБДУЛЛАХА О ГРУЗИИ

Резюме

Предлагаемая статья касается экспедиций, проведенных в 1578—1580 гг. Мустафой Лала пашой и Оздемиром-оглы Осман пашой против Грузии, Ширвана и Дагестана, участником которых являлся автор сочинения «Книга побед Осман Паши» — османский историк Абубекр бин Абдуллах.

Будучи очевидцем описанных им событий, Абубекр правдиво рассказывает о вторжении османов в Грузию, взятии крепости Кадж, Чылдырской битве, а также об экспедициях, проведенных бейлярбеем Мараши Мустафой пашой и Синан пашой.

Привлеченные автором сочинения факты находят свое подтверждение в грузинских, персидских, европейских и других османских источниках, что свидетельствует о достоверности сведений, приведенных Абубекром.

¹⁰⁶ ظفر نامه عثمان پاشا, 83. 124.

¹⁰⁷ ე. შამისთვალისვილი, თურქეთ-სპარსეთის ომი და ქრისტიანი ქართველები, 83. 39.

ლალი ალექსი-მისხიფილი, იოვლა ჯიქია

ხელნაწერთა საცავების ჰაერიდან გამოყოფილი სოკოების
სახეობრივი შემადგენლობა

ჩვენს მიერ წინა წლებში შესწავლილი იყო ხელნაწერთა ინსტიტუტის საცავების ჰაერის მიკოფლორა და გამოცდილ იქნა მის წინააღმდეგ ბრძოლის სხვადასხვა საშუალებები.

წინამდებარე ნაშრომი მოიცავს ობის სოკოების იმ წარმომადგენლებს, რომლებიც დამახასიათებელია მხოლოდ ხელნაწერთა საცავის ჰაერისათვის და ხელნაწერებზე არ აღნიშნულა. სულ შეგვხვდა 26 სახეობის სოკო, რომელიც წიგნითვლება 9 გვარს (*Mucor*, *Mortierella*, *Thamnidium*, *Cunninghamella*, *Ckaetocladium*, *Ckoanephora*, *Aspergillus*, *Penicillium*, *Cephalosporium*).

ესენია:

Phycomycetes

Mucor flavus Baiu

Наумов Н. А. Определитель Мукорсовых., 1935. стр. 31.

მიცელიუმი ჰაეროვანი მონაცრისფრო-ყვითელი.

სპორანგიოთეკები სწორი, სიმპოდიალურად დატოტვილი.

სპორანგიუმები ნაცრისფერი 28,5—48×10,5—36 μ .

სპორები როგორც ოვალური 7,5—13×4,5—6 μ , ასევე სფეროსებრი 4—3 μ დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან იენისში.

Mucor griseo—ochraceus Naumov

Пидопличко Н. М., Милько А. А., 1971, стр. *9.

Атлас Мукоральных грибов.

კოლონიები ქეჩასებრი რუხი ნაცრისფერი ღია აწით. ქვედა მხარე შავია. სპორანგიოთეკები არასწორმდგომი, სიმპოდიალურად დატოტვილები. სპორანგიები რუხი. სპორები, როგორც სფეროსებრი 6—13,5 μ — ასევე ცილინდრულები 7,5—13,5×6—10 μ გამოყოფილია ჰაერიდან ნოემბერში.

Mortierella longicollis Dixo—Stew

Пидопличко Н. М., Милько А. А., 1971, стр. 12.

Атлас Мукоральных грибов.

კოლონიები ჭუჩასებრი, ჯერ თეთრი მერე მკრთალი ვარდისფერი. ქვედა მხარე — ვარდისფერია. სპორანგიოთეკები ძაფისებრი, სწორმდგომი სპორანგიები სფეროსებრი, 10—15 μ დიამეტრის.

სპორანგიოსპორები მოგრძო 2—6×1—3 μ , უფერული. გამოყოფილია ჰაერიდან მაისში.

Thamnidium elegans Link.

Sun, *Thamnidium vantieghemii* Berk. et Br

Пидопличко Н. М., Милько А. А., 1971, стр. 82.

კოლონიები ქეჩისებრი, ფაფუკი, დასაწყისში ღია ფერის, შემდგომ მუქი ნაცრისფერი. ქვედა მხარე შავია.

სტინოსპორანგიები 50—65 μ დიამეტრის. სპორანგიები ელიფსოიდური 5—10 \times 4—6 μ საცავის ჰაერის ხშირი კომპონენტია.

Cunninghamella homothalica Kom

Пидопличко Н. М., Милько А. А., 1971, стр. 99.

Атлас мукопальных грибов.

კოლონიები ფაფუკი წვრილ-მარცვლოვანი ფუძით, მუქი ვარდისფერი. ქვედა მხარე ყვითელი. კონიდიოთმტარები ძაფისებრი 55—90 \times 2—4,5 μ ქინძისთავისებრი. 15—35 μ დიამეტრის. კონიდიები ეკლებიანი, როგორც სფეროსებრი 9—12 μ , ასევე ელიფსისებრი 9—12 \times 3 μ . გამოყოფილია ჰაერიდან დეკემბერში.

Chaetocladium brefeldii v. Tiegh. et le Mat.

Пидопличко Н. М., Милько А. А. 1971, стр. 101.

Атлас мукопальных грибов.

კოლონიები ფიფქისებრი, მოყვითალო-ნარინჯისფერი. ქვედა მხარე წითელი. კონიდიოთმტარები 100—350 \times 9,—15 μ , მოყავისფრო-ყვითელი ფერის, დიქოტომიურად დატოტვილები. კონიდიები ელიფსისებრ მრგვალი 4,5—9 μ დიამეტრის, უფერულები, გამოყოფილია წიგნსაცავის ჰაერიდან მაისში.

Choanephora Cucurbitorum (Berk. et Kav.) Thest.

Пидопличко Н. М., Милько А. А., 1971, стр. 87.

Атлас мукопальных грибов.

კოლონიები ფიფქისებრი, ფაფუკი, რუხი ნაცრისფერი, ქვედა მხარე მუქია. სპორანგიოთმტარები თამბაქოს ფერი, სადა. სპორანგიოსპორები ელიფსისებრი 14,5—24 \times 7,5—16 μ დანაწევრებულები. კონიდიები ყავისფერი, მკვეთრად დანაწევრებულები, ელიფსისებრი 10,5—21 \times 8—12 μ , გამოყოფილია ჰაერიდან ოქტომბერში, ნოემბერში და დეკემბერში.

Deuteromycetes

Aspergillus albus Bain. et Sart.

Курсанв Л. И., 1947, стр. 43,

Определитель родов *Aspergillus penicillium*.

კოლონიები დასაწყისში თეთრია, შემდგომ მოვარდისფრო. ქვედა მხარე მოწითალო-ყავისფერი. კონიდიოთმტარები. გრძელია 1000 μ -მდე. პირველადი სტერიგმები 16,5—19 μ , მეორადი — 12,5—13 μ , კონიდიები სადაა, მრგვალი 3—3,2 μ დიამეტრის. გამოყოფილია წიგნსაცავის ჰაერიდან იანვარში.

Aspergillus aureus Bain.

Курсанов Л. И., 1947, стр. 41.

Определитель родов *Aspergillus* и *Penicillium*.

კოლონიები დანაოქებული, დასაწყისში ღია ფერის მერე ნარინჯისფერი. ქვედა მხარე მურა წითელი. კონიდიოთმტარის ფეხი სადაა, სქელი, უფერული. ბუშტი სქელკედლიანი, სტერიგმები 12—12,5 μ კონიდიები სადა, მრგვალი,

უფერული 3—4,5 μ დიამეტრის, გამოყოფილია საცავის ჰაერიდან ოქტომბერში.

Aspergillus flavipes (Baen) Thom et ch.
Syn: *Sterigmatocystis flavipes* Bain et. Sart.

Пидопличко Н. М., 1953, стр. 235, грибная флора грубых кормов.
Курсанов Л. И. 1947, стр. 43 Опр. род. *Penic.* и *Asperg.*

მიცელიუმში დასაწყისში თეთრია, შემდეგ ნარინჯისფერ-ყავისფერი. ქვედა მხარე მოყვითალო. კონიდიათმტარები სადაა, 2 μ სიგრძის, ყვითელი. ბუშტი მრგვალი, 8—10 μ დიამეტრის. სტერიგმები ორი წყების. პირველი წყების 5—6 \times 2—3 μ მეორე წყების 5—7,5 \times 1,52 μ კონიდიები მრგვალია, სადა, უფერული 1—3 μ . ხშირი კომპონენტია ჰაერის მიკროფლორის.

Aspergillus japonicus Saito.

Курсанов Л. И. 1947, стр. 38.
Опр. грибов *Aspergil.* и *penicil.*

კოლონიები ხავერდოვანი, სადა, შავი ფერის. ქვედა მხარე შავი. ბუშტი მრგვალი 20—30 μ , სტერიგმები, 7,5—9 \times 5—5,5 μ კონიდიები მრგვალი 4—4,5, დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან ივლისში.

Aspergillus Menciari Sart. et Thom.

Курсанов Л. И. 1947, стр. 31.
Опр. грибов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები დასაწყისში მუქი-მწვანე, სიბერეში მურა. ქვედა მხარე შავია. სტერიგმები ერთჯერადი. ბუშტი მრგვალია 30—45 μ . კონიდიათმტარის ფეხი უფერულია, სადა. კონიდიები ეკლიანია, მოყავისფრო ყვითელი. კლეისტოკარპიები დიდი რაოდენობით ასკოსპორები მოყავისფრო 10,5—12,5 \times 4—4,5 μ , გამოყოფილია ჰაერიდან ივლისში.

Aspergillus quereinus Bain.

Курсанов Л. И., стр. 40.
Опр. грибов из родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები მონაცრისფრო-ყვითელი. ქვედა მხარე ლიმონის ფერი. კონიდიათმტარები უფერული, სადა. სტერიგმები 10—10,5 μ სიგრძის, კონიდიები მრგვალია, სადა, უფერული 4—4,5 μ დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან ოქტომბერში.

Aspergillus tamaris Kita.

Пидопличко О. М., 1953, стр. 238, гребная флора грубых кормов.
Курсанов Б. И., 1947, стр. 36., Опр. родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები გართხმული, მიცელიუმში ფაფუკი ჯერ თეთრი შემდეგ ნარინჯისფერი. ქვედა მხარე უფერული. კონიდიათმტარები 2—3 μ სიგრძის, უფერული, 10—15 μ სისქის. სტერიგმები 7—10,5 \times 3—3,5 μ კონიდიები მსხლი-სებრი 5—7 μ დიამეტრის. ხშირი კომპონენტია ჰაერის მიკოფლორის.

Penicillium atramentosum Thom.

Курсанов Л. И., 1947, стр. 69.
Опр. родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები ხავერდოვანი, სადა, ჯერ მწვანე შემდეგ მურა. ქვედა მხარე შავია. კონიდიათმტარები სადაა, სწორმდგომი. მტევანი ასიმეტრიულია. მე-

ტულები 8—11.5 μ სიგრძის. კონიდიები ელიპსოიდური, სადა 3,5—4,5 \times 2,5—3 μ , გამოყოფილია ჰაერიდან თებერვალში.

Penicillium auranteo—albidum Biourge.

Курсанов Л. И., 1947, стр. 77.

Опр. родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები ბამბისებრი, დასაწყისში მოყვითალო თეთრი, შემდგომ მუქი ნაცრისფერი-მოლურჯო. ქვედა მხარე ნარინჯისფერი. კონიდიათმტარები მოლუნული. მტევნები ასიმეტრიული. მეტულები 12,5—13 \times 1,5—3 μ სტერიგმები 7—8,5 \times 3 μ , კონიდიები ოვალურია, სადა 3,5—4 \times 3 μ . გამოყოფილია ჰაერიდან დეკემბერში.

Penicillium cinereum Wistl. et Caul.

Курсанов Л. И. 1947, стр. 105.

Опр. грибов из родов *Aspergil* и *Penicil.*

კოლონიები ჯერ თეთრია, შემდეგ ნაცრისფერი, სადა. კლეისტოკარპიები შავი, ასკოსპორები მოგრძო, მუტა 6—7,5 \times 3—4 μ . გამოყოფილია ჰაერიდან იანვარში.

Penicillium digitatum v. *californicum* Thom.

Курсанов Л. И., 1947. стр. 64.

Сред. грибов из родов *Penicil.* и *Asp.*

კოლონიები ხავერდოვანი, თეთრი. ქვედა მხარე უფერული. კონიდიათ-მტარები სწორმდგომი, სადა. კონიდიები მოგრძო, უფერული 4,5—8 \times 2,5—6 μ . გამოყოფილია ჰაერიდან აპრილში.

Penicillium fellutanum Biourge.

Пидопличко Н. М., 1953, стр. 209, грибная флора грубых кормов
Курсанов Б. И., 1947, стр. 58, Опр. грибов из род. *Penicil* и *Aspergi.*

კოლონიები დანაოჭებული, ხავერდოვანი, მომწვანო-ლურჯი. სიბერეში ნაცრისფერი. ქვედა მხარე მოვარდისფრო-ყვითელი. კონიდიათმტარები 10—30 \times 2—3 μ . კონიდიები ელიფსური ფორმის 2—3 \times 1,5—2,5 μ , გამოყოფილია ჰაერიდან იანვარში.

Penicillium notatum Westl.

Курсанов Л. И., 1947, стр. 67,

Опр. грибов из родов *Penicil.* и *Asperg.*

კოლონიები ხავერდოვანია, ბრტყელი მოლურჯო-მწვანე თეთრი არშიით. ქვედა მხარე ყვითელია. სტერიგმები 10—14 \times 3,5—4 μ , კონიდიები მრგვალი 3—4 დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან მაისში.

Penicillium pfefferianum Wehm.

Курсанов Л. И., 1947. стр. 107.

Опр. грибов из род. *Penicil* и *Asperg.*

კოლონიები ბამბისებრი, მონაცრისფრო-მწვანე, ქვედა მხარე მოყვითალო, კონიდიათმტარები დაუტოტავი 65,5—70,5 \times 3 μ , სტერიგმები 9—13,5 \times 3—3,5 μ , კონიდიები მრგვალი, სადა, პატარები 2—2,5 μ დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან იანვარში.

Penicillium purpurescens Sopp.

Курсанов Б. И., 1947, стр. 57.

Опр. грибов из родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები ბამბისებრი, მწვანე. მიცელიუმში კარგად განვითარებული. ქვედა მხარე მოწითალო-შავია. კონიდიატორები სადაა, კონიდიები მრგვალი, ეკლებიანი 5—6,5 μ დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან იანვარში.

Penicillium Rivolii Zaleski.

Пидопличко Н. М., 1953, стр. 217; грибная флора грибных кормов.

Курсанов Л. И. 1947, стр. 80. Опр. грибов из род. *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები რადიალურად დანაოჭებული, ცენტრში ამოხეჩილი, მონაცრისფრო-მწვანე. ქვედა მხარე ყვითელი. კონიდიატორები მოკლეა. სტერიგმები, 9—10 \times 2—2,5 μ , კონიდიები სადა, მრგვალი 2—2,5 μ . გამოყოფილია ჰაერიდან ივნისში.

Penicillium rubellum Bicourg.

Курсанов Л. И., 1947, стр. 79.

Опр. грибов из родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები ფაფუკი. მოვარდისფრო, ქვედა მხარე რუხი წითელი. სტერიგმები 8—11,5 \times 3—4 μ , კონიდიუმები სადა 2,5—3 \times 1,8—2 μ , გამოყოფილია ჰაერიდან ზაფხულში.

Penicillium Szaferi Zal.

Курсанов Л. И., 1947, стр. 72.

Опр. грибов из родов *Penicil.* и *Aspergil.*

კოლონიები ხავერდოვანი, დანაოჭებული, მომწვანო-ყვითელი, ქვედა მხარე — ყვითელი. კონიდიატორები ოდნავ მოღუნული. მეტულები 12—13,5 \times 3—4 μ , სტერიგმები 8,5—10 \times 2—2,5 μ , კონიდიები მრგვალი სადა 2,5—4 μ დიამეტრის. გამოყოფილია ჰაერიდან შემოდგომაზე.

Cephalosporium humicola Oudem.

Пидопличко М. М., 1953, стр. 176. грибная флора грубых кормов.

კოლონიები ფაფუკია, მოწითალო-ვარდისფერი. ქვედა მხარე ვარდისფერი. კონიდიატორები 100—200 μ . კონიდიები სადა, უფერული, მრგვალი 2,5—3,5 μ , გვხვდება ჰაერში სექტემბერში.

Л. Г. АЛЕКСИ-МЕСХИШВИЛИ, И. Э. ДЖИКИДЗЕ

ВИДОВОЙ СОСТАВ ГРИБОВ. ВЫДЕЛЕННЫХ ИЗ ВОЗДУХА ХРАНИЛИЩА РУКОПИСЕЙ

Резюме

Из воздуха хранилища выделено 26 видов плесневых грибов специфичных только для воздуха хранилища, которые не были встречены нами на рукописях.

სარჩმვი
 ОГЛАВЛЕНИЕ

ე. გაბიძაშვილი, ორიგინალური პაეოგრაფიული მწერლობის ზოგიერთი საკითხი	3
Э. П. Габидзашвили, Некоторые вопросы оригинальной агнографической письменности	37
ბ. გოგუაძე, გრიგოლ სომეხთა განმანათლებლის „ცხოვრების“ თეოფილე ხუცეს- მონაზონისეული თარგმანი	38
Н. Д. Гогоуадзе, «Житие Григория Просветителя» в переводе Феофила Иеромонаха	58
ლ. ასობაძე, „იოვანე ოქროპირის ცხოვრების“ თეოფილე ხუცესმონაზონისეული თარგმანი	59
Л. Т. Ахобадзе, «Житие Иоанна Златоуста» в переводе Феофила Иеромонаха	68
მ. მაკვაჯარიანი, დავით ტბელის მთარგმნელობითი მეთოდის ზოგიერთი თავი- სებურება	69
М. Д. Мачавариани, Некоторые особенности манеры перевода Давида Тбеля	84
მ. რაფაეა, „თარგმანთაგანისა“ და „ზედადართულის“ გაგებისათვის გრიგოლ ნაზიან- ზელის ჰომილიათა ეფთვიმე მთაწმიდლის თარგმანის მიხედვით	85
М. А. Рапава, К пониманию комментариев с „tavgmantagani“ и „zedadartuli“ к гомилиям Григория Назианзина по переводу Евфимия Мтацминдели	92
ჭ. ბეზარაშვილი, გრიგოლ ნაზიანზელის პოეზიის კომენტარების ანონიმური ქარ- თული ვერსია	93
К. П. Безарашвили, Анонимная грузинская версия комментариев поэзии Григория Назианзина	106
ლ. კიკნაძე, ვასილ მათეს ძე ჭილაძე — რუსეთის აკადემიის ლექსიკონის მთარგმნელი	107
Л. А. Кикнадзе, Василий Матвеевич Чиладзе — переводчик Словаря Ака- демии Российской	116
ბ. უტიე, ვესევის ეპისტოლისა და სახარების „სასწაულების“ უძველესი ქართული ვერსიები	117
Б. Утье, Древнейшие грузинские версии послания Евсевия и списков «чудес» Евангелия	124
მ. სურგულაძე, სასისხლო სიგელები, როგორც ქართული წერილობითი დო- კუმენტური წყაროების დამოუკიდებელი სახეობა	125
М. К. Сургуладзе, Грамоты о цене крови, как видовой источник	145

გ. მკედლიძე, გუდარეხის მონასტრის მაშენებელი — რუსუდან დედოფალი 153

Г. О. Мchedлидзе, Царица Русудан строительница Гударехского монастыря 153

ნ. ხუციშვილი, «ეტლთა და შვილთა მნათობთა»-ს რამდენიმე ასტროლოგიური ტერმინის შესახებ 153

Н. М. Хуцишвили, Об астрологической терминологии трактата «О доднакальных знаках и о семи планетах» 163

ი. ილიურიძე, აბუბეკრ ბინ აბდულაჰის ცნობები საქართველოს შესახებ 164

М. А. Илуридзе, Сведения Абубекра бин Абдуллаха о Грузии 175

ლ. ალექსი-მესხიშვილი, ი. ჯიქიძე, ხელნაწერთა საცავების ჰაერიდან გამოყოფილი სოკოების სახეობრივი შედგენილობა 176

Л. Г. Алекси-Месхишвили, И. Э. Джикидзе, Видовой состав грибов, выделенных из воздуха хранилища рукописей 180

დაიბეჭდა საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის
სამეცნიერო-საგამომცემლო საბჭოს დადგენილებით

სბ 4696

გამომცემლობის რედაქტორი ნ. ე ბ რ ა ლ ი ძ ე
მხატვარი გ. ნ ა დ ი რ ა ძ ე
მხატვრული რედაქტორი გ. ლ ო მ ი ძ ე
ტექნედაქტორი ნ. ბ ო კ ე რ ი ა
კორექტორი დ. ჩ ხ ე ი მ ი ა ნ ი

გადაეცა წარმოებას 11.3.1991; ხელმოწერილია დასაბეჭდად 29.11.1992;
ქაღალდის ზომა 70×108¹/₁₆; ქაღალდი № 2; ბეჭდვა მაღალი;
გარნიტურა ვენური; პირობითი საბეჭდი თაბახი 16.1;
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 12.7;

ტირაჟი 100. შეკვეთა № 548.

ფასი სახელშეკრულებო.

გამომცემლობა მეცნიერება, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ., 19
Издательство «Мецниერება», Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

საქართველოს მეცნ. აკადემიის სტამბა, თბილისი, 380060, კუტუზოვის ქ. 19
Типография АН Грузии, Тбилиси, 380060, ул. Кутузова, 19

МРАВАЛТАВИ, XVII
(на грузинском языке)

ТБИЛИСИ
«МЕЦНИЕРЕБА»
1992

ԿՐ 14/1